

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА**

Є. Д. Стрельцова

**УНІФІКАЦІЯ
МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
ТА ЇЇ ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНЕ
ЗАКОНОДАВСТВО**

Монографія

Одеса
2019

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(протокол № 4 від 18.12.2018 р.)

Рецензенти:

Андрейченко С. С. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Міжнародного гуманітарного університету;

Макаруха З. М. – доктор юридичних наук, керівник експертної групи з діалогу високого рівня Урядового офісу координації європейської та євроатлантичної інтеграції, Секретаріат Кабінету Міністрів України;

Оборотов Ю. М. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія»;

Сироїд Т. Л. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного та європейського права Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Науковий редактор:

Буроменський М. В. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, професор кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стрельцова Є. Д.

С84 Уніфікація міжнародного права та її вплив на національне законодавство :
монографія. – Одеса, Видавничий дім «Гельветика». – 2019. – 522 с.

ISBN 978-966-916-868-9

У монографії досліджено сучасні проблеми уніфікації міжнародного права. Уніфікація розглядається як один з найважливіших інструментів глобалізації, як універсальний механізм розвитку міжнародного права, що характеризується різноманітністю форм та проявів. Придільено увагу дослідженню нових методологічних підходів до міжнародно-правової уніфікації, з'ясовано потенціал та обмеження сучасних парадигм її концептуалізації, зокрема з'ясовано вплив концепції фрагментації на методологію дослідження уніфікації міжнародного права. Розглянуто проблему договірної-правової уніфікації міжнародного права та національного законодавства на тлі регіоналізації міжнародних відносин. Розкрито сутність сучасних методів уніфікації міжнародного права, зокрема розглянуті міжнародні організаційно-правові засоби уніфікації як міжнародного, так і внутрішньодержавного права, водночас звертається увага на роль у цьому процесі міжурядових і неурядових міжнародних організацій, правових, квазі-правових, політико-правових і політичних інструментів. Особливу увагу приділено дослідженню уніфікаційного ефекту від судового тлумачення, яке здійснюється міжнародними судами; визначено основні форми та механізми участі міжнародних судів у міжнародно-правовій уніфікації, а також з'ясовано значення в ній національної судової практики. У монографії також розглянуто впливи міжнародно-правової уніфікації на уніфікаційні процеси в національному законодавстві. Досліджено особливості уніфікації українського законодавства на основі міжнародних договорів України та можливості такої уніфікації на основі актів міжнародного «м'якого» права та інших міжнародних актів рекомендаційного характеру.

Для науковців, викладачів, аспірантів, правників та всіх, хто цікавиться сучасними проблемами міжнародного права.

УДК 341.24:342.4(477)

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	7
РОЗДІЛ I	
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УНІФІКАЦІЇ	
В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ	27
1.1. Потенціал та обмеження сучасних парадигм концептуалізації міжнародно-правової уніфікації	27
1.2. Вплив концепції фрагментації на методологію дослідження уніфікації міжнародного права	47
Висновки до Розділу I	57
РОЗДІЛ II	
ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ЕТАПУ УНІФІКАЦІЇ	
МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	63
2.1. Основні етапи еволюції уніфікації як універсального механізму розвитку міжнародного права	63
2.2. Методи уніфікації в міжнародному праві	87
2.3. «М'яке» міжнародне право як інструмент уніфікації міжнародного права	99
Висновки до Розділу II	111
РОЗДІЛ III	
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА УНІФІКАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ	
НА ЗАКОНОДАВСТВО ДЕРЖАВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	117
3.1. Уніфікація міжнародного права та реалізація його норм у національному законодавстві	117

3.2. Міжнародно-правові основи уніфікації національного законодавства	144
3.3. Регіоналізація міжнародних відносин і проблема договірно-правової уніфікації та уніфікації національного законодавства	198
Висновки до Розділу III	260
РОЗДІЛ IV	
РОЛЬ СУДІВ У МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІЙ УНІФІКАЦІЇ	267
4.1. Участь судів у міжнародно-правовій уніфікації: постановка проблеми	267
4.2. Уніфікуючий ефект судового тлумачення	293
4.3. Значення національної судової практики в міжнародно-правовій уніфікації	312
Висновки до розділу IV	328
РОЗДІЛ V	
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА УНІФІКАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	334
5.1. Уніфікація українського законодавства на основі міжнародних договорів України	334
5.2. Уніфікація українського законодавства на основі актів міжнародного «м'якого» права та інших рекомендаційних міжнародних актів	384
Висновки до Розділу V	419
ВИСНОВКИ	426
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	440
CONTENTS	515
SUMMARY	517

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я
ГАТТ	Генеральна угода з тарифів і торгівлі
ЄАВТ	Європейська асоціація вільної торгівлі
ЄврАЗЕС	Євразійське економічне співтовариство
Євратом	Європейська спільнота з атомної енергії
ЄЕП	Європейський економічний простір
ЄЕС	Європейське економічне співтовариство
ЄКПЛ	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
ЄОВС	Європейське об'єднання вугілля та сталі
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЗВТ	зона вільної торгівлі
ІНКОТЕРМС	Міжнародні правила з тлумачення найбільш широко використовуваних торговельних термінів (умов) в галузі міжнародної торгівлі
КЗК (СРТ)	Європейський комітет з питань запобігання катуван- ням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню
МВФ	Міжнародний валютний фонд
МЕРКОСУР	Спільний ринок країн Південної Америки
МОП	Міжнародна організація праці
НАТО	Організація Північно-Атлантичного договору
НБСЕ	Нарада з безпеки і співробітництва в Європі
ОАЄ	Організація Африканської Єдності
ОБСЕ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ОІК	Організація Ісламської Конференції

ОАД	Організація Американських держав
РЄ	Рада Європи
СНД	Співдружність незалежних держав
СОТ	Світова організація торгівлі
ФАО (FAO)	Продовольча та сільськогосподарська організація об'єднаних націй
ЮНЕП	Програма ООН з навколишнього середовища
АТЕС	Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво
AWES	скандинавський типовий суднобудівний контракт
BIMCO	Балтійська та міжнародна морська рада
СЕРЕЈ	Європейська Комісія з ефективності правосуддя
CISG	Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів
EAC	Східноафриканське співтовариство
ECCAS	Економічне співтовариство країн Центральної Африки
ECOWAS	Економічне співтовариство країн Західної Африки
COMESA	Спільний Ринок країн Східної і Південної Африки
FSC	Лісова опікунська рада
GRECO	Група держав проти корупції
(ГРЕКО)	
ISO	Міжнародна організація зі стандартизації
IATA	Міжнародна асоціація авіаційного транспорту
MARPOL	Міжнародна конвенція по запобіганню забруднення з суден
MLEC	Моделний закон про Електронну торгівлю
NAFTA	Угода між США, Канадою і Мексикою про Північноамериканську асоціацію вільної торгівлі
OHADA	Організація з гармонізації комерційного права Африки
PAEC	Договір Абуджа про створення Панафриканського економічного співтовариства
SADC	Співтовариство розвитку Півдня Африки
UNIDROIT	Міжнародний інститут уніфікації приватного права
(УНІДРУА)	
UNCITRAL	Комісія ООН з права міжнародної торгівлі
(ЮНСІТРАЛ)	

ВСТУП

Розвиток міжнародного права у другій половині XX століття і на початку XXI століття відбувається під впливом системних соціально-економічних змін, в яких суперечливо поєднуються глобалізація та регіоналізація. Ці процеси, витoki яких полягають у економічних і соціокультурних інтеграційних відносинах у суспільстві, потребують правових регуляторів і тому охоплюють усі рівні міжнародного правопорядку, стають все більш важливим чинником розвитку національних правових систем, змінюють моделі розвитку національних держав і способи їх взаємодії в міжнародній системі. Міжнародне право не лише зазнає впливу глобалізаційної турбулентності – відбувається більш важливий процес: глобалізація й «зростання глобального управління» змінюють структуру міжнародного права, збагачують його теоретичний і практичний інструментарій. За допомогою міжнародного права держави ефективно включаються в глобалізаційні процеси, адаптуються до них і, врешті, самі змінюються. Але досить часто такі трансформації відбуваються латентно і залишаються непоміченими, оскільки багато що «протікає під поверхнею міжнародної правотворчості»¹.

Одним із найважливіших інструментів глобалізації є уніфікація, що іманентно властива і міжнародному праву, оскільки

¹ Krisch N., Kingsbury B. Introduction: Global Governance and Global Administrative Law in the International Legal Order. *European Journal of International Law*. 2006. Vol. 17. № 1. P. 1.

вже на ранніх етапах розвитку міжнародного права фіксуються процеси узгодженості в різних площинах міжнародної взаємодії держав. Хоча сам термін «уніфікація» набув поширеності у праві наприкінці XIX століття для позначення діяльності держав зі створення одноманітного регулювання певних суспільних відносин за допомогою укладення міжнародних договорів. З тих пір уніфікаційні процеси в міжнародному праві набули зовсім інших масштабів, докорінних змін зазнало коло суб'єктів, що беруть участь в її просуванні, та правовий інструментарій, за допомогою якого вона відбувається. Глобалізація знаходить прояв у міжнародному публічному і в міжнародному приватному праві, маючи наслідком їх міжнародно-правову уніфікацію. Уніфіковане міжнародне право проникає також в усі галузі внутрішнього законодавства держав, відповідно уніфікуючи його. При цьому міжнародно-правова уніфікація тісно пов'язана з політичними й економічними інтеграційними рухами, що позбавляє її суто юридичного змісту. Уніфікація все частіше починає оцінюватись з точки зору політичної доцільності, створення ризиків для національного правопорядку, балансування різних інтересів та потреб тощо. Вихід суто правового процесу в політичну площину не лише ускладнює його, але й породжує нові доктринальні оцінки, що важко пояснити в межах класичних позитивістських парадигм.

Після 1991 року Україна почала стрімко входити у світові глобалізаційні процеси, і швидкість такого входження визначається переважно зовнішніми чинниками, що вимагає від держави не лише ефективного пристосування до них, а також і врахування можливих позитивних і негативних наслідків. Глобалізація здатна супроводжуватися загрозою культурної, економічної та навіть ідеологічної експансії, яка може транслюватися через міжнародно-правові уніфікаційні впливи, особливо у випадках використання інструментів «м'якої» уніфікації. Розвиток українського права та становлення законодавства увесь цей час відбувається під впливом глобалізованого міжнародного права, а формами реалізації

цього впливу є процеси міжнародно-правової уніфікації. Зовнішньополітичні пріоритети України пов'язані з глобалізованими (Світова організація торгівлі) або регіоналізованими (Рада Європи, НАТО, Європейський Союз) міжнародними структурами, що висувають вимоги різного ступеня жорсткості й різного ступеня юридичної обов'язковості щодо уніфікації національного законодавства з правом відповідних міжнародно-правових просторів. Однак рівень координації законодавчої та виконавчої гілок влади в усвідомленні уніфікаційних наслідків участі держави в різних формах міжнародно-правового співробітництва переважно є невисоким через недостатнє врахування уніфікаційних стратегій міжнародних організацій та міждержавних союзів. Українське законодавство щодо співвідношення міжнародного і національного права лишається мало розвинутим, процеси його уніфікації на основі міжнародного права досить часто відбуваються спонтанно та політично вмотивовано, нерідко без чіткого розуміння юридичної природи міжнародних інструментів уніфікації. Час від часу на підставі уніфікаційних процесів виникають політичні конфлікти, які об'єктивно ставлять під сумнів політичний та ціннісний вибір України як демократичної держави перехідного типу. Останнім прикладом цьому слугує тривала політична дискусія щодо ратифікації Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та запобігання цьому явищу (Стамбульська конвенція).

Стрімкий розвиток міжнародного права на тлі світових глобалізаційних процесів вимагає й сучасного погляду на реальні здатності використання його потенціалу задля упорядкування, координації та регулювання міжнародної системи. Сучасний етап розвитку міжнародного права свідчить про те, що уніфікація набуває ознак універсальної моделі, яка вже виходить за межі тих сфер, де вона, власне, історично зароджувалась. Уніфіковані міжнародно-правові норми стали найбільш динамічним і ефективним інструментом у різних сферах міжнародного співробітництва. Регіональна

уніфікація беззаперечно визнається важливим рівнем розвитку міжнародного права. Міжнародні інтеграційні об'єднання визнають одним із своїх ключових завдань проведення правової уніфікації, що охоплює як створення уніфікованих норм регіонального рівня, так і узгодження національного законодавства з такими нормами. З'явилися нові форми, методи та інституційні механізми міжнародно-правової уніфікації, які ще в середині минулого століття було важко уявити в якості реальних.

Ці явища та процеси гостро ставлять питання про спроможність науки міжнародного права не просто їх зафіксувати, але й пояснити, дати теоретичний інструментарій для оцінки їх чинників та наслідків, навчитися їх прогнозувати і передбачати. Водночас традиційна сфера досліджень міжнародно-правової уніфікації має предметні та парадигмальні обмеження. Активно аналізуються окремі прояви цього процесу, однак за межами предмету досліджень залишаються загально-теоретичні аспекти, натомість домінують питання техніко-юридичного характеру, що не дозволяє пояснювати складність і нелінійність впливу зовнішніх чинників. Жорстке розмежування уніфікації міжнародного приватного права та міжнародного публічного права вже не відповідає реаліям і стає перешкодою для пояснення сучасних явищ та процесів уніфікації. Існує необхідність теоретичного дослідження уніфікації як універсального процесу та пояснення витоків різноманіття його форм та механізмів. Різні моделі концептуалізації процесів міжнародно-правової уніфікації на регіональному та секторальному рівні роблять надмірний акцент на техніко-юридичних аспектах і тим самим створюють враження не лише відмінності, але й якісної несумісності цих процесів, що об'єктивно руйнує системність та цілісність доктринального бачення сучасного міжнародного права. Методологічний потенціал сучасних наукових парадигм, які набувають все більшого значення у міжнародному праві й ослаблюють вплив класичних позитивістських доктрин, не знаходить належного застосування у дослідженнях міжнародно-правової

уніфікації, що значною мірою пояснюється домінуванням у них техніко-юридичних або просто описових компаративістських аспектів.

Усе це вимагає глибокого науково-обґрунтованого усвідомлення сучасного стану уніфікаційних процесів у міжнародному праві, виявлення їх основних рушійних сил, суб'єктів та правових засобів, розуміння подальших тенденцій міжнародно-правової уніфікації в її глобальному та регіональному проявах. Для України, в умовах зростаючих масштабів участі в процесах міжнародно-правового співробітництва, дослідження проблем уніфікації є актуальним і своєчасним. Такі наукові оцінки повинні сприяти подальшому розумінню особливостей розвитку української правової системи в умовах зовнішніх уніфікаційних впливів на неї.

Попри очевидну важливість усвідомлення сутності феномену уніфікації міжнародного права, питання методології таких досліджень залишаються на периферії наукових пошуків вітчизняних дослідників. Частково це пояснюється впливом традицій радянської науки міжнародного права, де проблематика уніфікації значною мірою залежала від ідеологічних та політичних контекстів. Хоча ще в 20-х роках минулого століття В. М. Корецький звернув увагу на процеси уніфікації та навіть спробував вийти за межі описовості й пояснити ці явища на основі цікавих теоретичних припущень про глобалізацію та транснаціональність права². Однак досить скоро і достатньо прогнозована можливість такого теоретичного дослідження уніфікаційних процесів була заблокована ідеологічними й політичними чинниками. Висловлювались «теоретичні настанови» щодо необхідності розглядати міжнародно-правову уніфікацію як інструмент «імперіалістичного втручання

² Корецький В. М. Униформизм в праве. Сборник статей кафедры «Проблемы современного права» и юридического факультета Харьковского института народного хозяйства, посвященных памяти академика, профессора В. М. Гордона. Харьков. 1927. С. 91–109; Корецький В. М. Международное радиоправо. Збірник статей кафедри «Проблеми сучасного права» та правничого факультету Харківського інституту народного господарства. 1928. № 2. С. 123–142.

в державний суверенітет» (А. Я. Вишинський). Об'єктивна логіка включення СРСР у процеси економічної інтеграції та аналогічні процеси в межах «соціалістичного табору» була чинником дослідження уніфікації в переважно інструментальному аспекті міжнародного приватного права.

Ці обставини варто враховувати при поясненні, чому проблематика міжнародно-правової уніфікації розглядається переважно в роботах з міжнародного приватного права: Довгерт А. С. «Уніфікація матеріальних норм міжнародного приватного договірних права» (2013), Калакура В. Я. «Кодифікація міжнародного приватного права в країнах Європи» (1993), Мережко О. О. «Транснаціональне торговельне право (*lex mercatoria*)» (2002), ЦіратЧГ. В. «Уніфікація норм міжнародного приватного повітряного права» (2018) та ін., і лише в небагатьох випадках – у дослідженнях з міжнародного публічного права: Гнатовський М. М. «Європейський правовий простір. Концепція та сучасні проблеми» (2005), Петров Р. А. «Транспозиція «*acquis*» Європейського Союзу у правові системи третіх країн» (2012), Баймуратов М. О. «Международный правопорядок: концептуальные аспекты становления, понятийная, элементная и функциональная характеристики» (2009), або з загальної теорії права: Луць Л. А. «Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти)» (2003). В українській науковій доктрині дослідження уніфікаційних процесів у міжнародному праві зберігає яскраво виражений секторальний чи галузевий характер (Анцупова Т. О. «Процесуальне право Ради Європи: питання теорії і практики» (2013), Короткий Т. Р. «Норми «м'якого права» в механізмі охорони морського середовища» (2012), Попко В. В. «Уніфікація норм міжнародного приватного права в рамках Гаазької конференції» (2007), Руденко О. В. «Уніфікація міжнародного права в ЄС» (2009) та ін.), наслідком чого є акцент на переважно інструментальних питаннях: термінології, нормативних формулах (Білоус О. Ю. «Конвенції Міжнародної організації праці як джерела трудового права України»

(2017), Бояр А. О. «Система технічних норм і стандартів ЄС в контексті європейської інтеграції України» (2008) та ін.), питанні тлумачення (Нуруллаєв І. С. «Міжнародно-правове співробітництво в системі Ради Європи у боротьбі з корупцією» (2009) та ін.), юрисдикції (Комарова Т. В. «Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС» (2018) та ін.). Причому, в науці міжнародного публічного права дослідження уніфікаційних процесів здебільше обмежується загальними твердженнями про глобалізаційний ефект впливів на міжнародне право, і не торкається сутнісних аспектів проблеми. Більш предметно вітчизняними науковцями досліджено питання впливу міжнародного права на українське право, переважно в аспекті його національно-правової імплементації (Буроменський М. В. «Доктрина взаємодії міжнародного і українського права та національна судова практика» (2014), Денисов В. Н., Мельник А. Я. «Розвиток правових засад та механізмів верховенства міжнародного права у внутрішньому праві України» (2006) та ін.), правозастосовної практики (Шевчук С. В. «Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції» (2006). Набагато менше уваги приділяється саме уніфікаційним впливам міжнародного права на національне законодавство. Очевидно, що секторальність дослідження міжнародно-правової уніфікації за відсутності більш широких узагальнень є основним стримуючим чинником для виведення проблеми уніфікації на рівень загальнотеоретичних узагальнень, потреба в яких для вітчизняної науки міжнародного права лишається досить гострою.

Значно більшу увагу дослідженню уніфікаційних процесів у міжнародному праві та його впливам на національне законодавство приділено у зарубіжній міжнародно-правовій доктрині, де такі дослідження ґрунтовно проводяться з другої половини XX століття (Маттеуччі М. (Matteucci M.) «Prospects of International Unification of Law from a European Viewpoint» (1949), Джексон Ф.

(Jessup F.) «Transnational Law» (1956) та ін.). У подальшому такі дослідження стосувалися не лише загально-правових оцінок міжнародно-правової уніфікації (Коскен'ємі М. (Koskenniemi M.) «From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument» (2005), Лукашук І. І. «Глобалізація, государство и право, XXI век» (2000), Альтер К. (Alter K. J.) «The New Terrain of International Law: Courts, Politics, Rights» (2014), Бахін С. В. «Субправо (международные своды унифицированного контрактного права)» (2002) тощо), але й багатьох інших її сторін, зокрема, методології уніфікації міжнародного права (Канда Г. (Kanda H.) «Methodology for Harmonization and Modernization of Legal Rules on Secured Transactions: Legal, Functional or Otherwise?» (2017), Замбансен П. (Zumbansen P.) «Transnational Legal Pluralism. Transnational Legal Theory» (2010)), впливу на уніфікацію феномену деформалізації міжнародного права (Аспремонт Дж. (J. D'Aspremont) «Formalism and the Sources of International Law: A Theory of the Ascertainment of Legal Rules» (2011), регіональної та глобальної уніфікації (Швенцер І. (Schwenzer I.) «Regional and Global Unification of Sales» (2011), впливу міжнародних і національних судів на уніфікацію міжнародного права (П.-М. Дюпюї (P.-M. Dupuy) «The Danger of Fragmentation or Unification of the International Legal System and the International Court of Justice» (1999)) та деяких інших аспектів.

Однак уніфікаційні процеси в міжнародному праві є досить динамічними, вони вже сьогодні повинні відповідати швидкоплинним потребам глобалізованого світу, створюючи додаткові виклики національному праву і державному суверенітету. Отже, виникає необхідність комплексного міжнародно-правового дослідження цієї проблематики в сучасних умовах. Запропоноване дослідження покликане закласти основу для подальшого розвитку національної наукової доктрини уніфікації міжнародного права та міжнародно-правової уніфікації національного права.

З огляду на наведене, основною *метою* монографічного дослідження стало теоретичне узагальнення сучасних теорій і практик

міжнародно-правової уніфікації та розробка методологічних засад концепції міжнародно-правової уніфікації як універсального механізму розвитку сучасного міжнародного права. Для досягнення поставленої мети в роботі передбачено вирішення таких завдань:

- з'ясувати потенціал та обмеженість сучасних парадигм правової науки як засад концептуалізації проблем уніфікації міжнародного права;
- визначити особливості уніфікації міжнародного права та імплементації його норм у законодавство держав в умовах глобалізації;
- встановити основні етапи еволюції уніфікації як універсального механізму розвитку міжнародного права;
- визначити методи уніфікації міжнародного права;
- виявити й оцінити межі впливу концепції фрагментації на методологію дослідження уніфікації міжнародного публічного права;
- виявити та оцінити значення міжнародних організаційно-правових засобів уніфікації міжнародного і внутрішньодержавного права;
- з'ясувати місце «м'якого» міжнародного права в системі інструментів уніфікації міжнародного права і національного законодавства держав;
- визначити основні форми та механізми участі міжнародних судів у міжнародно-правовій уніфікації;
- оцінити уніфікаційний ефект судового тлумачення, яке здійснюється міжнародними та національними судами;
- виявити значення національної судової практики у міжнародно-правовій уніфікації;
- оцінити допустимість формування українського законодавства на основі актів міжнародного «м'якого» права та інших рекомендаційних міжнародних актів.

Беручи до уваги мету та завдання, *об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з уніфікацією міжнародного права та її впливами на національне законодавство держави. Предметом дослідження є уніфікація міжнародного права та її вплив на національне законодавство.*

Концептуально робота побудована за логікою, що відображає потребу в дослідженні тих питань, без чіткого розуміння яких майже не можливе з'ясування феномену міжнародно-правової уніфікації, що стала одним з найважливіших інструментів глобалізації, а також універсальним механізмом розвитку міжнародного права, який характеризується різноманіттям форм і проявів.

Отже, у першому розділі монографії надано характеристику сучасних теорій уніфікації в доктрині міжнародного права, а також оцінку співвідношення концепцій єдності міжнародного права та його фрагментації в умовах уніфікації. Уніфікація розглядається при цьому в якості одного з інструментів, що іманентно властиві міжнародному праву. Звертається увага на те, що історично першою парадигмою дослідження процесів міжнародно-правової уніфікації був компаративізм, який не втратив практичного значення, і в рамках якого було закладено методологічну орієнтацію на вихід за межі юридичного тексту в суспільний контекст як спосіб пояснення й створення уніфікованих міжнародно-правових актів та їх національну імплементацію. Що ж до сучасного стану теоретичного міжнародно-правового дискурсу відносно уніфікації міжнародного права, то він значною мірою визначається конкуренцією двох парадигм: а) традиційного (класичного) позитивізму та б) функціоналізму. Пояснення особливостей сучасного етапу міжнародно-правової уніфікації має враховувати поширеність прагматичного підходу, який мав би стати реальною альтернативою міжнародно-правовому позитивізму. Пошуки такої альтернативи є основною тенденцією розвитку сучасного міжнародного права, а існуючі парадигми є різними варіантами вирішення цього ключового питання. Одночасно існують спроби залучення нетипових

для міжнародного права теоретичних підходів для дослідження феномену міжнародно-правової уніфікації (наприклад, мікроекономічні теорії «раціонального вибору»).

У представленому дослідженні пропонується міжнародно-правовий теоретичний дискурс змістити від доктрини («теоретичної узгодженості») до операційного результату дії певних міжнародно-правових норм, на основі чого долається обмеження уніфікації лише договірними формами, пропонується «реалістичне тлумачення» уніфікації, що включає судову практику, «м'яке право» і неправові феномени. Із сфери юридичних технік та текстів проблема уніфікації виводиться на рівень інструментів легітимізації соціального та правового порядку, оскільки єдність міжнародного права забезпечує реалізацію його базових суспільних функцій. При цьому, уніфікація нормативної складової є важливим компонентом взаємодії міжнародного та національного права. Цей процес є універсальним для усіх галузей сучасного міжнародного права. Тому в роботі ставиться питання про методологічну і змістовну некоректність традиційної локалізації проблеми уніфікації в межах доктрини міжнародного приватного права. Така дуалістичність предмету обумовлює потребу методологічної конвергенції, одним з проявів якої стає визнання універсальної природи нормативної уніфікації у міжнародному праві.

Взагалі, феномен «уніфікації в міжнародному праві» пропонується розглядати в якості багатоаспектного, охоплюючого процеси та явища, які є змістовно різними як за процесуальними вимірами, так і за їх наслідками. Обґрунтовується підхід щодо спрощеності в сучасних правових дослідженнях сприйняття уніфікації як простої протилежності фрагментації міжнародного права, що має долати «конфлікт норм» та створювати універсальні або ідентичні правові регулятори в різних сферах та на різних рівнях (світове співтовариство, регіональний рівень, національний правопорядок). Варто уваги включення концепції фрагментації до методології дослідження процесу міжнародно-правової уніфікації як такого,

що є протилежним проявам єдності чи цілісності (*unity*) міжнародного права. У роботі доводиться, що системність чи єдність міжнародного права не може зводитись лише до логічної узгодженості нормативних положень відповідних актів.

Другий розділ монографії присвячено вивченню специфіки уніфікаційних процесів у сучасному міжнародному праві, включаючи генезу цього явища. Приділено особливу увагу дослідженням методів уніфікації міжнародного права, оскільки спрощення типології таких методів на основі узагальнень практики перших історичних етапів уніфікації у сфері міжнародного приватного права вже не узгоджується з особливостями сучасного етапу розвитку міжнародного права: уніфікація все чіткіше реалізується в універсальний механізм розвитку міжнародного права, відбувається урізноманітнення її способів та методів в умовах посилення глобалізаційних процесів та формування автономних правових систем інтеграційних об'єднань.

У монографії наводяться аргументи на користь того, що основною тенденцією розвитку сучасного міжнародного права є пошуки альтернативи міжнародно-правовому позитивізму, а існуючі парадигми є різними варіантами вирішення цього ключового питання, що впливає також на досягнення консенсусу щодо методів уніфікації міжнародного права. Застосування прагматичного підходу дозволило дійти такого висновку про методи уніфікації: а) договірна уніфікація в різних форматах вже не є універсальною й достатньою умовою досягнення єдності правових інструментів у площині взаємодії міжнародного права з національним правом; б) регіоналізація міжнародно-правового регулювання стає одним із найбільш неоднозначних складових розвитку сучасного міжнародного права, вона набуває особливого значення в умовах формування міжнародних організацій нового типу, які мають високу ступінь інтегрованості у різних сферах і балансують на межі інституалізації в якості державоподібного утворення федеративного або конфедеративного типу; в) зміцнення інтеграційних

об'єднань призводить до автономізації проблематики міжнародно-правової уніфікації, оскільки в межах доктрини права таких об'єднань формується власна доктрина регіональної правової уніфікації; в) виникнення «бездоговірного» і «навколодоговірного» способів уніфікації зі залученням до цього процесу національних суб'єктів права (як державних, так і недержавних), що призводить до «плюралізації» суб'єктів уніфікації, яка відображає фундаментальні трансформації міжнародного правопорядку; г) у сфері договірної уніфікації набуває поширення формат «рамкових конвенцій», який дозволяє зацікавленим державам максимально зберігати автономність і суверенність з одночасним залученням до тих форм міжнародного співробітництва, які мінімізують ризики надмірного втручання у суверенітет; д) «трибуналізація міжнародного правопорядку», тобто активізація вже існуючих міжнародних судів (зокрема й шляхом їх реформування) і створення судів нового типу (перш за все, на регіональному рівні), що супроводжується поступовим зміцненням обов'язкової юрисдикції міжнародних судів і переходом від арбітражної моделі до класичної судової. Трибуналізація призводить до деполітизації міжнародного правопорядку, тобто до його переходу від «моделі влади» до «моделі норми» і має наслідком «судову уніфікацію» міжнародного права, що реалізується через механізми контролю і супроводжується виробленням стандартів тлумачення міжнародних договорів. Значну увагу приділено з'ясуванню ролі «м'якого» міжнародного права в якості інструменту уніфікації міжнародного й внутрішньодержавного права, хоча є всі підстави вважати, що ефекти нормативної уніфікації національного законодавства та практики часто є «побічним» результатом національної імплементації актів «м'якого» міжнародного права.

Безпосередній вплив сучасних уніфікаційних процесів у міжнародному праві на розвиток національного законодавства потребує окремого дослідження таких процесів, з чим пов'язаний третій розділ монографії «Міжнародно-правова уніфікація та її вплив на

законодавство держав в умовах глобалізації». Стверджується, що в умовах глобалізації уніфікацію законодавства вже не можна розглядати як наслідок виключно суверенного вибору кожної з держав, а слід оцінювати її як результат впливу різних, переважно міжнародних факторів. Міжнародно-правова уніфікація законодавства завжди має на меті забезпечення пріоритетів міжнародно-правового регулювання – саме в такій ієрархії цінностей слід її розглядати. Тому імплементація уніфікованих норм міжнародного права залишає державам мінімальні можливості дискреції: саме з цим пов'язана ефективність міжнародно-правової уніфікації. Це радикально відрізняє уніфікацію від гармонізації, апроксимації, адаптації та інших наслідків внутрішньодержавної імплементації норм міжнародного права. Тому саме з міжнародно-правовою уніфікацією національного законодавства пов'язаний найбільш помітний конфлікт міжнародного й національного права, коли національні традиції правових шкіл та традиції суспільного розвитку мусять бути підпорядкованими певним загальним інтересам. Що помітно як на рівні уніфікації національного права зі загальним міжнародним правом, так і на рівні його уніфікації з регіональним міжнародним правом, причому в останньому випадку це виглядає найбільш яскраво.

Представляють інтерес розглянуті в монографії сучасні засоби впливу міжнародного права на національні правові системи, що відрізняються великою різноманітністю: це є свідченням загального ускладнення міжнародно-правової системи, зміцнення її взаємної залежності з національними правовими системами. У сучасних умовах говорити про міжнародні уніфікаційні впливи на національне право й обмежуватися при цьому класичними інструментами національно-правової імплементації норм міжнародного права в національне законодавство (трансформація, рецепція, відсилання та їх різновиди) вже не представляється можливим: це суттєво обмежує сприйняття справжньої різнобарвності загальної картини, що включає також квазі-правові та політико-правові інструменти. Тому в роботі досліджуються міжнародні

організаційно-правові механізми, що забезпечують як міжнародно-правову уніфікацію, так і внутрішньодержавну – на основі міжнародного права. Створення таких інфраструктур варто розглядати в якості певної новели в умовах, коли за допомогою суто міжнародного права та його інструментів не завжди можна досягнути бажаних наслідків. Тому головною особливістю сучасних організаційно-правових механізмів міжнародної уніфікації законодавства є створення умов, за яких незалежно від обраної моделі співвідношення з міжнародним правом держава ціною своїх політичних або економічних інтересів змушена змінювати власне законодавство. У такий спосіб внутрішньодержавне законодавство уніфікується до рівня потреб системи універсального або регіонального міжнародного співробітництва. При цьому найбільш серйозні впливи на держави відбуваються на рівні регіонального міжнародно-правового співробітництва. Специфіка регіональної міжнародно-правової уніфікації ґрунтується на пріоритетах регіональної інтеграції, чим визначається не лише її предмет, але й засоби та інституційне забезпечення. У роботі звертається увага на те, що регіональна міжнародна договірно-правова уніфікація характеризується певними ознаками, які пов'язують її з міжнародними регіональними інтеграційними утвореннями. Створення єдиних регіональних правових просторів є неможливим без їх структурного, організаційно-правового забезпечення з боку материнських міжнародних міжурядових організацій. Ознакою регіональної міжнародно-правової уніфікації є також посилення системи міжнародного контролю дотримання міжнародних зобов'язань зі створенням *compliance* органів та запровадженням міжнародного судового контролю, що допомагає забезпечити єдність реалізації міжнародно-правових зобов'язань. Для міжнародної договірно-правової уніфікації характерним є активне застосування так званої «триваючої уніфікації» з широким використанням актів міжнародного «м'якого» права. Регіональна міжнародна договірно-правова уніфікація спирається на механізми міжнародно-правової

відповідальності держав за відмову або ухилення від приведення законодавства у відповідність до актів конвенційних органів контролю за дотриманням міжнародних договорів.

Окремої уваги заслуговує з'ясування ролі судів у міжнародно-правовій уніфікації, чому присвячено четвертий розділ монографії. Для цього було надто важливим визначити основні методологічні підходи до дослідження ролі судів у міжнародно-правовій уніфікації, беручи до уваги те, що зростаючі можливості впливу судів (передусім, судів інтеграційних об'єднань) на міжнародно-правову уніфікацію, коли держави й міжнародні організації певною мірою втрачають свою абсолютну пріоритетність, є важливою характеристикою сучасних міжнародно-правових відносин.

У дослідженні наведено аргументи на користь того, що судова уніфікація міжнародного права реалізується як судова нормотворчість, яка формально не виходить за межі судової та консультативної юрисдикції судів: преюдиційне тлумачення норм, заповнення прогалин правового регулювання, формування правового звичаю, створення стандартів судової діяльності та правових позицій, контроль виконання договірних зобов'язань (за умов наявності контрольних повноважень), окремо – контроль за дотриманням та правильністю тлумачення уніфікованих норм. Водночас судова уніфікація розглядається в монографії й у більш широкому контексті – як інструмент легітимізації певного правового порядку, що дозволяє розглядати її як предмет міждисциплінарного дослідження зі залученням концепцій та методів політичних наук. Судова нормотворчість міжнародних судів (як найбільш неочікуваний результат судового активізму) одразу набуває ознак міжнародно-правової уніфікації, оскільки створені судами норми, принципи та доктрини виходять за межі розгляду окремих справ і навіть практики такого судового органу, а їх адресатами стають учасники договору, національні суди, міжнародні організації. Прояви такої тенденції можна спостерігати у різних формах, з різними наслідками та в діяльності різних міжнародних судових органів.

У монографії звертається увага на так званий «уніфікуючий ефект судового тлумачення», пов'язаний з прецедентною практикою міжнародних судів. Зазначено, що визнання прецедентності їх рішень є переважно доктринальною проблемою, яка для практики не має принципового значення з урахуванням фактичного застосування існуючими міжнародними судами різних варіантів доктрини «фактичного прецеденту». У роботі обґрунтовується думка про те, що не кожен різновид прецедентної практики судів має ефект уніфікації, тому для цілей пояснення зв'язку уніфікації та прецедентної природи рішень органів міжнародного правосуддя необхідним є розрізнення двох видів «рішень прецедентного типу» (прецедентів): систематизуючих та консолідуючих. Саме з консолідуючим прецедентом зазвичай пов'язана функція міжнародно-правової уніфікації. В якості однієї зі складових «трибуналізації» міжнародно-правової уніфікації в монографії також розглядаються інтерпретаційні практики міжнародних судів. Констатується, що численними стають випадки, коли міжнародні суди не обмежуються ідентифікацією уніфікованого нормативного положення, а пропонують формулювання загального принципу, який виходить за межі тексту договору й може передбачати звернення до практики самого суду та актів «м'якого» міжнародного права. Зазначено, що судова уніфікація також може бути способом модернізації договору. Класичним прикладом є доктрина еволюційного тлумачення, яка застосовується регіональними судами із захисту прав людини та є проявом природи регіональних правозахисних договорів як «живого інструменту». Звертається увага, що особливе значення у діяльності міжнародних судів має принцип системної інтеграції, який об'єктивно створює ефект міжнародно-правової уніфікації. Його значення й практичні форми реалізації не завжди отримують належну оцінку, хоча Комісія ООН з міжнародного права визнає його одним із універсальних інструментів тлумачення міжнародних договорів, передбачених Віденською конвенцією про право міжнародних договорів (1969 р.)

У межах предмету дослідження в монографії розглянуто можливість національних судів брати участь в уніфікаційних процесах національного й міжнародного права. Національні суди, беззаперечно, є активними їх учасниками. Однак взаємодія національних та міжнародних судів у контексті міжнародно-правової уніфікації ускладнюється тим, що національні суди (перш за все, вищі судові установи та органи конституційної юрисдикції) перебувають під суттєвим впливом національних політичних інститутів, що лише частково нейтралізується механізмами та гарантіями незалежності судової влади. Уніфікація національного правопорядку на підставі імплементації рішень міжнародних судів є політично чутливою, оскільки вона відбувається досить часто поза бажанням або політичною волею національних владних інститутів і може сприйматись та оцінюватись як загроза чи підрив суверенітету. В ХХІ столітті національні суди стають інструментом, який держави активно застосовують для обмеження впливу міжнародних судів, встановлюючи певні захисні умови щодо виконання їх рішень, зокрема шляхом посилення на невідповідність зазначених рішень певним конституційним принципам або «національному контексту».

У п'ятому розділі монографії надано юридичну оцінку міжнародно-правовим підставам уніфікації українського законодавства. Національна правова теорія та практика доводять, що питання міжнародної договірно-правової уніфікації українського законодавства досі не мають під собою ґрунтовної легальної основи й нерідко підпорядковуються випадковим або ситуативним чинникам. Це значною мірою ускладнює опис та систематизацію таких процесів та демонструє, що вони ще й досі перебувають на початковій стадії свого становлення. У монографії пропонується виокремити такі основні міжнародно-правові підстави уніфікації українського законодавства: а) на основі міжнародно-правових зобов'язань, що містяться в міжнародних договорах України або нормах звичаєвого міжнародного права; б) на основі актів «м'якого» міжнародного

права, ухвалених міжнародними договірними *compliance* органами; в) в дусі *bona fide* на основі актів «м'якого» міжнародного права, не пов'язаних з міжнародними договірними *compliance* органами. Досліджено й можливості уніфікації українського законодавства на основі неправових міжнародних актів, серед яких особливе місце посідають рішення конвенційних органів контролю за дотриманням міжнародних договорів (*compliance* органів), а також на основі актів міжурядових і неурядових міжнародних організацій, які не мають ознак міжнародного «м'якого» права.

У роботі обґрунтовується позиція, згідно якої українську практику міжнародно-правової уніфікації законодавства на підставі актів міжнародних договірних *compliance* органів можна розглядати в якості реалізації позитивних зобов'язань держави за міжнародним договором. Такі акти міжнародних організацій найбільше наближені до актів тлумачення міжнародних договорів, що не змінює їх рекомендаційного характеру, але слугує вагомим аргументом на користь врахування в процесі міжнародно-правової уніфікації законодавства. Однак в українському законодавстві залишається не врегульованим його співвідношення з *compliance* актами міжнародних контрольних органів, що має наслідком вибірковість реагування органу держави на акти *compliance* органів. За відсутності законодавства, яке б визначало підстави, умови та засоби реагування на рекомендації міжнародних *compliance* органів, реакція на них державних органів у переважній більшості є наслідком політичних або управлінських рішень, що не може тривати безкінечно й потребує законодавчого врегулювання.

Міркування щодо правових підстав уніфікації українського законодавства на основі рекомендаційних актів, які не мають ознак міжнародного «м'якого» права, призводять до висновку: вони є можливими унаслідок слідування «духу доброї волі», оскільки мають виключно морально-політичне значення. В цьому випадку наявним є бажання держави продемонструвати прагнення дотримуватися правил, що свідчить про її відданість ідеалам свободи, демократії,

підтримання миру та міжнародної безпеки, готовність демонструвати розуміння спільної відповідальності за вирішення проблем, що турбують людство. Позиція Української держави щодо залучення міжнародних неправових актів міжнародних міждержавних організацій свідчить про відсутність їх абсолютного неприйняття в якості офіційної основи для нормопроєктування. Не можна було не звернути увагу на акти міжнародних неурядових організацій, щодо яких часом може постати питання уніфікації їх норм у національному законодавстві. Такі міжнародні акти не можуть виступати в якості правової підстави для національно-правової уніфікації без належного санкціонування з боку українського законодавства.

Поява цієї роботи стала можливою завдяки підтримці моїх колег з кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Щиро дякую моему науковому консультанту – доктору юридичних наук, професору, члену-кореспонденту Національної академії правових наук України М. В. Буроменському, за корисні наукові бесіди та цінні поради, завдяки яким дана робота набула якості комплексного наукового дослідження. Окрема подяка шановним рецензентам монографії: доктору юридичних наук, доценту С. С. Андрейченко; доктору юридичних наук З. М. Макарухе; доктору юридичних наук, професору, члену-кореспонденту Національної академії правових наук України Ю. М. Оборотову; доктору юридичних наук, професору Т. Л. Сироїд – за конструктивну та доброзичливу критику, яка сприяла вдосконаленню роботи.

Хочу також висловити подяку моїй родині, яка завжди мене підтримує і завдяки допомозі якої ця робота стала можливою, особливо моему чоловікові – доктору юридичних наук, доктору теології, професору, члену-кореспонденту Національної академії правових наук України, заслуженому діячеві науки і техніки України Стрельцову Євгену Львовичу, який вже більше 30-ти років є не тільки супутником мого життя, а й моїм Вчителем, і є для мене зразком професіоналізму, працьовитості, мудрості та людяності.

Розділ I

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УНІФІКАЦІЇ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

1.1. Потенціал та обмеження сучасних парадигм концептуалізації міжнародно-правової уніфікації

Уніфікація є одним із найскладніших і найбільш суперечливих інструментів розвитку міжнародного права. Пояснення феномену сучасної уніфікації потребує ґрунтовної методологічної рефлексії, перегляду пізнавальних можливостей традиційних парадигм і визначення перспектив залучення нового методологічного ресурсу.

Сучасна міжнародно-правова уніфікація вже досить давно вийшла за межі міжнародного приватного права як історично першої сфери правової уніфікації, що поставило нові теоретичні питання, пояснення яких потребує вдосконалення дослідницького інструментарію, який базувався на різних варіантах компаративізму. Потреби отримання «інструментального знання», яке б забезпечувало уніфікацію та гармонізацію національного права відповідно до «кращих зразків» чи міжнародних стандартів, було одним із важливих чинників формування й розвитку порівняльно-правового підходу³. Неможливо пояснити міжнародно-правову

³ Тихомиров А. Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы. Киев : «Знання», 2005. 334 с.

уніфікацію без звернення до методології компаративізму – як в історичних, так і в сучасних формах. З іншого боку, практика правової уніфікації на основі чи в межах міжнародного права дає численні докази того, що створення уніфікованих міжнародно-правових інструментів без застосування різних порівняльно-правових технік є або взагалі неможливим, або безперспективним за своїми наслідками. Ця практична функція компаративізму забезпечує його збереження в якості однієї з ключових характеристик методології, дослідження та практичної діяльності у сфері міжнародно-правової уніфікації.

Ще з початку минулого століття тривають дискусії щодо методу та базових онтологічних постулатів компаративізму. В площині компаративізму було закладено методологічну орієнтацію на вихід за межі юридичного тексту в суспільний контекст як спосіб пояснення й створення уніфікованих міжнародно-правових актів та їх національну імплементацію⁴. Однак це був виключно дослідницький аспект, а уніфікація нормативних елементів міжнародного права майже не враховувала матеріали порівняльного права, що виходили за межі «інформації про норми». Усе більш очевидним стає те, що «правова традиція» та будь-які інші сторони предметної сфери компаративізму в кінцевому підсумку – це лише «нормативна інформація», тобто положення позитивного права, правові принципи, звичаєве право тощо. У цьому полягає цінність компаративізму для практиків, і в цьому виявляється певна обмеженість компаративізму як парадигми в дослідженні міжнародно-правової уніфікації⁵.

Якщо за певних умов у минулому претензія компаративізму на статус універсальної парадигми уніфікації знаходила підтвердження й раціональне пояснення, то в сучасних умовах, коли

⁴ Наприклад, див.: Давид Р. Основные правовые системы современности / пер. с франц. В. А. Туманова. Москва : Прогресс, 1988. 279 с.

⁵ Duve T. Legal tradition: a dialogue between comparative law and comparative legal history. *Comparative Legal History*. 2018. Vol. 6. Issue 1. P. 15–33.

радикальні зміни торкнулись і міжнародного правопорядку, і національних правових систем, компаративізм є лише одним із інструментів дослідження правових процесів і обґрунтування заходів міжнародно-правової уніфікації. На основі компаративізму як універсальної правової методології створено окремі практично орієнтовані підходи, що виконують інструментальні функції забезпечення міжнародно-правової уніфікації. Наприклад, доктрина «європейського консенсусу», що застосовується Європейським судом з прав людини не лише у якості методу тлумачення Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та створення «прецедентів тлумачення», але й як спосіб оцінки відповідності національних практик уніфікованим європейським стандартам захисту прав людини⁶. Доктрина «європейського консенсусу» стала ключовим правовим інструментом ідентифікації загальноєвропейських цінностей і стандартів захисту прав людини. Через визнання невідповідності національних практик (включно із законодавством) «європейському консенсусу» щодо тлумачення конвенційних положень, Європейський суд фактично покладав на державу обов'язки щодо уніфікації національного законодавства. Однак і в даному випадку домінуючим є прикладний аспект і обмеження виключно «нормативним аспектом консенсусу».

Сучасні дослідники визнають неможливість пояснення динамічного аспекту сучасного міжнародного права з позицій класичних парадигм міжнародного права (позитивізм, етатизм, нормативізм тощо)⁷. Навіть світоглядно приваблива для вітчизняних

⁶ Dzehtsiarou K. *European Consensus and the Legitimacy of the European Court of Human Rights*. Cambridge: CUP, 2016. P. 18; *Reforming the European Convention on Human Rights - Interlaken, Izmir, Brighton and beyond - A compilation of instruments and texts relating to ongoing reform of ECHR*. Strasbourg, 2014. 536 p. URL: <https://edoc.coe.int/en/conferences-on-the-future-of-the-european-court-of-human-rights/7308-reforming-the-european-convention-on-human-rights-interlaken-izmir-brighton-and-beyond-a-compilation-of-instruments-and-texts-relating-to-the-ongoing-reform-of-the-echr.html>

⁷ Bianchi A. *International Law Theories: An Inquiry into Different Ways of Thinking*. London: Oxford University Press, 2016. P. 164–172.

дослідників і тому популярна доктрина юснатуралізму в її традиційних тлумаченнях/варіантах неспроможна дати пояснення багатьох явищ та процесів сучасного міжнародного права через відсутність можливості досягнення балансу між «конкретністю» та «нормативністю»⁸. Скажемо більше, у своєму класичному вигляді доктрина юснатуралізму здатна пояснити лише деякі базові принципи міжнародного права, що знаходять підтвердження в звичаєвому праві, але абсолютно не здатна характеризувати його масштабні, фундаментальні, нерідко різновекторні рухи, які спираються на десятки тисяч міжнародних договорів, що мають вельми опосередковане відношення до природного права, а їх пояснення як «позитивізації природного права» є щонайменше некоректним.

Важливо звернути увагу на ускладнення парадигмальної побудови сучасної науки міжнародного права, яка вже у післявоєнний період зазнає впливу нових соціальних теорій, застосування яких у межах науки міжнародного права створює принципово нову теоретико-пізнавальну ситуацію, де класичні позитивістські підходи втрачають панівне становище. Сучасна наука міжнародного права вже досить давно набула ознак мультипарадигмальності, й дослідження процесів уніфікації міжнародного права відбувається на різних методологічних засадах⁹.

Необхідно враховувати існування двох площин методології – доктрини, яка є об'єктом наукового дискурсу і, отже, явною або інституалізованою методологією науки міжнародного права, що розвивається вченими та експертами на засадах академічних свобод, – і практичної доктрини, якою керуються ті, хто проводить конкретну діяльність у сфері міжнародної правотворчості без

⁸ Koskeniemi M. *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*. 2nd ed. N.Y.; Cambridge, 2005. P. 19–23.

⁹ Про парадигми сучасного міжнародного права див.: Shaw M. N. *International Law*. Sixth Edition. Cambridge: CUP, 2008. P. 43–67; Bianchi A. *International Law Theories. An Inquiry into Different Ways of Thinking...* P. 21–26.

визнання обов'язковості дотримання певної наукової методології. Такий розподіл є досить умовним, особливо враховуючи їх взаємні впливи та залежності. Але без нього неможливо дати пояснення певним сторонам як розвитку науки, так і тенденціям та конкретним ситуаціям міжнародної правотворчої практики. Існує помилкова позиція, яка базується на широко відомій філософській конструкції Р. Рорті, що нібито відсутність практичної потреби в чомусь означає відсутність потреби теоретичного аналізу¹⁰. При цьому ігнорується інша обставина. Реальною практичною проблемою стає «відставання доктрини», яка лише фіксує певні процеси та явища і намагається пояснити вже зроблене практиками шляхом теоретичного конструювання в рамках певних і вже існуючих парадигмальних конструкцій. Прикладом цього слугує концептуальна вторинність та поверховість пояснення нових явищ міжнародно-правової уніфікації, що є продуктом застосування позадовірних інструментів (зокрема, діяльності міжнародних судів, нормотворчості міжнародних організацій у формі актів «м'якого» права, активності недержавних інститутів тощо).

З іншого боку, практики, які надихаються консервативними доктринами (хоча й усталеними та авторитетними), створюють уніфіковані міжнародно-правові інструменти, які виявляються далекими від реалій і не працюють як інструменти уніфікації¹¹. Прикладом такої практики є діяльність окремих механізмів у сфері уніфікації міжнародного приватного права (зокрема, в рамках ООН), вплив яких стає все менш відчутним на тлі створення принципово нових неформальних і достатньо ефективних інструментів.

¹⁰ Rorty R. *Truth and Progress: Philosophical Papers*. Cambridge University Press, 1998. P. 19.

¹¹ Стрельцова Є. Д. Щодо спроб міжнародно-правової уніфікації окремих інститутів морського права. *Науковий Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Випуск 11. Том 2. С. 161–162; Стрельцова Є. Д. Перспективний міжнародно-правовий режим морських перевезень вантажу: причини перегляду діючих міжнародних конвенцій. *Вісник Південного регіонального центру АПРН України*. 2016. № 9. С. 205.

З урахуванням цього можна вести мову про важливість пояснення схожості та відмінності доктрин міжнародно-правової уніфікації в науковому і практичному правовому дискурсі. Перспективним ресурсом сучасного міжнародного права для дослідження феномену методологічного дуалізму є концепція критичного структуралізму, яка з 70-х років минулого сторіччя набуває все більшого поширення у західному правознавстві. В загально-теоретичних та філософсько-правових дослідженнях цей підхід оформлено у форматі парадигми критичних правових досліджень (*critical legal studies*)¹². У галузевих правових науках існують різні варіанти застосування окремих гносеологічних та онтологічних постулатів критичного структуралізму. Для міжнародного права цей підхід стає все більш привабливим у якості способу теоретичного пояснення сучасної проблематики розвитку міжнародного правопорядку. Це підтверджується, зокрема, оформленням «Хельсінкської школи міжнародного права» (М. Коскеніємі) як однієї з найбільш впливових шкіл сучасного міжнародного права¹³.

Основний гносеологічний принцип цієї парадигми полягає у визнанні існування цілісних «глибинних структур» пізнання, які утворюються системою базових онтологічних та гносеологічних постулатів («мови чи дискурсу» влади), що є спільними для теоретизування про міжнародне право (доктрини) та для методології правотворення й правозастосування. Така цілісна теорія

¹² Hunt A. *Explorations in Law and Society. Toward a Constitutive Theory of Law*. New-York, London : Routledge, 1993. P. 182; Harris G. *Legal Philosophies* [2-nd ed.]. London : Butterworth, 1997. 280 p.; Cotterrell R. *Law, Culture and Society: Legal Ideas in the Mirror of Social Theory*. Aldershot : Ashgate, 2006. 199 p.; Balkin J. M. What is a Post-modern Constitutionalism? *The Michigan Law Review*. 1992. Vol. 90. No. 7. P. 1966–1990; Arnaud A.-J. From Limited Realism to Plural Law. Normative Approach versus Cultural Perspectives. *Ratio Juris*. 1998. Vol. 11. No. 3. P. 246–258; Tushnet M. V. *Critical Legal Studies and the Rule of Law. Cambridge Companion to the Rule of Law*. Ed. by Marti Loughlin and Jens Meierhenrich. Harvard Public Law Working Paper, 2018. No. 18–14. 13 p.

¹³ Koskeniemi M. What is Critical Research in International Law? Celebrating Structuralism. *Leiden Journal of International Law*. 2016. Vol. 29. No. 3. P. 727–735; Kennedy, David. *International Legal Structures*. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 1987. 294 p.; Koskeniemi M. From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument...

дозволяє реалізувати два важливих припущення: а) існування певних закономірностей отримання теоретичного знання про об'єкт; б) наявність історичної та соціокультурної обумовленості та умовності наявних правових інструментів з акцентом на визначення конкуруючих інтересів та ідентифікацію носіїв таких інтересів як суб'єктів владних відносин. Особливу методологічну значимість має останнє положення, яке дозволяє не лише просто констатувати певні залежності нормативного змісту уніфікації, але й пояснювати, чиї інтереси та у який спосіб при цьому реалізуються. Важливим є також положення про обмеженість універсальних принципів та засад, оскільки мають враховуватись ситуативність процесів уніфікації та залежність від «конкретних профілів» владних відносин. Однак в акцентах на «дискурсивності» та ситуативності міжнародно-правової уніфікації, а також способах її соціальної легітимізації, вбачається й слабкість цієї парадигми, оскільки «надто мало місця залишається для правового», і предмет розчинається в соціальних феноменах¹⁴.

Цим прикладом не вичерпуються ознаки оновлення методології дослідження уніфікації, оскільки сучасне міжнародне право в умовах трансформації світового правопорядку зазнає також методологічних трансформацій, активно імплементуючи нові теоретичні підходи. Одним із теоретичних джерел стає звернення до нових правових парадигм, які мають дещо менший, порівняно з критичними правовими дослідженнями, рівень абстрактності: функціоналізм, економічна теорія міжнародного права, правовий глобалізм, транснаціональне право, правовий плюралізм. Отже, окремі прикладні аспекти уніфікації, щодо яких існує необхідність визначення методологічних засад, потребують предметного дослідження.

Уніфікація є одним із інструментів, іманентно властивих міжнародному праву, однак форми та межі її застосування залежать від сучасного контексту, що суттєво ускладнює її пояснення в

¹⁴ Shaw M. N. International Law... P. 62–67.

межах класичних парадигм міжнародного права. Уніфікація міжнародно-правових регуляторів зазнає впливу різноманітних чинників, до яких належать не лише політичні умови цього складного політико-правового процесу (зміст та процедури політичного діалогу держав та міжнародних організацій), але й соціокультурний контекст, правові традиції та досвід співпраці у певних сферах¹⁵. Серед таких чинників беззаперечно важливими є також існуючі доктринальні та загальнотеоретичні підходи, якими керуються як учасники процесу уніфікації, так і його дослідники. Цим пояснюється важливість дослідження теоретичного підґрунтя сучасного правового дискурсу щодо уніфікації міжнародного права. Проблема набуває ще більшої актуальності з точки зору потреби в усвідомленні нових теоретичних підходів до пояснення феномену міжнародно-правової уніфікації, які отримали визнання на зламі двох століть у якості теоретичної альтернативи класичним варіантам позитивізму.

Дослідження правової уніфікації в міжнародно-правовій сфері має яскраво виражений секторальний характер, наслідком чого є акцент на переважно інструментальних питаннях (термінологія, нормативні формули, питання тлумачення, юрисдикція тощо). Питання методології у вітчизняних дослідженнях розглядаються досить рідко, найчастіше презюмується застосування тих підходів, що є релевантними чи традиційними для відповідних сфер (галузей міжнародного права)¹⁶. Очевидно, ця обставина є основним стримуючим чинником для виведення проблеми уніфікації на рівень загальнотеоретичних узагальнень, потреба в яких для вітчизняної науки міжнародного права залишається досить

¹⁵ Стрельцова Є. Д. Регіональна уніфікація міжнародного приватного морського права: досвід країн Скандинавії. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство*. 2015. Том 20. Випуск 2 (27). С. 102–103.

¹⁶ Стрельцова Є. Д. Міжнародна уніфікація морського права: загальні питання. *Матеріали 64-ї наук. конф. проф.-викл. складу ОНУ ім. І. І. Мечникова*. 25–27 лист. 2009, м. Одеса. Одеса: Астропринт, 2009. С. 14–17.

гострою. Можливо, при цьому відчувається негативний вплив відсутності традиції дослідження міжнародно-правової уніфікації в радянський період розвитку вітчизняного міжнародного права. Ще в 20-х роках минулого сторіччя В. М. Корецький звернув увагу на процеси уніфікації та навіть спробував вийти за межі описовості й пояснювати ці явища на основі цікавих теоретичних припущень про глобалізацію та транснаціональність права. На прикладі створення уніфікованих правил використання радіочастот він звернув увагу на появу нових об'єктів міжнародно-правової уніфікації та розширення способів і учасників такої уніфікації¹⁷. Однак досить скоро (і достатньо прогнозовано) можливість такого теоретичного дослідження процесів уніфікації була заблокована ідеологічними і політичними чинниками. Показовою стала позиція А. Я. Вишинського, який визначав уніфікацію в якості «...однієї з форм антирадянського руху, міжнародного фашизму та реакції», що мало виправдовувати втручання міжнародного імперіалізму в права суверенних держав¹⁸.

Наслідком стало домінування досить тривалий час описових і «констатуючих» досліджень, які не виходили за межі техніко-юридичних питань на основі порівняльних за методами та описових за рівнем узагальнень досліджень, переважно проблематики міжнародного приватного права. Хоча було очевидним і те, що методологія компаративізму потребувала теоретичних узагальнень.

Іноземні дослідники розглядають методологічні питання набагато частіше й більш ґрунтовно. З нашої точки зору, такий стан

¹⁷ Корецький В. М. Униформизм в праве. Сборник статей кафедры «Проблемы современного права» и юридического факультета Харьковского института народного хозяйства, посвященных памяти академика, профессора В. М. Гордона. Харьков, 1927. С. 91–109; Корецький В. М. Международное радиоправо. Збірник статей кафедри «Проблеми сучасного права» та правничого факультету Харківського інституту народного господарства. 1928. № 2. С. 123–142.

¹⁸ Вышинский А. Я. Предисловие. Трайнин А. Н. Уголовная интервенция. Движение по унификации уголовного законодательства капиталистических государств. М.: ОГИЗ, 1935. С. 3–6.

речей пов'язаний, по-перше, з тим, що проблема уніфікації міжнародного права належить до предметної сфери ключових парадигм сучасного міжнародного права, що обумовлює наявність парадигмально диференційованих концепцій уніфікації. Наприклад, аналіз уніфікації з позицій компаративізму як теоретичної моделі пояснення логіки становлення сучасного міжнародного права. Або концептуалізація уніфікації з використанням онтологічних постулатів парадигми «критичних правових досліджень» як особливо виду соціально-владних відносин. По-друге, для окремих галузей міжнародного права дослідження уніфікації в її різних проявах передбачає методологічну визначеність і послідовність, і в таких роботах зазвичай наводиться ґрунтовний аналіз базових теоретичних концепцій та їх парадигмальна локалізація. Водночас, проблема теоретичних засад дослідження уніфікації залишається актуальною і потребує методологічної рефлексії, тобто визначення потенціалу та обмежень існуючих теоретичних підходів.

Необхідність методологічної рефлексії в питаннях уніфікації міжнародного права стала очевидною вже у 50-ті роки XX століття, коли на тлі післявоєнного прагматизму міжнародно-правових відносин процеси уніфікації значно актуалізувались, охоплюючи все більше коло питань як міжнародного публічного права, так і поза межами традиційної сфери вирішення колізійних питань міжнародного приватного права. Саме в цей час стало очевидним, що уніфікація є одним із універсальних механізмів розвитку сучасного міжнародного права, а її теоретичний аналіз потребує подолання обмежень позитивістського підходу з його акцентом на юридичних текстах та певній ізоляції від суспільного контексту¹⁹.

Набуває поширення функціональний підхід до пояснення чинників та механізмів уніфікації міжнародно-правових регуляторів.

¹⁹ Стрельцова Е. Д. Методологические проблемы унификации международного права: потенциал и ограничения современных теорий. *Lege si viata*. 2018. № 12. С. 155–156.

Перш за все, це відбувається у сфері міжнародного приватного права, однак зважаючи на все більш очевидну універсальність міжнародно-правової уніфікації та збільшення ваги публічно-правового компоненту, функціоналізм набуває ознак універсальної парадигми, яка вже не обмежується лише науковим дискурсом. Функціоналізм протиставляється класичним доктринальним конструкціям як методологічна орієнтація, що дозволяє більш реалістично та практично створювати міжнародно-правові інструменти (не лише міжнародне договірне право, але й міжнародне «м'яке право») та відповідні організаційно-правові механізми їх достатньо ефективної імплементації²⁰.

Функціональний підхід означає, що правова термінологія, поняття та «операційні результати» розглядаються не в понятійній системі певних теоретичних та світоглядних парадигм чи конкретних правових доктрин, а інструментально – переважно як «юридичні тексти» (норми, юридичні конструкції, офіційні тлумачення тощо), хоча при цьому заперечується класична позитивістська теза про обмеження правових феноменів лише їх текстуальними формами. У такий спосіб пропонується долати надмірну залежність міжнародно-правового нормотворення від правової доктрини, яка створюється у різних юрисдикціях і завжди має політичну й соціокультурну обумовленість та залежність від контексту, традицій, досвіду. Функціоналізм не заперечує ці обставини, однак орієнтується не лише на контекст чи традиції, а й на «результат». Пропонується міжнародно-правовий теоретичний дискурс змістити від доктрини («теоретичної узгодженості») до операційного результату дії певних міжнародно-правових норм²¹.

²⁰ Стрельцова Є. Д. Міжнародні організаційно-правові механізми впливу на уніфікацію внутрішньодержавного права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 4 (25). С. 151.

²¹ Kanda H. Methodology for Harmonization and Modernization of Legal Rules on Secured Transactions: Legal, Functional or Otherwise? *Uniform Law Review*. 2017. Vol. 22. Issue 4. P. 885–890.

Цим, наприклад, посилюється значення процедурних та інших нематеріальних норм секторальних міжнародних конвенцій (зокрема, текстуально це їх *final clauses*), що спрямовані на уніфікацію міжнародно-правового регулювання певних сфер. Фактично такі норми стають рамковими і для уніфікації національного законодавства. З іншого боку, долається обмеження уніфікації лише договірними формами, пропонується «реалістичне тлумачення» уніфікації, що включає і судову практику, і «м'яке право», і неправові феномени. Тут варто згадати ідеї Р. Давида, який, розглядаючи проблему уніфікації права з компаративістських позицій, зазначав, що не слід «заходити надто далеко» у створенні наднаціонального договірного права, яке має заміщувати національне право. «Іншими засобами та з більшою гнучкістю можна досягати певного прогресу в регулюванні відносин у сфері міжнародного права»²². У межах функціонального тлумачення феномену уніфікації ця теза стає одним із ключових постулатів.

Є спроби поєднувати функціональний та доктринальний підходи як взаємодоповнюючі, а не альтернативні. Наприклад, Т. Мос, розглядаючи перспективи створення міжнародних рамок регулювання у сфері відновлюваної енергетики, звертає увагу на існування двох моделей уніфікації відповідних норм. З позицій доктринального підходу, найбільш бажаним було б поглиблення міжнародного енергетичного права, що наразі вже є досить «зрілою та розвинутою» правовою системою, основні норми та принципи якого можуть бути достатніми для створення регуляторного режиму у сфері відновлюваної енергетики. Однак для потреб бізнесу такий варіант є менш прийнятним порівняно з нормами, що мають автономний характер технічних регуляторів з перспективою оформлення у *Lex renewabilia*. Компромісною буде модель формування уніфікованих норм у цій сфері з використанням трьох інструментів: а) більш повна реалізація потенціалу загальних

²² Давид Р. Основные правовые системы современности... С. 33.

норм та принципів міжнародного енергетичного права з поєднанням доктринального та функціонального підходу; б) забезпечення балансу правових регуляторів у межах політично узгодженої матриці «енергетичної трилеми» (екологія, доступність ресурсів, енергетична безпека); в) посилення ефекту «м'якого права» як інструменту гнучкості та адаптивності правових регуляторів²³.

Залучення нетипових для міжнародного права теоретичних підходів для дослідження феномену міжнародно-правової уніфікації стає все більш поширеним. Достатньо показовим може бути визнано економічний підхід, який кореспондує з методологією сучасної економічної науки, перш за все – з її мікроекономічними парадигмами. Інституційно цей підхід існує як «рух “право та економіка”», або «аналіз правових феноменів з позицій економічного підходу», та є однією з найбільш впливових парадигм у сучасному правознавстві, а в країнах прецедентного права (перш за все, США) – це найбільш динамічна та «агресивна» парадигма²⁴. Міжнародне право з певним запізненням засвоїло цей підхід, хоча сьогодні він є однією з базових парадигм, яка активно поширюється на різні галузі та на різну проблематику²⁵.

Ця парадигма передбачає пояснення поведінки суб'єктів права за допомогою механізмів вибору певних дій, який «актори» (індивіди, соціальні групи, інститути, держави) раціонально обґрунтовують, використовуючи економічні критерії («співвідношення витрат та результатів», «ефективність» тощо). Економічний підхід, який базується на засадах мікроекономічної теорії «раціонального вибору», є універсальним способом пояснення тієї чи іншої соціальної поведінки. А відрізняє його від інших підходів не об'єкт, а здебільшого методи та припущення щодо поведінки суб'єктів,

²³ Mose T. M. Toward Harmonized Framework for International Regulation of Renewable Energy. *Uniform Law Review*. 2018, Vol. 23. Issue 2. P. 373–380.

²⁴ Posner R. A. *Economic Analysis of Law*. 6th ed. New York : Aspen, 2003. P. 7–8.

²⁵ Bianchi A. *International Law Theories. An Inquiry into Different Ways of Thinking...* P. 264–278.

яка тлумачиться в інший спосіб, ніж у біхевіористських доктринах, поширених у другій половині 20-го сторіччя, вплив яких відчувається і в сучасних «політико-орієнтованих» підходах щодо дослідження міжнародного правопорядку²⁶.

Мікроекономічна теорія є релевантною завжди, коли поведінка має якусь мету та існує брак ресурсів для її задоволення. Теоретична схема, яка при цьому пропонується, досить органічно застосовується до процесів уніфікації міжнародного права як спосіб пояснення поведінки держав у ситуації вибору уніфікованих міжнародних норм. Незалежно від того, в якій формі така уніфікація відбувається, пропонується оцінювати раціональність дій держав за критеріями вибору найбільш ефективного способу. Японський дослідник С. Косука з позицій методології економічного аналізу пропонує пояснювати відсутність успіху процесів уніфікації міжнародно-правового регулювання в окремих сферах на основі класичних договірних механізмів. Він пропонує процес уніфікації розглядати як ситуацію вибору, який держава має зробити, розрізняючи при цьому існуючі чи можливі варіанти такого вибору: утриматись від участі в уніфікованому акті, обрати іншу модель уніфікації (або часткову участь у договорі), провести уніфікацію частково тощо. Такі варіанти можуть бути різними в залежності від особливостей як самого «уніфікованого сектору», так і правових систем, що залучені до процесів уніфікації.

Важливим є й те, що економічна концепція уніфікації розрізняє «нормативні» та «ненормативні» аспекти уніфікації, зміст яких є різним, як і ставлення до їх наслідків. Лише щодо нормативної уніфікації можлива постановка питання про те, що цим забезпечується існування «кращого права», в якому використовуються традиційні уявлення про «якість закону» на основі критеріїв визначеності, відсутності колізій тощо. Однак оцінка ефективності можлива лише на основі ненормативної складової уніфікації

²⁶ Shaw M. N. International Law... P. 57–62.

(інституційне будівництво, економічні показники, соціальні складові тощо). Це є досить суперечливим з огляду на традиційні доктринальні уявлення про якість правового регулювання виключно на основі якості власне юридичних текстів. Вибір моделі уніфікації має базуватись на розрахунку «витрат і здобутків» з урахуванням нормативних і ненормативних складових реального процесу уніфікації²⁷. Особливістю сучасного етапу стає збільшення значимості ненормативних наслідків уніфікації, які проявляються у вигляді не лише вартісних (економічних), але й соціальних. Цим значною мірою пояснюється те, що перестає бути абсолютно визначеним вибір на користь «чіткості та однозначності нормативної уніфікації» без урахування того, чи можна у такий спосіб досягнути певних соціальних цілей. Економічний прагматизм у даному випадку має чіткі соціальні детермінанти, що виправдовує звернення до «м'яких форм уніфікації»²⁸.

Якщо доктрина економічного аналізу претендує на статус «міжнародно-правового реалізму», то принципово іншими є гносеологічні засади концепції уніфікації як застосування загально-теоретичного поняття «уніфікація права» до міжнародного права в контексті феномену його фрагментації. Ця дослідницька проблема зазнає різних теоретичних впливів постмодерністського світогляду, хоча її ключові положення найбільш співзвучні парадигмі «критичних правових досліджень», яка вже давно позбулась радикально «лівих ідей» та є сучасним варіантом правового лібералізму. Б. Паскаль зазначав, що «...множинність без єдності є хаос, а єдність (цілісність) без вибору є тиранією»²⁹. Із сфери юридичних технік та текстів проблема уніфікації виводиться

²⁷ Kozuka S. The Economic Implications of Uniformity in Law. *Uniform Law Review*. 2007. Vol. 12. Issue 4. P. 673–680.

²⁸ Стрельцова Є. Д. М'яке міжнародне право як інструмент міжнародно-правової уніфікації. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 6 (34). С. 223–226.

²⁹ Цит. за Prost M. The Concept of Unity in Public International Law. Oxford: Hart Publishing, 2012. P. 14–22.

на рівень інструментів легітимізації соціального й правового порядку, оскільки єдність міжнародного права забезпечує реалізацію його базових суспільних функцій, а фрагментація несе ризику не лише для самого міжнародного права, але й для міжнародної спільноти. При цьому автономні правові порядки стають необхідною умовою прогресу. Уніфікація міжнародного права розглядається на достатньо високому рівні абстрагування, і єдиним способом «приземлення» і створення *ground theory* стає концептуалізація уніфікації як процесу, що є протилежним фрагментації міжнародного права. Суперечливість фрагментації права переноситься і на протилежний процес – його уніфікацію, оскільки вона так чи інакше має стосуватись і ризиків державного суверенітету, меж розсуду держави у створенні національного правопорядку³⁰. Очевидно, феномен уніфікації в міжнародному праві є багатоаспектним, охоплює процеси і явища, які є змістовно різними як за процесуальними вимірами, так і за їх наслідками. Але має бути дотриманий принцип реалістичності, врахування реального стану сучасного міжнародного права.

Одним із таких специфічних проявів цього феномену визнається становлення єдності чи цілісності (*unity*) міжнародного публічного права, що є процесом, протилежним його фрагментації. Єдність чи цілісність міжнародного права (на відміну від фрагментації) розглядається досить часто у контексті загальнотеоретичних та галузевих досліджень національного правопорядку. Твердження про «системність національного правопорядку» чи «правову систему» є звичним та аксіоматичним у дослідженнях вітчизняних авторів. Однак системність чи єдність міжнародного права має іншу природу, якщо, звичайно, не зводити її лише до логічної узгодженості нормативних положень відповідних актів³¹. Обмеженість теорії

³⁰ Unity and Diversity in International Law. Ed. by Zimmermann A. and Hofmann R. Berlin : Duncker and Humblot, 2007. P. 25.

³¹ Prost M. All Shouting the Same Slogans: International Law Unities and Politics of Fragmentation. *Finnish Yearbook Journal of International Law*. 2006. Vol. 17. P. 14–16.

єдності міжнародного права проявляється, на нашу думку, у різних аспектах. Зокрема, уніфікація наднаціонального рівня (у межах інтеграційних об'єднань та їх автономних правових систем) руйнує логіку теорії «уніфікації як інструменту єдності міжнародного права», оскільки набагато важливішою стає «інтеграція інтеграцій», тобто уніфікація регіональних чи інших автономних правових режимів.

Уже досить давно уніфікація розглядається як один із процесів глобалізації права, формування правопорядку глобального суспільства. Концептуально такий процес вбудовується у більш загальні процеси економічної, соціальної та політичної інтеграції. Існує численна література, яка намагається пояснювати ці явища через різні теоретичні конструкти, що досить часто мають доволі схоластичний характер і погано узгоджуються з реаліями. Ще менш конструктивними є спроби створення альтернативних теоретичних моделей глобалізації у вигляді концепцій «зближення», «інтернаціоналізації» тощо.

Правова глобалістика пропонує досить привабливі для міжнародного права теоретичні моделі пояснення процесів уніфікації. Ще на початку минулого століття концепція «глобального права» виглядала досить простою, а інструменти уніфікації зводились до техніко-юридичних засобів. Так, у 1888 році П. Зінтельман стверджував, що формалістичний характер права (формальний характер правових положень) у поєднанні з політичною волею всіх «цивілізованих націй» створити єдині та зрозумілі всім правила досить органічно приведе до уніфікації та конвергенції правових систем і створення глобального права (*Weltrecht*)³². З позицій сьогодення така модель розвитку виглядає щонайменше утопічною.

Визнається існування глобальної правової системи, що утворюється міжнародними, регіональними та національними правовими режимами, які взаємодіють, конкурують та просто співіснують. На

³² Цит за.: Kozuka S. The Economic Implication of Uniformity in law... P. 673.

рівні глобальних процесів ці режими потребують легітимності та забезпечення нормативної влади у способи, які б дозволяли досягати певних практичних цілей. Теоретична рефлексія цієї ситуації породжує три базові парадигми. По-перше, теорію єдності права, що стосується не лише національного, але й міжнародного права, по-друге, різні варіанти правового плюралізму, по-третє, конкурентні теорії, які роблять акцент на колізійності та конкуренції норм різних правових режимів. Ці теоретичні підходи об'єднані спільною метою пояснення витоків процесів взаємодії національного та міжнародного права, що потребує певної уніфікації нормативних регуляторів міжнародних відносин публічно-правового та приватно-правового типу. Визнання глобалізації права робить неможливим пояснення цих процесів на основі єдиної парадигми, що об'єктивно ставить під сумнів універсальність та всеосяжність глобалізму як міжнародно-правової парадигми. Зважаючи на це, в сучасних міжнародно-правових дослідженнях багато авторів досить скептично ставляться до ідеї «глобального права». При цьому слід розрізняти поняття «глобального права» та уніфікації права в умовах глобалізації. М. Маттеуччі взагалі має сумніви щодо можливості повної міжнародної уніфікації, пояснюючи це, зокрема, суто прагматичними чинниками: «...систематична уніфікація законодавчих актів континентальних країн, що може здатися теоретично простішою, не може бути цілком задовільною. Економічна взаємозалежність між європейським континентом з одного боку, і Сполученими Штатами Америки та Співдружністю націй, з іншого, настільки міцна, що більшість комерційних відносин втратять від об'єднання більше, ніж якби країни «загального права» лишалися поза ним»³³. У цьому сенсі цікавими виглядають міркування І. І. Лукашука, який уважав, що грань між міжнародним і національним законодавством не стирається, оскільки це

³³ Matteucci M. Prospects of International Unification of Law from a European Viewpoint. *Louisiana Law Review*. 1949. Vol. 10. Number 1. P. 17. URL: <http://digitalcommons.law.lsu.edu/lalrev/vol10/iss1/9>

призвело б до порушення їх нормального функціонування. У кожній з цих правових систем своя природа, своя сфера дії, свій об'єкт регулювання та свій механізм дії. Відбувається поглиблення взаємодії двох правових систем, а не стирання кордонів між ними. Як наслідок, глобалізація проявляється в інтернаціоналізації внутрішнього права держав, яка представляє собою одну з головних тенденцій розвитку цього права в XXI столітті, а не в заміні міжнародного і внутрішнього права на єдине глобальне. Єдність світової спільноти, зміцнення взаємозалежності держав диктують необхідність того, щоб соціально-економічні та політико-правові системи держав були сумісні й здатні взаємодіяти одна з одною та з глобальною системою держав у цілому як її складові частини.

Міждисциплінарний міжнародно-правовий дискурс свідчить про спроби осмислення нових феноменів уніфікації, що виокремлюються проявом активності недержавних інститутів чи позадержавною взаємодією окремих державних інститутів, яка поєднується з уніфікацією в традиційних формах, де ключовими суб'єктами залишаються держави та міждержавні об'єднання. В сучасних умовах цей феномен найчастіше пояснюється в межах парадигми транснаціонального права, яка має давню інтелектуальну історію та фактично є міждисциплінарною³⁴. Основний зміст концепції транснаціонального права розкривається через декілька онтологічних постулатів, на підставі яких інколи виникають самостійні способи пояснення цього феномену. По-перше, визнається існування третьої (поряд із національним та міжнародним правом)

³⁴ Zumbansen P. Transnational Legal Pluralism. *Transnational Legal Theory*. 2010 Vol. 1. Issue 2. P. 141–189; Enroth H. The Concept of Authority Transnationalised. *Transnational Legal Theory*. 2013. Vol. 4. Issue 3. P. 336–353; Krisch N. Authority, Solid and Liquid, in Postnational Governance. *Authority in Transnational Legal Theory*. Ed. by Roger Cotterrell and Maksymilian Del Mar. London : Edward Elgar Publishing, 2016. P. 25–49; Walker N. Intimations of Global Law. Cambridge : Cambridge University Press, 2014. 240 p.; Berman P.S. From International Law to Law and Globalization. University of Connecticut School of Law articles and working papers. P. 485–556. URL: https://lsr.nellco.org/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1023&context=uconn_wps; Michaels R. Globalization and Law: Law Beyond the State. *Law and Social Theory*. Edited by Reza Banakar and Max Traves. London : Hart Publishing, 2013. P. 284–301.

правової системи, яка базується на мережі взаємодій приватних суб'єктів і мінімальній участі у таких взаємодіях держав чи міжнародних організацій. По-друге, транснаціональне право пояснюється через наявність більшої кількості суб'єктів, де ключовими стають недержавні утворення. По-третє, змістом нового зрізу міжнародного правопорядку є переважно норми, які регулюють економічні відносини (купівля-продаж, інвестиції, банківські операції тощо). По-четверте, ця правова система має ознаки автономності. Хоча дана теорія сприймається досить часто критично, з посиланням на численні неузгодженості як у феномені «третього права», так і щодо способів його пояснення, безперечним є існування особливого аспекту правової реальності та особливих форм міжнародно-правової уніфікації, які не узгоджуються з класичними уявленнями і про міжнародне право, і про механізми уніфікації.

Конкуренція парадигм створює враження вичерпання аргументів конкуруючих парадигм міжнародно-правової уніфікації, що стає підставою для обґрунтування необхідності «парадигмального плюралізму», який є спробою застосування підходів, що вже досить давно застосовуються у правових дослідженнях як теоретичні новації³⁵ та можуть бути інтегровані в рамках єдиного пізнавального процесу. Взаємодія різних парадигмальних моделей осмислення міжнародно-правової уніфікації обговорюється ще з початку минулого століття, коли в рамках компаративізму були поставлені питання щодо пояснення історичних, соціальних, політичних, економічних чинників уніфікації, що означало визнання необхідності відходу від методологічного монізму на засадах нормативізму. Основною ідеєю було визнання унікальності окремих підходів та обґрунтування можливості їх «співіснування», на відміну від класичного позитивізму, який вів мову про «чисту науку міжнародного права».

³⁵ Див. про це : Оборотов Ю. Н. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права): монография. Одесса: Юридична література, 2002. 280 с.; Оборотов Ю. Н. Современное право: принципы, свойства, постулаты. *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс*: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. О.: Фенікс, 2011. С. 53–54.

Хоча парадигмальний плюралізм сприймається юристами-міжнародниками зазвичай дуже стримано, і особливо у своїх крайніх, «постмодерністських» проявах, число прибічників такої методологічної орієнтації зростає. Це пояснюється доцільністю застосування міждисциплінарного підходу щодо пояснення процесів уніфікації, який передбачає і вирішення питання про узгодження теоретичних та доктринальних підходів різних правових галузей³⁶. Методолічний плюралізм виконує важливу світоглядно-теоретичну функцію в сучасному міжнародно-правовому дискурсі, оскільки стає своєрідним «антидотом» фрагментації й не дозволяє уникати однобічності та спрощень в оцінюванні цього феномену.

Розуміння невідворотності глобалізаційних процесів, що впливають на міжнародне право і на його взаємодію з внутрішнім правом, означає й невідворотність пошуку адекватних моделей адаптації міжнародного і внутрішньодержавного права до об'єктивної картини світу. Так чи інакше, але право має виступати юридичним механізмом, що забезпечує процеси глобалізації та регіоналізації, і це має наслідком уніфікацію як міжнародного, так і національного права.

1.2. Вплив концепції фрагментації на методологію дослідження уніфікації міжнародного права

Проблематика уніфікації міжнародного права знаходиться у площині традиційної тематики міжнародно-правових досліджень, яка досить давно цікавить дослідників, а публікації щодо неї є численними й різноплановими. Однак динаміка сучасного контексту обумовлює необхідність реагувати на ситуації, щодо яких традиційні доктринальні підходи виявляються недостатніми і неефективними. З початку нового тисячоліття одним з найбільш

³⁶ Calliess G-P., Buchmann I. Global Commercial Law between Unity, Pluralism and Competition: the Case of CISG. *Uniform Law Review*. 2016. Vol. 21. Issue1. P. 1–22.

значимих чинників переосмислення чи збагачення багатьох проблем міжнародного права є концепція фрагментації міжнародного права, яка була включена в дискурс науки міжнародного права під впливом авторитету не лише власне Комісії ООН з міжнародного права, але й авторитету вчених, які формулювали основні положення цієї концепції на засадах сучасного бачення міжнародного права, в якому органічно поєдналися теоретична новизна й практична значимість³⁷. Отже, для дослідження проблематики уніфікації міжнародного публічного права, з якою пов'язане дане наукове дослідження, існує необхідність з'ясування окремих методологічних питань, що знаходяться в площині застосування концепції фрагментації міжнародного права.

Дослідження питання фрагментації міжнародного права стає дедалі більш популярним і привертає в останні роки увагу великої кількості юристів-міжнародників, переважно західних (зокрема М. Коскеніємі, П.-М. Дюпуї, Б. Зімми, Д. Пулковські, Л. Шопітона, М. Проста, П. Лейно, І.-Л. Комтуа-Дінель, Г. Хафнера, А.-Ш. Мартіно, Дж. Паувеліна та інших). Вітчизняні автори активно включились у цю проблематику ще з початку 2000-х років, намагаючись, зокрема, досліджувати окремі секторальні чи галузеві проблеми, які створюються процесами фрагментації або зазнають її впливу (М. М. Гнатовський, О. Р. Поєдинок, Т. Р. Короткий, О. В. Плотніков та деякі інші). Однак існує очевидна неспівмірність досліджень фрагментації та досліджень інших проблем міжнародного права з урахуванням чи на підставі цієї концепції.

Визнання феномену фрагментації та «каталогізація» його позитивних чи негативних наслідків для сучасного міжнародного правопорядку ставить, зокрема, питання про можливість та необхідність підтримання єдності міжнародного права. Якщо уніфікація

³⁷ Фрагментация международного права: трудности, обусловленные диверсификацией и расширением сферы охвата международного права. Доклад Комиссии международного права: пятьдесят восьмая сессия (1 мая – 9 июня и 3 июля – 11 августа 2006 г.). Организация Объединенных Наций. Нью-Йорк, 2006. С. 405–427.

міжнародного права в усьому різноманітті її форм (кодифікація, гармонізація, імплементація тощо) повинна забезпечувати єдність міжнародного права та можливість його реальної дії в національному правопорядку, то чи змінюється її зміст та наслідки у світі, де фрагментація визнається «природньою чи органічною» ознакою міжнародно-правового регулювання? Аналіз впливу фрагментації на процеси й наслідки уніфікації наразі має виключно рамковий характер і обмежується лише окремими інститутами або явищами міжнародно-правової реальності³⁸.

Такі обмеження створюються загалом нечіткістю позиції щодо окремих аспектів фрагментації, у зв'язку зі складністю відмови від традиційного погляду на класичну проблематику міжнародного права, яка стає підставою для сприйняття фрагментації як переважно негативного процесу. Іншим обмеженням є позитивістська парадигма, яка абсолютизує нормативну складову міжнародного права.

Спрощеним і нереалістичним буде сприйняття уніфікації як просто протилежності фрагментації міжнародного права, що має долати «конфлікт норм» та створювати універсальні чи ідентичні правові регулятори у різних сферах і на різних рівнях (світове співтовариство, регіональний рівень, національний правопорядок). Комісія ООН з міжнародного права, а згодом – дослідники цієї проблеми, дійсно надають важливого значення нормативній площині та проблемам колізійності норм (хоча власне колізії є лише одним із рівнів фрагментації).

Важко погодитися з сприйняттям фрагментації як термінологічного запозичення із соціальних наук, що було адаптоване до пояснення проблематики міжнародного права. Така теза досить часто повторюється вітчизняними авторами, зокрема, з посиланням на праці М. Коскеніємі та інших західних дослідників. Термін

³⁸ Див.: Стрельцова С. Д. Фрагментація як епістемологічний чинник дослідження процесів уніфікації міжнародного публічного права. Вплив концепції фрагментації на методологію дослідження уніфікації міжнародного публічного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 30(2). С. 106–109.

«фрагментація» дійсно вживається у сучасному дискурсі соціальних наук, доповнюючи традиційну соціологічну чи культурологічну термінологію, хоча найчастіше він не отримує такого парадигмального значення, якого набув у міжнародному праві. Вітчизняні автори зазвичай вбачають у появі цього терміну вплив соціальних наук. Хоча більш коректним було б, на нашу думку, вести мову про вплив системного підходу як загальнонаукового стилю раціональності у сучасному науковому пізнанні загалом.

На нашу думку, немає підстав ставити під сумнів той факт, що феномен «уніфікації у міжнародному праві» є багатоаспектним, охоплює процеси і явища, які є змістовно різними як за процесуальними вимірами, так і за їх наслідками. Одним із таких специфічних проявів цього феномену визнається становлення єдності чи цілісності (*unity*) міжнародного публічного права. Водночас, варто зазначити, що системність чи єдність міжнародного права має набагато складнішу природу, ніж «наскрізна відповідність норм міжнародного права його основним принципам» та «логічна та змістова узгодженість нормативних положень відповідних міжнародно-правових актів», на що все частіше звертають увагу в дослідженнях з теорії міжнародного права³⁹. І в цьому сенсі проблемі фрагментації міжнародного права варто розглядати в контексті його єдності та цілісності, хоча й може складатися враження існування протилежних тенденцій.

Фрагментація міжнародного права має складну обумовленість, яка формується не лише на міжнародно-правовому рівні, але й активно реагує на національні чинники. Аспект обумовленості фрагментації є принципово важливим для коректного пояснення процесів уніфікації в їх реальних проявах на міжнародному та національному рівнях. Очевидно, обумовленість уніфікації має схожий набір чинників, хоча конфігурація причинно-наслідкових зв'язків може бути іншою. Традиційно виділяють дві групи чинни-

³⁹ Prost. M. All Shouting the Same Slogans: International Law Unities and Politics of Fragmentation. *Finnish Yearbook Journal of International Law*. 2006. Vol. 17. P. 14 –16.

ків: *функціональні* та *політичні*, до яких часом додають *глобалізацію* як певну складову функціональності.

Функціональність може мати різні прояви. Найбільш очевидним і простим поясненням фрагментації можна вважати відсутність «єдиного центру прийняття рішень» (єдиного нормотворця, єдиного центру прийняття владних рішень) у сфері формування норм міжнародного права. Отже, договірна, узгоджувальна природа міжнародного права створює умови для фрагментації через складні взаємодії політичних та правових інструментів. Доповнюючим чинником стає «фрагментація національних акторів», коли окремі функції участі в колективному процесі формування міжнародного права «розпорошені» між різними національними суб'єктами (міністерствами, комітетами, гілками влади тощо). «Персоналізація функцій» у такому випадку навіть не має принципового значення, ключовим є сам розподіл таких функцій.

Чи не найскладнішим чинником є *глобалізація*, яка, з одного боку, базується на презумпції визнання загальних проблем сучасності (екологічних, продовольчих, енергетичних, безпекових, тероризму тощо), з іншого – потребує специфічних регуляторів, що найчастіше не здатні бути універсальними для міжнародного права загалом. Такі регулятори не можуть обмежуватись лише нормативно-правовою складовою, вони мають доповнюватись інститутами та спеціалізованими практиками. Автономні міжнародно-правові режими, які виникають у зв'язку з цим, потребують специфічних форм міжнародно-правової уніфікації як способу досягнення власної цілісності та узгодженості з національним рівнем застосування міжнародного права.

Ще більш складними є *політичні* чинники. Вони проявляються в процесі підготовки міжнародних договорів, коли відбувається узгодження позицій і змісту договірних норм. Традиційно мова йде про кодифікацію, що може розглядатися як потенційна форма міжнародно-правової уніфікації, хоча кодифікаційний процес не завжди є створенням уніфікованих норм. Але досягнення

конвенційних цілей у договірному процесі досить часто стає неможливим через неможливість політичного консенсусу: це є однією з причин стрімкого зменшення в останні 20–30 років кількості укладених загальних міжнародних договорів і розширення популярності актів «м'якого» міжнародного права. Як наслідок, уніфікація не отримує в міжнародному праві договірного закріплення, хоча потреба єдності існує та може набувати критичних форм в умовах реальних чи потенційних конфліктів. У даному випадку зростає значення інституційної складової – як щодо міжнародної спільноти, так і окремих автономних правових режимів. Договірна (нормативна) уніфікація замінюється чи доповнюється діяльністю правозастосовних органів, що можуть існувати і як статутні органи міжнародних організацій, і як договірні (контрольні) органи. Саме в цій сфері існують найбільш важливі та реальні ризики фрагментації, що фактично стають проявом дисфункціональності процесів уніфікації шляхом правозастосування і створення єдиних стандартів тлумачення та застосування універсальних і регіональних договорів.

Показовим прикладом може бути діяльність міжнародних судів з прав людини, що, як правило, є контрольними органами регіональних правозахисних конвенцій. У більшості випадків національне законодавство має високу ступінь формальної узгодженості з положеннями цих конвенцій. Однак існує проблема відсутності єдиних стандартів їх тлумачення та застосування, що у підсумку може нівелювати весь процес імплементації таких конвенцій у національний правопорядок. Судова практика стає інструментом уніфікації, який не є простим процесом подолання судової фрагментації. «Судовий діалог» часто має характер дискусії, а досягнення консенсусу може тривати досить довго.

Важливою також слід вважати таксономію фрагментації, тобто визначення стандартних ситуацій чи форм, у яких фактично реалізується такий процес. Якщо Комісія ООН з міжнародного права обмежилась виділенням лише кількох ключових сфер колізійності правозастосовної діяльності, які створюють ситуації фрагментації, то в

подальшому західні дослідники суттєво розширили такий перелік, де, зокрема, досить ґрунтовно визначено і ситуації у сфері нормативності. Особливістю сучасних підходів до таксономії фрагментації є включення національного та регіонального вимірів, що у поєднанні зі вже звичними формами дають більш повну картину, яка може бути корисною для побудови таксономії міжнародно-правової уніфікації.

Аналіз уніфікації міжнародного права як аспекту чи складової процесів його фрагментації дозволяє більш чітко розмежувати уніфікацію в міжнародному приватному праві та міжнародному публічному праві, оскільки в інструментальному, техніко-юридичному відношенні вони можуть мати і фактично мають багато схожих рис.

Зокрема, дослідники процесів уніфікації міжнародного приватного права визнають існування двох основних форм уніфікації – договірно-правової та модельних законів, що доповнюються практикою міжнародних судів та правотворчою діяльністю інтеграційних об'єднань⁴⁰. Для міжнародного публічного права відмінності навряд чи будуть суттєвими за формою, хоча це жодним чином не створює підстав для висновку про універсальність інструментів уніфікації, якщо мова йде про рівень міждержавних відносин, або про рівень санкціонування державою певних рішень, прийнятих на квазі-правовому рівні, наприклад, міжнародними неурядовими організаціями. Тим не менше, для міжнародної публічно-правової сфери значення технічних чи формальних аспектів, очевидно, буде суттєво вищим. Інший характер буде мати і судова уніфікація⁴¹. Ці та інші відмінності значною мірою можуть, на нашу думку, пояснюватись складним переплетенням змістовно різних процесів

⁴⁰ Стрельцова Є. Д. Уніфікація як закономірна тенденція розвитку міжнародного приватного права: загальний огляд. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. № 2 (33). Том 12. С. 28–30.

⁴¹ Стрельцова Є. Д. Міжнародно-правові основи уніфікації національного законодавства: жорсткі і м'які підстави. *Право, економіка та управління: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку : матер. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю ЕПФ ОНУ ім. І. І. Мечникова (м. Одеса, 14–15 вересня, 2018)*. Одеса, 2018. С. 624–627.

фрагментації, де власне колізійний аспект не матиме такого вирішального значення, як у випадку міжнародного приватного права.

Якщо проблемність фрагментації міжнародного публічного права зводиться виключно чи переважно до ідентифікації, оцінки та визначення інструментів подолання колізійності норм різного рівня (національного, регіонального, універсального), то цілісність чи єдність міжнародного права беззаперечно матиме формальний характер і з очевидністю буде суперечити реальним процесам. Тому, на нашу думку, такий підхід навіть гіпотетично не можна вважати прийнятним.

Уважне ознайомлення з національною науковою доктриною міжнародного права свідчить про те, що вітчизняні автори доволі часто дають суперечливу оцінку явищу фрагментації. З одного боку, стверджується, що «найбільшого прогресу міжнародне право в останні роки досягло у вирішенні проблем економіки, розвитку, прав людини, навколишнього середовища, протидії злочинності, безпеки». З іншого боку, фактично негативний характер отримують оцінки появи та інституалізації права міжнародної торгівлі, міжнародного права захисту прав людини, міжнародного екологічного права, міжнародного кримінального права, права міжнародної безпеки, європейського права тощо. Основою таких оцінок є те, що поява «відокремлених правових режимів поставило питання про небезпеку втрати єдності системи міжнародного права у зв'язку з його фрагментацією», яка «може призводити до конфліктів у середині системи міжнародного права, зокрема, між нормами та режимами, тлумаченням і застосуванням тих самих норм у різних ситуаціях, що, зрештою, створює небезпеку для цілісності системи міжнародного права та єдності міжнародного правопорядку»⁴².

⁴² Детальніше див.: Поєдинок О. Р. Спеціальні, автономні, самодостатні, функціональні та цільові режими в міжнародному праві. *Держава і право*: Зб. наук. пр. Вип. 45. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2009. Вип. 45. С. 501–502; Гнатовський М. М., Поєдинок О. Р. Фрагментація міжнародного права: проблема та можливі шляхи її вирішення. *Актуальні проблеми політики*: Зб. наук. пр. Вип. 34. Одеса : Фенікс, 2008. С. 314–323.

На нашу думку, існують усі підстави стверджувати, що ризики, які створюються фрагментацією, є не теоретичними припущеннями ймовірності певних негативних наслідків, а реальністю сучасного світу. На цій підставі логічним може здаватися парадоксальне, на перший погляд, визначення уніфікації у якості універсального механізму *відновлення цілісності* міжнародного права, і як наслідок цього – забезпечення його ефективності як ключової засади світового порядку.

Іноземні дослідники традиційно розрізняють дві сторони фрагментації: *нормативну* та *інституційну*, які стосуються різних інструментів уніфікації, якщо взагалі може існувати обґрунтована потреба подолання фрагментації на рівні чи то нормативної складової чи на рівні правозастосування⁴³. Таке розрізнення застосовують і вітчизняні автори, визнаючи його важливість для коректного застосування методологічних ресурсів концепції фрагментації. Наприклад, М. М. Гнатовський, під час аналізу суперечності розвитку сучасного міжнародного права прав людини у взаємодії із міжнародним гуманітарним правом, пропонує розрізняти два аспекти (чи дві моделі фрагментації) – матеріальний (тлумачиться як нормативна складова) та інституційний (переважно – правозастосовна діяльність). Такий розподіл дає автору достатні аргументи для твердження, що фрагментація стає проблемною переважно через створення неузгодженості міжнародних інститутів (судів та трибуналів, квазі-судових органів міжнародних організацій, тощо) у частині застосування міжнародного права⁴⁴. Відповідно, логічним може бути припущення, що досягнення єдності міжнародного права передбачає не стільки нормативну уніфікацію, скільки «ефективний діалог міжнародних інститутів», який

⁴³ Kassotti E. Fragmentation and Inter-Judicial Dialogue: The CJEU and ICJ at the Interface. *European Journal of Legal Studies*. 2016. Vol. 8. No 2. P. 23.

⁴⁴ Гнатовський Н. Н. Гуманитарное право в международных судебных учреждениях: опасна ли институциональная фрагментация? *Международное правосудие: научный правовой журнал*. 2012. № 1 (2). С. 78–87.

започатковується у політичній сфері, а остаточно реалізується у правозастосовній діяльності. Це твердження узгоджується з позицією тих західних авторів, що вказують на обмеженість фрагментації сферою переважно правозастосування, де нормативна складова (колізійність чи неузгодженість нормативних положень) беззаперечно є важливим, але не ключовим феноменом⁴⁵.

Негативні оцінки фрагментації, на яких певний час акцентували увагу вітчизняні дослідники, згодом почали трансформуватись, з поступовим визнанням принаймні двох важливих аспектів.

Відсутність аналізу фрагментації на доктринальному рівні до початку 21-го сторіччя не означає її відсутності як онтологічного феномену чи предмету міжнародно-правових досліджень. Однак у багатьох дослідників, особливо колишньої радянської доби, ідеологічні презумпції, як виявилось, здатні створювати «ефект кривих дзеркал». Наприклад, для Г. І. Тункіна пояснення явищ регіоналізації міжнародно-правового регулювання було можливим лише через ідеологічний та політичний контекст протистояння двох суспільно-політичних систем, що фатально визначало «неможливість досягнення цілісності міжнародного права»⁴⁶. При цьому Г. І. Тункін успадкував це бачення від значно раніших і радикальніших поглядів, наприклад, Є. А. Коровіна, які трансформував у помірний політико-правовий скепсис. Теорія уніфікації, яка активно формувалась радянською наукою міжнародного права та яка сьогодні зберігається як досить помітна традиція у вітчизняній міжнародно-правовій науці, мала переважно техніко-юридичний характер, фокусуючись на питаннях форми й текстів.

Найбільш неоднозначним, на нашу думку, є визнання того, що фрагментація є не «проблемою» а «рисию чи атрибутивною озна-

⁴⁵ Prost M. The Concept of Unity in Public International Law... P. 14–22; Orakhelashvili A. The Interaction between Human Rights and Humanitarian Law: Fragmentation, Conflict, Parallelism, or Convergence? *The European Journal of International Law*. 2008. Vol. 19. № 1. P. 167–168.

⁴⁶ Тункин Г. И. Теория международного права. М. : «Международные отношения», 1970. С. 290.

кою» сучасного міжнародного права, тією його реальністю, без урахування якої міжнародний правопорядок буде сприйматись як «нормативна належність» а не «жива» міжнародно-правова реальність. Для дослідження уніфікації в міжнародному праві ця динаміка доктринальних оцінок означає вихід проблематики за межі традиційної позитивістської методології та необхідність включення всього різноманіття шляхів і способів раціонального пояснення міжнародно-правових феноменів. Такі парадигмальні трансформації науки міжнародного права є неминучими в умовах формування нового міжнародного правопорядку, щодо якого українські дослідники все частіше визнають можливість появи «нового типу міжнародного права»⁴⁷.

Доречною ілюстрацією необхідності відмови від методологічного спрощення проблеми фрагментації та пов'язаних з нею інструментів уніфікації може визнаватись те, що найбільш цитований та авторитетний документ Комісії ООН з міжнародного права щодо фрагментації було підготовлено М. Коскеніємі, якого визнають фундатором «хельсінкської школи міжнародного права», що належить до ключових парадигм сучасного міжнародного права й базується на некласичній моделі раціональності з притаманними їй онтологічними та методологічними постулатами нового бачення міжнародного права з позицій «практики» як універсального модусу⁴⁸.

Висновки до Розділу I

1. Уніфікація є одним з інструментів, іманентно властивих міжнародному праву, однак форми і межі її застосування залежать від сучасного контексту, що все важче знаходить пояснення в межах

⁴⁷ Буткевич О. В. Міжнародне право 21 ст.: утвердження концепції «живого права». *Альманах міжнародного права*. 2010. Вип 2. С. 45–46.

⁴⁸ Bianchi A. *International Law Theories: An inquiry into Different Ways of Thinking...* P. 164–172.

класичних парадигм міжнародного права і потребує застосування нових підходів.

2. Сучасний етап розвитку міжнародного права потребує відмови від дуалістичної концептуалізації міжнародно-правової уніфікації в межах двох відносно відокремлених площин аналізу – міжнародного приватного права та міжнародного публічного права. Обґрунтовується необхідність моністичної концептуалізації міжнародно-правової уніфікації, що ґрунтується на поясненні цього феномену як універсального механізму розвитку міжнародного права.

3. Включення концепції фрагментації до методології дослідження процесу міжнародно-правової уніфікації потребує методологічної обґрунтованості. Іронічне твердження окремих авторів про існування скоріше «фрагментованого методу», ніж фрагментованого міжнародного права, варто приймати як пересторогу від перебільшення значення «модної концепції фрагментації», перетворення її в універсальний пізнавальний інструмент. Однак незаперечним є те, що ця концепція своїм ядром має проблему збереження універсальності міжнародного правопорядку як універсальності правового закріплення загальнолюдських цінностей у світі, який вже не може бути одномірним.

4. Історично першою парадигмою дослідження процесів міжнародно-правової уніфікації як універсального механізму розвитку міжнародного права був компаративізм, у рамках якого було закладено методологічну орієнтацію на вихід за межі юридичного тексту у суспільний контекст як спосіб пояснення і створення уніфікованих міжнародно-правових актів та їх національну імплементацію. Значення компаративізму для дослідження процесів уніфікації зберігається і в сучасних умовах.

5. Сучасний стан теоретичного міжнародно-правового дискурсу значною мірою визначається конкуренцією двох парадигм: а) традиційного (класичного) позитивізму та б) функціоналізму. Функціональний підхід означає, що правова термінологія,

поняття та «операційні результати» розглядаються не в понятійній системі певних теоретичних та світоглядних парадигм чи конкретних правових доктрин, а інструментально – переважно як «юридичні тексти» (норми, юридичні конструкції, офіційні тлумачення тощо), хоча при цьому заперечується класична позитивістська теза про обмеження правових феноменів лише їх текстувальними формами. Пропонується змістити міжнародно-правовий теоретичний дискурс від доктрини («теоретичної узгодженості») до операційного результату дії певних міжнародно-правових норм, на основі чого долається обмеження уніфікації лише договірними формами, пропонується «реалістичне тлумачення» уніфікації, що включає і судову практику, і «м'яке право», і неправові феномени.

6. Парадигмальний плюралізм сучасного міжнародного права обумовлює спроби залучення нетипових для міжнародного права теоретичних підходів для дослідження феномену міжнародно-правової уніфікації. Достатньо показовим може бути визнано економічний підхід, який кореспондує з методологією сучасної економічної науки, перш за все – з її мікроекономічними парадигмами, і є однією з найбільш впливових парадигм в сучасному правознавстві. Економічний підхід, який базується на засадах мікроекономічної теорії «раціонального вибору», є універсальним способом пояснення соціальної поведінки й органічно застосовується до процесів уніфікації міжнародного права як спосіб пояснення поведінки держав у ситуації вибору уніфікованих міжнародних норм. Безвідносно від того, у якій формі така уніфікація відбувається, пропонується оцінювати раціональність дій держав за критеріями вибору найбільш ефективного способу.

7. Проблематика міжнародно-правової уніфікації досліджується і з позицій парадигми «критичних правових досліджень», яка вже давно позбулась радикально «лівих ідей» і є сучасним варіантом правового лібералізму, особливо в межах «хельсінкської

школи міжнародного права» (М. Коскеніємі). Із сфери юридичних технік та текстів проблема уніфікації виводиться на рівень інструментів легітимізації соціального та правового порядку, оскільки єдність міжнародного права забезпечує реалізацію його базових суспільних функцій.

8. Правова глобалістика пропонує привабливі для міжнародного права теоретичні моделі пояснення процесів уніфікації, хоча претензія на універсальність сприймається все більш критично. Визнається існування глобальної правової системи, яка утворюється міжнародними, регіональними та національними правовими режимами, що взаємодіють, конкурують та просто співіснують. На рівні глобальних процесів ці режими потребують легітимності та забезпечення нормативної влади у способи, що дозволяють досягати певних практичних цілей. Теоретична рефлексія цієї ситуації породжує три базові парадигми. По-перше, теорію єдності права, що стосується не лише національного права, але й міжнародного права, по-друге, різні варіанти правового плюралізму, по-третє, конкурентні теорії, які роблять акцент на колізійності та конкуренції норм різних правових режимів. Ці теоретичні підходи об'єднані спільною метою пояснення витоків процесів взаємодії національного та міжнародного права, що супроводжується певною уніфікацією нормативних регуляторів міжнародних відносин публічно-правового та приватноправового типу.

9. Самостійне значення мають інструменти уніфікації, що належать до так званого «транснаціонального права», що формується у сферах, на які не поширюється ні міжнародне, ні національне право, і де нормативні регулятори є продуктом взаємодії суб'єктів, які не мають ознак правосуб'єктності держав чи міждержавних утворень. Створення уніфікованих правових інструментів міжнародних економічних відносин заповнює прогалини договірного регулювання відповідних сфер, однак при цьому за основу беруться ті правила та норми, що вже отримали прак-

тичне визнання у якості ефективних регуляторів, хоча формально вони можуть не наділятися ознаками юридичної обов'язковості. Застосування цих уніфікованих норм потребує санкціонування з боку держави, що може перетворювати їх у норми національного (у випадку інкорпорації у національне право) або міжнародного права (у випадку участі у багатосторонніх або двосторонніх міжнародних договорах). Наприклад, кодифіковані норми Міжнародної торгової палати у багатьох країнах інкорпорується у національне право. Транснаціональне право посилює плюралізм правопорядків, оскільки одночасно можуть існувати кілька уніфікованих режимів: національний, публічний міжнародно-правовий і приватний транснаціональний.

10. Пояснення особливостей сучасного етапу міжнародно-правової уніфікації має враховувати поширення прагматичного підходу, що мав би стати реальною альтернативою міжнародно-правовому позитивізму. Пошуки такої альтернативи є основною тенденцією розвитку сучасного міжнародного права, а існуючі парадигми є різними варіантами вирішення цього ключового питання. Очевидно, прагматизм (та його різні концептуалізації) виявився найбільш реальним та практично дієвим. Цим пояснюється його «вихід із тіні великих парадигм міжнародного права» і агресивна позиція у сучасному міжнародно-правовому дискурсі. Ключовою є теза про необхідність переорієнтації від дослідження норм та принципів права як самодостатньої (автономної) системи на з'ясування того, у який спосіб ці норми можуть бути використані для узгодження інтересів та досягнення оптимальних шляхів розвитку міжнародної спільноти. Ігнорування або зверхнє ставлення до прагматичного підходу певною мірою пояснює низьку ефективність деяких інституційних механізмів уніфікації, які були створені (переважно в рамках ООН) із очікуванням упорядкування та підвищення результативності цього процесу, однак не виправдали цих очікувань повною мірою.

11. Вичерпання аргументів конкуруючих парадигм стає підставою для обґрунтування необхідності «парадигмального плюралізму», який є спробою застосування підходів, що вже досить давно використовуються у правових дослідженнях. Хоча парадигмальний плюралізм сприймається юристами-міжнародниками зазвичай дуже стримано, число прибічників такої методологічної орієнтації зростає, що викликано необхідністю застосування міждисциплінарного підходу щодо пояснення процесів уніфікації, зважаючи на комплексність цього феномену.

Розділ II

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ЕТАПУ УНІФІКАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

2.1. Основні етапи еволюції уніфікації як універсального механізму розвитку міжнародного права

Історично уніфікація як права загалом, так і міжнародного права, може мати чимало проявів та еволюційних форм, оскільки у відносинах держав досить часто виникали ситуації, за яких необхідність правової уніфікації реалізовувалась як аспект завоювання, колонізації, створення міждержавного об'єднання чи імперії тощо. Однак фактичне різноманіття цих процесів поєднувало застосування сили й відсутність взаємного волевиявлення. Можливо саме цим пояснюється те, що сучасна уніфікація міжнародного права починається у сфері міжнародного приватного права, особливо там, де держава мала мінімальний вплив, однак з часом публічно-правовий компонент уніфікації отримував суттєво більшого значення, відбувалась її універсалізація як одного з механізмів чи інструментів розвитку міжнародного правопорядку.

Міжнародно-правова система, як і будь-який інший правовий феномен, є не статичною нормативною системою, а «живим правом», яке зазнає постійних трансформацій, реагуючи на зміни суспільного

контексту⁴⁹. Реалізуються такі трансформації по-різному, їх детермінація також є багаторівневою та нелінійною. Звернення сучасних дослідників до інструментарію класичних парадигм міжнародного права, зокрема позитивізму чи етатизму, як і до популярної зараз доктрини юснатуралізму, зазвичай породжує труднощі в поясненні внутрішніх механізмів його розвитку. Методологічний дискурс є необхідним для визначення основних етапів еволюції інституту міжнародно-правової уніфікації як універсального механізму розвитку міжнародного права. Він засвідчує, щонайменше, необхідність врахування комплексності цього феномену та його чинників.

Формально уніфікація є обов'язковим та іманентним елементом розвитку міжнародного права на сучасному етапі. Однак про самостійність цього феномену можна вести мову лише тоді, коли стихійні форми уніфікації (наприклад, у Середні віки, при створенні *lex mercatoria* колективними, але стихійними зусиллями багатьох учасників торгового обороту) втрачають значення, й уніфікація набуває ознак цілеспрямованої діяльності публічних інститутів (перш за все, держав чи створених ними інститутів). Саме цей момент можна вважати точкою відліку для аналізу еволюції даного інституту.

Аналіз фактичного матеріалу щодо практики міжнародно-правової уніфікації на універсальному та регіональному рівнях дозволяє висловити гіпотезу про можливість виділення трьох етапів розвитку інституту міжнародно-правової уніфікації, які фактично можуть співпадати з етапами розвитку міжнародного права відповідно до усталених уявлень про його періодизацію⁵⁰. Однак

⁴⁹ Буткевич О. В. Міжнародне право 21 ст.: утвердження концепції «живого права»... С. 40–46.

⁵⁰ Міжнародне право. Основи теорії : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ : Либідь, 2002. 608 с.; Міжнародне публічне право: навч. посібник / за ред. М. В. Буромського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с. Міжнародне публічне право : підручник / В. М. Репецький та ін.; за ред. проф. В. М. Репецького; Львів : нац. ун-т ім. Івана Франка. 2-ге вид., стер. Київ : Знання, 2012. 437 с.; Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право: навчальний посібник. Харків: Прометей-Прес, 2005. 243 с.; Международное право: учебник / под ред. Г. И. Тункина. М., 1982. 566 с.

змістовно вони базуються не лише на загальних закономірностях розвитку міжнародного права, але й на диференціюючих рисах процесу міжнародно-правової уніфікації та його особливих інструментальних характеристиках. На нашу думку, можна виділити наступні етапи:

- а) перший етап (з кінця XIX сторіччя до другої світової війни) – ініціація уніфікації міжнародного права через договірні інструменти у сфері міжнародного приватного права; перші спроби поширення уніфікації в публічну сферу;
- б) другий етап (після закінчення другої світової війни до 80-х років XX сторіччя) – панування універсалізму й очікування можливості перетворення економічної глобалізації в уніфіковані правові форми; початок оформлення інтеграційних об'єднань; актуалізація гуманітарного виміру (права людини) як ключового напрямку уніфікації міжнародного публічного права; в) третій етап (сучасний, починаючи з 80-х років минулого сторіччя) характеризується впливом процесів фрагментації міжнародного права, регіоналізацією та появою нових моделей уніфікації на основі гнучких і практично орієнтованих інструментів («м'яке» право, судова уніфікація тощо).

Запропонований поділ є виключно аналітичним, тобто він не створює жорстких змістовних чи часових демаркаційних ліній, та це й навряд чи можливо. Скоріше мова йде про визначення певних якісних характеристик для кожного із етапів, які можуть виникати на певному етапі, складаючи його специфіку, і водночас зберігатись на наступному, поєднуючись із новими ознаками. Динаміка міжнародного правопорядку в підсумку стає процесом поступового ускладнення феномену міжнародно-правової уніфікації, наповнення його новими інституційними та змістовними рисами.

Перший етап міжнародно-правової уніфікації може умовно локалізуватися в межах середини XIX сторіччя – початку другої світової війни. Це епоха динамічної суспільної модернізації та становлення контурів сучасного міжнародного правопорядку, певного міжнародно-правового романтизму і, водночас – народження анти-демократичних режимів, поляризація інтересів держав, радикалізація їх міжнародно-правових позицій та загострення військово-політичних протиріч, що знайшло суперечливе відображення у специфічних моделях міжнародно-правової уніфікації.

Особливостями цього періоду слід визнати:

- а) світоглядні засади юридичного позитивізму обумовлювали переважний акцент на договірних формах уніфікації й створенні «жорстких» підстав уніфікації;
- б) міжнародні відносини та закріплюючі їх міжнародні договори були позбавлені ефективних механізмів контролю; спроби договірної уніфікації правових інструментів не передбачали способів/засобів реагування на відсутність належного та достатнього рівня уніфікації на рівні взаємодії міжнародного й національного права;
- в) потреба уніфікації (економічна, політична, соціальна) більш чітко виявлялась у сфері міжнародного приватного права, водночас у сфері публічного права така потреба мала обмежений характер через незавершеність оформлення відповідних галузей міжнародного права (за виключенням міжнародного гуманітарного права);
- г) відсутність центрів координації міжнародних відносин (зокрема, механізмів вирішення спорів держав), інституційна слабкість і незавершеність формування міжнародних організацій (Ліга націй, Міжнародна організація праці тощо).

Процеси міжнародно-правової уніфікації (як щодо реалізованих проєктів, так і відносно тих, що залишились у вигляді політичної

ініціативи) стали органічним продовженням політико-правового розвитку держав. Особливо важливими у цьому відношенні стали два чинники:

- а) інституційне оформлення демократичних режимів та закріплення на конституційному рівні базових принципів демократії, соціальної та правової держави, прав людини; спроби на основі таких спільних конституційних цінностей закріпити демократичні стандарти в міжнародних договорах активно обговорювались, однак не були реалізовані через відсутність зрілих національних демократичних інститутів та наявність відмінностей навіть на рівні європейських держав;
- б) проведення кодифікації національного законодавства в базових галузях (цивільному праві тощо); проведення національної гармонізації правових інститутів, що мало вирішальне значення для регулювання транснаціональних економічних відносин (перш за все, у сфері міжнародної торгівлі), мало отримати логічне продовження в міжнародній уніфікації, особливо з урахуванням імплементації більшістю держав.

Для міжнародного приватного права особливе значення мали спроби уніфікувати підходи до врегулювання приватноправових відносин із іноземним елементом, які набували особливого поширення в умовах бурхливого економічного розвитку та інтенсифікації особистих транснаціональних зв'язків. Існувала прогалина у національному законодавстві, що часто заповнювалась положеннями та підходами, які запозичувались із судової практики, частково – з доктрини. Окремі колізійні норми, що існували в законодавстві, не вирішували проблеми через свою фрагментарність та неповноту. Аналогічною була ситуація і щодо врегулювання цих питань у двосторонніх міжнародних договорах, які мали ситуативний характер і в яких неповнота

посилювалась неможливістю досягнення мінімального рівня уніфікації цих положень⁵¹.

Першою кодифікованою моделлю системи колізійних норм міжнародного приватного права у внутрішньодержавному праві був відповідний розділ Італійського кодексу 1865 року⁵². В основу цієї кодифікації було покладено оригінальну національну доктрину, яка на той час була одним із трьох доктринальних бачень міжнародного приватного права (поряд із англо-американською територіальною теорією та доктриною осілості правовідносин видатного німецького цивіліста М. Савіньї).

Слід зазначити, що ініціативи щодо уніфікації міжнародного права не обмежувалися лише Європою та США. Молоді держави Латинської Америки також намагалися виробити певні уніфіковані норми не лише у сфері колізійного регулювання міжнародного приватного права (Договір про встановлення уніфікованих правил щодо міжнародного приватного права 1878 року), але й міжнародного публічного права у практичній площині встановлення сукупності стандартів міждержавних відносин (наприклад, відоме обговорення Кодексу міжнародного права на Панамському конгресі 1826 року).

У другій половині XIX сторіччя в Європі було зроблено перші практичні кроки щодо уніфікації національного законодавства про інтелектуальну власність на підставі кількох багатосторонніх міжнародних договорів, а саме: Паризька конвенція про охорону промислової власності 1883 року, Бернська конвенція про охорону літературних та художніх творів 1886 року.

Однак наведені вище приклади міжнародних і національних заходів були лише частковим вирішенням проблеми подолання хаотичності міжнародно-правового регулювання приватноправових відносин і створення умов, за яких, згідно П. Манчіні, «...народи

⁵¹ Кисіль В. І. Міжнародне приватне право: питання кодифікації. 2-ге вид. доповн. та переробл. Київ, 2005. С. 60–72.

⁵² Giardina A. Italy: Law Reforming the Italian System of Private International Law. *International Legal Materials*. 1996. Vol. 35. Issue 3. P. 760.

будуть краще розуміти один одного за допомогою міжнародного приватного права»⁵³. Державам не вдавалося порозумітися навіть на рівні континентів, що мало наслідком укладення низки багатосторонніх міжнародних договорів, регулюючих окремі питання приватного права, окремо за участю європейських і окремо за участю американських країн.

Результатом більш ніж 20-ти років підготовки стало скликання у 1893 році Гагської конференції з міжнародного приватного права, яка перетворилася на постійно діючий орган і згодом стала одним із ключових суб'єктів процесу уніфікації міжнародного права. Особливе значення мало визнання договірної форми як найбільш доцільної форми уніфікації у сфері міжнародного приватного права, що у подальшому визначило спрямованість зусиль у цій сфері⁵⁴.

Дещо інакше ситуація склалась у сфері міжнародного публічного права, де ознаки уніфікації можна помітити у двосторонніх договорах європейських держав кінця XVIII століття про уніфікацію кримінального права, що продовжувалося у XIX столітті, а також і в процесах уніфікації міжнародного гуманітарного права на межі XIX – XX століть. Причому, саме уніфікація міжнародного гуманітарного права набула багатостороннього характеру й була на той момент найбільш помітною та масштабною. Щоправда, цей феномен має яскраво виражений контекстуальний характер, він пов'язується з особливостями політичного та ідеологічного розвитку Європи в другій половині XIX століття та романтичними уявленнями про можливість досягнення миру й усунення військових конфліктів засобами культури, освіти, примирення. Варто також пам'ятати тезу Г. Лаутерпахта, що на етапі кодифікації «право війни

⁵³ Цит. за Проценко И. Н. Гагская конференция по международному частному праву: от истоков создания к современности. *Международное право как основа современного миропорядка. Liber amicorum к 75-летию проф. В. Н. Денисова* : моногр. / под ред. А. Я. Мельника, С. А. Мельник, Т. Р. Короткого. Киев, Одесса : «Фенікс», 2012. С. 823.

⁵⁴ Там само. С. 831.

перебувало в точці зникнення міжнародного права»⁵⁵. З романтичними уявленнями була пов'язана й історія проведення у Європі на початку 20-х років XX століття міжнародних кримінальних конгресів, що мали на меті ухвалення Міжнародного кримінального кодексу⁵⁶, але так і залишилися цікавою пригодою з історії міжнародного права тих часів.

Показово, що М. Коскеніємі пов'язує початок процесу становлення «благородного цивілізатора народів» (фактично – сучасного міжнародного права) із серединою XIX століття і низкою конвенцій (1856, 1863, 1864, 1868, 1874, 1880, 1899, 1907, 1909, 1910, 1913 років), що заклали основи міжнародного гуманітарного права. У цей час панувала романтична ідеологія міжнародного політичного діалогу, яка передбачала можливість досягнення миру й злагоди «цивілізованих націй» на основі спільних цінностей та ідеалів гуманізму. На таких ціннісних засадах логічним було прагнення уніфікувати «право війни» як найбільш очевидне джерело нестабільності світового порядку, але не лише це. На початку XX століття було також чимало інших амбітних міжнародних проєктів з уніфікації національного права, серед яких найбільш відомі проєкти Міжнародного кримінального кодексу.

Очевидно, на цьому етапі розвитку світової спільноти право війни та його кодифікація перебували у певній автономності, зважаючи на унікальність засобів регулювання правил ведення війни у класичних формах, де пануючим був принцип військової доцільності/необхідності. Лише досвід двох світових війн та наступних регіональних військових конфліктів зруйнували таку автономність міжнародного гуманітарного права, коли стала очевидною неможливість «війни у пробірці, де комбатанти та інші суб'єкти чітко розмежовуються»⁵⁷.

⁵⁵ Lauterpacht H. The Problem of the Revision of the Law of War. *British Yearbook of International Law*, 1952. P. 382.

⁵⁶ Див.: Трайнин А. Н. Защита мира и уголовный закон/ под ред. и с предисл. А. Я. Вышинского. М. : Юиздат, 1937. 216 с.

⁵⁷ Oppenheim L. *International Law*. 1921. Vol. II. 3rd ed. L.; N.Y. P. 73.

Зовсім інші форми й наслідки уніфікація набувала в площині міжнародного приватного права, яке в епоху модернізації та активізації економічної транскордонної взаємодії потребувало більш ефективного способу регулювання. Як пише А. Зіглер, після масштабної національної уніфікації торгового права на початку XIX століття в рамках національної держави, в подальшому виникла проблема його міжнародної уніфікації та гармонізації, зважаючи передусім на уніфікацію комерційного та торговельного права, – саме в цей час відбулася уніфікація *lex mercatoria*⁵⁸.

Історично виправдано, що уніфікація міжнародного приватного права відбувалась, перш за все, у сфері колізійного регулювання⁵⁹. Матеріально-правовий аспект досить довго залишався другорядним, хоча для окремих сфер міжнародних економічних відносин (торгівля, перевезення, страхування, розрахунки) необхідність створення уніфікованих правових інструментів і гармонізації на їх основі національного законодавства ставала все більш очевидною. Показово, що пріоритетними стала сфера міжнародних перевезень, яка відігравала виключно важливу роль у забезпеченні економічних відносин⁶⁰, і пов'язана з ними сфера забезпечення безпеки транспортування⁶¹.

⁵⁸ Ziegler A. Particularities of the Harmonisation and Unification of International Law of Trade and Commerce / Private Law in the International Arena. Liber Amicorum Kurt Siehr. The Hague Netherlands : T.M.C. Asser Press, 2000. P. 784.

⁵⁹ Стрельцова Є. Д. Роль норм міжнародного приватного права в процесі міжнародної правової інтеграції. *Зближення національних правових систем та їхня взаємодія з міжнародним правом: матеріали круглого столу. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, ОНУ ім. І. І. Мечникова. Одеса, 14–15 вересня 2012. Одеса: Астропринт, 2012. С. 122–124.*

⁶⁰ Стрельцова Є. Д. К вопросу о роли материально-правовой унификации международного частного морского права. *Треті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васильовського: матеріали міжнар. науково-практич. конференції. Одеса, 17 травня 2013 р. Одеса: Астропринт, 2013. С. 299–300.*

⁶¹ Див., наприклад, про уніфікацію права в сфері безпеки мореплавства: Стрельцова Є. Д. Міжнародно-правові засоби забезпечення безпеки мореплавства: загальна характеристика. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Випуск 12. Правознавство. 2007. Том 12. Випуск С. 25–30.*

Перш за все, це стосується сфери морських перевезень, де існувала практика вирішення проблемних питань на рівні двосторонніх та багатосторонніх договорів. Однак нові умови потребували конкретизації та уніфікації норм для регулювання найбільш актуальних питань. Суб'єктний склад відносин щодо перевезення вантажів ускладнювався ще й фактом іноземної «національності» морського судна, судновласника, орендаторів судна тощо. До того ж, часто навантаження та розвантаження вантажу здійснюється в портах різних країн, що додатково «обтяжує» відносини з перевезення «іноземним елементом». Отже, в умовах такого різноманіття дотичних національних правових систем виникає проблема вибору належного правопорядку для застосування при вирішенні спору, якого можна уникнути в разі наявності ефективних уніфікованих міжнародних правових норм. Ще наприкінці XIX століття почалась підготовка уніфікації права у сфері морських перевезень вантажу, яка завершилась прийняттям у 1924 році Брюссельської конвенції про уніфікацію окремих правил щодо коносаментів (так звані «Гаазькі Правила»). У подальшому ці положення уточнювались. Зокрема, у 1968 р. сфера застосування Конвенції була розширена Протоколом «Вісбі» (так звані «Гаазько-Вісбійські Правила»)⁶². Уніфікація морських перевезень демонструє стандартний у доктринальному і техніко-юридичному відношенні підхід, що застосовувався у міжвоєнний період.

На відміну від міжнародного морського права, де вже існували певні нормативні правила у форматі договірних та звичаєвих права, сфера авіаційних перевезень фактично була позбавлена правового регулювання навіть на рівні національного законодавства. Такий стан потребував реагування, оскільки міжнародні авіаційні перевезення ставали все більш масовими. У 1929 році під егідою Ліги Націй була прийнята Варшавська конвенція (Конвенція про

⁶² Міжнародна конвенція про уніфікацію деяких правил про коносамент від 25.08.1924 року (в ред. Протоколів від 23.02.1968 р. та 21.12.1979 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_221

уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень)⁶³. Особливістю конвенційного механізму регулювання міжнародних перевезень стало запровадження виправданого тогочасними умовами протекціонізму щодо міжнародних авіаційних перевезень, одним із ключових засобів стало суттєве зниження відповідальності перевізника, що мало стимулювати розвиток авіаційного транспорту. В подальшому Варшавська модель відповідальності зазнавала суттєвих змін під впливом стрімкого зростання масштабів та якості авіаційних перевезень.

Другий етап міжнародно-правової уніфікації розпочався вже після другої світової війни і значною мірою став продовженням інтенцій попереднього періоду, який було перервано глобальним військово-політичним конфліктом. Але траплялись і новели, пов'язані з післявоєнною уніфікацією глобальних міжнародних відносин на тлі розділення світу на два ідеологічно ворожих табори. Можливо, що саме ця обставина потребувала від держав прийняття прагматично виважених рішень. Сприйняття міжнародного права в якості загальновизнаного інструмента регулювання міжнародних відносин надавало можливість його більш широкого використання, ніж це було можливим у міжвоєнний період 1919–1939 років.

Найбільш значимою рисою цього періоду стала інституалізація ООН, створених нею спеціальних органів та інститутів у якості ключової ланки процесів міжнародно-правової уніфікації. Одночасно формувалась й протилежна тенденція регіоналізації цих процесів на основі інтеграційних об'єднань у різних регіонах світу, яка стрімко набувала значимості та поступово створювала суперечливий феномен протиріч універсального і регіонального механізмів уніфікації. Особливої гостроти ця проблема набувала за умов зміцнення регіональних інтеграційних утворень та набуття ними ознак правової самодостатності й автономності.

⁶³ Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень. Варшава, 1929. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_181/page (дата звернення: 10.10.2018).

Суттєво розширилася предметна сфера застосування уніфікації та посилилось значення публічно-правового компоненту. Особливо варто зазначити процес посилення значимості стандартів прав людини («гуманізація міжнародного права»), які стають ключовим елементом міжнародного права, наділеним ознаками норм універсального значення. Водночас виявились об'єктивні обмеження застосування уніфікації. Навіть у сфері міжнародного права прав людини, щодо якого існувала презумпція універсальності базових цінностей і прав, досягти уніфікації не вдавалось у повній мірі. Визначились розбіжності в тлумаченні як змісту прав людини, так і способів їх захисту, обумовлені глибинними соціокультурними контекстами, які неможливо усунути традиційними методами уніфікації. Аналогічні проблеми проявились і у сфері міжнародного приватного права. Особливо складним став процес уніфікації в умовах, коли набув значення метод матеріально-правового регулювання. Колізійні питання можуть вирішуватись простіше, водночас досягти згоди щодо матеріальних норм виявляється набагато складніше через різноманіття національних та регіональних умов⁶⁴.

Договірна форма міжнародно-правової уніфікації була визнана найбільш ефективною і саме на цьому концентрувалась діяльність. Водночас все частіше виникали ситуації, коли досягти згоди щодо змісту та форми закріплення уніфікованих норм ставало все важче, і договори виявлялись недостатньо ефективними, мали прогалини або суперечності. Додатково договірна уніфікація виявилась недостатньо гнучкою, з суттєвим запізненням реагування на зміни умов. Частково ці питання вирішувались їх доповнюючими чи конкретизуючими положеннями регіональних договорів. Однак усе частіше виникала необхідність застосування м'яких

⁶⁴ Стрельцова Є. Д. До дискусії щодо змістовних положень колізійного права. *Правова держава*. 2011. № 13. С. 14. Стрельцова Є. Д. Уніфікація як закономірна тенденція розвитку міжнародного приватного права: загальний огляд. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. № 2 (33). Том 2. С. 27.

форм уніфікації (з використанням актів «м'якого права», діяльності «м'яких» міжнародних організацій або судового тлумачення).

У післявоєнний період новим чинником стає регіоналізація міжнародно-правового регулювання, що в цей час переважно базується на економічних чинниках, які особливого значення набувають в умовах створення міжнародних інтеграційних об'єднань.

Ще у період між світовими війнами уніфікація міжнародного приватного права була орієнтована на «подолання бар'єрів» у економічних транзакціях різного типу (перш за все у торгівельних відносинах). Однак принципово іншого характеру ця обставина набуває в умовах інтенсифікації інтеграційних процесів після Другої світової війни. Трансформації міжнародного порядку спричинили інтеграційні ініціативи у регіонах, які були ослаблені внаслідок війни та потребували об'єднання зусиль для подолання бар'єрів розвитку.

Економічна інтеграція об'єктивно створює потребу в уніфікації та гармонізації законодавства. Це підтверджує досвід різних регіонів. Особливе значення має досвід розвитку Європейського економічного співтовариства, створеного на підставі Римської угоди 1957 року⁶⁵. Законотворча діяльність його органів відчутно орієнтована на гармонізацію права і створення самостійної правової системи, вона стала одним із ключових чинників більш високого рівня інтеграції в сучасному форматі ЄС. Історично ідея створення європейського спільного ринку виникла у відповідь на потреби захисту європейського бізнесу в конкурентній боротьбі на ринках Європи як регіону, ослабленого унаслідок Другої світової війни. Вперше ідея європейської економічної інтеграції та спільного ринку була озвучена у 1948 році як єдино можливий шлях створення «процвітаючої Європи» на основі спільного ринку, де будуть ліквідовані бар'єри обігу капіталу, товарів та послуг.

⁶⁵ Treaty on the Functioning of the European Union (Treaty of Rome), 1957. URL: https://ec.europa.eu/romania/sites/romania/files/tratatul_de_la_roma.pdf

Регіоналізація досить довго сприймалась як субсидіарний механізм відносно системи ООН, що мав забезпечувати посилення та ефективну адаптацію універсальних інструментів на регіональному рівні. Певний час саме так і було, хоча в різних регіонах уже формувались ознаки того, що регіональна інтеграція буде мати набагато значніші наслідки для конфігурації світового порядку.

Уніфікація в умовах інтенсифікації процесів регіоналізації створювала чи проявляла раніше невідомі протиріччя або окремі неузгодженості між універсальними та регіональними правовими інструментами. Сам факт появи регіонального правового регулятора при наявності достатньо ефективного та реалістичного універсального інструменту міг сприйматись як ризик цілісності міжнародно-правового порядку.

Такі протиріччя чи неузгодженості ставали все більш помітними як у площині міжнародного публічного права, так і в приватноправовій сфері. Досить показовим є приклад розбіжностей положень Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 року) та Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, які було виявлено наприкінці 60-х років під час експертного оцінювання їх узгодженості («уніфікованості») у зв'язку з перспективою набуття чинності Міжнародного пакту⁶⁶. Слід зазначити, що подальша практика Європейського суду з прав та Комітету ООН з прав людини частину цих розбіжностей узгодила, було вироблено уніфіковані тлумачення щодо ключових проблем.

Неоднозначний характер має ситуація у сфері уніфікації права міжнародної торгівлі, де ключову роль відіграє діяльність створеної в 1968 році Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (UNCITRAL). У 1988 році набула чинності Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів (CIGS). Як свідчить статистика COT, майже 90% держав із значними обсягами експортно-імпортних

⁶⁶ Див.: Explanatory Report to the Protocol No. 7 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Strasbourg. 22. XI. 1984. European Treaty Series – No. 117. 9 p. URL: <https://rm.coe.int/16800c96fd>

операцій (за виключенням Великої Британії) є учасниками цієї Конвенції, це дає підстави для припущення, що приблизно 80% міжнародної торгівлі здійснюється відповідно до неї⁶⁷. Дослідники часто визнають CIGS однією з найбільш успішних та ефективних універсальних конвенцій у сфері міжнародного економічного права. Це проявляється зокрема у тому, що більшість положень цієї Конвенції було інкорпоровано у регіональні та субрегіональні конвенції та інші акти: Уніфікований акт про загальне комерційне право Організації з гармонізації комерційного права у Африці (OHADA), Принципи міжнародних комерційних контрактів (UNIDROIT), Принципи європейського комерційного права та деякі Директиви ЄС, Акт про купівлю-продаж товарів (Північний союз), а також у національні законодавства багатьох країн світу. Однак такий очевидний успіх Конвенції значною мірою нівелюється тим, що більшу частину (орієнтовно 50%) суттєвих умов міжнародних контрактів вона не регулює⁶⁸. Як наслідок, на регіональному рівні створюються інші правові інструменти, що мають заповнювати прогалини. Часто при цьому виникають певні невідповідності з положеннями Конвенції та інших актів UNCITRAL у сфері міжнародної торгівлі. Ускладняється ситуація і тим, що подібні акти часто належать до актів «м'якого» права, наслідком чого стають перешкоди правозастосовного характеру в процесі судових проваджень як на національному рівні, так і в міжнародних судах та арбітражах. Загальна тенденція взаємодії CIGS та регіональних актів полягає у тому, що на регіональному рівні йде інтенсивний процес пошуку оптимальних шляхів створення уніфікованих і комплексних міжнародно-правових договірних актів, які зможуть більш ефективно й повно регулювати відповідні відносини міжнародної торгівлі. Логічним було б припустити можливість вирішення цих проблем на рівні

⁶⁷ Schwenzer I. Schlechtriem & Schwenzer: Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG). 3-rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2010. P. 1-2.

⁶⁸ Schwenzer I. Regional and Global Unification of Sales Law. *European Journal of Law Reform*. 2011. Vol. 13. P. 370, 373-376.

UNCITRAL, як найбільш релевантного потребам уніфікації міжнародного контрактного права універсального рівня. Однак цьому перешкоджає властива інститутам ООН інертність та відсутність організаційної гнучкості. Наприклад, тривалий час дискутується оптимальний спосіб закріплення таких уніфікованих стандартів: договірний акт чи модельний закон як більш «м'яка форма».

Третій етап міжнародно-правової уніфікації розпочинається не як результат «вичерпаності» механізмів та інструментів, створених у попередні періоди, а під впливом нових рис світового порядку та появи невідомих раніше або малозначимих раніше форм і методів уніфікації. Вирішальне значення для формування специфічних ознак міжнародно-правової уніфікації на зламі двох століть мали різні за своєю природою чинники, які в сукупності можуть свідчити про новий тип розвитку людства, в якому новим змістом наповнюються класичні детермінанти суспільного прогресу – політичні, економічні, ідеологічні, соціокультурні тощо. Звернення до таких чинників та їх нового змісту стає необхідним для пояснення нових ознак та характеристик міжнародно-правової уніфікації.

Остання чверть XX століття може визнаватись початком нового етапу еволюції уніфікації як універсального механізму розвитку міжнародного права, який набув більш виразних ознак уже в XXI столітті. В основі цього етапу – поширення прагматичного підходу, що мав би стати реальною альтернативою міжнародно-правовому позитивізму. Пошуки такої альтернативи є основною тенденцією розвитку сучасного міжнародного права, а існуючі парадигми є різними варіантами вирішення цього ключового питання. Очевидно, прагматизм (та його різні концептуалізації) виявився найбільш реальним та практично дієвим. Цим пояснюється його «вихід із тіні великих парадигм міжнародного права» та агресивна позиція в сучасному міжнародно-правовому дискурсі. Ключовою є теза про необхідність переорієнтації від дослідження норм та принципів права як самодостатньої (автономної) системи на з'ясування того,

у який спосіб ці норми можуть бути використані для узгодження інтересів та досягнення оптимальних шляхів розвитку міжнародної спільноти⁶⁹. М. Коскеніємі на прикладі поглядів Лутерпахта визначав такий підхід як «теорію відсутності теорії», що є досить вдалим визначенням практичної спрямованості прагматизму⁷⁰.

Ігнорування або зверхнє ставлення до прагматичного підходу певною мірою пояснює низьку ефективність деяких інституційних механізмів уніфікації, які були створені (переважно в рамках ООН) із очікуванням упорядкування та підвищення результативності цього процесу, однак не виправдали цих очікувань повною мірою, а також виявилась нездатність таких інструментів щодо створення універсальних можливостей у сфері публічного права (фактично інструменти «м'якого» міжнародного права дуже часто використовують процедури погоджень, притаманні інститутам розвитку приватного права). Зокрема, це стосується таких міжнародних організацій, як Гаазька конференція з міжнародного приватного права, UNIDROIT, UNCITRAL. Сучасні дослідники відзначають в якості особливості нормо-проектувальної діяльності цих міжнародних інститутів передусім їх прагнення досягати уніфікованості норм міжнародного економічного права шляхом переформулювання певних принципів як *quasi jus cogens*, що створює доктринальну ґрунтовність, але фактично ослаблює їх зв'язок з практичними потребами міжнародних економічних відносин.

Уніфікація не повинна здійснюватися як «продукт космополітичної правосвідомості», вона може ініціюватися лише простими й очевидними потребами оптимізації певних процесів (у даному випадку, економічних транзакцій) правовими засобами. Якщо мотивація актів уніфікації (незалежно від того, чи мають вони характер юридично обов'язкових) є відірваною від таких реальних потреб, то створюються інструменти, які не сприймаються і стають

⁶⁹ Koskenniemi M. *The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law 1870–1960*. N.Y.; Cambridge, 2002. 569 p.

⁷⁰ Ibid. P.369.

«мертвими» нормами, зводять нанівець саму мету міжнародно-правового регулювання. З іншого боку, існують численні приклади уніфікованих актів, які в техніко-юридичному відношенні далекі від доктринального ідеалу, однак отримують практичне визнання як реальний інструмент уніфікації. Прикладом такого прагматичного акту є ІНКОТЕРМС (уперше розроблені Міжнародною торговою палатою в 1936 р. і в подальшому неодноразово удосконалені та адаптовані до нових умов)⁷¹.

Саме на засадах прагматичного підходу формувались нові риси процесів міжнародно-правової уніфікації, що складають специфічні характеристики його сучасного етапу. До таких варто віднести, зокрема, наступне.

Договірна уніфікація в різних форматах, які отримали поширення як класичні методи міжнародно-правової уніфікації, хоча й не втрачає пріоритетності, однак вже не є універсальною і достатньою умовою досягнення єдності правових інструментів у площині взаємодії міжнародного права з національним правом. Ці процеси вже помічені вітчизняними авторами, які з різних позицій і в контексті різних дослідницьких предметів звертають увагу на кілька процесів, у яких знаходять прояв нові риси процесів уніфікації. Зокрема, О. В. Буткевич зазначає, що «...в системі міжнародних договорів, укладених наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть, відчутні прояви трансформації, які не завжди співпадають з духом Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. ... При переході до практики реалізації міжнародного договору його незаперечне і головне місце дещо втрачає свої позиції. Особливо насторожує останнім часом те, що навіть у рішеннях міжнародних судових установ відчувається вибіркове ставлення до окремих міжнародних договорів»⁷².

⁷¹ Coetzee J. The Interplay between INCOTERMS and the CISG. *Journal of Law and Commerce*. 2013. Vol. 32. No.1. P. 4-5. URL: <https://jlc.law.pitt.edu/ojs/index.php/jlc/article/view/39/60>

⁷² Буткевич О. В. Міжнародне право ХХІ століття: утвердження концепції «живого права». *Альманах міжнародного права*. 2010. Вип 2. С. 39, 40.

Загалом погоджуючись із висловленим занепокоєнням, варто зазначити, що ці тенденції не можуть оцінюватись однозначно, оскільки досить часто договірна форма виявляється не зовсім релевантним способом регулювання певних сфер, зокрема й у площині міжнародно-правової уніфікації. Наслідком може бути і створення «позадовірних» моделей уніфікації.

Регіоналізація міжнародно-правового регулювання вже у післявоєнний період стає однією з найбільш неоднозначних складових розвитку сучасного міжнародного права. Однак у останній чверті XX століття вона набуває особливого значення в умовах формування міжнародних організацій нового типу, які мають високу ступінь інтегрованості в різних сферах і балансують на межі інституалізації в якості державоподібного утворення федеративного чи конфедеративного типу⁷³.

Регіоналізація створює принципово інший аспект традиційної проблеми співвідношення міжнародного та національного права, оскільки виникає необхідність пояснити все більш відчутні розбіжності між універсальними та регіональними процесами уніфікації. У методології сучасного міжнародного права глобальність і загалом процеси глобалізації коригуються новим теоретичним підходом, у якому ключовим концептом стає «правова локальність» як альтернатива радикальності «універсального», що у різному форматі органічності поєднує «глобальний» та «локальний» аспект, не заперечуючи унікальності як глобального, так і локального, акцентуючи на їх неподільності навіть у складних комбінаціях нормативної колізійності або ситуативної конфліктності реальних міжнародних відносин.

Зміцнення інтеграційних об'єднань наднаціонального типу має одним із наслідків створення автономності проблематики міжнародно-правової уніфікації, оскільки в межах доктрини права таких

⁷³ Детальніше див.: Яковюк І. В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз : монографія. Харків : Право, 2013. С. 74–75.

об'єднань формулюється власна доктрина регіональної правової уніфікації. Найбільш показовим є право ЄС, де концептуалізація міжнародно-правової уніфікації відбувається в інший спосіб як з точки зору термінології, так і тлумачення реальних процесів. Цю обставину відзначив Р. А. Петров, який пише, що «чітке розмежування понять «адаптація», «зближення», «уніфікації» та «гармонізації» в міжнародному праві не має такого важливого практичного значення, як у праві ЄС»⁷⁴. Поясненням може слугувати активне використання такої термінології в актах законодавства ЄС та особлива актуальність проблематики уніфікації законодавства для інтеграційного об'єднання як додаткового способу обґрунтування самодостатності та автономності інтеграційного права.

Деформалізація інструментів уніфікації не є принципово новим феноменом, оскільки перші спроби уніфікації у сфері міжнародного приватного права значною мірою базувались на активності інститутів, створених формально поза межами державних структур⁷⁵. Але важливим є поширення такого процесу на сферу міжнародного публічного права – це є нічим іншим, як спонтанним розумінням неможливості швидко й ефективно впливати на швидкоплинні та достатньо громіздкі міжнародні відносини традиційними засобами міжнародно-правового регулювання, що лишилися в міжнародному публічному праві незмінними з часів Вестфальського конгресу 1648 року.

В окремих сферах міжнародного співробітництва ні ООН, ні жодній із спеціалізованих інституцій ООН не вдалося створити уніфіковані міжнародно-правові документи, які б кодифікували певні правила чи загальні принципи взаємодії держав та формування уніфікованих національних правових стандартів. Більше

⁷⁴ Петров Р. А. Поняття «транспозиція» в сучасній правовій науці європейського права. *Європейські студії і право*. 2013. № 1. С. 23.

⁷⁵ Про загальноправовий феномен деформалізації міжнародного права див.: D'Aspremont J. Formalism and the Sources of International Law: A Theory of the Ascertainment of Legal Rules. New York : Oxford University Press, 2011. P. 128–130.

того, існують обґрунтовані припущення про існування таких сфер, де взагалі потреби встановлення спільних стандартів не можуть бути повною мірою вирішені через нормативні інструменти договірного права.

Показовим у цьому відношенні є міжнародне екологічне право чи «екологічні компоненти» традиційних галузей міжнародного права, де договірні форми уніфікації є менш ефективними, ніж ініціативи міжнародних неурядових екологічних організацій, які активно створюють і просувають «м'які» форми міжнародно-правової уніфікації. Так само діють потужні регіональні інтеграційні утворення, що створюють систему організаційно-правового впливу на держави-учасниці і в такий спосіб формують власні правові простори, які лише в самій своїй основі мають міжнародні договори: межі офіційного тлумачення таких договорів органами міжнародних міжурядових організацій можуть бути вельми широкими.

Традиційно норми міжнародного «м'якого» права, які продукуються такими суб'єктами, розглядаються у якості певного «міжнародного інфраправа», тобто положень, які можуть втілюватися у міжнародних договорах або ґрунтуються на широкому розумінні договірних норм, і тому можуть вважатися їх тлумаченнями. Так було раніше, і такий шлях підготовки міжнародних договорів є усталеною практикою. Однак сьогодні все частіше держави та міжнародні (міждержавні) організації йдуть далі сприйняття норм «м'якого» міжнародного права лише як початкового чи підготовчого рівня для міжнародно-правової уніфікації, яка набуває завершеного характеру лише через закріплення в договірних формах.

Такий «бездоговірний» спосіб уніфікації став поширеним у багатьох сферах. Одним із наслідків такого способу уніфікації є залучення до нього національних суб'єктів права (як державних, так і недержавних). Відбувається «плюралізація» суб'єктів уніфікації, яка відображає фундаментальну трансформацію міжнародного правопорядку, де міжнародно-правова правосуб'єктність

вже не обмежується лише державами, хоча і не може бути повною мірою реалізована без їх залучення. Ще в 90-х роках минулого століття дослідники звернули увагу на феномен «функціональної дезінтеграції» національних держав – виокремлення їх інституційних елементів (суди, регуляторні агентства, законодавці тощо), які вступають у відносно автономну взаємодію з аналогічними інститутами інших держав і створюють «мережу паралельних і лише частково узгоджених чи координованих взаємодій» та мають самостійний профіль міжнародного правопорядку⁷⁶. У такий спосіб частково пояснюється можливість міжнародно-правового плюралізму, який стає функціональним виправданням існування фрагментації нормативного порядку в сукупності автономних правових режимів.

Найбільш важливою ознакою деформалізації механізмів міжнародно-правової уніфікації стає здебільш активна діяльність недержавних інститутів, які створюють правові (або квазі-правові) уніфіковані регулятори, які не лише сприймаються державами, але й врешті стають основою для національного законодавства. Досить часто це пояснюється тим, що класичні форми уніфікації в таких сферах виявляються або недостатньо ефективними, або взагалі не можуть бути застосовані.

У межах парадигми транснаціонального права такі недержавні суб'єкти наділяються «правотворчим статусом», а створені ними уніфіковані нормативні системи визнаються окремим специфічним джерелом міжнародного права. Незалежно від теоретичної оцінки цього явища, така активність приватних суб'єктів є важливою ознакою сучасного етапу міжнародного співробітництва в різних сферах⁷⁷. Певні недержавні суб'єкти досить часто у взаємодії з державами та міжнародними організаціями є основними учас-

⁷⁶ Slaughter A.-M. *A New World Order*. Princeton University Press, 2005. P. 16, 18, 31.

⁷⁷ Calliess G., Zumbansen P. *Rough Consensus and Running Code: a Theory of Transnational Private Law*. Hart Publishing, 2010. P. 5.

никами створення правил регулювання інтернету (*lex informatica*), електронної торгівлі товарами та послугами (*new lex mercatoria*), професійної спортивної діяльності (*lex sportiva*)⁷⁸ тощо.

Ще одним аспектом деформалізації є те, що у сфері договірної уніфікації набуває поширення формат «рамкових конвенцій», який дозволяє зацікавленим державам максимально зберігати автономність і суверенність з одночасним залученням до тих форм міжнародного співробітництва, у яких є мінімізованими ризики надмірного втручання в суверенітет.

Одним із найбільш значимих міжнародно-правових феноменів сучасності є «трибуналізація міжнародного правопорядку», тобто активізація вже існуючих міжнародних судів (зокрема, і шляхом їх реформування) і створення судів нового типу (перш за все, на регіональному рівні). До кінця 80-х років XX століття міжнародне правосуддя реально було представлене лише кількома міжнародними судами, вплив яких на процеси міжнародно-правової уніфікації був незначним через обмеженість юрисдикції та складнощі виконання рішень. Ситуація кардинально змінилась за останні тридцять років. Кількісний вимір міжнародного правосуддя (створення нових регіональних і секторальних судів та арбітражів) супроводжується якісними змінами⁷⁹. Відбулось поступове зміцнення обов'язкової юрисдикції міжнародних судів і перехід від арбітражної моделі до класичної судової. Суттєвий вплив мала поява процесуальної правосуб'єктності фізичних осіб у межах контрольних процедур регіональних конвенцій про захист прав людини.

⁷⁸ Duval A. *Lex Sportiva: A Playground for Transnational Law*. *European Law Journal*. 2013. Vol. 19. Issue 6. P. 827–828.

⁷⁹ Якщо до початку 90-х років існувало 6 постійно діючих міжнародних судових органів, то станом на 2018 рік їх кількість зросла до 30. Детальніше див.: Alter K. J. *The New Terrain of International Law: Courts, Politics, Rights*. Princeton University Press, 2014. 455 p.; Romano C. *The Proliferation of International Judicial Bodies: The Pieces of the Puzzle*. *New York University Journal of International Law*. 1999. Vol. 31. No 4. P. 709–751; Київець О. В. Вплив практики постійних міжнародних судових органів на формування джерел міжнародного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 6. С. 135–138.

Трибуналізація часто тлумачиться як деполітизація міжнародного правопорядку, тобто його перехід від «моделі влади» до «моделі норми». Однак даний висновок є передчасним і погано узгоджується із практикою реального міжнародного правосуддя, де відхід від договірної норми на користь досягнення балансу інтересів учасників спору, або навіть політичної доцільності, є практикою, що набуває все більшого поширення. Прикладом може бути рішення Міжнародного Суду ООН у спорі між ФРН та Нідерландами і Данією 1969 р. про розмежування морських територій, за яким Суд виніс рішення без урахування положень ст. 6 Конвенції про континентальний шельф 1958 р. («якщо континентальний шельф приєднується до територій двох держав, береги яких розташовані один проти одного, або двох суміжних держав, то кордон визначається угодою між ними, а якщо такої угоди немає, то кордон визначається за принципом рівної віддаленості від найближчих точок вихідних ліній, від яких відміряється ширина територіального моря кожної з таких держав») та поділив дно Північного моря у відповідності зі справедливими принципами, «таким чином, щоб максимально можливою мірою залишити кожній стороні всі ті частини континентального шельфу, які складають природне продовження її сухопутної території в бік моря і під морем, не зачіпаючи природного продовження сухопутної території іншої сторони»⁸⁰.

Міжнародні судові та квазі-судові органи вже не обмежуються просто вирішенням міжнародних спорів, вони стають активними учасниками процесу міжнародно-правової уніфікації. Це відбувається у різних формах: контрольні повноваження щодо актів (конвенцій) міжнародних організацій; тлумачення договорів; усунення прогалин та колізій при реалізації судових та консультативних повноважень; оцінка відповідності національного законодавства; досягнення усталеності та єдності національної судової практики застосування міжнародних договорів тощо.

⁸⁰ Цит. за: Буткевич О. В. Міжнародне право ХХІ століття: утвердження концепції «живого права». *Альманах міжнародного права*. 2010. Вип. 2. С. 38–39.

Наслідком цього стає невідомий раніше феномен «судової уніфікації», коли практика міжнародного суду стає основою для визначення певних уніфікованих матеріально-правових норм чи способів вирішення колізій. Цей феномен проявляється однаково як у сфері публічного, так і приватного права⁸¹. У багатьох випадках суди отримують повноваження щодо вирішення колізій між нормами універсальних та регіональних міжнародних договорів. Досить показовим може бути приклад деяких європейських держав, перед якими постала проблема вибору щодо невідповідності положень Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та Пакту про громадянські й політичні права (1966 року). Рішення Європейського суду з прав людини стали підставою для визнання пріоритетності регіональної конвенції.

Судова уніфікація матеріально-правових норм реалізується через механізми контролю та супроводжується виробленням стандартів тлумачення міжнародних договорів. За оцінками окремих дослідників, у сучасних умовах ця функція міжнародних судів стає більш значимою, ніж традиційна та базова функція вирішення спорів⁸². Такі стандарти тлумачення є динамічними на відміну від досить консервативних договірних форм, які потребують спеціальної процедури внесення змін і не можуть бути змінені відповідно трансформації контексту їх застосування.

2.2. Методи уніфікації в міжнародному праві

Уніфікація нормативної складової є важливим компонентом взаємодії міжнародного та національного права. Цей процес є універсальним для всіх галузей сучасного міжнародного права, а традиційна

⁸¹ Sterio M. *Evolution of International Law*. *Boston College International and Comparative Law Review*. 2008. Vol. 31, Issue 2. P. 224–225.

⁸² Непатаева Т. Н. Слышать жизнь: действие актов международного суда в национальных правовых системах. *Международное правосудие*. 2018. Вып 1(25). С. 53–66.

локалізація проблеми уніфікації в межах лише доктрини міжнародного приватного права стає і методологічно і змістовно некоректною. Це значною мірою пояснюється тим, що змінюється співвідношення між колізійною та матеріально-правовою складовими сучасного міжнародного приватного права. Не лише вирішення колізій у відносинах з іноземним елементом, але й створення уніфікованих матеріально-правових норм, що безпосередньо регулюють різні аспекти приватноправової сфери, підтверджує належність таких правових інструментів до сфери, яка традиційно належить предмету міжнародного публічного права, і способи формування таких норм є складовими публічно-правового виміру міжнародного права⁸³.

Така дуалістичність предмету обумовлює потребу методологічної конвергенції, одним з проявів якої стає визнання універсальної природи нормативної уніфікації в міжнародному праві. Цим пояснюється актуальність концептуалізації міжнародно-правової уніфікації саме як універсальної моделі розвитку міжнародного права загалом. Такий предмет дослідження обтяжений доктринальними обмеженнями, що відображають усталеність уявлень про дисциплінарну специфічність уніфікації.

Можна виокремити різні аспекти предмету такого дослідження. Одним з ключових має бути дослідження методів (способів, механізмів) уніфікації та обґрунтування теоретичного припущення про їх універсальність. Аналіз існуючих у сучасній доктрині міжнародного права підходів до типології методів уніфікації та чинників, що обумовлюють їх ускладнення, трансформації, зміни, появу нових методів та механізмів – є надзвичайно важливим.

На стан наукової розробки зазначеної проблеми суттєво впливає дисциплінарна диференціація, оскільки така проблема досліджувалась у рамках певних усталених парадигм, а це звужувало можливості виділення та пояснення ознак універсальності методів уніфікації. Досить умовно можна виділити чотири напрями

⁸³ Стрельцова Є. Д. Методи уніфікації норм у сучасному міжнародному праві. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 6 (volume 1). С. 172.

дослідження способів (методів) уніфікації. По-перше, аналіз з позицій компаративізму як теоретичної моделі пояснення логіки становлення сучасного міжнародного права. Такий підхід зокрема, застосовує Р. Давід, пропонуючи досить узагальнену типологію методів уніфікації з виділенням договірних та позадоговірних методів. По-друге, у класичних дослідженнях теоретичних питань міжнародного приватного права пропонується більш розгорнута типологія, де акцент зроблено на техніко-юридичні аспекти основних методів уніфікації (К. Шмітхофф). По-третє, уніфікація та її методи як на міжнародному рівні, так і на національному розглядаються у контексті дослідження проблеми «єдності міжнародного права» (М. Прост). Ці дослідження мають загальнотеоретичний характер і досить рідко звертаються до практики. По-четверте, існує великий масив досліджень, що базуються на сучасних парадигмах правової глобалістики і транснаціонального права. Загалом, зважаючи на динамізм процесів уніфікації, їх ускладнення та урізноманітнення проявів, проблема визначення базових методів уніфікації залишається актуальною й потребує дослідження з позицій визнання універсальності цього процесу розвитку сучасного міжнародного права.

Ще з середини минулого століття, коли питання міжнародно-правової уніфікації ставали все більш актуальними під впливом посилення економічної взаємодії та інтеграційних процесів загалом, ставилось питання про найбільш прийнятний та ефективний спосіб уніфікації. Порівнювались дві моделі:

- а) міжнародно-правова договірна уніфікація, тобто створення уніфікованих норм через підготовку та прийняття міжнародних договорів, які б мали пряму дію у національному правопорядку;
- б) уніфікація на рівні національного закону, де мають впроваджуватись уніфіковані нормативні положення з міжнародного права, тобто модель, заснована на імплементаційних засобах і процедурах окремих держав.

Однак практика мала більш складний характер і не зводилась до таких спрощень. Це потребувало уточнення базових теоретичних припущень щодо методів та форм уніфікації міжнародного права.

Найбільш проста класифікація методів уніфікації лише констатує те, що уніфікація відбувається на двох рівнях: міжнародному та національному. Якщо на міжнародному рівні у певний спосіб досягається згода держав на уніфікацію правового регулювання певних сфер чи інститутів, то це знаходить закріплення у міжнародних договорах. Внутрішньодержавна імплементація цих договірних норм у національне законодавство становить зміст національної уніфікації як найбільш ефективного способу подолання обмежувальних характеристик національного законодавства.

Така проста і логічна типологія є лише першим кроком у розкритті всього різноманіття процесів уніфікації права, як міжнародного, так і на його основі внутрішньодержавного. Якщо на початку минулого століття дихотомічність узгоджувалась із реаліями міжнародного правопорядку, то в сучасних умовах вона потребує уточнень.

Сучасні дослідники уніфікаційних процесів у міжнародному праві, зокрема Л. Містеліс, зазначають, що остання чверть минулого століття була позначена «вступом процесу гармонізації правових режимів у нову фазу», де суперечливо взаємодіють і загальноцивілізаційні процеси правової глобалізації, і ситуативні реформи в окремих регіонах (зокрема, демократичні трансформації у пострадянських країнах)⁸⁴. Ці процеси пояснюють відхід від спрощень та схематичності визначення способів чи методів уніфікації. В середині минулого століття К. Шмітхофф, праці якого є класичними зразками дослідження уніфікації в окремих галузях міжнародного приватного права, звертав увагу на зв'язок уніфікації з джерелами права і на необхідність враховувати існування двох взаємодіючих

⁸⁴ Mistelis L. Is Harmonisation a Necessery Evil? – The Future of Harmonisation and New Sources of International Trade Law. *Foundations and Perspectives of International Trade Law* / I. Fletcher, L. Mistelis and M. Cremona, Eds. London : Sweet and Maxwel, 2001. P. 3–5.

процесів уніфікації: а) на рівні «міжнародного законодавства», б) на рівні міжнародних звичаїв. За його словами, вони доповнюються розвитком правової доктрини, яка засобами теоретичної рефлексії пропонує ключові ідеї уніфікації, що не «консервуються у академічному середовищі», а реалізуються через діяльність спеціальних експертних та консультативних органів⁸⁵.

Оскільки перші типології методів уніфікації були запропоновані в межах методології міжнародного приватного права, то стає зрозумілим їх особливий акцент на питаннях вирішення колізійних ситуацій. Було вироблено наступну модель типології таких методів: а) уніфікація матеріально-правових норм; б) уніфікація колізійних норм (правил вирішення колізій); в) уніфікація через формування та розвиток *lex mercatoria*; г) розробка та впровадження типових (стандартних) контрактів⁸⁶. Але питання не обмежується і не може обмежуватися в даному випадку предметом міжнародного приватного права.

Цей підхід поступово трансформується у більш розгорнуті типології, що намагаються враховувати реальну практику й мають більшу змістовну конкретизацію. Типовою може визнаватися наступна типологія методів:

- а) багатосторонні договори, що не мають характеру уніфікованого акту або не передбачають прямої інкорпорації їх норм у національне законодавство;
- б) багатосторонні договори з ознаками уніфікованого акту;
- в) система узгоджених та стандартизованих двосторонніх договорів;
- г) акти інтеграційних об'єднань (наприклад, директиви ЄС);

⁸⁵ Schmitthoff C. M. The Unification of the Law of International Trade. JBL. 1968 105-119. Clive M Schmitthoff's Select Essays on International Trade Law /Chia-Jui Cheng (ed.). Dordrecht et al. (Kluwer) 1988, 131-136, 131.

⁸⁶ Spanogle J. A. The Arrival of International Private Law. Geo. Wash. J. Int'l L. & Economics. 1991.Vol. 25. P. 477-522.

- д) модельні акти (закони), що передбачають національну імплементацію через підготовку і прийняття актів законодавства у відповідності до модельних;
- є) кодифікація міжнародного звичаєвого права міжнародними неурядовими організаціями у спосіб, що є релевантним для відповідної сфери;
- ж) уніфікація термінології певних галузей міжнародного співробітництва, що проводиться без участі держави (наприклад, зусиллями міжнародних неурядових організацій);
- з) розробка модельних чи типових контрактів, а також стандартних положень (клаузул);
- і) уніфікація доктринальних тлумачень⁸⁷.

Навряд чи ця типологія може визнаватись повною і вичерпною. Крім того, надмірною є залежність від традиційної ієрархії чи структури міжнародно-правових норм (джерел права). Варто розглянути інші можливі підстави для типології методів уніфікації.

Зокрема, необхідно враховувати існування щонайменше трьох площин міжнародно-правової уніфікації, де міжнародний та національний рівні не мають жорсткого відокремлення.

По-перше, класичні форми договірної уніфікації на основі багатосторонніх договорів або системи уніфікованих та узгоджених двосторонніх договорів.

По-друге, уніфікація наднаціонального типу, яка відбувається в межах інтеграційних об'єднань у формах, за яких традиційні договірні форми поєднуються з інструментами «м'якого» права (рішення та інші акти керівних органів таких об'єднань, *de facto* нормотворча практика інтеграційних судів тощо). Особливістю такої уніфікації є також спеціальні механізми включення уніфіко-

⁸⁷ Goode R. Usage and Its Reception in Transnational Commercial Law. *New Developments in International Commercial and Consumer Law – Proceedings of the 8th Biennial Conference of the International Academy of Commercial and Consumer Law*. Oxford : Hart Publ, 1998. P. 3–36.

ваних норм у національне законодавство, що визначається принципами автономності цих правових систем (зокрема, принцип прямої дії, верховенство чи пріоритет, субсидіарність тощо).

По-третє, набуває все більшого значення уніфікація, яка базується на активності недержавних інститутів або на позадоговірній взаємодії окремих державних інститутів та поєднується із уніфікацією у традиційних формах, де ключовими суб'єктами залишаються держави та міждержавні об'єднання. Класичним зразком може слугувати діяльність Міжнародного Комітету Червоного хреста, який вже більше ніж сторіччя є ключовим органом тлумачення міжнародного гуманітарного права та впливає на його національну імплементацію як сукупності уніфікованих нормативних конструкцій у різних галузях національного права (кримінальне тощо).

У сучасних умовах цей феномен найчастіше пояснюється у межах парадигми транснаціонального права. З'являються сфери міжнародної співпраці, де саме така уніфікація стає вирішальною. Парадокс цих інструментів полягає в тому, що міжнародні експертні та консультативні утворення/органи, які формально не можуть приймати обов'язкових для держав рішень або стандартів, створюють правила, що регулюють певні сфери міжнародних відносин, і держави найчастіше погоджуються з цим. Міжнародна організація щодо стандартизації (ISO) утворена національними спеціалізованими органами у сфері стандартизації, а не безпосередньо державами. Формально розроблені нею міжнародні стандарти не є обов'язковими для держав, хоча фактично саме на них орієнтуються національні системи правового регулювання господарської діяльності, і цим забезпечується уніфікація національних і міжнародних правил стандартизації в ключових сферах⁸⁸. Банківська діяльність як на національному рівні, так і у питаннях міжнародних банківських трансакцій та діяльності транснаціональних банківських систем регулюється стандартами, розробленими Базельським

⁸⁸ Standardization and related activities. 8th edition. Geneva : ISO/IEC, 2004.

комітетом щодо банківського нагляду, який діє при Банку міжнародних розрахунків на підставі співробітництва центральних банків, але при цьому залишається достатньо автономним і незалежним центром формування основних нормативних правил регулювання банківської діяльності. Такі положення мають характер рекомендацій щодо уніфікації національного банківського права⁸⁹. Ще більш показовою є діяльність Лісової опікунської ради (FSC), що є міжнародною неурядовою організацією та має мінімальний зв'язок із національними державними інституціями. Основними її учасниками є представники наукової спільноти, екологічних організацій, лісового бізнесу, корінних народів тощо. Рада розробляє базові стандарти лісової сертифікації, які мають рамковий характер і потребують національного визнання через прийняття відповідних нормативних актів. Передбачено процедуру акредитації національних стандартів, яка змістовно є їх оцінкою за ступенем відповідності уніфікованим стандартам (рамковим чи модельним)⁹⁰.

Варто зазначити, що вітчизняні автори також прагнуть розвивати традиційні теоретичні пояснення способів уніфікації міжнародного права. Хоча найчастіше такі пропозиції мають доволі слабкі теоретичні засади й стосуються переважно технічних та другорядних аспектів.

Окремі автори намагаються розширювати цей перелік за рахунок включення методів, дотичних до процесу уніфікації. Наприклад, Є. А. Крутий пропонує окремим методом уніфікації визнати посилання, коли національний закон містить пряме посилання на релевантні міжнародно-правові акти⁹¹.

Деякі автори, зокрема І. А. Діковська, до методів уніфікації відносять «запозичення нормативних положень» із міжнародних

⁸⁹ BIS: mission, activities, results. Basel, 2017. 117 p. URL : <https://www.bis.org/publ/arpdf/ar2017e8.pdf> (дата звернення 10.10. 2018).

⁹⁰ FSC Principles and Criteria for Forest Stewardship (FSC-STD-01-001 V5-2 EN). Bonn, 2015. 32 p. URL: <https://ic.fsc.org/en/what-is-fsc-certification/national-standards>

⁹¹ Крутий Е. А. Роль национальных кодификаций в процессе унификации МЧП. *Международное публичное и частное право*. 2012. № 4. С. 16–19.

договорів, учасником яких відповідна держава не є, або із зарубіжного законодавства з наступним включенням до національного закону⁹². Погоджуючись із поширеністю такої практики у діяльності законодавців багатьох країн, важко на цій підставі робити узагальнюючий висновок, що у всіх випадках запозичень відбувається уніфікація національного законодавства відповідно до міжнародних стандартів. Формальна схожість текстів або певних юридичних конструкцій має оцінюватись лише у комплексі конкретних обставин.

Дискусійним залишається питання про можливість віднесення до договірної форми уніфікації тих договорів, що не набули чинності. Виходячи із загальноприйнятого у сучасній міжнародно-правовій доктрині розуміння таких договорів як звичаєвого права, може бути обґрунтованим твердження про їх вплив на процеси уніфікації, що відбувається в різній мірі та у різних формах. Водночас, навряд чи буде коректним віднесення таких договорів до «модельного законодавства».

Для типології методів уніфікації все більш значимим стає розрізнення інструментів договірного права та «м'якого» права (*hard or soft law*). Належність правових засобів уніфікації до *hard law* (хоча при цьому варто зазначити, що воно не обмежується лише договірними нормами, а поширюється також і на міжнародне звичаєве право) пояснюється тим, що у випадку вибору матеріально-правових норм учасники мають сприймати їх як «право», тобто змінювати їх при тлумаченні та застосуванні лише в тих межах, які прямо встановлені сторонами за взаємною згодою і не суперечать їх природі.

Не позбавлене підстав твердження про можливість застосування «тріади», де присутні не лише інструменти договірного чи «м'якого» міжнародного права, але й квазі-правові чи позаправові

⁹² Діковська І. А. Методи уніфікації норм, що регулюють міжнародні приватні договірні зобов'язання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2013. Вип. 6-2(2). С. 145.

(*extra-legal*). Зокрема, до них можуть бути віднесені модельні та зразкові етичні кодекси, настанови, коментарі тощо.

Наприклад, у рамках Ради Європи уніфікація національного законодавства щодо стандартів доброчесності на рівні виборних посадових осіб місцевого самоврядування відбувається на засадах підготовленого Конгресом місцевих та регіональних влад Ради Європи Європейського Кодексу поведінки для політичної доброчесності місцевих та регіональних виборних осіб⁹³. Хоча такий інструмент має і свої недоліки. Держави, виходячи із «надто м'якого характеру» (*softer law*) таких норм, можуть інкорпорувати їх вибірково, створюючи дефекти чи прогалини правового регулювання. Показовим є приклад України, де в рамках реформи антикорупційного законодавства було внесено зміни у правила врегулювання конфлікту інтересів при прийнятті рішень місцевими радами. Закон України «Про місцеве самоврядування» було доповнено статтею 59(1), яка містить два положення: а) депутати мають декларувати конфлікт інтересів під час обговорення та голосування у раді; б) здійснення контролю за дотриманням цього положення покладається на постійні комісії ради⁹⁴. Ці положення майже дослівно запозичені з Європейського Кодексу поведінки для політичної доброчесності місцевих та регіональних виборних осіб. Але при цьому було застосовано вибірковість імплементації статті 10 Європейського Кодексу. Частину 2 цієї статті законодавець взагалі проігнорував, хоча саме вона є ключовою: «...народні обранці мають утримуватись від обговорення та голосування у питаннях, щодо яких вони мають прямий чи опосередкований приватний інтерес». У підсумку, депутати можуть реалізувати свій певний приватний інтерес за наявності лише однієї умови:

⁹³ Європейський Кодекс поведінки з політичної доброчесності народних обранців місцевого та локального рівнів (офіційний переклад). URL: <https://rm.coe.int/168071b2e5>

⁹⁴ Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#n1145>

виконати вимоги щодо його декларування відповідно до встановленої процедури.

В останні роки активно обговорюється питання про «вичерпання ресурсу» договірних методів уніфікації, які поступово заміщуються різними варіантами позадоговірної уніфікації. Зокрема мова йде про активність міжнародних судів у тлумаченні та застосуванні рамкових конвенцій та загальних засад міжнародних відносин, створення автономних нормативних систем у межах діяльності недержавних міжнародних організацій, вплив актів «м'якого» права міжнародних міжурядових організацій тощо.

Самостійне значення мають інструменти уніфікації, що належать до так званого «транснаціонального права», яке формується у сферах, на які не поширюється ні міжнародне, ні національне право, і де нормативні регулятори є продуктом взаємодії суб'єктів, що не мають ознак правосуб'єктності держав чи міждержавних утворень⁹⁵. Уперше цей термін у його сучасному значенні було використано Ф. Джессопом⁹⁶. Однак набагато раніше до формулювання базових положень цієї теорії наблизився В. М. Корецький, який у міжнародно-правових економічних відносинах визнавав можливість уніфікованих нормативних регуляторів на основі стихійно створюваних стандартів узгодженості поведінки недержавних суб'єктів господарювання⁹⁷. Ідеологічні обмеження марксизму, що ставали все більш відчутними у науці міжнародного права наприкінці 20-х років минулого сторіччя, не дозволили йому реалізувати досить інноваційні ідеї цього дослідження. У подальшому В. М. Корецький до цих ідей вже не повертався.

Сучасні дослідники звертають увагу на створення уніфікованих правових інструментів міжнародних економічних відносин, які

⁹⁵ Kanetake M. Transnational Standards in the Domestic Legal Order: Authority and Legitimacy. *Transnational Legal Theory*. Volume 8. 2017. Issue 2. P. 177–180.

⁹⁶ Jessup F. *Transnational Law*. New Haven: Yale University Press, 1956. P. 2.

⁹⁷ Корецький В. М. Очерки международного хозяйственного права. Харьков, 1928. С. 112.

заповнюють прогалини договірного регулювання відповідних сфер. Досить показовим прикладом можуть бути кодифікаційні акти Міжнародної торгової палати, аналогічні акти у сфері міжнародних банківських розрахунків тощо. При цьому за основу беруться ті правила та норми, що вже отримали практичне визнання у якості ефективних регуляторів. Учасники відносин добровільно включають такі положення до контрактів, і тим самим уніфікують свої практики відповідно до стандартів, вироблених без участі або за мінімальною участю держав. Застосування цих уніфікованих норм потребує санкціонування з боку держави, що може перетворювати їх у норми національного (у випадку інкорпорації в національне право) або міжнародного права (за участі у багатосторонніх або двосторонніх міжнародних договорах). Наприклад, кодифіковані норми Міжнародної торгової палати в багатьох країнах інкорпорується в національне право.

Транснаціональне право посилює плюралізм правопорядків (множинність яких не викликає сумнівів у сучасних дослідженнях з теорії міжнародного права), оскільки одночасно можуть існувати кілька уніфікованих режимів: національний (внутрішньодержавний), публічний міжнародно-правовий (який, своєю чергою, поділяється на універсальний, регіональні та союзні, наприклад ЄС), і транснаціональний приватний правопорядок⁹⁸. Наприклад, у сфері протидії трансакціям із використанням «брудних коштів» міжнародні банки виробили власні уніфіковані правила банківського адміністрування, які діють паралельно відповідним нормам універсальних та регіональних договорів та створеним на їх основі національним законодавствам. І досить часто саме власні банківські стандарти стають найбільш дієвими та реалістичними. Аналогічною є ситуація в інших життєво важливих сферах глобальної економіки: видобуток корисних копалин, інвес-

⁹⁸ Zumbansen P. Transnational Legal Pluralism. *Transnational Legal Theory*. 2010. Volume 1. Issue 2. P. 144.

тиції, трансфер технологій тощо. Такі автономні правопорядки можуть діяти лише тоді, коли ступінь їх уніфікації задовольняє всіх учасників, включно з національними державами, які без суттєвих загроз власному суверенітету можуть гармонізувати власне законодавство. І саме цим забезпечується можливість участі їх резидентів (як фізичних, так і юридичних осіб) у глобальних економічних процесах.

Таким чином, спрощення типології методів уніфікації на основі узгальнень практики перших історичних етапів уніфікації у сфері міжнародного приватного права вже не узгоджується з особливостями сучасного етапу розвитку міжнародного права. Уніфікація все більш чітко реалізується як універсальний механізм розвитку міжнародного права. Відбувається урізноманітнення її способів та методів в умовах посилення глобалізаційних процесів та формування автономних правових систем інтеграційних об'єднань. Діяльність міжнародних судів та міжнародних організацій стає інституційною основою нових методів уніфікації. Парадигма транснаціонального права дозволяє виокремити значення уніфікації як чинника формування плюралізму правових режимів.

2.3. «М'яке» міжнародне право як інструмент уніфікації міжнародного права

Універсальність уніфікації як механізму розвитку сучасного міжнародного права потребує врахування можливостей, обмежень і потенційних ризиків застосування міжнародного «м'якого» права як способу нормативної уніфікації та контролю імплементації уніфікованих норм і стандартів. Тому специфіка актив «м'якого» міжнародного права та їх взаємодія з договірними формами нормативної уніфікації потребує особливої уваги під час дослідження рушійних сил прогресивного розвитку міжнародного права. Такі акти стають чинником уніфікації лише за

умов їх належності до цілісних та інституалізованих механізмів уніфікації міжнародно-правових регуляторів у межах міжнародних організацій. Гнучкість та висока адаптивність міжнародного м'якого права можуть бути привабливими для держав (хоча й далеко не завжди) при виборі оптимальних форм гармонізації національного права з універсальними та регіональними міжнародно-правовими стандартами.

Ще з середини минулого століття, коли питання міжнародно-правової уніфікації ставали все більш актуальними під впливом посилення економічної взаємодії та інтеграційних процесів загалом, ставилось питання про найбільш прийнятний та ефективний спосіб уніфікації. Пануюча традиція у дослідженнях процесів уніфікації міжнародного права концентрувалась передусім на договірному праві. Але такий підхід, на нашу думку, обмежує можливості пояснення реальної практики міжнародно-правової та національно-правової уніфікації, а також визначення ролі інших чинників. Перш за все це стосується міжнародного м'якого права.

Свого часу Р. Давид, розглядаючи проблему уніфікації права з компаративістських позицій, зазначав, що не слід «заходити надто далеко» у створенні наднаціонального договірного права, яке має заміщувати національне право. «Іншими засобами і з більшою гнучкістю можна досягати певного прогресу в регулюванні відносин у сфері міжнародного права»⁹⁹.

Сучасні дослідники, той самий Дж. Аспремонт, звертають увагу на процес «деформалізації міжнародного права», одним із проявів якого стає зростання значення міжнародного «м'якого» права для формування сучасних міжнародно-правових регуляторів у різних галузях міжнародного співробітництва¹⁰⁰.

⁹⁹ Давид Р. Основные правовые системы современности / пер. с франц. В. А. Туманова. Москва : Прогресс, 1988. С. 33.

¹⁰⁰ D'Aspremont J. Formalism and the Sources of International Law: A Theory of the Ascertainment of Legal Rules. New York: Oxford University Press, 2011. P. 128–130.

З урахуванням цих обставин, дослідження процесів міжнародно-правової уніфікації потребує врахування можливостей, обмежень і потенційних ризиків застосування «м'якого» міжнародного права як способу нормативної уніфікації та контролю імплементації уніфікованих норм і стандартів.

У вітчизняній науці міжнародного права дослідження зв'язку міжнародного «м'якого» права та процесів міжнародно-правової уніфікації все ще перебуває на початковій фазі. Активно обговорюються загальнотеоретичні питання щодо природи цього «джерела» права, можливості взагалі відносити його до джерел права, наслідки прийняття актів «м'якого» права, і набагато рідше автори звертаються до прикладних чи секторальних аспектів. Очевидно, це пояснюється також і відносною новизною проблеми, адже ще двадцять п'ять-тридцять років тому вона розглядалась епізодично й звужено, переважно щодо актів Ради/Організації з безпеки і співробітництва у Європі, потім Ради економічної взаємодопомоги, ООН та її органів (Г. В. Ігнатенко, Е. Усенко, М. Богуславський, М. Яновський). Ці дослідження передусім акцентували увагу на політичній складовій таких актів та їх вторинному характері відносно договорів у процесах узгодження національних законодавств. Хоча вже тоді сформувалось уявлення про здатність таких актів закріплювати навіть основні принципи міжнародного права, такі як Хельсінкський Акт 1975 року. Але це було абсолютним виключенням з загального права і мало очевидний політичний підтекст.

Для західної науки ще з середини минулого сторіччя міжнародне м'яке право становить важливий предмет досліджень, що використовують різні дослідницькі парадигми та мають переважно практичну спрямованість¹⁰¹. В останніх дослідженнях все частіше

¹⁰¹ Goldmann M. We Need to Cut Off the Head of the King: Past, Present, and Future Approaches to International Soft Law. *Leiden Journal of International Law*. 2012. Vol. 25. Issue 2. P.336; Szekeley A. Non-Binding Commitments: a Commentary on the Softening of International Law Evidenced in the Environmental Field. *International Law on the Eve of the Twenty-First Century: Views from International Law Commission*. New York: United Nations Publications, 1997. P. 190.

звертається увага на необхідність пояснення феномену зростання ролі міжнародного «м'якого» права в процесах уніфікації, де цей інструмент, за оцінками деяких авторів, не лише доповнює, але й певною мірою витісняє традиційні договірні форми.

Отже, договірна уніфікація в останні десятиріччя вже не сприймається як єдино можливий чи навіть найбільш ефективний інструмент. Усе частіше акцент робиться на недоліках цього інструменту та можливих шляхах їх усунення. Одним з таких недоліків визнається ризик «руйнування та хаотизації» уніфікованих договірних норм практикою внесення доповнень та змін, які визнаються не всіма учасниками міжнародного договору, створюючи різні формати застосування нібито єдиного та універсального інструмента. Інерційність та процедурна уповільненість договірного закріплення динаміки предмету регулювання (певних сфер чи ситуацій) стає причиною того, що положення договору не здатні повною мірою відображати цю динаміку.

Подібні проблеми проявляються в різних сферах міжнародного співробітництва з різною інтенсивністю та гостротою, хоча вони мають багато спільного. Наприклад, Т. Мос зазначає, що м'яке право є важливим інструментом уніфікації міжнародних регуляторів у сфері відновлювальної енергетики, оскільки його гнучкість та висока адаптивність дозволяє тлумачити норми договірного права відповідно до поточних проблем, що забезпечує можливість досягнення консенсусу інтересів різних суб'єктів (міжнародних організацій, держави, бізнесу, громадськості тощо) на основі створення правових регуляторів, ефективність яких буде забезпечуватись не формальною юридичною силою норм, а відповідністю динамічних ситуацій потребам у сфері відновлювальної енергетики¹⁰². Очевидно, саме необхідність забезпечення гнучкості та адаптивності є головним чинником, що пояснює привабливість інструментів, які базуються на застосуванні м'якого міжнародного права.

¹⁰² Mose T. M. Toward a Harmonized Framework for International Regulation of Renewable Energy. *Uniform Law Review*. 2018. Vol. 23, No 2. P. 376–384.

М'яке міжнародне право присутнє в процесах уніфікації переважно у вигляді актів міжнародних організацій, що не є принципово новим для історії міжнародного права. Варто згадати, що перші уніфіковані норми міжнародного приватного права створювались у рамках спеціалізованих міжнародних організацій. Однак сучасна інституційна структура суб'єктів міжнародних відносин є більш складною, а роль держав чи міждержавних інтеграційних утворень не завжди є вирішальною.

Включення в процеси уніфікації «м'яких міжнародних організацій», тобто недержавних міжнародних організацій або таких організацій, де держави представлені лише номінально (через участь окремих спеціалізованих відомств або незалежних експертів, неурядових організацій тощо), обумовлює появу нового явища: держави визнають існування зобов'язань щодо уніфікації національного законодавства чи уніфікованих стандартів, що базуються на актах таких організацій, і фактично за певних обставин можуть прирівнювати їх до квазі-договірних зобов'язань¹⁰³.

Залишаючись юридично не обов'язковими, такі акти уніфікації фактично набувають ознак та ваги договірної уніфікації. Створюються й досить ефективно працюють контрольні механізми, у яких використовуються як традиційні методи контролю, так і нові підходи. У підсумку процес уніфікації стає менш формалізованим і водночас не втрачає ефективності в досягненні мети. Процес деформалізації міжнародного права, про який все частіше згадують дослідники як про одну із найбільш значимих ознак його трансформації у сучасних умовах, отримує підтвердження на прикладі уніфікації міжнародного права шляхом визнання необхідності дотримання державами та іншими суб'єктами актів «м'якого» міжнародного права у якості джерела стандартів діяльності щодо певних сфер¹⁰⁴.

¹⁰³ Див. про це: Стрельцова Є. Д. М'яке міжнародне право як інструмент міжнародно-правової уніфікації. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2018. No 6 (34). С. 224.

¹⁰⁴ D'Aspremont J. *Formalism and the Sources of International Law. A Theory of the Ascertainment of Legal Rules*. New York: Oxford University Press, 2011. P. 128–130.

Практика національних судів багатьох країн дає численні приклади того, як прогалина або відсутність договірної уніфікації заповнюється нормами рекомендаційних актів міжнародних організацій. Показовим може бути рішення Верховного суду Кіпру від 24 березня 1984 року у справі, де існувала необхідність застосування визначення поняття «інвалідність». Відсутність такого визначення в національному законодавстві не могла бути компенсована посиленням на міжнародні договори, оскільки ні в універсальних, ні в регіональних договорах такого визначення на той момент не існувало. Суд звернувся до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Декларація про права інвалідів» (1975) і застосував відповідні положення щодо змісту поняття «інвалідність»¹⁰⁵. Звісно, даний випадок можна навести з певною умовністю, оскільки у суду не було юридичного обов'язку скористатися резолюцією Генеральної Асамблеї, тим не менше, мав місце факт використання міжнародного документа у внутрішньодержавному акті правозастосування.

Варто зазначити певну консервативність підходу Міжнародного суду ООН до визнання обов'язковості стандартів, вироблених для окремих сфер міжнародного співробітництва та закріплених у актах м'якого міжнародного права. Під час розгляду спору між Аргентиною та Уругваєм *щодо целюлозних заводів на річці Уругвай*, були визнані неприйнятними доводи сторін, що базувались на Рекомендації Програми ООН із навколишнього середовища «Цілі та принципи оцінки впливу на навколишнє середовище» (1987 р.). Хоча при цьому Міжнародний суд ООН зазначив, що цей акт не має обов'язкового характеру для сторін, оскільки є актом «міжнародного технічного органу і повинен враховуватись»¹⁰⁶. Позиція авторитет-

¹⁰⁵ Constantinou v. Cyprus Judicial Review Decision. Case No 302/80. Oxford Reports on International Law in Domestic Courts. 917 (CY 1984). URL: <http://opil.ouplaw.com/abstract/10.1093/law:ilddc/917cy84.case.1/law-ilddc-917cy84?rskey=uE41ws&result=2&prd=OPIL>

¹⁰⁶ Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay): Judgment of 20 April 2010. Summaries of Judgments, Advisory Opinions and Orders of the International Court of Justice. URL: https://www.dipublico.org/cij/doc/english/177_e.pdf

ного міжнародного суду, навіть враховуючи певну стриманість, свідчить, що практика національних і міжнародних судів отримує (хоча і дуже повільно) певного значення для визнання та імплементації уніфікаційних актів «м'якого» міжнародного права¹⁰⁷.

Аналіз практики міжнародно-правової уніфікації в різних сегментах міжнародної співпраці дозволяє визначити кілька важливих, хоча й неоднозначних за своїми наслідками ознак застосування м'якого міжнародного права в процесах уніфікації.

1. Держави отримують гнучкі інструменти, за якими наявність широких меж розсуду надає можливість обирати ті форми імплементації, що узгоджуються зі специфікою національного контексту. Все більш очевидним є те, що договірні форми мають для держав менш привабливу форму, оскільки несуть певні ризики фактичного чи ймовірного обмеження суверенітету в такій чутливій сфері, як уніфікація законодавства. Звісно, зарано стверджувати, що держави відмовляються від договірної уніфікації – міжнародні договори зовсім не втрачають характеру найважливішого інструменту такої діяльності. Але з'являються й нові тенденції. Так, зокрема, актуальним стає договірне закріплення певних мінімальних рівнів уніфікації як рамок для застосування державами права розсуду при виборі способів національної імплементації міжнародних стандартів.

2. У багатьох сферах міжнародної співпраці проблеми досягнення узгодженості національних правових регуляторів гостро ставлять питання про право розсуду держав як важливу ознаку їх суверенітету, яка потребує визнання та забезпечення. Показовим у цьому відношенні є ситуація з імплементацією стандартів захисту прав людини, які вироблені Європейським судом з прав людини. Результатом тривалого політичного діалогу в рамках Ради Європи стала підготовка Протоколу № 15 до Конвенції про захист прав

¹⁰⁷ International Law and Domestic Legal Systems: Incorporation, Transformation, and Persuasion / ed. by Dinah Shelton. New York : Oxford University Press, 2011. P. 14.

людини та основоположних свобод, у Преамбулі якого застосовано формулу «спільна відповідальність на основі поєднання принципу субсидіарності конвенційного контрольного механізму та розсуду держав».

Одним із важливих наслідків існування розсуду держави є можливість вибору правової форми імплементації в національне законодавство уніфікованих норм чи стандартів: це може бути участь в універсальних та/чи регіональних міжнародних договорах, прийняття національних законів (парламентських актів), створення підзаконних регуляторних актів, уніфікована судова та адміністративна практика тощо. У різних сферах можуть мати місце відмінності інструментів імплементації, хоча найбільш часто застосовуються дві законодавчі техніки: а) «запрограмоване законодавство», тобто інкорпорація положень актів м'якого права (рекомендацій або «модельних актів»), та б) «динамічна відсилка», тобто включення до тексту національного закону прямих посилань на акти міжнародного м'якого права¹⁰⁸. Варто зазначити, що в законодавстві України застосовуються обидві зі згаданих технік. Частіше законодавець намагається інкорпорувати нормативні положення таких актів у текстуально незмінному вигляді або ж, використовуючи можливості розсуду, робить це вибірково. Не завжди при цьому досягається ефективність. Достатньо поширеним є застосування методу відсилки. Особливо часто це має місце у сферах, що стосуються технічного регулювання, стандартизації тощо.

3. У сфері, де здійснюється уніфікація, зазвичай створюється й контрольний механізм, який поєднує різні форми моніторингу імплементації та послідовності дотримання уніфікованих норм і стандартів. Деякі з цих механізмів можуть базуватись на традиційних договірних інструментах, а інші – на політико-правових

¹⁰⁸ Friedrich J. International Environmental “Soft Law”: The Functions and Limits of Nonbinding Instruments in International Environmental Governance and Law. Max-Planck-Institut für Ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht. Band 247. Heidelberg: Springer Science & Business Media, 2013. P. 289–325.

механізмах міжнародних організацій (обов'язках уніфікації, що є похідними від статутних зобов'язань), які часто є гнучкими і неформальними. Особливістю цього, другого виду міжнародних механізмів, є застосування інструментів, властивих лише «м'якому» міжнародному праву. Часто «моральний»/«суспільний» осуд міжнародною неурядовою організацією може мати помітне значення для держави; ще більш очевидною специфічністю таких засобів є у сферах, де уніфікація стосується економічної активності, створення технічних стандартів тощо.

У міжнародних інтеграційних об'єднаннях такі засоби отримують інституалізацію у властивих лише їм формах. Прикладом може бути так званий «відкритий метод координації», відомий у праві Європейського союзу, і який розуміють в якості одного з політико-правових інструментів урядування. Хоча деякими дослідниками пропонується визначення цього феномену як складової «м'якого» права ЄС, фактично він є більш широким і складним. «Відкритий метод координації» включає не лише власне акти «м'якого» права (рекомендації, правила, гайди, програми тощо), але й інструменти, що дозволяють впливати на уніфікацію відповідних національних практик без прийняття з цією метою актів національного законодавства¹⁰⁹. Доречно звернути увагу на висловлену принципову можливість віднесення такого виду механізмів до засобів міжнародного контролю, до яких, відповідно традиційним доктринальним підходам, можуть належати лише ті, що базуються на нормах та принципах міжнародного права та передбачають оцінку виконання державами їх міжнародно-правових зобов'язань¹¹⁰. Така позиція виглядає надто схоластичною і важко узгоджується з реаліями, де договірні й недоговірні форми тісно

¹⁰⁹ Brunon-Ernst A., Van Waeyenberge. Effect of the Open Method of Coordination (OMC) in Research and Innovation: Indirect Legislation in EU Policy-making? *The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*. 2015. Vol. 47. Issue 1. P. 22–38; De Witte B. The Place of the OMC in the System of EU Competence and Sources of Law. *The European Paper. Journal of Law and Integration*. 2018. Vol. 3. Issue1. P. 210–213.

¹¹⁰ Див.: Валеєв Р. Международный контроль. Казань: Савап, 1998. С. 32.

взаємодіють та інтегруються в межах єдиних контрольних механізмів. Це проявляється і в санкціях, що можуть застосовуватись до держави у випадку невиконання положень недоговірних актів. Ще наприкінці ХХ століття такі відомі дослідники, як Тункін Г. І. та Василенко В. А. звертали увагу на те, що санкції міжнародних організацій у випадку невиконання їх рекомендацій чи резолюцій мають ознаки юридичних санкцій, що пояснюється їх зв'язком із нормами статутних договорів¹¹¹.

4. На відміну від договірних форм, для уніфікації у форматі «м'якого» міжнародного права існує проблема ідентифікації нормативних (правових чи квазі-правових) положень, у яких реалізується чи закріплюється уніфікація регуляторів певної сфери. Це потребує урахування формальних ознак таких актів, оскільки до них не можуть застосовуватись положення договірного права в частині відсутності усталених правил оформлення відповідних текстів, спрощених процедур їх підготовки та прийняття. Уважаємо, що на цей момент звертав увагу Я. Броунлі, стверджуючи про належність таких актів до дипломатичної техніки¹¹². Проблема полягає в тому, щоб визначити, чи відбувається трансформація норм такого акту в правові норми та у який спосіб. Практика уніфікації міжнародно-правових регуляторів у різних сферах дає різні варіанти такої трансформації: на підставі міжнародного звичаю, шляхом закріплення в міжнародному договорі (включно із застосуванням відсилочних норм), інкорпорацією у національне законодавство, на підставі формування тлумачення міжнародних судів чи практики національних судів тощо. Тобто, в одних випадках трансформація має юридичні підстави, а в інших такими підставами виступає неправова мотивація – доцільність, зручність тощо.

¹¹¹ Тункин Г. И. Право и сила в международной системе. М.: Международные отношения, 1983. С. 65.; Василенко В. А. Международно-правовые санкции. Киев : «Вища школа», 1982. С. 96–122.

¹¹² Детальніше див.: Change and Stability in International Law-Making / ed. by Antonio Cassese and Joseph H. N. Weiler: Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1988. P. 66–72.

5. Прийняття міжнародними організаціями актів з метою уніфікації нормативного середовища певних секторів може супроводжуватись створенням колізій як між нормами «м'якого» міжнародного права, так і з релевантними договірними нормами. Вирішення таких ситуацій може відбуватись у різний спосіб.

Можуть застосовуватись загальноправові техніки: *lex superior derogat interior* (акт вищої юридичної сили має пріоритет щодо акту меншої юридичної сили), *lex posterior derogat priori* (пізніший акт відміняє більш ранній), *lex specialis derogat generali* (спеціальний акт відміняє загальний акт). Простота та універсальність цих інструментів лише на перший погляд дозволяє вирішувати реальні проблеми. Насправді, для більшості ситуацій міжнародно-правової уніфікації характерними стають певна хаотичність та багатовимірність нормативного регулювання і практики застосування уніфікованих норм. І, очевидно, найбільш значимим чинником такого ускладнення стає залучення до цього процесу нових суб'єктів (недержавних чи квазі-державних інтеграцій) і нових нормативних актів (перш за все, актів «м'якого» міжнародного права).

Показовим прикладом є ситуація у сфері правового регулювання міжнародних авіаційних перевезень. У 1929 році під егідою Ліги Націй міжнародною спільнотою була прийнята Варшавська конвенція (Конвенція для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень)¹¹³. Особливістю конвенційного механізму регулювання міжнародних перевезень стало запровадження виправданого тогочасними умовами протекціонізму щодо міжнародних авіаційних перевезень, одним із ключових засобів стало суттєве зниження відповідальності перевізника, що мало стимулювати розвиток авіаційного транспорту. У подальшому Варшавська модель відповідальності зазнавала суттєвих змін під впливом стрімкого зростання масштабів та якості авіаційних

¹¹³ Конвенція для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень. Варшава, 1929. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_181/page (дата звернення: 10.10. 2018).

перевезень. Відповідальність перевізника зростала, ускладнювалися відповідні механізми та процедури. Конвенція обростала додатковими протоколами та перетворилась у складну договірну систему (документи «Варшавської системи»), в окремих компонентах якої рівень участі держав був суттєво різним. Створювалась паралельна система регіональних договорів, автономні режими, що базувались не на договірних нормах, а на практиці договірних відносин перевізників. Відповіддю на ці виклики стала розробка та прийняття нової конвенції, що мала врегулювати міжнародні авіаційні перевезення. У 1999 році була прийнята Монреальська конвенція (Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень), у преамбулі якої зазначається, що одним із завдань Конвенції є «...необхідність удосконалення та кодифікації Варшавської конвенції та пов'язаних з нею документів»¹¹⁴. Однак автоматичного вирішення проблем не відбувається, оскільки паралельно продовжує існувати Варшавська система, зберігається регулятивне значення стихійно утворених недоговірних форм, ступінь участі держав у цих системах різниться¹¹⁵. Одним із суттєвих ризиків є збереження (а в певних ситуаціях – розширення) сфери застосування національного законодавства, що у більшості держав має відмінності від уніфікованих норм міжнародних договорів, а національні колізійні норми часто заплутують юрисдикційні питання.

Прогалини та недоліки конвенційної системи значною мірою заповнюються актами (рекомендаціями, умовами перевезень, посібниками, директивами, правилами тощо) Міжнародної асоціації авіаційного транспорту (IATA)¹¹⁶. У такий спосіб вдається *de facto*

¹¹⁴ Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень. Монреаль, 1999. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_594 (дата звернення: 10.10. 2018).

¹¹⁵ Україна приєдналась до Монреальської конвенції у 2008 році (див. Про приєднання до Конвенції про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень: Закон України № 685-VI від 17 грудня 2008 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/685-17>

¹¹⁶ IATA Annual Review. 2018. URL: <https://www.iata.org/publications/Documents/iata-annual-review-2018.pdf>

долати неповноту міжнародно-правового регулювання авіаційних перевезень за рахунок його адаптації до нових умов у світовій транспортній сфері.

Окремого розгляду потребують ситуації, коли уніфікація на основі механізмів «м'якого» права чи в межах «м'яких» міжнародних організацій – єдиний реальний спосіб створення універсальних або регіональних/секторальних правових регуляторів. Це може пояснюватись не лише відсутністю договірної уніфікації, але й тим, що договірна форма може або потребувати надмірних часових витрат, або не відповідати ситуативним потребам чи стратегічним цілям держав. Такі формати уніфікації стають все більш поширеними.

Отже, на нашу думку, є усі підстави стверджувати, що універсальність уніфікації як механізму розвитку сучасного міжнародного права потребує врахування можливостей, обмежень і потенційних ризиків застосування «м'якого» міжнародного права як способу нормативної уніфікації та контролю імплементації уніфікованих норм і стандартів.

Висновки до Розділу II

Розгляд питань у Розділі II дає можливість зробити наступні висновки:

1. Методологічний дискурс є необхідним для визначення основних етапів еволюції інституту міжнародно-правової уніфікації як універсального механізму розвитку міжнародного права. Він засвідчує щонайменше необхідність врахування комплексності цього феномену та його чинників.

2. Можна було б запропонувати виділення наступних етапів міжнародно-правової уніфікації та відобразити такі їх особливості:

- а) **перший етап** (з кінця XIX століття до 1939 року) – ініціація уніфікації міжнародного права через міжнародно-правові

договірні інструменти у сфері міжнародного приватного права; перші спроби поширення уніфікації в публічну сферу. Особливості етапу полягали в тому, що:

- аа) світоглядні засади юридичного позитивізму обумовлювали переважний акцент на договірні форми уніфікації та створення «жорстких» підстав уніфікації;
 - бб) міжнародні відносини та закріплюючи їх міжнародні договори були позбавлені ефективних механізмів контролю, а спроби договірної уніфікації правових інструментів не передбачали способів реагування на відсутність належного і достатнього рівня уніфікації на рівні взаємодії міжнародного і національного права;
 - вв) економічна, політична, соціальна потреба уніфікації більш чітко була виражена у сфері міжнародного приватного права, водночас у сфері публічного права така потреба мала обмежений характер через незавершеність оформлення відповідних галузей міжнародного права (за виключенням міжнародного гуманітарного права і частково сфери боротьби зі злочинністю);
 - гг) не існувало центрів координації міжнародних відносин, характерною була інституційна слабкість і незавершеність формування міжнародних організацій;
- б) **другий етап** (1945–1980 роки XX століття) – панування універсалізму й очікування можливості перетворення економічної глобалізації в уніфіковані правові форми; початок оформлення інтеграційних об'єднань; актуалізація гуманітарного виміру як ключового напрямку уніфікації міжнародного публічного права. Особливостями даного етапу є:
- аа) укладення основних універсальних міжнародних договорів, що уніфікували галузі міжнародного права і передбачали на їх основі уніфікацію національного законодавства через обов'язок здійснити внутрішньодержавну імплементацію норм міжнародного права;

- бб) укладення багатосторонніх міжнародних договорів, основним спрямуванням яких була уніфікація внутрішньодержавного права;
- вв) формування регіонального сектору міжнародно-правової уніфікації на основі створення регіональних інтеграційних утворень у вигляді регіональних міжнародних міжурядових організацій;
- гг) запровадження перших міжнародних механізмів контролю за внутрішньодержавною уніфікацією на основі міжнародного права;
- в) **третій етап** (сучасний) характеризується впливом процесів фрагментації міжнародного права та регіоналізації, появою нових моделей уніфікації на основі гнучких і практично орієнтованих інструментів (м'яке право, судова уніфікація тощо). Особливостями третього етапу є:
 - аа) поява концепції міжнародного «м'якого» права як основи міжнародно-правової та внутрішньодержавної уніфікації права;
 - бб) розвиток і поширення прагматичного підходу, що мав би стати реальною альтернативою міжнародно-правовому позитивізму.

Запропонований поділ на етапи еволюції інституту міжнародно-правової уніфікації як універсального механізму розвитку міжнародного права є виключно аналітичним, тобто він не створює жорстких змістовних або часових демаркаційних ліній, та це і навряд чи можливо. Скоріше, мова йде про визначення певних якісних характеристик для кожного із етапів, які можуть виникати на певному етапі, складаючи його специфіку і водночас зберігатись на наступному, поєднуючись із новими ознаками.

3. Пошуки альтернативи міжнародно-правовому позитивізму є основною тенденцією розвитку сучасного міжнародного права, а існуючі парадигми є різними варіантами вирішення цього ключового питання.

До ознак прагматичного підходу можна віднести:

- а) договірна уніфікація у різних форматах вже не є універсальною і достатньою умовою досягнення єдності правових інструментів у площині взаємодії міжнародного права із національним правом;
- б) *регіоналізація* міжнародно-правового регулювання стає однією із найбільш неоднозначних складових розвитку сучасного міжнародного права; вона набуває особливого значення в умовах формування міжнародних організацій нового типу, які мають високу ступінь інтегрованості у різних сферах і балансують на межі інституалізації у якості державоподібного утворення федеративного чи конфедеративного типу;
- в) зміцнення інтеграційних об'єднань наднаціонального типу одним із наслідків має створення автономності проблематики міжнародно-правової уніфікації, оскільки в межах доктрини права таких об'єднань формулюється власна доктрина регіональної правової уніфікації. Найбільш показовим є право ЄС, де концептуалізація міжнародно-правової уніфікації відбувається у інший спосіб, як з точки зору термінології, так і тлумачення реальних процесів;
- в) виникнення «бездоговірного» і «навколодоговірного» способів уніфікації, одним із наслідків якого є залучення до цього процесу національних суб'єктів права (як державних, так і недержавних). Відбувається «плюралізація» суб'єктів уніфікації, яка відображає фундаментальні трансформації міжнародного правопорядку, де міжнародно-правова правосуб'єктність вже не обмежується лише державами, хоча і не може бути повною мірою реалізована без їх залучення;
- г) у сфері договірної уніфікації набуває поширення формат «рамкових конвенцій», який дозволяє зацікавленим державам максимально зберігати автономність і суверенність, з

одночасним залученням до тих форм міжнародного співробітництва, в яких мінімізовані ризики надмірного втручання у суверенітет;

- д) «трибуналізація міжнародного правопорядку», тобто активізація вже існуючих міжнародних судів (зокрема, і шляхом їх реформування) та створення судів нового типу (перш за все, на регіональному рівні). Це супроводжується поступовим зміцненням обов'язкової юрисдикції міжнародних судів і переходом від арбітражної моделі до класичної судової. Трибуналізація призводить до деполітизації міжнародного правопорядку, тобто його переходу від «моделі влади» до «моделі норми» і має наслідком «судову уніфікацію» міжнародного права, що реалізується через механізми контролю і супроводжується виробленням стандартів тлумачення міжнародних договорів.

4. Уніфікація нормативної складової є важливим компонентом взаємодії міжнародного та національного права. Цей процес є універсальним для усіх галузей сучасного міжнародного права, а традиційна локалізація проблеми уніфікації лише в межах доктрини міжнародного приватного права стає і методологічно і змістовно некоректною. Така дуалістичність предмету обумовлює потребу методологічної конвергенції, одним з проявів якої стає визнання універсальної природи нормативної уніфікації у міжнародному праві.

5. Спрощення типології методів уніфікації на основі узагальнень практики перших історичних етапів уніфікації у сфері міжнародного приватного права вже не узгоджується із особливостями сучасного етапу розвитку міжнародного права. Уніфікація все більш чітко реалізується через універсальний механізм розвитку міжнародного права. Відбувається урізноманітнення її способів та методів в умовах посилення глобалізаційних процесів та формування автономних правових систем інтеграційних об'єднань.

6. Аналіз практики міжнародно-правової уніфікації у різних сегментах міжнародної співпраці дозволяє визначити кілька важливих, хоча і неоднозначних за своїми наслідками, ознак застосування м'якого міжнародного права у процесах уніфікації.

7. Аналіз специфіки актів м'якого міжнародного права та їх взаємодії з договірними формами нормативної уніфікації засвідчує, що вони стають чинником уніфікації лише за умов їх належності до цілісних та інституалізованих механізмів уніфікації міжнародно-правових регуляторів у межах міжнародних організацій. Гнучкість та висока адаптивність м'якого права дозволяє тлумачити норми договірного права у відповідності до поточних проблем, забезпечуючи можливість досягнення консенсусу інтересів різних суб'єктів (міжнародні організації, держави, бізнес, громадськість тощо) як на національному рівні, так і у сфері міжнародної співпраці. Ефекти нормативної уніфікації національного законодавства та практики часто є «побічним» результатом національної імплементації актів м'якого міжнародного права. Принцип поваги до міжнародного права, що отримує все більше визнання на всіх рівнях державного урядування (суди, виконавча влада, законотворча діяльність) посилює цей ефект. Водночас плюралістичність міжнародно-правових регуляторів, яка лише посилюється включенням актів м'якого права, створює ризики колізій. З урахуванням результатів проведеного дослідження варто вести мову про необхідність продовження аналізу сучасних тенденцій уніфікації міжнародного права з урахуванням його багатомірності, ускладнення як суб'єктного складу, так і способів чи технік уніфікації.

Розділ III

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА УНІФІКАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЗАКОНОДАВСТВО ДЕРЖАВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

3.1. Уніфікація міжнародного права та реалізація його норм у національному законодавстві

З розвитком у світі процесів глобалізації та регіоналізації (що відображають іншу сторону того самого явища) все більш важливим стає потреба в юридичному оформленні нових міждержавних відносин, у тому числі й за рахунок правового регулювання складних соціальних процесів у міжнародному та національному праві¹¹⁷. На думку багатьох вчених, світ перебуває на етапі постмодернового розвитку міжнародного права, що характеризується доланням традиційної анархічності міжнародних відносин¹¹⁸. Щоправда, на думку багатьох вчених, міжнародне право є внутрішнє готовим до функціонування в умовах глобалізації. Як писав В. І. Євінтов,

¹¹⁷ Стрельцов Є. Л. Регулювання складних соціальних процесів у міжнародному та національному праві. *Юридичний вісник*. 2014. № 1. С. 249–255; Стрельцов Є. Л. Складні сучасні процеси інтеграції міжнародного, зарубіжного та національного законодавств. *Вісник кримінологічної асоціації України* : збірник наукових праць. ХНУВС. Харків, 2016. № 1(12). С. 42–53.

¹¹⁸ Суліма Є. М. Глобальне суспільство: держави, транснаціональні зв'язки та нова роль людини. *Вісник Львівського Університету. Філософські науки*. 2004. № 6. С. 35–40.

міжнародне право «...як опосередковане відображення глибинних матеріальних передумов єднання міжнародної спільноти» стає «...фактором єднання»¹¹⁹. Це є суто прагматичним завданням пристосування життя до умов, коли «...природа дедалі більше перетворюється на систему, структуровану людиною та підпорядковану у своєму розвитку вимогам соціальної організації й соціального знання»¹²⁰.

Однією з функцій, що виконує міжнародне право в глобалізованому світі, є уніфікація правового регулювання найбільш важливих відносин¹²¹. М. Шоу та П.-М. Дюпуї цілком мають рацію, коли говорять у цьому сенсі про експансію міжнародного права¹²². М. В. Буроменський навіть наполягає на тому, що ціла низка суспільних відносин принципово не може бути врегульована без міжнародного права¹²³. Цю думку рішуче підтримують науковці, які досліджують значення міжнародно-правового співробітництва в окремих галузях права¹²⁴. Водночас, було б перебільшенням ото-

¹¹⁹ Евинтов В. И. Международный и внутренний правопорядок в структуре международного сообщества. *Реализация международно-правовых норм во внутреннем праве*: сборник статей. К.: Наукова думка, 1992. С. 35.

¹²⁰ Бек У. Общество риска: на пути к другому модерну /пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой. М.: Прогресс-Традиция, 2000. URL:https://royallib.com/read/bek_ulrih/obshchestvo_riska_na_puti_k_drugomu_modernu.html#20480

¹²¹ Лукашук пропонує тут говорити не про глобалізацію як про соціальне явище, а про її прояв у міжнародному праві в якості «інтернаціоналізації». Зокрема він пише, що інтернаціоналізація означає насамперед зближення політичних і правових систем держав, поглиблення їх взаємодії, взаємовпливу, а отже, інтернаціоналізація держави в основному визначається глобалізацією економіки та інших сфер життя суспільства. Див.: Лукашук И. И. Международное право. Общая часть: учеб. для студентов юрид. фак. и вузов / И. И. Лукашук. М.: Волтерс Клувер, 2005. С. 258.

¹²² Shaw M. *International Law*. Sixth edition Cambridge University Press, 2008. P. 43–49; Dupuy P.-M. The Danger of Fragmentation or Unification of the International Legal System and the International Court of Justice. *International Law and Politics*. 1999. Vol. 31. P. 793.

¹²³ Міжнародне право: навч. посібник / за ред. М. В. Буроменського. К.: Юринком Інтер, 2006. С. 60.

¹²⁴ Clough J. A World of Difference: The Budapest Convention on Cybercrime and the Challenges of Harmonisation. *Monash University Law Review*. 2014. № 40(3) P. 698–736. *Monash University Faculty of Law Legal Studies Research Paper* No. 2015/06. URL: <https://ssrn.com/abstract=2615789> (дата звернення: 20.10.2017).

тожнювати міжнародне право з глобальним правом, що регулює глобалізовані правовідносини, або розглядати уніфікацію в якості єдиного шляху до глобалізації права¹²⁵. Так само, навряд чи можна бачити в перспективі повну уніфікацію права окремих держав на основі міжнародного права¹²⁶. Структура взаємодії правових систем виглядає тут набагато складнішою. Водночас не варто применшувати роль міжнародного права, без якого формування глобалізованих або регіоналізованих відносин у сучасному світі навряд чи є можливим, так само, як воно є неможливим і без уніфікації міжнародних правовідносин та включення до цього процесу національного законодавства.

Узагальнення різних підходів до поняття уніфікації міжнародного права дозволяє розглядати її з двох точок зору. З одного боку, це засіб систематизації міжнародного права як єдиної правової системи, що потребує цілеспрямованих зусиль в умовах зростання значення, розширення та поглиблення міжнародно-правового регулювання в міжнародній системі. З іншого боку, щойно починається проникнення міжнародного права у сферу внутрішньодержавного правового регулювання, виникає потреба в гармонізації, а потім і в уніфікації національного законодавства відповідно до міжнародного права. Тому міжнародно-правова уніфікація досить часто має на меті також стандартизацію законодавства різних держав та його корекцію, необхідну в такому разі¹²⁷. Тобто якщо ставиться ще й така мета уніфікації міжнародного права (а в умовах глобалізації вона не може бути обмеженою), то вона не завершується на міжнародно-

¹²⁵ Le Golf P. Global Law: A Legal Phenomenon Emerging from the Process of Globalization. *Indiana Journal of Global Legal Studies*. 2007. Vol. 14 (1). P. 119–145. URL: <http://www.repository.law.indiana.edu/ijgls/vol14/iss1/7> (дата звернення: 11.08.2017).

¹²⁶ Matteucci M. Prospects of International Unification of Law from a European Viewpoint. *Lousiana Law Review*. 1949. № 10(1). P. 17. URL: <http://digitalcommons.law.lsu.edu/lalrev/vol10/iss1/9>

¹²⁷ Ziegler A. Particularities of the Harmonization and Unification of International Law of Trade and Commerce. *Private Law in the International Arena. Liber Amicorum Kurt Siehr*. C. Asser Press. The Hague. Netherlands, 2000. P. 781.

правовому рівні, а повинна призвести до змін у законодавстві, часом радикальних. У цьому випадку необхідність у корекції законодавства, або прийняття нового на основі міжнародного права, є для держави лише питанням часу. Іноді «...замість уніфікації законодавства може бути цілком достатньо скоординувати закони декількох держав для того, щоби уникнути конфліктів між ними»¹²⁸, але й в цьому випадку, внаслідок поглиблення міждержавної інтеграції, уніфікації в подальшому не вдасться уникнути.

Таким чином, необхідно мати на увазі *уніфікацію міжнародного права і міжнародну уніфікацію законодавства держав*, що по суті не є одним і тим самим, але не існує одне без одного: міжнародна уніфікація національного законодавства можлива лише на основі уніфікованого міжнародного права, чи то загального, чи то в межах регіонального міжнародно-правового співробітництва. Ключовим питанням тут стає сфера правового регулювання того чи іншого міжнародно-правового інструменту, що залежить виключно від прагматичних потреб міжнародного співробітництва. Виникнення в міжнародному середовищі потреби в єдиному правовому регулюванні певних важливих відносин, проникнення міжнародно-правового регулювання у сферу регулювання внутрішнього права держави, поява сфер змішаного правового регулювання – міжнародного і національного, говорить про те, що саме там буде виникати й потреба в міжнародній уніфікації законодавства. Але перед тим має сформуватися певна єдність міжнародно-правового регулювання, тобто спочатку запроваджується уніфікація норм у галузях або інститутах міжнародного права.

Перш ніж зосередити увагу на питаннях, пов'язаних з міжнародно-правовою уніфікацією законодавства держав та відповідними внутрішньодержавними процедурами, слід звернути увагу на ще одне важливе питання методологічного характеру. Остан-

¹²⁸ Matteucci M. Prospects of International Unification of Law from a European Viewpoint... P. 16.

нім часом в юридичній літературі стають все більш поширеними дослідження, які стосуються гармонізації, апроксимації, імплементації, уніфікації та координації національного законодавства з міжнародним правом. Такі дослідження мають здебільше галузеві акценти¹²⁹ і переважно стосуються того, яким чином має розвиватися національне законодавство, або яким чином окрема галузь міжнародного права впливає на відповідну галузь внутрішньодержавного права. Дуже часто автори таких досліджень беруть до уваги пріоритети розвитку національного законодавства, які їм, як фахівцям з внутрішнього права держав, більш близькі. Як наслідок, залишаються поза увагою питання, пов'язані з міжнародним правом, яке є все-таки першоджерелом відповідних змін національного законодавства, і чиї інструменти у вигляді «жорсткого» та «м'якого» права тут найчастіше використовуються. Це іноді призводить до недооцінки, а часом і до переоцінки значення джерел міжнародного права в процесі міжнародно-правової уніфікації національного законодавства.

Насправді, природа нормоутворення в міжнародному праві є загальною, і дослідження міжнародно-правових інструментів має відбуватися з урахуванням цього важливого факту, незалежно від галузі міжнародного права. Це означає, що завдання міжнародної уніфікації права, що постає перед міжнародно-правовими актами, також є переважно універсальним, а відмінності будуть виникати щодо способу, яким передбачається здійснювати інкорпорацію змісту міжнародно-правової норми в національне право, особливо це стосується держав з різними правовими системами¹³⁰. Це є питання

¹²⁹ Наприклад, А. Зіглер вважає, що уніфікація у сфері правового регулювання торгівлі й комерції принципово відрізняється від інших сфер права, які розвивалися переважно для регулювання внутрішніх процесів, найбільше пов'язаних з внутрішніми обставинами певних політичних осіб, маючи на увазі держави. Див.: Ziegler A. Particularities of the Harmonization and Unification of International Law of Trade and Commerce... P. 783.

¹³⁰ Matteucci M. Prospects of International Unification of Law from a European Viewpoint... P. 17.

саме міжнародного права (і виключно міжнародного права), за допомогою якого мають бути чітко встановлені вимоги до міжнародно-правової уніфікації, а отже і до наслідків імплементації відповідних міжнародно-правових конструкцій у законодавство держав. В українських міжнародно-правових дослідженнях широко застосовується такий підхід¹³¹, що здається цілком виправданим.

Вислів «уніфікація законодавства на основі міжнародного права» широко застосовується не лише в міжнародно-правових дослідженнях, а і в роботах з теорії національного права, також використовується фахівцями з галузевого права. Але більш прискіпливий погляд помітить відсутність єдиного розуміння цього вислову, застосування поряд з ним у якості синонімів багатьох інших висловів, таких як, наприклад, «апроксимація», «координація», «гармонізація» та ін. Міжнародна уніфікація права навіть ототожнюється з імплементацією норм міжнародного права. Спробуємо розглянути та оцінити це різноманіття думок та поглядів.

Передусім, чим є імплементація норм міжнародного права у внутрішнє право держави, і чи можна вважати її засобами уніфікацію, апроксимацію, координацію або гармонізацію? Це питання не виглядає простим передусім з огляду на відсутність загального розуміння в міжнародно-правовій доктрині самого поняття «імплементація». Питання ще більше ускладнюються з огляду на різний зміст цього поняття в державах з різними правовими системами. Якщо в країнах романо-германської правової сім'ї в це поняття зазвичай вкладають зміни законодавства на основі міжнародного права, то

¹³¹ Див., наприклад: Київець О. В. Міжнародно-правове регулювання боротьби з відмиванням «брудних» грошей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2003. 12 с.; Нуруллаєв І. С. Міжнародно-правове співробітництво в системі Ради Європи у боротьбі з корупцією: монографія. К.: Алерта, КТН, Центр навчальної літератури, 2009. 160 с.; Стрельцов Л. Є. Міжнародно-правові зобов'язання держав по охороні комп'ютерних програм: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 19 с.; Столярський О. В. Міжнародно-правове співробітництво у боротьбі з відмиванням грошей від наркобізнесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. 12 с. та ін.

в країнах англосаксонської системи права питання імплементації норм міжнародного права пов'язується передусім з практикою їх застосування національними судами.

Спеціальні міжнародно-правові дослідження щодо змісту поняття «імплементація міжнародного права» найчастіше призводять до висновку, що вона полягає в «реалізації міжнародного права», тобто імплементація є «впровадженням»¹³², «утіленням»¹³³ норм міжнародного права в практичну діяльність держав та інших суб'єктів¹³⁴. Відповідно, в науці міжнародного права розрізняють міжнародну імплементацію норм міжнародного права та імплементацію, що здійснюється всередині держави. Саме на такому розумінні імплементації наполягав А. Гавердовський, який вважає її «цілеспрямованою організаційно-правовою діяльністю держав, яка здійснюється індивідуально, колективно або в рамках міжнародних організацій з метою своєчасної всебічної та повної реалізації прийнятих ними зобов'язань, відповідно до міжнародного права»¹³⁵. Подібну думку найчастіше висловлюють й інші вчені, які спеціально зверталися до теми імплементації норм міжнародного права.

Водночас, у міжнародно-правових дослідженнях імплементацію іноді ототожнюють з трансформацією або застосовують ці поняття в якості синонімів. Наприклад, Р. А. Каламкарян та Ю. І. Мігачев вважають: «Поскольку трансформация заключается в том, что государство с помощью своего внутреннего права обеспечивает реализацию норм международного права, ее правильнее именовать национально-правовой имплементацией норм международного

¹³² Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / відп. редактори Ю. С. Шемпученко, Л. В. Губерський. К. : Юрінком Інтер, 2000. С. 184.

¹³³ Міжнародне право. Основи теорії / за ред. В. Г. Буткевича. К. : Либідь, 2002. 608 с.

¹³⁴ Див. також: Суворова В. Я. Обеспечение реализации договорных норм международного права (юридическая природа). *Сов. гос. и право*. 1991. № 9. С. 115–119; Каламкарян Р. А., Мигачев Ю. И. Международное право : учебник. М. : Изд-во Эксмо, 2004. С. 193.

¹³⁵ Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права. К., 1980. С. 62.

права...»¹³⁶. М. Раскалей пише про імплементацію як про фізичну реалізацію міжнародних зобов'язань на внутрішньодержавному рівні, здійснювану шляхом трансформації міжнародно-правових норм у національні законодавчі та підзаконні акти¹³⁷. З цим можна погодитися саме в тій частині, що трансформація є лише одним з організаційно-правових засобів імплементації. А започатковувати дискусію щодо заміни поняття «імплементація» на «трансформація» здається зайвим¹³⁸ за умови широкого визнання в міжнародно-правовій науці поняття «імплементація». Що же до назви організаційно-правових засобів здійснення імплементації норм міжнародного права, то розбіжності тут можливі, але не за сутністю процесів, що відбуваються¹³⁹.

Як писав А. Гавердовський: «Імплементація норм міжнародного права дуже часто неможлива без додаткових заходів правового характеру, які вживаються суб'єктами міжнародного права на міжнародному чи національному рівнях, або послідовно на тому й на іншому»¹⁴⁰. М. О. Куц називає заходи з імплементації комплексом заходів організаційного характеру щодо відтворення внутрішнім законодавством міжнародно-правових норм¹⁴¹. Таких основних

¹³⁶ Каламкарян Р. А., Мигачев Ю. И. Международное право ... С. 184.

¹³⁷ Раскалей М. Особливості імплементації міжнародних договорів у внутрішній правопорядок у галузі повітряного права України. *Віче*. 2009. № 22. С. 25–28.

¹³⁸ Лукашук І. І. пропонує об'єднати поняття «імплементація» і «трансформація», говорячі саме про трансформацію як про загальний засіб перетворення норм міжнародного права в право внутрішнє, а не про імплементацію. Див.: Лукашук І. І. Международное право... С. 294. Про те, що «имплементация норм международного права в параметрах фактической реализации норм международного права на территории государств осуществляется путем трансформации международно-правовых норм в нормы внутригосударственного права», говорять інші дослідники. Див.: Каламкарян Р. А., Мигачев Ю. И. Международное право... С. 193.

¹³⁹ Шоу М., наприклад, говорить про «доктрину трансформації» як про дуалістично-позитивістську і про «доктрину інкорпорації», яка побудована на автоматичному входженні норм міжнародного права до внутрішнього права без потреби в ратифікаційній процедурі. Див.: Shaw M. International Law... P. 139–140.

¹⁴⁰ Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права... С. 53.

¹⁴¹ Куц М. О. Про особливості тлумачення терміна «імплементація». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 136.

засобів імплементації норм міжнародного права в міжнародно-правовій науці налічують якнайменше три, до них належать трансформація, рецепція та відсилання. Це найбільш визнаний підхід до розуміння засобів її реалізації¹⁴². У міжнародно-правових дослідженнях з цього приводу наводяться приклади різновидів таких засобів. Наприклад, говорять про попередню чи наступну трансформацію¹⁴³. Називають різновиди відсилання, виокремлюючи загальне або галузеве¹⁴⁴, або їх не виокремлюючи¹⁴⁵. Розрізняють також різні види рецепцій норм міжнародного права у внутрішнє законодавство держав. Але це жодним чином не змінює загального, видового поділу засобів імплементації на трансформацію, рецепцію та відсилання. Кожен з цих засобів імплементації має власний зміст техніко-юридичних процедур та заходів, що мають наслідком реалізацію державою тих чи інших міжнародно-правових норм. І хоча лунає думка про те, що «...спор о терминах в этом вопросе малопродуктивен»¹⁴⁶, ототожнення трансформації з рецепцією або з відсиланням за таких умов навряд чи є виправданим, а врешті здатне призвести до плутанини. Цілком влучною є характеристика Г. В. Ігнатенком спроб замінити поняття імплементації на трансформацію як таких, що є неприйнятними, з наступними аргументами. По-перше, трансформація означає припинення існування предмету, який трансформується, що не властиве міжнародно-правовим нормам. По-друге, на стадії правозастосування взаємодія двох правових систем замінюється одноособовою дією правової системи держави, яка поглинула міжнародні норми. По-третє, традиційно у деяких галузях національного права допускається застосування норм іноземного законодавства, однак не

¹⁴² Міжнародне право. Основи теорії : підручник / за ред. В. Г. Буткевича... С. 440; Міжнародне право: навчальний посібник / за ред. М. В. Буроменського... С. 68.

¹⁴³ Лукапук И. И. Международное право... С. 240.

¹⁴⁴ Міжнародне право. Основи теорії : підручник / за ред. В. Г. Буткевича... С. 440.

¹⁴⁵ Каламкарян Р. А., Мигачев Ю. И. Международное право: учебник... С. 186.

¹⁴⁶ Там само. С. 184.

висловлюється припущення про трансформацію цих норм у національне право¹⁴⁷.

Ще одне питання, пов'язане з розумінням імплементації норм міжнародного права у внутрішнє право держав, виникло у зв'язку з широким використанням з кінця 90-х років XX століття понять «уніфікація», «гармонізація», «апроксимація», «координація». Постає питання про співвідношення цих понять між собою, а також про їх відношення до поняття «імплементація». У застосуванні цієї термінології так само відсутні єдність і чіткість, що іноді заважає зрозуміти сутність процесів, які відбуваються між міжнародним правом і національним правом тієї чи іншої держави.

З одного боку, в науковій літературі зустрічаються пропозиції додати до числа відомих і широко визнаних організаційно-правових засобів імплементації норм міжнародного права такі їх види, як гармонізація, апроксимація та адаптація, і навіть координацію й наближення, які найчастіше розглядаються все-таки окремо від уніфікації. Часом подібні ідеї можуть взагалі заперечувати потребу в необхідності таких організаційно-правових засобів. М. Маттеуччі пише, наприклад, про «координацію», яка іноді можлива «замість уніфікації законодавства» та без залучення міжнародно-правових процедур і механізмів. На його думку, «...іноді може бути набагато простіше зкоординувати законодавства декількох країн, ніж усувати колізії між ними»¹⁴⁸. По-перше, «координація» у даному випадку є нічим іншим, аніж засобом усунення колізій. По-друге, такі міркування, на нашу думку, найчастіше недооцінюють усю палітру можливостей міжнародного права, зводять її до вкрай обмеженого кола формалізованих кроків. Насправді, у наведеному випадку також потрібні міжнародно-правові заходи, можливо, більш латентного характеру і не обов'язково оформлені

¹⁴⁷ Международное право: учебник для вузов /отв. ред. Г. В. Игнатенко и О. И. Тиунов. М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА • М, 1999. С. 98.

¹⁴⁸ Matteucci M. Prospects of International Unification of Law from a European Viewpoint... P. 16.

у формі міжнародного договору. Можливим є використання в цьому випадку також засобів «м'якого» міжнародного права, що за загальної згоди все-таки зможе завершитися імплементацією таких «м'яких» норм. При цьому слід зазначити, що застосування для міжнародної уніфікації законодавства актів міжнародного «м'якого» права є доволі новим явищем, що потребує спеціальних досліджень, причому не завжди в юридичній площині.

З іншого боку, в правових дослідженнях ототожнюється імплементація з поняттями уніфікації, гармонізації, апроксимації, координації, наближення, – ці поняття вживаються замість «імплементації», що знову-таки може створювати враження однорідних понять. Якщо імплементація є реалізацією норм міжнародного права у внутрішньому праві держав, тоді чим є уніфікація, гармонізація, апроксимація, координація, – оскільки саме ці поняття нерідко застосовують разом з поняттям «імплементація» або замість нього? Наприклад, В. В. Гомонай так і пише: «Для позначення процесу гармонізації у офіційних документах ООН дістав поширення термін «імплементація»¹⁴⁹. Знайомство з деякими академічними курсами міжнародного права також свідчить про відсутність відмінностей між імплементацією та адаптацією¹⁵⁰.

Своєю чергою, в дослідженнях не завжди зрозумілими виглядають відмінності між самими поняттями уніфікації, гармонізації, апроксимації та координації, кожне з яких іноді вживають замість або рівнозначно з поняттям імплементації. Наприклад, деякі дослідники ототожнюють поняття уніфікації й гармонізації. Саме так робить Клоу Дж., коли говорить про уніфікацію та гармонізацію як про однопорядкові явища¹⁵¹. Близький до такої думки й М. Маттеуччі, коли пише про уніфікацію і фактично ототожнює її з гармонізацією, з точки зору мети «... визначити предмети, відносно яких

¹⁴⁹ Гомонай В. В. Зближення законодавства України з правовою системою Європейського Союзу. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 209.

¹⁵⁰ Курс міжнародного права. Т. 1. М. : Наука, 1967. С. 227.

¹⁵¹ Clough J. A World of Difference: The Budapest Convention on Cybercrime and the Challenges of Harmonisation... P. 698–736.

було б доцільним або необхідним здійснити гармонізацію законодавства»¹⁵². А. Зіглер говорить про гармонізацію та уніфікацію законодавства як про близькі між собою явища¹⁵³, а тому пропонує називати їх «стандартизацією»¹⁵⁴. Натомість І. І. Лукашук говорить про гармонізацію як про самостійне явище, окреме від уніфікації. Він пише: «Гармонизация способствует усовершенствованию внутреннего права и обеспечивает эффективность права международного. Поэтому достижение гармонизации является одним из главных направлений национальной правовой системы»¹⁵⁵. Уважаємо, що така характеристика гармонізації права, її відокремлення від міжнародної уніфікації законодавства, найточніше характеризує природу цих правових явищ.

Гармонізація законодавства з міжнародно-правовими нормами спрямована на максимальне його узгодження з визначеними міжнародно-правовими нормами. Ступінь такого узгодження може визначатися самою державою, або спільно державою, міжнародною організацією або міжнародним союзом, з яким встановлені відповідні відносини. Наприклад, досягнення необхідного ступеню гармонізації українського законодавства з правом ЄС має отримати оцінку певних органів Європейського Союзу. Гармонізація завжди залишає державі, що її здійснює, певну ступінь дискреції, хоча й не виключає власного бажання держави замінити гармонізацію її законодавства уніфікацією. Міжнародна уніфікація законодавства, що здійснюється державою на основі міжнародно-правового рішення (найчастіше, міжнародного договору), в якому вона бере участь або здійснює підготовку до вступу, завжди є юридично необхідною, обов'язковою. У цьому випадку держава зазвичай позбав-

¹⁵² Matteucci M. Prospects of International Unification of Law from a European Viewpoint... P. 16.

¹⁵³ Ziegler A. Particularities of Harmonization and Unification of International Law of Trade and Commerce. P. 781–792.

¹⁵⁴ Ibid. P. 788.

¹⁵⁵ Лукашук И. И. Международное право. Общая часть : учебник ... С. 264.

лена можливості дискреції. На відміну від уніфікації законодавства на основі міжнародного права, здійснення гармонізації – це значно м'якша вимога до імплементації його норм.

З іншого боку, в наукових дослідженнях існує тенденція до отождолення понять гармонізації та апроксимації. До цього схиляється Л. Комзюк¹⁵⁶. В. О. Туляков вважає, що «...апроксимація як процес наближеного зображення одних об'єктів правової форми іншими, що сходні за суттю та змістом із первісними, набирає дедалі більшого обсягу в кримінальному законодавстві різних країн у зв'язку з необхідністю послідовного вирішення питань кримінально-правового контролю над транснаціональною злочинністю»¹⁵⁷. При цьому він вважає, що апроксимація відбувається за допомогою гармонізації¹⁵⁸. Своєю чергою Ю. Капіца пропонує вживати термін «наближення», зокрема щодо уніфікації законодавства України з правом ЄС на основі Угоди про співробітництво. Він зазначає, що в праві ЄС вживають терміни «наближення» та «гармонізація». У випадку «наближення» йдеться про досягнення того чи іншого рівня відповідності. Зі свого боку, гармонізація може означати як досягнення «...певної ідентичності норм права держав-членів Євросоюзу через прийняття регламентів ЄС, так і визначення цілей, єдиних для держав-членів, через прийняття директив ЄС»¹⁵⁹. Апроксимацію як «наближення» розглядає Національна стратегія наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля¹⁶⁰.

¹⁵⁶ Комзюк Л. Т. Апроксимація охорони прав на «осиротілі твори» в ЄС як фактор розвитку медіа-права. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2013. № 5. С. 40–49.

¹⁵⁷ Туляков В. О. Апроксимація у кримінальному законодавстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 7.

¹⁵⁸ Там само. С. 11.

¹⁵⁹ Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток. / за ред. В. С. Журавського. К. : Юрінком Інтер, 2003. С. 19.

¹⁶⁰ Національна стратегія наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля. К., 2015. 107 с. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/draft_NAS_FEB2015.pdf (дата звернення: 12.06.2017).

Отже, гармонізацію, адаптацію, апроксимацію, координацію, так само як уніфікацію, жодним чином не можна ототожнювати з імплементацією, оскільки жоден з цих видів наближення національного права до міжнародного не є реалізацією міжнародного права. А також жоден з них не є організаційно-правовим засобом, інструментом, за допомогою якого здійснюється реалізація норм міжнародного права у внутрішньому правовому порядку держав. Натомість гармонізація, адаптація, апроксимація, координація та уніфікація є різновидами *наслідків* національної імплементації норм міжнародного права. І кожен з цих наслідків може бути досягнутий шляхом застосування відомих організаційно-правових засобів імплементації норм міжнародного права. У кожному певному випадку держава сама визначатиме, в який спосіб і до якого ступеня буде відбуватися наближення законодавства до її міжнародно-правових зобов'язань, і таким чином держава реалізовуватиме свої зобов'язання.

Отже, ключовим критерієм у даному випадку стають міжнародно-правові вимоги до глибини імплементації тієї чи іншої норми міжнародного права. Варто зазначити, що гармонізація, на відміну від уніфікації, може просто не забезпечити необхідний рівень єдності правового регулювання¹⁶¹, хоча й може застосовуватися водночас з нею. У цьому сенсі й виникає підстава дослідити правові особливості міжнародної уніфікації законодавства.

Правові особливості міжнародної уніфікації законодавства та її відмінності від гармонізації, адаптації, апроксимації й координації пов'язані з правовою природою уніфікації. Можна погодитися з В. В. Гомонаєм, який вбачає особливість уніфікації у впровадженні єдиних норм до різних національних правових систем через

¹⁶¹ Клоу Дж. звертає увагу на те, що Конвенція про кіберзлочинність передбачає гармонізацію законодавства, проте «...гармонізація являє собою значні проблеми у роз'язанні складних і різноманітних питань, таких, як матеріальне та процесуальне право, взаємна допомога та видача». Див.: Clough, J. A World of Difference: The Budapest Convention on Cybercrime and the Challenges of Harmonisation... P. 701.

міжнародно-правові зобов'язання держав¹⁶². Уніфікація «...проводиться внаслідок узгодження волевиявлень держав як суб'єктів міжнародного права, що спочатку самостійно беруть участь у створенні цих норм, а потім наділяють їх обов'язковою силою та інкорпорують або трансформують до власного правопорядку»¹⁶³. Не випадково міжнародно-правову уніфікацію іноді називають ще стандартизацією. Саме цим у першу чергу відрізняється міжнародно-правова уніфікація законодавства від інших наслідків імплементації норм міжнародного права, хоча вона і здійснюється тими самими організаційно-правовими засобами. Міжнародна уніфікація законодавства може бути спрямована на зміни в усіх галузях приватного і публічного права, в тому числі конституційного. Не випадково переважна більшість наукових досліджень стосується передусім галузевої уніфікації норм внутрішнього права держав на основі міжнародного права¹⁶⁴. Водночас особливості міжнародно-правової уніфікації законодавства не обмежуються згаданою вище її відмінністю від інших наслідків імплементації норм міжнародного права.

На нашу думку, з огляду на очевидну специфіку завдань, що постають у процесі здійснення міжнародно-правової уніфікації законодавства, цілком доцільним було б виокремлювати її серед інших правових наслідків імплементації норм міжнародного права. Міжнародна уніфікація законодавства є найбільш ефективним цілеспрямованим засобом міжнародно-правового впливу на законодавство держав, що пов'язано передусім з *політико-правовою* метою уніфікації, і це надає можливість характеризувати її в якості

¹⁶² Гомонай В. В. Зближення законодавства України з правовою системою Європейського Союзу... С. 209.

¹⁶³ Шайгарданова В. В. Уніфікація норм міжнародного права. *Часопис Київського університету права*. 2013/2. С. 406.

¹⁶⁴ Див.: Ramberg J. Methodology of the Unification of Commercial Law in the 2000's. *Riga Graduate School of Law. Working Paper* № 2. Riga, 2001. 15 p. URL: <https://www.rgsl.edu.lv/uploads/working-papers-list/28/rwp2ramberg.pdf> (дата звернення: 13.08.2017).

особливого, відмінного від інших, засобу такого впливу¹⁶⁵. Розгляд міжнародно-правової уніфікації законодавства під зазначеним кутом зору надає можливість побачити такі відмінності, виокремити їх, з'ясувати їх правову природу та надати юридичну характеристику.

Передусім, міжнародно-правовою основою уніфікації законодавства держав є загальний принцип, відповідно до якого міжнародний договір може беззаперечно вимагати від держави змінити її законодавство¹⁶⁶. Значення цього принципу для розуміння уніфікації виходить далеко за межі звичайного розуміння наслідків імплементації норм міжнародного права, коли держава значною мірою сама визначає межі наближення свого законодавства до відповідних міжнародно-правових норм. Не випадково юристи, які досліджують правові наслідки імплементації, пропонують певну їх взаємодію. Наприклад, І. І. Лукашук уважав, що уніфікація внутрішнього права, тобто включення у правові системи однакових норм, є «особливим різновидом гармонізації»¹⁶⁷. З цим можна погодитися з застереженням, що взаємодія міжнародно-правової уніфікації та гармонізації законодавства є більш складним процесом. Вимога міжнародно-правової уніфікації законодавства може стосуватися як матеріального, так і процесуального права¹⁶⁸.

Слід звернути увагу, що в сучасному світі уніфікація міжнародного права існує не сама по собі. Нерідко вона є наслідком

¹⁶⁵ Деякі вчені називають особливості міжнародно-правових договорів про уніфікацію законодавства в окремих галузях. Наприклад, М. В. Буроменський пише про міжнародні договори про уніфікацію кримінального законодавства. Див.: Міжнародне право : навч. посібн. / за ред. М. В. Буроменського. К. : Юрінком Інтер, 2006. С. 215–216.

¹⁶⁶ Shaw M. International Law... P. 138.

¹⁶⁷ Лукашук И. И. Международное право. Общая часть : учеб. для студентов юрид. фак. и вузов... С. 263–264.

¹⁶⁸ А. Зіглер, на нашу думку, не зовсім правильно зосереджує увагу на уніфікації матеріального права. Див.: Ziegler A. Particularities of Harmonization and Unification of International Law of Trade and Commerce... P. 784. Варто зазначити, що міжнародна уніфікація спрямована на широкий комплекс цивільного процесуального законодавства, зокрема за допомогою багатосторонніх договорів про міжнародну правову допомогу в цивільних справах.

усвідомлених і цілеспрямованих дій найвпливовіших держав світу за активної участі міжнародних міжурядових інституцій. При цьому не варто применшувати роль міжнародних міжурядових організацій, які можуть мати в цьому власні інтереси і навіть беруть на себе тягар здійснення уніфікації міжнародного права для його імплементації в державах¹⁶⁹. Автори, які досліджують глобалізацію права, не випадково звертають у цьому зв'язку увагу на міждержавні союзи, такі як ЄС, та на міжнародні організації, такі як ООН, включаючи їх спеціалізовані установи, а також на міжнародні арбітражі й міжнародні професійні асоціації¹⁷⁰. Своєю чергою, питання уніфікації міжнародного права викликає інтерес з точки зору реакції на нього регіональних інтегрованих міжнародних утворень¹⁷¹. Водночас міжнародно-правову уніфікацію законодавства, уніфікацію міжнародного права та глобалізацію права все-таки не варто розглядати в якості однорідних явищ.

Отже, міжнародно-правова уніфікація законодавства відбувається не заради вдосконалення міжнародного права як такого або національного права держав, принаймні вдосконалення не є головною метою цього глобального процесу. Міжнародне право існує не заради самого себе, і в цьому сенсі в окремих своїх галузях воно давно вийшло за межі регулятора виключно міжнародно-правових відносин. Не можна не помічати перетворення міжнародного права протягом другої половини XX століття в потужний засіб зовнішнього впливу на держави, його рішучого проникнення у сферу внутрішньо-правового регулювання. М. В. Буроменський, досліджуючи уніфікацію кримінального законодавства, робить принципові висновки, що мають беззаперечно ширше застосування, про те, що уніфікація законодавства є найпотужнішим

¹⁶⁹ Ziegler A. Particularities of Harmonization and Unification of International Law of Trade and Commerce... P. 788.

¹⁷⁰ Le Golf P. Global Law: A Legal Phenomenon Emerging from the Process of Globalization... P. 130–131.

¹⁷¹ Див., наприклад: Matteucci M. Prospects of International Unification of Law from a European Viewpoint... P. 15–24.

засобом впливу міжнародного права на національні правові системи. У цьому, власне, проявляється інтерес глобалізованої міжнародної спільноти до максимальної уніфікації моделей міжнародно-правового спілкування, а також щодо передбачуваності та керованості світу. Тому процес міжнародно-правової уніфікації законодавства є керованим з боку найпотужніших міжнародних акторів. Наведемо для прикладу рішення UNICITRAL під час підготовки Модельного закону про Електронну торгівлю (*Electronic Commerce*), яким було визнано необхідність міжгалузевої уніфікації законодавства¹⁷².

З іншого боку, міжнародне право беззаперечно виступає тут як інструмент реалізації інтересів окремих найбільш потужний держав, а частіше – їх груп, щодо збереження міжнародної атмосфери, сприятливої для повноцінного політичного та економічного співробітництва. «Можна навести чимало прикладів того, як прагнення наблизитися до авторитетних міжнародних центрів політичного та економічного тяжіння спонукає держави до укладення багатосторонніх міжнародних договорів. Ні для кого не секрет, що ці договори становлять невід’ємну частину внутрішньої та зовнішньої політики таких центрів міжнародної інтеграції. Вступаючи в такі договори, держава повинна визнати для себе неминучість входження до нового правового простору. При цьому елементи допустимої дискреції в дотриманні єдиних правил загального правопорядку можуть бути зведені до мінімуму»¹⁷³. Здається не випадковим, що дослідники міжнародно-правової уніфікації законодавства часом наполягають на важливості її обмеження «практичними потребами» (*practical considerations*), щоб це не виходило за межі відмінностей між законодавствами держав¹⁷⁴.

¹⁷²Report of the UNICITRAL on the work of its twenty-ninth session. Report of the Sixth Committee. A/51/628. 3December 1996. P.3. URL: <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/51/628> (дата звернення: 12.07.2017).

¹⁷³Буроменський М. В. Міжнародне кримінальне право та кримінально-правова система України. *Сучасна кримінально-правова система України: реалії та перспективи* / під заг.ред. Ю.В. Бауліна. К. : ВАІТЕ, 2015. С. 465.

¹⁷⁴Matteucci M. Prospects of International Unification of Law from a European Viewpoint... P. 16.

Таким чином, міжнародно-правова уніфікація законодавства на підставі уніфікації міжнародного права є складним і, більше того, суперечливим політико-правовим явищем. Саме з цієї точки зору виглядає найбільш доцільним оцінювати й досліджувати таку уніфікацію в міжнародному праві, її значення для національного права держав, а отже і характеризувати специфіку наслідків імплементації норм міжнародного права, спрямованої на уніфікацію національного законодавства.

Отже, ключовою особливістю міжнародно-правової уніфікації законодавства є її пов'язаність з інтегративною функцією міжнародного права. І. І. Лукашук є абсолютно правим, коли звертає увагу на таку особливість уніфікації: «...Наиболее значительны масштабы гармонизации и унификации в рамках интеграционных объединений»¹⁷⁵. Звісно, міжнародно-правова уніфікація законодавства може відбуватися й не в широкому колі держав, а також за відсутності глибокої інтеграції. Наприклад, модельні закони, прийняті Парламентською Асамблеєю СНД, мають рекомендаційний характер¹⁷⁶, а реальна перспектива їх застосування на практиці не виходить за межі держав-членів цієї Організації¹⁷⁷. Однак найчастіше міжнародно-правова уніфікація все-таки пов'язана з участю

¹⁷⁵ Лукашук И. И. Международное право. Общая часть : учеб. для студентов юрид. фак. и вузов... С. 264.

¹⁷⁶ Лаптев Г. С., Федорова М. Ю. Модельное законодательство Содружества Независимых Государств в области социального обеспечения. *Научная сеть «Современное право»*. 2010. № 7. С. 132–135.

¹⁷⁷ Див., наприклад: Модельный кодекс о недрах и недропользовании для государств-участников СНГ. *Принят на двадцатом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ (Постановление N 20-8 от 7 декабря 2002 года)*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_a34 (дата звернення: 02.06.2016); Модельный торговый кодекс для государств-участников СНГ. *Принят на тридцать третьем пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ (Постановление N 33-24 от 3 декабря 2009 года)*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_n01. (дата звернення: 02.06.2016). Загалом кількість модельних законів сягає декількох сотен. (Див: Межпарламентская Ассамблея государств-участников Содружества Независимых государств. Документи МПА СНГ. URL: http://iacis.ru/activities/documents/modelnye_kodeksy_i_zakony/) (дата звернення: 02.06.2016).

в багатосторонніх міжнародних договорах. Дослідники міжнародно-правової уніфікації законодавства доречно звертають увагу на важливість саме всеосяжності цього процесу¹⁷⁸. Це означає, що з уніфікацією переважно пов'язується інтерес широкої групи держав, отже і міжнародний договір для таких цілей повинен бути загальним або укладатися в межах широкого та впливового регіонального представництва, наприклад, у рамках ЄС з включенням держав, що уклали з ним Угоди про асоціацію.

Отже, міжнародно-правова уніфікація досить часто пов'язана зі створенням складних нових, часом автономних правових просторів, у яких завжди домінує міжнародне право. Тобто така уніфікація у відповідних правовідносинах передбачає примат міжнародного права над національним. При цьому слід мати на увазі, що міжнародно-правова уніфікація не лише з'являється внаслідок потреби в створенні правових просторів, але й пов'язана з найбільш послідовним і жорстким контролем за її дотриманням, що має забезпечувати єдність імплементації (як міжнародно-правової, так і внутрішньодержавної). Це також є особливістю сучасної уніфікації міжнародного права¹⁷⁹. Саме походження потреби в уніфікації виключає байдуже ставлення з боку зацікавленої міжнародної спільноти (світової чи регіональної) до якості імплементації уніфікованих міжнародно-правових норм та наступної правової практики на основі таких імплементованих норм.

Варто зауважити, що умови створення автономних міжнародно-правових просторів достатньо жорстко прописуються в міжнародних договорах, у тому числі щодо умов набуття членства в таких договорах. Зокрема І. О. Ємець, підсумовуючі доктринальну дискусію з цього питання, зазначає: «...питання допуску усіх держав до участі в багатосторонніх договорах лишається не до кінця

¹⁷⁸ Clough, J. A World of Difference: The Budapest Convention on Cybercrime and the Challenges of Harmonisation... P. 700.

¹⁷⁹ Dupuy P.-M. The Danger of Fragmentation or Unification of the International Legal System and the International Court of Justice... P. 795-796.

вирішеним у теорії міжнародного права і є суперечливим на практиці. Тому, що стосується загальних багатосторонніх міжнародних договорів про правову допомогу, – не може буди заздалегідь встановлена вимога універсального доступу до участі в них усіх бажаючих держав світу. Як наслідок, в їх текстах присутні обидва підходи»¹⁸⁰. При цьому розглядають загальні та регіональні правові простори, в яких відбувається уніфікація законодавства. Для загальних правових просторів найчастіше застосовують принципи універсалізму участі в міжнародному договорі про уніфікацію законодавства. Наприклад, у Гаазькій конвенції з питань цивільного процесу сказано: «Будь-яка держава, не представлена на Сьомій сесії Конференції, може приєднатися до цієї Конвенції, якщо тільки одна або більше держав, які ратифікували її, не висловили проти цього заперечень протягом шести місяців від дати повідомлення Урядом Нідерландів про таке приєднання» (ч. 1 ст. 31)¹⁸¹. Подібна норма міститься в ч. 1 ст. 28 Конвенції про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах та в низці інших універсальних міжнародних договорів¹⁸².

Міжнародно-правова уніфікація передбачає найбільш жорстку модель обов'язкового приведення державою свого законодавства й права у відповідність до міжнародно-правових зобов'язань. Уніфікація на підставі міжнародного права є, очевидно, єдиним випадком, коли не діє загальне правило імплементації, про яке пише В. Н. Денисов: «...від того, наскільки держава морально та юридично готова до дії в її власному праві міжнародно-правових норм, і який вона обере для цього правовий механізм, залежить

¹⁸⁰ Семець І. О. Міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. / Національн. юрид. універ. ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. С. 84.

¹⁸¹ Конвенція з питань цивільного процесу від 01.03.1954 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_083 (дата звернення: 15.08.2018).

¹⁸² Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах від 15.11.1965. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_890 (дата звернення: 07.06.2018).

багато в чому ступінь реалізації норм міжнародного права як таких у дійсному житті»¹⁸³. Тобто в разі міжнародно-правової уніфікації законодавства держава або не має зовсім, або має мінімальні можливості дискреції в межах своїх міжнародно-правових зобов'язань, на відміну від гармонізації, апроксимації або адаптації. Це, звісно, не означає, що держава завжди зв'язана обов'язком відтворити дослівно текст міжнародно-правової норми¹⁸⁴: це не завжди є можливо з огляду на різні правові системи та різні правові сім'ї, що існують у державах. За словами Ю. А. Тихомирова, у разі міжнародної уніфікації законодавства істотне значення має здатність моделей, що пропонує міжнародно-правовий акт, «уплітатися» в тканину названих нормативних систем¹⁸⁵. Тому це має враховуватись у відповідному міжнародному договорі. Наприклад, у разі міжнародно-правової уніфікації кримінального законодавства поняття складу злочину в міжнародному договорі не може застосовуватися з огляду на використання цього поняття в правових системах лише певного кола держав, тому договір буде містити перелік ознак протиправного діяння, що має бути визнаним злочинним «відповідно до основоположних принципів правової системи»¹⁸⁶ сторін договору. Або ж договір може передбачати обов'язкові ознаки правовідносин, що підлягають міжнародній уніфікації зако-

¹⁸³ Денисов В. Н. Развитие теории и практики взаимодействия международного и внутреннего права. *Реализация международно-правовых норм во внутреннем праве* / отв. ред. В.Н. Денисов, В.И. Евинтов. Киев: «Наукова думка», 1992. С. 7.

¹⁸⁴ Часом обов'язок відтворити зразок, закріплений у міжнародно-правовому акті, все-такі існує. Переважно це стосується так званих модельних законів. Як зазначає Житарев Є. В.: «У цілому модельний закон будується як самостійний і завершений акт, що без будь-якої доробки може бути включений у правову систему кожної держави». Див.: Житарев Є. В. Модельний закон як вид уніфікованого акта. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. С. 200. URL: <http://www.apdp.in.ua/v36/38.pdf> (дата звернення: 03.06.2018).

¹⁸⁵ Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения. М.: Издательство NORMA, 1996. С. 88.

¹⁸⁶ Саме такою зазвичай є мовна формула в міжнародних договорах про уніфікацію кримінального законодавства. Див., наприклад: Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 10.05.2017).

нодавства. Наприклад, у Довідці до Конвенції про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів зазначено: «Головна мета Конвенції – обґрунтування і докладна регламентація питань, пов'язаних із застосуванням строку позовної давності в міжнародній торгівлі. Вона спрямована на чітке визначення проміжку часу для вирішення спорів або претензій, що можуть виникати внаслідок порушення або невиконання зобов'язань за міжнародними договорами купівлі-продажу товарів»¹⁸⁷. У будь-якому разі міжнародно-правова уніфікація зобов'язує державу відтворити у своєму законодавстві зміст міжнародно-правової норми відповідно до традицій національної правової техніки й практики. Водночас абсолютно праві ті дослідники, які все-таки вбачають існування об'єктивної межі щодо здійснення міжнародної уніфікації законодавства, коли це пов'язано з критичними розбіжностями правових систем¹⁸⁸.

Якщо міжнародно-правова норма є зразком, на основі якого відбувається уніфікація права в державі, то виникає питання про вимоги до міжнародно-правової форми (договірної чи звичаєвої) такої норми міжнародного права. Чи завжди потрібен міжнародний договір для міжнародної уніфікації законодавства? І. І. Лукашук вважає, що «...основным инструментом унификации служат международные договоры»¹⁸⁹, і з цим згодні багато інших дослідників¹⁹⁰. Такий висновок виглядає логічним з огляду на правові механізми, що лежать в основі міжнародної уніфікації законодавства та створюють її юридичні передумови: наявність зрозумілої, загальноприйнятої, чітко сформульованої та юридично

¹⁸⁷ Конвенція про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів від 14.06.1974. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_002 (дата звернення: 07.05.2018).

¹⁸⁸ Matteucci M. Prospects of International Unification of Law from a European Viewpoint... P. 17.

¹⁸⁹ Лукашук И. И. Международное право. Общая часть : учеб. для студентов юрид. фак. и вузов... С. 264.

¹⁹⁰ Міжнародне право : навч. посібник / за ред. М. В. Буроменського... С. 215–216; Житарев Є. В. Модельний закон як вид уніфікованого акта... С. 199–203.

обов'язкової для реалізації правової моделі, що підлягає імплементації в законодавство сторін договору. Але, як показує досвід, міжнародно-правова уніфікація законодавства й права можлива також на основі звичаєвого міжнародного права, що виникло, наприклад, внаслідок прийняття ІНКОТЕРМС. Причому, як свідчать численні дослідження, у випадку гармонізації й уніфікації комерційного і торговельного права результати таких дій можуть формуватися не лише у вигляді конвенцій, але й у вигляді модельних законів, узагальнень звичаєвого права тощо¹⁹¹. Унаслідок цього виникає питання щодо розширення практики використання актів міжнародного «м'якого» права для міжнародної уніфікації законодавства – ця тема стає предметом все більш активного інтересу науковців¹⁹². І все-таки міжнародний договір залишається на даний час найбільш застосовною та ефективною правовою основою здійснення міжнародно-правової уніфікації законодавства.

Дослідження міжнародних договорів про міжнародну уніфікацію законодавства свідчить, що вони набули певної специфіки. Причому, нерідко вони самі спочатку підпадають під уніфікацію, а вже потім використовуються для цілей міжнародно-правової уніфікації законодавства. Аналізуючи тексти багатосторонніх договорів про міжнародну правову допомогу, що містять норми про уніфікацію цивільного, господарського, адміністративного та процесуального законодавства, дослідники звертають увагу на те, що «відповідні договірні норми значною мірою стандартизовані»¹⁹³. У даному випадку це означає, що різні багатосторонні договори

¹⁹¹ Ziegler A. Particularities of the Harmonization and Unification of International Law of Trade and Commerce... P. 791.

¹⁹² Бабін Б. В. Програмне регулювання у сучасному міжнародному праві: еволюція, форми та механізми реалізації : монографія. Одеса : Фенікс, 2012. С. 245–328.

¹⁹³ Ємець І. О. Міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах: дис. канд.юрид.наук... С. 100; Стрельцова Є. Д. Визнання та виконання іноземних судових рішень: міжнародний вимір. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 6 (21). Том 2. С. 178; Стрельцова Є. Д. Міжнародна уніфікація норм про співпрацю між державами в окремих напрямках судочинства. *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 144–151.

про міжнародну правову допомогу в цивільних справах у окремих своїх частинах уніфіковані за змістом. Безпосереднім наслідком тут стає збільшення кількості держав, що будуть зобов'язані однаково уніфікувати своє законодавство, навіть якщо такі держави не будуть учасниками одного й того самого договору. Тобто уніфікація законодавства держав на основі міжнародного права відбувається внаслідок уніфікації норм самого міжнародного права, коли відповідна норма міжнародного права набуває належної узгодженості держав.

Обов'язок держави здійснити уніфікацію свого законодавства на основі міжнародного права зазвичай стає зрозумілим з самого тексту міжнародного договору. Така мета укладання договору присутня ще на стадії підготовки тексту і добре відома сторонам, договір укладають з врахуванням такої мети. Це зовсім не означає, але й не виключає того, що текст договору буде містити якусь стандартизовану текстуальну конструкцію, яка потребує лише її перенесення до національного закону, навіть у тих випадках, коли ставиться саме така мета. Наприклад, згадувана Конвенція про кіберзлочинність містить правові конструкції такого роду: «Кожна Сторона вживає такі законодавчі та інші заходи, які можуть бути необхідними для надання повноважень своїм компетентним органам для обшуку або подібного доступу до: а) комп'ютерної системи або її частини і комп'ютерних даних, які зберігаються в ній; та б) комп'ютерного носія інформації, на якому можуть зберігатися комп'ютерні дані на її території» (ч. 1 ст. 19)¹⁹⁴. З цього цілком зрозуміло, що держава буде використовувати для уніфікації такий спосіб імплементації, як трансформація. Зовсім інша правова конструкція міститься в ст. 5 Конвенції про цивільний процес: «Підтвердження вручення має місце або у вигляді засвідченої розписки адресата з зазначенням дати або у вигляді свідоцтва влади запитованої Держави, в якій констатується факт вручення, вказується спосіб і дата

¹⁹⁴ Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_575 (дата звернення: 06.06.2018).

вручення. Розписка або свідоцтво оформляються на одній з копій документа або у вигляді додатку»¹⁹⁵. У цьому випадку незалежно від обраного міжнародно-правового механізму імплементації у держави немає широкого вибору, тим не менше, він не стосується корекції всієї галузі права або певного правового інституту.

Набагато складнішою для держав може бути пропозиція модельного закону, що є суттєвим втручанням у законодавство; а повноваження щодо створення таких пропозицій мають не лише регіональні міжнародні організації, а й такі органи, як, наприклад, Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ). Абсолютно праві ті, хто говорить про значні ризики введення модельного акту в національне законодавство без будь-яких корегувань¹⁹⁶. Тобто імплементація всього тексту міжнародно-правового акту шляхом його рецепції або відсилання найчастіше не виглядає ідеальним кроком до уніфікації. Найчастіше рецепція та відсилання можливі й відбуваються з певними міжнародно-правовими нормами, які в такий спосіб переносять до внутрішнього права держави. Найчастіше імплементація для уніфікації законодавства на основі міжнародного права потребуватиме трансформації, тобто створення на основі міжнародного договору нового тексту в акті національного законодавства. Юридичні особливості та можливі правові наслідки такої імплементації можна побачити на прикладі уніфікації кримінального законодавства України¹⁹⁷, але все це має набагато більш широке значення для розуміння міжнародно-правової уніфікації законодавства.

Оскільки метою міжнародно-правової уніфікації законодавства є цілеспрямована та контрольована зміна законодавства держав,

¹⁹⁵ Конвенція з питань цивільного процесу від 01.03.1954 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_083 (дата звернення: 15.08.2018).

¹⁹⁶ Житарев Є. В. Модельний закон як вид уніфікованого акта... С. 200.

¹⁹⁷ Буроменський М. В. Міжнародне кримінальне право та кримінально-правова система України... С. 484-489; Єгур Г. В. Впровадження міжнародно-правових актів в кримінальне законодавство України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. університет внутрішніх справ. Харків, 2005. 16 с.

договори про уніфікацію укладають зазвичай за умови їх ратифікації. Це забезпечує не лише додатковий контроль з боку держави відносно змін власного законодавства, але й спонукає до формування нової практики його застосування. У міжнародно-правових дослідженнях з цього питання справедливо зауважують, що «...говорячи суворо юридично, міжнародно-правові приписи далеко не завжди звернені виключно до... законодавця, але нерідко й до органу правозастосування»¹⁹⁸. Але роль судів у міжнародно-правовій уніфікації буде розглянута в наступних розділах.

Навіть стислий огляд таких явищ, як уніфікація міжнародного права та міжнародно-правова уніфікація законодавства свідчить про їх значні особливості. Виникнення потреби в уніфікації міжнародного права та в міжнародній уніфікації законодавства спочатку не мало відношення до сучасних потреб глобалізації. В середині XIX століття уніфікація обслуговувала певні комерційні та гуманітарні інтереси, далекі від великої політики. Ще й досі не є поодинокими погляди, коли уніфікацію пов'язують в міжнародному праві виключно з розвитком приватно-правових відносин¹⁹⁹. Все почало стрімко змінюватися з останньої чверті XX століття, коли процеси глобалізації та регіоналізації перетворили міжнародне право на інструмент реалізації такої політики. Це змінило саме міжнародне право, яке втратило свою архаїчність, загадковість і сакральність інструмента високої зовнішньої політики та наблизилося до регулювання утилітарних потреб людини. Змінилася його функція в міжнародній системі – з регулятора міжнародно-правових відносин на інструмент побудови глобалізованого суспільства, в якому нові суб'єкти потребують нових правових засобів управління світовими процесами. Е цих умовах міжнародно-правова уніфікація

¹⁹⁸ Буроменський М. В. Міжнародне кримінальне право та кримінально-правова система України... С. 466.

¹⁹⁹ Streltsova E. J. Unification of International Private Law: Topical Issues. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Серія: Правознавство*. 2014. Том 19. Випуск 4 (25). С. 49–50.

на основі традиційних джерел є нездійсненою. Своєю чергою, для потреб сучасних форм глобалізації або регіоналізації міжнародно-правова уніфікація є недостатньою без уніфікації на її основі законодавства, а врешті – права держав. Сучасна міжнародно-правова практика напрацювала різні форми та засоби такого впливу на держави, що надають можливість досить ефективно досягати транснаціонального ефекту в уніфікації права.

3.2. Міжнародно-правові основи уніфікації національного законодавства

Внутрішньодержавне законодавство все більше відчуває на собі вплив міжнародного права. Не випадково тема взаємодії міжнародного та внутрішнього права знаходиться в центрі правових досліджень уже більше ніж століття. Але якщо ця проблема тривалий час у теорії та на практиці залишалася в межах з'ясування суверенних можливостей держави віддавати пріоритет власному праву з одночасним виявом належної поваги до міжнародного права, то з появою потреби в уніфікації міжнародного права, а потім на його основі й внутрішньодержавного законодавства, відбулася суттєва зміна акцентів щодо розуміння здатності держави залишатися поза вимогами міжнародно-правових зобов'язань з уніфікації тих чи інших правових відносин.

Міжнародно-правова уніфікація національного законодавства є одним з найважливіших засобів юридичного забезпечення процесів глобалізації. Саме з міжнародно-правовою уніфікацією національного законодавства пов'язаний найбільш помітний конфлікт міжнародного й національного права, коли національні традиції правових шкіл та традиції суспільного розвитку мусять бути підпорядкованими юридично визначеним загальним інтересам. Це помітно як на рівні уніфікації національного законодавства з загальним міжнародним правом, так і на регіональному рівні в

міждержавних інтеграційних об'єднаннях, причому в останньому випадку це виглядає найбільш яскраво.

За останні роки можна навести декілька масштабних кампаній міжнародно-правової уніфікації законодавства на глобальному рівні, серед яких найбільш помітною є уніфікація міжнародного торговельного права у межах Світової організації торгівлі. Така уніфікація охопила одночасно міжнародне публічне та міжнародне приватне право й докорінно змінила усю систему правового регулювання не лише міжнародної торгівлі, але й вплинула на правила укладення та виконання торговельних контрактів у внутрішньодержавному праві держав-учасниць СОТ. З цією метою держави СОТ домовились рішуче «...розвивати інтегровану, стійкішу й тривалішу систему багатосторонньої торгівлі, яка охоплює Генеральну угоду про тарифи й торгівлю, раніше досягнуті результати зусиль з лібералізації торгівлі, а також результати Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів... зберегти основні принципи й сприяти досягненню цілей, які є основою цієї системи багатосторонньої торгівлі»²⁰⁰. Саме зі створенням СОТ пов'язано впровадження в світі ідеології лібералізації міжнародної торгівлі та побудованої на таких цінностях міжнародної практики. Подібних масштабних проєктів, пов'язаних з уніфікацією міжнародного й національного торговельного права, світ не знає ані до, ані після створення СОТ.

Одним з найбільш показових прикладів регіональної міжнародно-правової уніфікації є приведення національних правових систем у відповідність з нормами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Можливо, даний випадок демонструє найбільш масштабну уніфікацію й гармонізацію законодавства та права одночасно в майже п'ятдесяти державах європейського континенту, що відбувається передусім на основі

²⁰⁰ Угода про заснування Світової організації торгівлі від 15.04.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_342 (дата звернення: 03.06.2018).

правових та світоглядних цінностей, а не лише визначених у міжнародному договорі мовних конструкцій уніфікованих правових норм. Нагадаємо, що в Преамбулі Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод чітко зазначено мету її укладення, а відповідно, і мету такої міжнародно-правової уніфікації: «...підтверджуючи свою глибоку віру в ті основоположні свободи, які становлять підвалини справедливості й миру в усьому світі, та які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки спільному розумінню й додержанню прав людини, від яких вони залежать»²⁰¹.

Сучасні засоби впливу міжнародного права на національні правові системи відрізняються великою різноманітністю. Це свідчить про загальне ускладнення міжнародно-правової системи, зміцнення її взаємної залежності з національними правовими системами. В сучасних умовах говорити про міжнародні уніфікаційні впливи на національне право і обмежуватися при цьому класичними інструментами національно-правової імплементації норм міжнародного права (трансформація, рецепція, відсилання та їх різновиди) вже не представляється можливим: це суттєво обмежує сприйняття справжньої різнобарвності усієї картини. Сучасна характеристика взаємодії міжнародного та внутрішньодержавного права вже неможлива без врахування також міжнародних організаційно-правових механізмів уніфікації, створених потужними міжнародними міжурядовими організаціями або міждержавними союзами²⁰². Під їх безпосереднім впливом власне й відбувається міжнародно-правова уніфікація та її розповсюдження на національні правові системи. Тому і варто розглядати створення таких

²⁰¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004?lang=ru (дата звернення: 04.06.2018).

²⁰² Streltsova E. J. Main Trends in the Modern Legal Integration. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Серія: Правознавство*. 2015. Випуск 1 (26). Том 20. С. 45.

міжнародних організаційно-правових структур у якості певної новели в умовах, коли за допомогою суто міжнародного права та його інструментів не завжди можна досягнути бажаних наслідків.

Отже, сучасний світ вже не може існувати без цілої низки потужних засобів організації міжнародних відносин, які забезпечують його життєдіяльність. Сам світ став набагато складнішим, ніж він був менш ніж століття тому. Правила гри в ньому визначаються великими групами міжнародних «гравців», які здатні поставити на службу спільним інтересам неосяжні за розмірами фінансово-економічні, воєнні, політичні ресурси, за яких спільні інтереси можуть бути вищими ніж ідеології, і коли навіть потужні держави не завжди можуть приймати рішення, що мають силу остаточних для усіх інших міжнародно-правових суб'єктів. Як зазначає У. Бек, глобалізація характеризується створенням сукупності транснаціональних держав, які не є національними а, отже, територіальними, і приймають глобальність у її багатомірності як необоротний стан справ²⁰³.

Починаючи з другої половини ХХ століття переважна більшість країн світу набула членства в складних і впливових багатосторонніх системах міжнародного співробітництва – міжнародних міжурядових організаціях, що насправді переросли звичайні «клуби за інтересами» з допоміжно-координаційними функціями. Самий початок цього потужного та невідворотного процесу одним з перших помітив Ф. Ф. Мартенс, який писав ще наприкінці ХІХ століття: «...торговельні відносини, що охоплюють сучасні держави, набули в наші часи таких розмірів, про які раніше не існувало навіть жодного уявлення»²⁰⁴. Але він і уявити собі не міг реальних масштабів майбутніх інтеграційних процесів. Важко було

²⁰³ Бек У. Конец нелиберализма. Глобальное нашествие террора похоже на Чернобыль мировой экономики : пер. с нем. / Ульрих Бек. *Inosmi.ru*. 2001. 14 ноября. URL: <http://www.inosmi.ru/2001/11/14/1005765076.html> (дата звернення: 02.04.2018).

²⁰⁴ Мартенс Ф.Ф. Современное международное право цивилизованных народов. СПб. : тип. М-ва путей сообщения (А. Бенке), 1882. С. 5. URL: <http://books.e-heritage.ru/book/10080671> (дата звернення: 15.04.2018).

передбачити й усе різноманіття рушійних сил, які лежать в основі міжнародної інтеграції. Зокрема, Г. Хакен, відомий сучасний дослідник складних систем, до яких належить і міжнародна система, відзначає: «В усьому світі панує тенденція, спрямована на встановлення більш тісних економічних контактів між антагоністично настроєними одна проти одної політичними системами з метою зміцнення таким чином миру». Щоправда, цей автор одночасно закликає обережно ставитися до міжнародних наслідків такої інтеграції, які врешті можуть виявитися непередбачуваними²⁰⁵. Відповідно, міжнародно-правове оформлення міжнародних інтеграційних процесів повинно враховувати такі ризики.

Феноменом сучасного світу, що виник не раніше другої половини ХХ століття, стало створення міжнародних міжурядових організацій, таких як Світова організація торгівлі, Міжнародний валютний фонд, Міжнародна морська організація, Міжнародна організація цивільної авіації та їм подібних, до участі в яких прагнуть усі держави світу, або всі держави відповідного регіону, якщо мова йде про Організацію Північно-Атлантичного договору, Раду Європи, Організацію Американських держав, Організацію Ісламської Конференції та деякі інші. Роль таких міжнародних міжурядових організацій у міжнародно-правовому житті далеко не обмежується допоміжними чи координаційними функціями, як про це ще донедавна говорили провідні дослідники. Наприклад, В. Моравецкий, чії роботи лишаються актуальними до цього часу, виділяв три види основних функцій міжнародної міжурядової організації: регулятивні, контрольні, оперативні. Серед них регулятивна й контрольна функції є, очевидно, найбільш наближеними до предмету нашого дослідження²⁰⁶. Першу з них пов'язують з прийняттям організацією рішень, але у випадку міжнародно-правової уніфікації, особливо коли це пов'я-

²⁰⁵ Хакен Г. Тайны природы. Синергетика: учение о взаимодействиях : пер. с англ. М.; Ижевск : Институт компьютерных исследований, 2003. С. 186–187.

²⁰⁶ Див., наприклад: Моравецкий В. Функции международной организации. М.: Прогресс, 1976. С. 88.

зано з впливом на зміни національного законодавства, мова не йде про прийняття тих звичайних за формою і змістом рішень, які міжнародні організацій приймали завжди. Так само, функція реалізації організацією своєї мети з включенням до неї міжнародних контрольних повноважень перетворилася з наглядової на квазі-судову чи судову з обов'язковою юрисдикцією для держав-учасниць.

У міжнародно-правових дослідженнях у принципі правильно звертається увага на зв'язок функцій зі статутними завданнями організацій²⁰⁷, а обмеженість предметної правоздатності міжнародної міжурядової організації її установчим міжнародним договором ні у кого з дослідників не викликає заперечень²⁰⁸. Але це не означає, що практична діяльність організації не вийде за межі такої доктринальної згоди: одна справа – коли статутні документи організації передбачають приведення законодавства держави-учасниці у відповідність до права організації, а інша – коли таких положень у статутному міжнародному договорі нема, а відповідна практика формується. Зокрема, дискусивним залишаються питання тлумачення повноважень організації на основі її статуту, що призвело до появи доктрин домислюваних та іманентних повноважень²⁰⁹, які неминуче навертають до дослідження її функцій.

²⁰⁷ Похлебаева А. В. Функции международной организации по миграции. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 2003. № 1. С. 16–20.

²⁰⁸ Див., наприклад: Міжнародне право. Основи теорії : підручник для студ. вищ. навч. закл. спец. «Міжнародне право», «Міжнародні відносини» / В. Г. Буткевич, В. В. Мищик, О. В. Задорожній. К. : Либідь, 2002. 605 с.

²⁰⁹ Див.: Маргиев В. И. Вспомогательные органы Генеральной Ассамблеи ООН : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Юрид. фак. М., 1974. С. 3–5.; Саттарова Г. С. Компетенция межправительственных организаций : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Юрид. фак. М., 1987. С. 6.; Paulsson L. Delegation of Powers to United Nations Subsidiary Organs. *University of Lund*. 2004. P. 11. URL: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1561106&fileId=1565528> (дата звернення: 22.08.2018); Тривайло А. Правовая природа полномочий международных организаций. *Право и жизнь*. 2011. № 162(12). URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=18947171> (дата звернення: 12.08.2018); Шуміленко А. П., Осельська Ю. В. Концепція «домислюваної компетенції» міжнародних міжурядових організацій у сучасному міжнародному праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 134–144.

З міжнародно-правової точки зору, обговорення теми повноважень організації має базуватися на її статуті та інших, пов'язаних з ним, міжнародних договорах. Юридично лише вони пов'язують міжнародну організацію з державою – її учасницею. Уклавши такий міжнародний договір, держава відкриває для міжнародної організації й сферу своєї внутрішньої компетенції в межах статутних повноважень організації. З іншого боку, організація юридично приймає на себе відповідні повноваження. Д. Саруші зазначає з цього приводу, що організація це робить за аналогією зі статтею 34 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, яка передбачає, що «...договір [між державами] не створює жодних зобов'язань або прав для третьої держави без її згоди». Це загальне правило застосовується *mutatis mutandis* до міжнародної організації, яка є третьою стороною договору між державами, оскільки існує як частина звичаєвого міжнародного права і як така застосовується до міжнародних організацій²¹⁰. Можна додати, що й Віденська конвенція про право міжнародних договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 року в Преамбулі також вказує, що «...практика міжнародних організацій щодо укладення договорів з державами або між собою повинна відповідати їх установчим актам»²¹¹, що схиляє до думки про неможливість виходу організації за межі їх статутних міжнародних договорів та про відсутність у організації інших міжнародно-правових підстав обґрунтування своїх повноважень.

З іншого боку, дослідження цієї тематики приводить до висновку про наявність політичного контексту в розширенні повноважень, коли міжнародно-правова складова поступається формулі

²¹⁰ Sarooshi D. Some Preliminary Remarks on the Conferral by States of Powers on International Organizations. *Jean Monnet Working Paper 4/03*. NYU School of Law. New York, NY 10012. P. 10. URL: <https://jeanmonnetprogram.org/archive/papers/03/030401.pdf> (дата звернення: 17.06.2018).

²¹¹ Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціям від 21.03.1986. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a04 (дата звернення: 11.06.2018).

«будь-яке агентство може змиритися»²¹². До цього додамо спостереження Л. Хуге та Г. Маркса, які констатують готовність держав до делегування повноважень організації тим частіше, чим більшою за кількістю членів є організація²¹³. Це має особливе значення для розуміння тенденцій іманентного розширення повноважень міжнародних організацій у напрямку забезпечення міжнародно-правової уніфікації міжнародного права та національного законодавства, коли юридична складова може й не мати пріоритетного впливу на такий процес.

Отже, повноваження міжнародної організації, в тому числі в питаннях уніфікації права, у реальних міжнародно-правових відносинах зазнають різноманітних впливів, не лише правових, що і призводить до виникнення проблеми домислюваних та іманентних повноважень. І якщо відносно домислюваних повноважень проблема вирішується все-таки в межах договірного міжнародного права, то виникнення іманентних повноважень обґрунтовується набагато складніше.

Наявність у статуті міжнародної організації серед її цілей і функцій будь-якого предмету передбачає право організації здійснювати діяльність у межах такого предмету, в тому числі ухвалювати акти та сприяти їх реалізації. Це прямо впливає з Преамбули Віденської конвенції про право міжнародних договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 року, що визнає таку їх «правоздатність укладати договори, яка необхідна для виконання її функцій ті досягнення її цілей». Дана позиція знайшла підтвердження також у практиці Міжнародного суду ООН, який вперше позначив це питання

²¹² Epstein D., O'Halloran S. Sovereignty and Delegation in International Organizations. *Law and Contemporary Problems*. 2008. Vol. 71:77. P. 80. URL: <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1453&context=lcp> (дата звернення: 19.05.2018).

²¹³ Hooghe L., Marks G. Delegation and Pooling in International Organizations. *The Review of International Organizations*. 2014. 10(3). June. P. 307. URL: DOI: 10.1007 / s11558-014-9194-4

в Консультативному висновку «Про відшкодування збитку, понесеного на службі в ООН» від 11 квітня 1949 року, коли, запозичивши концепцію домислюваних повноважень з практики Постійної Палати міжнародного правосуддя, сформулював її вже у власній практиці, пов'язавши відсутність повноважень у Статуті ООН з логічною необхідністю їх здійснення для виконання Організацією своїх обов'язків – такі повноваження «вочевидь мають на увазі статутом». З часом концепція знайшла досить широке застосування іншими міжнародними судами. Н. К. Дінь наводить численні приклади використання концепції домислюваних повноважень у міжнародній судовій практиці, зокрема Судом ЄС, Адміністративним трибуналом ООН, Європейським судом з прав людини, Міжнародними кримінальними трибуналами²¹⁴.

З огляду на наведену правозастосовчу практику, в міжнародно-правовій доктрині зберігається доволі висока підтримка концепції домислюваних повноважень. По суті, вона побудована на вченні про «живе право». Не випадково в міжнародно-правовій літературі зазначають, що повноваження міжнародних організацій визначаються як статутними приписами, так і власними цілями й принципами, що надає організації можливість не відставати від реалій міжнародних відносин²¹⁵. Хоча Н. К. Дінь наголошує, що концепція домислюваних повноважень є лише «вказівкою, як тлумачити установчі документи міжнародних організацій»,²¹⁶ на нашу думку, її варто розглядати дещо ширше. Саме з неї випливає концепція «м'якого» міжнародного права для актів міжнародних міжурядових організацій та обґрунтування їх права ухвалювати такі акти й сприяти їх реалізації не лише в міжнародному, а й у внутрішньому

²¹⁴ Дінь Н. К. Международное публичное право: в 2-х т. / Н. К. Дінь, П. Дайе, А. Пелле. Т. 1: Кн. 1: Формирование международного права. Кн. 2: Международное сообщество; пер. с фр. К.: Сфера, 2000. С. 172–173.

²¹⁵ Нешатаева Т. Н. Международные организации и право. Новые тенденции в международно-правовом регулировании. М.: Дело, 1998. С. 75.

²¹⁶ Дінь Н. К. Там само. С. 173.

правовому порядку. Однак, на нашу думку, наявність належних повноважень у органів міжнародної міжурядової організації слід з'ясовувати в кожному випадку, коли виникають сумніви в наявності у організації прав (прямих чи домислюваних) здійснювати уніфікаційні впливи на держави-учасниці.

Концепція іманентних повноважень міжнародної міжурядової організації обґрунтовує набагато ширші можливості організації діяти, ніж це навіть домислювано впливає з її установчих міжнародних договорів. Однак і ця концепція знайшла відображення в міжнародній судовій практиці. Зокрема, в консультативному висновку Міжнародного Суду ООН «З питання про деякі витрати ООН» від 20 липня 1962 року Суд послався на *презумпцію*, згідно з якою, «коли Організація здійснює дію, яка може розглядатися як доцільна з точки зору виконання однієї з цілей Об'єднаних Націй, то така дія не виходить за межі повноважень Організації». Даний підхід виглядає, на нашу думку, не виправдано широким, що порушує, в першу чергу, установчі домовленості держав про створення міжнародної організації. Тут скоріш має поставати питання не про неофіційне тлумачення міжнародного договору самою міжнародною організацією, а про необхідність офіційного тлумачення договору його учасниками або внесення ними змін до нього. Зрозуміло, що такі дії можуть бути ускладненими, а скоріше за все, й не можливими: більшість міжнародних організацій створювалась невеликою кількістю держав, вони зростали шляхом приєднання до установчих договорів нових учасників, і досягнути нового консенсусу буде вкрай важко. За цих обставин, пропозиція оцінювати потенціал міжнародних організацій крізь призму їх здатності сприяти розвитку міжнародної системи, об'єктивно вимагатиме пошуків ефективних засобів їх пристосування до сучасних потреб²¹⁷, а це неможливо зробити без

²¹⁷ Див.: Haas E. B. *Beyond the Nation-State: Functionalism and International Organization*. Colchester: ECPR-Press, 2008. 575 p.; Dunoff J., Trachtman J. P. *Functional Approach to International Constitutionalization. International Law, and Global Governance*. Cambridge University Press, 2009. P. 3–35.

критичної оцінки приписів установчих договорів, укладених багато десятиліть тому. З цієї точки зору праві ті автори, які вважають, що концепція іманентної компетенції більш адекватно відображає існуючу практику²¹⁸. Тому концепція іманентних повноважень, очевидно, буде розвиватися, навіть не знаходячи одностайної підтримки в міжнародно-правовій доктрині. В тому числі, це буде відбуватися з використанням квазі-правових і політичних інструментів, що вже можна спостерігати в роботі деяких міжнародних міжурядових організацій, які використовують організаційно-правові механізми впливу на уніфікацію міжнародного права та її поширення на держави.

На практиці політика міжнародної організації щодо забезпечення впливів у сфері своїх статутних цілей та функцій може бути досить масштабною й всеосяжною. Коли ми говоримо про органи міжнародної міжурядової організації, що здійснюють вплив на міжнародне право і, що є найголовнішим, здійснюють визначальний вплив на внутрішньодержавне право держав-учасниць, – правова політика таких держав у визначеній сфері правового регулювання (наприклад, права людини, міжнародна торгівля, морське право) за певних обставин може стати частиною політики міжнародної міжурядової організації. Це виключає дискусії навколо правомірності або неправомірності повноважень організації відповідно до її статуту – держави вже мовчазно погодилися з їх правомірністю, оскільки міцно увійшли в орбіту організації. Надалі у держави лишається лише один варіант виходу з під впливу цієї орбіти – це вихід з самої організації, оскільки ніхто не позбавив державу її суверенного права вступати та виходити з міжнародних міжурядових організацій. Приклад BREXIT є лише ілюстрацією того, наскільки реалістичними можуть бути такі плани навіть для держави з п'ятою економікою світу²¹⁹.

²¹⁸ Див.: Seyersted F. *Common Law of International Organizations*. Brill/Nijhoff, 2008. Р. 65–77.

²¹⁹ Wells A. *Attitude to Brexit: everything we know so far. Brexit. Political Trackers. Politics and Current Affairs*. March 29, 2017. URL: <https://yougov.co.uk/topics/politics/articles-reports/2017/03/29/attitudes-brexit-everything-we-know-so-far> (дата звернення: 04.04.2017).

Отже, поставимо питання інакше: чи можна здійснення міжнародними міжурядовими організаціями організаційно-правових впливів на законодавство держави-учасниці віднести до існуючих функцій, чи це окрема функція? Якщо взяти за основу визначення функцій міжнародної організації як процесів діяльності організації, спрямованих на реалізацію її статутних завдань, то здійснення організаційно-правових впливів на держави-учасниці серед таких завдань можна знайти далеко не завжди, однак це не заперечує ту діяльність, що здійснюють організації. На нашу думку, здійснення таких повноважень можна віднести до різновиду оперативної функції, оскільки саме з цією метою організація приймає нормативні акти і здійснює політику з їх впровадження в державах, часом доволі агресивну. Саме на цьому ґрунті дуже часто відбувається міжнародно-правова уніфікація національного законодавства держав-учасниць. Таким чином, ми говоримо про правомірну діяльність міжнародної міжурядової організації, пов'язану з втіленням її статутної мети, оскільки це визнається державами-учасницями та реалізується ними в їх внутрішньодержавній практиці. Зовсім інша річ – це методи (не завжди правові, але такі, що завжди мають правовий результат), за допомогою яких здійснюється така функція. І як раз в цьому можна побачити певну новизну.

З міжнародними міжурядовими організаціями, принаймні декотрими з них, пов'язано створення та функціонування потужних засобів організаційно-правового впливу на національне законодавство держав-членів. Їх головна особливість полягає в тому, що незалежно від обраної моделі співвідношення з міжнародним правом держава ціною своїх політичних або економічних інтересів змушена змінювати власне законодавство. У такий спосіб внутрішньодержавне законодавство уніфікується до рівня потреб відповідної системи міжнародного співробітництва, універсальної чи регіональної.

XXI століття успадкувало глобалізацію й регіоналізацію як певний спосіб життя в різних сферах. Будь-яка держава повинна це

розуміти так само, як необхідність шукати своє місце в системі організації міжнародного співтовариства. Звісно, держава самостійно приймає рішення про вступ до таких міжнародних інструментів, це її суверенний вибір. Але в подальшому межі її суверенного розсуду зазвичай обмежені необхідністю дотримуватися внутрішніх правил організації або необхідністю припинити відносини з такими інструментами.

Можна побачити принаймні три види міжнародного організаційно-правового механізму впливу міжнародного права на внутрішнє право держав-учасниць організації: перший – на етапі встановлення відносин держави з такою організацією до початку процедур, пов'язаних зі вступом; другий – на етапі вступу держави до міжнародної організації або до багатосторонніх міжнародних договорів під егідою міжнародної організації; третій – у зв'язку з перебуванням держави в міжнародній міжурядовій організації або міжнародному багатосторонньому договорі. Кожний з названих видів впливу має самостійне значення.

На етапі встановлення або поглиблення відносин держави з організацією, що передувє етапу вступу до міжнародної організації, держава вже може зіткнутися з необхідністю адаптації свого законодавства до права міжнародної організації або міждержавного союзу. Така адаптація зазвичай вже потребує достатньо високого рівня уніфікації в обраних сферах, але її ще все-таки можна назвати об'єктивно мінімально необхідною, тобто такою, що юридично вже здатна забезпечувати відносини.

Наприклад, у Європейському Союзі можна говорити про три види міжнародно-правових відносин з країнами, що не є членами Союзу ²²⁰. У двох випадках передбачається поглиблення відносин

²²⁰ Див.: Костюченко Я. М. Еволюція укладання угод про асоціацію Європейським Союзом з третіми країнами та/або міжнародними організаціями: теоретичні та історичні аспекти. *Журнал європейського і порівняльного права*. 2017. Вип. 3. С. 16–18; Микієвич М. М. Міжнародно-правові аспекти співробітництва Європейського Союзу з третіми країнами: монографія. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 200 с.

держави з організацією. Отже, по-перше, це окремий рівень відносин ЄС з тими європейськими державами, що не бажають вступу до ЄС. У такому випадку з ними укладається договір про Європейський економічний простір. Як зазначає І. А. Березовська, в даному випадку мова іде про найвищий рівень співробітництва між ЄС і західноєвропейськими країнами-членами Європейської асоціації вільної торгівлі, що з різних причин не бажали вступу до Євросоюзу. Метою цієї угоди є створення єдиного економічного простору між сторонами. Угода про ЄЕП фактично відтворює основні положення установчих договорів ЄС та актів вторинного права ЄС, «...передбачаючи поширення переважної частини *acquis communautaire* у відповідних сферах на країни ЄАВТ та фактичне включення останніх до функціонування внутрішнього ринку ЄС. Завдяки високому рівню інтеграції економік країн-учасниць асоціації, Угода про ЄЕП створює для асоційованих країн такий статус, який фактично є заміною членства у Євросоюзі, не передбачаючи, однак, участі цих країн у роботі органів об'єднання, а також співробітництва у сфері зовнішньої та внутрішньої політики»²²¹.

По-друге, це угоди про асоціацію. В установчих договорах ЄС поняття асоціації вживається у двох випадках, кожен з яких передбачає необхідність певного рівня адаптації законодавства, а отже, уніфікації його з правом ЄС. Один із видів угод про асоціацію укладається з неєвропейськими державами, що апріорі не претендують на членство в ЄС, і в даному випадку передбачається *поглиблення відносин держави з організацією*. У ст. 198 Договору про функціонування ЄС²²² йде мова щодо так званих «заморських країн і територій» – суб'єктів, з якими деякі держави-члени Європейського Союзу історично підтримують особливі відносини. До таких угод

²²¹ Березовська І. А. Угоди про асоціацію в праві Європейського Союзу. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Випуск 121 (частина І). С. 151.

²²² Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06 (дата звернення: 11.06.2016).

належали Яундські та Ломейські конвенції (1960–2000), а серед чинних – угоди про асоціацію з Алжиром, Єгиптом, Ізраїлем, Йорданією, Ліваном, Марокко, Тунісом, Палестинською автономією, Сирією (1990–2000), Південно-Африканською Республікою (1999), з Чилі (2005), Коста-Рікою, Сальвадором, Гватемалою, Гондурасом, Нікарагуа, Панамою (2012). Питання вступу цих держав до ЄС наразі не стоїть, і метою асоціації в даному випадку є юридичне забезпечення потрібного рівня стабільних відносин з цією міжнародною інтегрованою інституцією, але не підготовчих до вступу до неї.

Окремо слід відзначити угоди про асоціацію, що укладаються Європейським Союзом з європейськими державами, що усе-таки мають на меті членство в Союзі. В останньому випадку є підстави говорити про *встановлення або поглиблення відносин держави з організацією, що передують етапу вступу до міжнародної організації (союзу)*.

У ст. 217 Договору про функціонування ЄС передбачено укладання угод про асоціацію ЄС з третіми країнами чи міжнародними організаціями: «...може укладати з однією чи кількома країнами чи міжнародними організаціями угоди про створення асоціації, що характеризуються взаємними правами й обов'язками, спільними діями та особливими процедурами». Такі угоди в різні часи укладалися з Норвегією, Ісландією, Ліхтенштейном (1994), Грецією (1961), Туреччиною (1961), Кіпром (1971), Мальтою (1973), Польщею, Угорщиною (1991), Болгарією, Румунією, Словаччиною та Чехією (1993), Естонією, Латвією, Литвою та Словенією (1995–1996), Македонією (2004), Хорватією (2005), Албанією (2009), Чорногорією (2010), Грузією, Молдовою та Україною (2014). Держави, що укладають такі угоди, зазвичай мають намір набути членства в Союзі, хоча сама по собі Угода про асоціацію такого права не надає і не передбачає. І саме в цьому випадку можна говорити про юридичне значення Угоди як такої, що передує вступу держави до ЄС. З наведеного переліку видно, що багато країн вже набули членства в ЄС, і відповідні договори про асоціацію втратили чинність.

Хоча Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і виділяють з-поміж інших подібних і навіть називають унікальною²²³, перед нами усе-таки типова система відносин в межах угод про асоціацію, і на прикладі України можна в цілому оцінити рівень потрібної адаптації внутрішньодержавного законодавства та його міжнародно-правової уніфікації з правом ЄС.

Україна уклала Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами з іншої сторони²²⁴ 21 березня 2014 року, а 16 вересня 2014 року її було ратифіковано Верховною Радою України²²⁵, з першого січня 2016 року Угоду вже почали тимчасово застосовувати²²⁶. На виконання Угоди про асоціацію з ЄС Кабінетом Міністрів України 25 жовтня 2017 р. було ухвалено «План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони»²²⁷. План заходів – це масштабний документ обсягом 1199 сторінок. У ньому сформульовані 1943 завдання, що охоплю-

²²³ Елсуwege П. Ван. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом як інноваційний правовий інструмент. *Право України*. 2015. № 8. С. 10.

²²⁴ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII від 16.09.2014. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 27.02.2017).

²²⁵ Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2> (дата звернення: 14.12.2016).

²²⁶ Щодо тимчасового застосування міжнародного договору: *Лист Міністерства закордонних справ України* від 30.11.2015 № 72/14-612/1-2980. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2980321-15> (дата звернення: 22. 01. 2016).

²²⁷ Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1106 . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF> (дата звернення: 03. 03. 2016).

ють 27 сфер. За виконання завдань відповідальними є 106 органів влади України. Кожне з цих завдань відповідає окремій статті Угоди або імплементує (! – Є.С.) визначені норми права (*Acquis*) Європейського Союзу.

З іншого боку, реалізація Угоди знаходиться під контролем Європейського Союзу. Важливість для Європейського Союзу угоди про асоціацію підкреслює її включення до права ЄС, що включає постійний моніторинг органами Європейського Союзу, в тому числі, з боку Європейського Суду справедливості²²⁸. Цікаво інше: при створенні зони вільної торгівлі з третіми країнами «...ЄС широко використовує практику включення до цих угод положень, аналогічних за своїм змістом тим, що закріплені в актах первинного або вторинного права Євросоюзу, або таких, які відсилають до актів ЄС. Тим самим створюються засади для проникнення закріплених в міжнародних угодах про ЗВТ положень права Євросоюзу у внутрішні правовпорядки третіх країн»²²⁹.

Отже, угоди та практика їх застосування містять значні вимоги відносно адаптації національного законодавства до законодавства ЄС, наприклад, як це зроблено в Угоді про асоціацію України і ЄС, хоча угода й не має на меті підготовку вступу держави до Союзу, водночас не виключає такої перспективи.

На етапі вступу до міжнародної міжурядової організації або міждержавного союзу перед державою може виникнути потреба додаткової попередньої адаптації законодавства до права такої організації чи союзу. Етап вступу за часом може бути достатньо тривалим (наприклад, етап вступу до ЄС триває декілька років) і значною мірою залежить саме від виконання державою вимог щодо приведення законодавства у відповідність до права міжнародної організації або міждержавного союзу. Це відносно нове

²²⁸ Березовська І. А. Угоди про асоціацію в практиці Суду ЄС. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. К., 2012. Вип. 111. Част. І. С. 226–232.

²²⁹ Березовська І. А. Угоди про асоціацію в праві Європейського Союзу... С. 153.

явище, і такої процедури потребують далеко не всі організації. Але саме цей часовий проміжок пов'язаний з найбільшими змінами в правовій системі держави-претендентки.

Масштаби адаптації законодавства можуть бути досить значними. Наприклад, вступ до Світової організації торгівлі вимагає від кандидата на членство адаптувати національне законодавство та практику його застосування до зобов'язань за Угодою СОТ²³⁰. У рамках цієї діяльності Україна ухвалила понад 50 законів, необхідних для адаптації українського законодавства до вимог СОТ. Наприклад, в п. 3 «Програми заходів щодо завершення вступу України до Світової організації торгівлі», затвердженої Указом Президента України від 5 лютого 2002 року²³¹, зазначено: «Однією з основних складових процесу вступу України до СОТ є гармонізація національного законодавства з нормами та вимогами угод СОТ. Законодавче забезпечення цього процесу передбачає невідкладне прийняття законів України, спрямованих на приведення національного торговельного законодавства у відповідність з нормами та вимогами угод СОТ і виконання обов'язків, узятих на себе Українською Стороною перед державами-членами Робочої групи».

В іншому випадку, однією з основних статутних умов для вступу країни до Ради Європи є визнання державою-кандидатом принципу верховенства права, зобов'язання забезпечити права людини та основоположні свободи всім особам, що знаходяться під її юрисдикцією, а також щиро та ефективно співробітничати в досягненні мети Ради (ст. 3 Статуту Ради Європи)²³². Це може потребувати

²³⁰ Відповідно до статті XVI:4, Угода СОТ вимагає від кожного Члена, щоб їх національні закони, норми та адміністративні процедури відповідали зобов'язанням, що містяться в угодах СОТ.

²³¹ Про програму заходів щодо завершення вступу України до Світової організації торгівлі: Указ Президента України від 5 лютого 2002 року N 104/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/104/2002> (дата звернення: 02.05.2016).

²³² Статут Ради Європи від 05. 05. 1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001 (дата звернення: 22.10.2017).

обов'язкового приведення законодавства держави-кандидата, в тому числі Конституції, у відповідність до цих умов. Організація ретельно перевіряє це та фіксує у висновку щодо заявки на вступ²³³. У п. 5 Висновку N 190 зазначено: «Протягом 1994 року після окремих, але узгоджених між собою візитів, що були здійснені на прохання Парламентської асамблеї, два авторитетних юристи констатували “надзвичайний прогрес” у процесі приведення положень Конституції та законодавства загального характеру України у відповідність до загальних принципів Ради Європи (зокрема, до принципів Європейської конвенції з прав людини). Вони дійшли висновку, що надалі необхідні більш глибокі реформи, але ці реформи можуть бути здійснені після вступу». Висновок містить також зобов'язання України щодо подальших змін законодавства після вступу до Ради Європи (пункти 11v–11xiii). Так само вступ до одного з найважливіших міжнародних інструментів Ради Європи – Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, передбачає обов'язкову перевірку законодавства держави²³⁴.

Подібні вимоги можуть бути пред'явлені до держав, що виявили бажання приєднатися до деяких загальних міжнародних договорів, спрямованих на формування ключових аспектів світового правопорядку, зокрема, в питаннях створення єдиного правового простору щодо захисту приватних прав, хоча це і не відбувається в межах міжнародної міжурядової організації. У такому випадку міжнародним договором може бути передбачена поведінка двох видів: або заперечення сторонами договору участі в ньому ненадійних партнерів, або вимога до майбутньої сторони змінити своє законодавство перед тим, як приєднатися до договору.

²³³ Див.: Висновок N 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи. Страсбург, 26 вересня 1995 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_590 (дата звернення: 22.10.2017).

²³⁴ Див., наприклад: Compatibility of Ukrainian Law and Practice with the Requirements of the European Convention on Human Rights (Articles 3, 5, 6, 10, 13 and 1 and 3 of Protocol No 1). Kyiv and Strusbourg, December 2000. Doc. HRCAD (2001)4. December 2001. 177 p.

Наприклад, міжнародним договором може бути передбачена поведінка двох видів: або заперечення сторонами договору участі в ньому ненадійних партнерів, або вимога до майбутньої сторони змінити своє законодавство перед тим, як приєднатися до договору. Зокрема, якщо держави-учасниці такого міжнародного договору не впевнені, що новий учасник буде добросовісно його виконувати, маючи на увазі адаптацію та уніфікацію свого права з умовами договору, та приведення практики правозастосування у відповідність з такими змінами, – держави можуть заперечити проти його участі в договорі. Так, в частині 1 статті 31 Гаазької конвенції з питань цивільного процесу²³⁵ та в частині 1 статті 28 Конвенції про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах²³⁶ міститься ідентична норма про право приєднатися до Конвенції «...якщо тільки одна або більше держав, які ратифікували її, не висловили проти цього заперечень протягом шести місяців від дати повідомлення Урядом Нідерландів про таке приєднання». І. О. Ємець констатує у цьому зв'язку достатньо цікаву ситуацію, що, на нашу думку, безпосередньо пов'язана з неправовим «примусом» нових учасників міжнародного договору до уніфікації свого права з іншими учасниками в межах предмету договору: «...максимально широке коло учасників загальних міжнародних договорів про правову допомогу не знімає, тим не менш, питання про небажання окремих держав мати спільні міжнародно-правові зобов'язання з деякими іншими державами. Тому в багатьох таких договорах поширеною є практика відмови держав-учасниць визнавати свої зобов'язання за ним перед його новими учасниками»²³⁷. У міжнародно-правових дослідженнях наводять приклад такої практики, що виявляється досить показовою: Бельгія

²³⁵ Конвенція з питань цивільного процесу...

²³⁶ Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах...

²³⁷ Ємець І. О. Міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах : дис. ... канд. юрид. наук.... С. 86.

й Німеччина заперечували проти приєднання України протягом 6 місяців, визначених ч. 2 ст. 12 Конвенції, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів. Цей період мав сплинути 23 жовтня 2003 року. Бельгія відкликала свої заперечення в травні 2004 р., і з 5 липня 2004 р. Конвенція набула чинності між Україною та Бельгією. Між Німеччиною й Україною Конвенція набула чинності лише 22 липня 2010 р. Схожі заперечення висловлювалися щодо Монголії, Перу, Домініканської Республіки, Грузії, Албанії, Азербайджану та деяких інших держав. Залишаються чинними заперечення відповідно до ст. 12 проти приєднання Киргизстану до Конвенції: Бельгії – від 27.04.2011, Австрії – від 09.05.2011, Німеччини – від 23.05.2011, Греції – від 24.05.2011. Тому Конвенція поки не вступить в силу між Киргизстаном і вищезгаданими країнами.²³⁸

В іншому випадку міжнародний договір, ще до вступу в нього, може вимагати попередньої уніфікації законодавства держави з його нормами та навіть передбачати обов'язкову відмову від інших міжнародних договорів. Це трапляється не досить часто, але цілком можливе, як свідчить практика. Так, Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 року в ст. 99 беззаперечною умовою приєднання до неї вважає обов'язок держави разом з ратифікацією цієї Конвенції денонсувати Гаазьку конвенцію про купівлю-продаж 1964 року та Гаазьку конвенцію про укладення договорів 1964 року, а також передбачає, що для держав-учасниць цих двох Конвенцій нова Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів «...не набуває чинності, доки така денонсація, яка може вимагатися від цих держав стосовно двох останніх Конвенцій, не набуде чинності»²³⁹.

²³⁸ Ємець І. О. Міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах : дис. ... канд.юрид.наук.... С. 86.

²³⁹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів : від 11.04.1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003 (дата звернення: 22.06.2017).

Нарешті, необхідність для держави періодичного реформування національного законодавства, в тому числі уніфікації, може бути пов'язана з перебуванням держави у міжнародній організації або міжнародному багатосторонньому договорі під егідою цієї організації. Для цього деякі міжнародні організації можуть напружувати та спрямовувати спеціальну політику. Наприклад, матеріальне право СОТ поділяють на п'ять категорій, одна з яких – правила щодо заохочення гармонізації національного законодавства в окремих галузях²⁴⁰.

Існують непоодинокі випадки запровадження міжнародними організаціями міжнародного моніторингу законодавства та практики судових і адміністративних органів держав-членів. Концепція позитивних і негативних обов'язків держави, що зазвичай застосовується в цих випадках, передбачає не лише формальний обов'язок держави привести законодавство у відповідність до міжнародно-правових зобов'язань, а й забезпечити практику його застосування в національних правозастосовчих органах. Наприклад, у разі оцінки національного законодавства Група держав проти корупції (GRECO) бере до уваги не його формальну достатність для боротьби з корупцією в умовах конкретної держави, а його повноту та відповідність вимогам двох антикорупційних Конвенцій Ради Європи з обов'язковим урахуванням практики застосування органами відповідної держави²⁴¹.

Ще однією особливістю міжнародно-правових основ уніфікації внутрішньодержавного законодавства є те, що разом з класичним поняттям уніфікації національних правових систем на основі міжнародного права з'явилося поняття «м'якої» уніфікації, яка не завжди пов'язана з актами міжнародного «м'якого» права, а є проявом специфічної реакції держав на неминучу потребу уніфікувати

²⁴⁰ Ван Ден Боше П., Бекетов С. Вступ до права Світової організації торгівлі. К. : Ін Юре, 2011. 100 с.

²⁴¹ Див.: Нуруллаєв І. С. Міжнародно-правове співробітництво в системі Ради Європи у боротьбі з корупцією: монографія К. : Правова Єдність, 2009. 158 с.

своє законодавство. І тут можна побачити певні паралелі з внутрішньодержавним правом. Н. Кріч з аналогічного приводу зазначає, що багато адміністративних і регулятивних функцій зараз переходять від національних до міжнародних механізмів, «через наявність різних форм» від обов'язкових рішень до угод, що не зобов'язують, актив міжурядових мереж, «дій місцевого адміністративного характеру в контексті глобальних режимів». При цьому вчений наголошує, що глобальне управління, яке він називає міжнародним адміністративним правом, передбачає «плюралізм процедур і режимів», що прагнуть встановити процедури відповідальності та систему права²⁴². Специфіка «м'якої» уніфікації дозволяє конвенційним контрольним органам найбільш ефективно пристосовувати практику застосування багатосторонніх міжнародних договорів до потреб міжнародної інтегрованої спільноти. З іншого боку, в умовах міжнародної міжурядової організації «м'яка» уніфікація може бути єдиним засобом надання «юридичної» сили рішенням організації, потрібним для збереження міжнародного інтегрованого простору.

Отже, можна зробити висновок, що міжнародно-правова уніфікація національного законодавства відбувається під впливом міжнародно-правових і організаційно-правових чинників. У цілому варто зазначити, що міжнародно-правовими основами уніфікації національного законодавства можуть бути лише міжнародно-правові норми, які створюють для держав відповідні міжнародно-правові зобов'язання. В іншому випадку втрачається основоположне значення вчення про природу міжнародно-правових договірних норм, згідно якого суверенна згода держави на обов'язковість для неї того чи іншого правила поведінки є визначальною, за виключенням загальновизнаних норм міжнародного права, де відсутність такої згоди може й не мати значення²⁴³. На нашу думку, саме

²⁴² Krisch N. Introduction: Global Governance and Global Administrative Law in the International Legal Order. *European Journal of International Law*. 2006. Vol. 17. № 1. P. 3, 10.

²⁴³ Міжнародне право. Основи теорії / за ред. В. Г. Буткевича. К. : Либідь, 2002. С. 161–164.

такою має бути основоположна методологічна засада впливу міжнародного права на внутрішньодержавне право. Звісно, можна говорити про існування політичних або економічних інтересів, що виступають рушійною силою для змін національного законодавства, і врешті мають наслідком його певну уніфікацію з законодавством інших держав. Але в межах міжнародно-правового дослідження такі політико-економічні засоби впливу, що беззаперечно реально існують і можуть бути достатньо впливовими, слід принципово відрізнити від суто юридичних засобів. Останні створюють міжнародно-правові зобов'язання й саме тому покладають на державу зовсім інший рівень відповідальності. Крім того, враховуючи розвиток концепції міжнародного «м'якого» права в доктрині міжнародного права, виникає можливість враховувати й цю обставину, досліджуючи юридичні підстави міжнародно-правової уніфікації національного законодавства.

Отже, на нашу думку, можна говорити про існування двох міжнародно-правових підстав уніфікації національного законодавства. Назвемо їх «жорсткими» і «м'якими» підставами, залежно від рівня юридичних зобов'язань, виникаючих у тих чи інших обставинах.

«Жорсткими» підставами уніфікації національного законодавства слід вважати міжнародно-правові договірні зобов'язання, що держави беруть на себе в межах певних політико-правових проектів, для реалізації яких укладають багатосторонні міжнародні договори. При цьому не має значення, як саме держави будуть змінювати своє законодавство, – ключовою є наявність визначеної міжнародно-правової норми, що створює відповідне зобов'язання. Також не варто принижувати значення договірних зобов'язань – вони за будь-яких обставин лишаються договірними. Наприклад Г. М. Даниленко, досліджуючи питання неможливості самостійного внутрідержавного виконання окремих міжнародних актів, відзначає, що низка договірних зобов'язань сьогодні має програмний, спрямований у майбутнє, неконкретний або «м'який»

характер²⁴⁴. Але це не означає перетворення таких міжнародно-правових норм на норми «м'якого» права. Ейкхерст цілком влучно говорить про «сіру зону», в якій знаходиться «м'яке» право, і ця зона не є територією міжнародних договорів, так само як вона відрізняється від простору звичайних актів міжнародних організацій²⁴⁵.

Зазвичай у самому міжнародному договорі, що передбачає уніфікацію внутрішньодержавного законодавства на основі міжнародного права, достатньо чітко виписані потрібні юридичні наслідки участі в них, хоча в окремих випадках цього може й не бути. Якщо брати до уваги практику України, то найбільш масштабним прикладом міжнародного договору, який передбачає уніфікацію внутрішньодержавного права відповідно до певних правових стандартів більш високого правового рівня, є Угода про асоціацію між Україною з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами з іншої сторони. Відповідно до цього міжнародного договору передбачається масштабна уніфікація українського законодавства з законодавством ЄС. Про це прямо говориться у ст. 474 Угоди: «Згідно із цілями цієї Угоди, встановленими у ст. 1, Україна здійснюватиме поступове наближення свого законодавства до права ЄС відповідно до Додатків I-XLIV до цієї Угоди, на основі зобов'язань, визначених у Розділах IV, V та VI цієї Угоди, а також відповідно до положень цих Додатків. Це положення не завдає шкоди будь-яким конкретним принципам і зобов'язанням стосовно нормативно-правового наближення відповідно до Розділу IV («Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею») цієї Угоди». Іншим прикладом міжнародного договору про уніфікацію національного законодавства на основі міжнародного права може бути Конвенція

²⁴⁴ Даниленко Г. М. Применение международного права во внутренней правовой системе России: практика Конституционного Суда. *Государство и право*. 1995. № 11. С. 120.

²⁴⁵ Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом. Харків : Консум, 2000. С. 94.

Організації Об'єднаних Націй проти корупції, що передбачає галузеву уніфікацію. На відміну від Угоди про асоціацію, в згаданій Конвенції нема загальної норми про приведення національного законодавства у відповідність до її норм, але в Конвенції відповідні зобов'язання містяться в окремих статтях. Наприклад, в ст. 20 сказано: «За умови дотримання своєї конституції та основоположних принципів своєї правової системи кожна держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином умисне незаконне збагачення, тобто значне збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи та які вона не може раціонально обґрунтувати»²⁴⁶.

І в першому, і в другому випадках ми маємо приклади жорсткої уніфікації, оскільки її обов'язковість та межі визначені міжнародним договором, а недотримання договірних вимог буде мати наслідком настання міжнародно-правової відповідальності.

Переважно жорстку уніфікацію законодавства передбачають модельні нормативно-правові акти, які приймаються інтеграційними міжнародними міжурядовими організаціями. Щоправда, останнім часом кількість видів таких актів значно зросла, зокрема, називають такі з них, як Основні засади, Загальні принципи, Зразковий закон, Модель кодексу, Основні умови, Основні положення²⁴⁷. У такому випадку вірогідність жорсткої уніфікації на їх основі значно зменшується, натомість виникають підстави для здійснення гармонізації законодавства, що, між іншим, переважно й відбувається на основі таких актів у країнах СНД.

Якщо відступ від запропонованої моделі уніфікованої норми допускається в міжнародному договорі, то можна говорити про її диспозитивність, але держава не має права відкласти реалізацію

²⁴⁶ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 10.05.2017).

²⁴⁷ Безбородов Ю. С. Международные модельные нормы. М.: Волтерс Клувер, 2008. С. 101.

такої норми. Так, Конвенція про психотропні речовини містить дуже показовий приклад, наскільки жорстко обумовленою може бути допустимість відступу під час уніфікації законодавства. В ч. 1 ст. 9 Конвенція вимагає від держав запровадити для окремих осіб рецептурний відпуск психотропів. Але в ч. 3 тієї самої статті додає: «Сторона може, якщо, на її думку, місцеві обставини вимагають цього, і на таких умовах, які вона може встановити, включаючи ведення реєстраційних записів, дозволити аптекарям, які мають ліцензії, або іншим роздрібним розподільникам, які мають ліцензії, призначеним органами, що відповідальні за здоров'я населення в її країні або частини її країни, поставляти на їх розсуд і без рецепта для використання у виняткових випадках окремими особами для медичних цілей невеликі кількості речовин, включених до Списків III і IV, у межах, які визначаються Сторонами»²⁴⁸. Отже і даний випадок можна вважати прикладом міжнародно-правового зобов'язання «жорсткої» уніфікації законодавства.

Здійснення міжнародно-правової уніфікації національного законодавства держав завжди потребує належних міжнародно-правових підстав та відповідних правових інструментів. Різниця між міжнародним і внутрішньодержавним правом може бути досить помітною та вимагати значних зусиль і тривалого часового проміжку для реалізації поставленого завдання. Саме тому участь держави в будь-яких міжнародно-правових проектах з уніфікації національного законодавства передбачає з її боку ретельну попередню правову оцінку, інакше кажучи, з'ясування готовності та здатності держави взяти участь в міжнародно-правовому проекті тривалістю зазвичай в багато десятиліть.

Варто пам'ятати, що завжди існує межа, яка визначає глибину уніфікації національного законодавства. Така межа залежить не від політичних уподобань або пріоритетів, а від міцності правових

²⁴⁸ Конвенція про психотропні речовини від 21.02.1971 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_176 (дата звернення: 22.01.2017).

традицій, закладених в основу національної правової системи, та її внутрішніх системоутворюючих зв'язків, а отже, від об'єктивних можливостей впливати міжнародно-правовими засобами на зміни законодавства. Тобто, держава у своїх міжнародно-правових відносинах завжди повинна враховувати здатність власної правової системи до гнучкості, тобто здатність сприймати зовнішні впливи, викликані політичними та економічними прагненнями до поглиблення міжнародних інтеграційних зв'язків.

На відміну від звичайної процедури оцінки наслідків участі держави в міжнародному договорі, правова експертиза наслідків участі в договорі щодо уніфікації законодавства має з'ясувати певні особливості: а) ризики укладення міжнародного договору для національної правової системи; б) можливості (здатність) реалізувати його вимоги в умовах існуючої правової системи та системи законодавства; в) часові межі, потрібні для змін національного законодавства та практики. З урахуванням зазначених особливостей, така експертиза має передувати стадії прийняття політичного рішення про участь в міжнародних переговорах з укладення договору, а також на стадії участі в переговорах.

Водночас така експертиза повинна бути реалістичною, тобто об'єктивно оцінювати політичні й правові наслідки вступу держави в міжнародну організацію або міжнародний договір. Це, звісно, не виключає можливість експертизи на етапі ратифікації міжнародного договору, як про це зазначає Закон України «Про міжнародні договори України». Приклад відмови України від ратифікації вже підписаного нею Римського статуту міжнародного кримінального суду на підставі його невідповідності Конституції України свідчить, що попередня правова оцінка цього важливого міжнародно-правового акту була здійснена з порушенням внутрішньодержавних вимог.

Цікавою підставою «жорсткої» міжнародно-правової уніфікації національного законодавства є санкціонування міжнародним договором застосування державами-учасниками міжнародних актів, що не є міжнародно-правовими.

Зокрема, Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден 1973 року²⁴⁹ в Додатку II містить посилання на Міжнародний кодекс побудови і обладнання суден, що перевозять небезпечні хімічні вантажі наливом:²⁵⁰ «...відповідно до Кодексу про хімовоз судно атестовано перевозити виключно ті продукти, що цим Кодексом віднесені до речовин, що створюють тільки небезпеку забруднення» (пп b п. 12). В іншому випадку, на 62-й сесії Комітету з безпеки на морі було схвалено проект Міжнародного кодексу з управління безпечною експлуатацією суден і запобігання забрудненню і спрямований на затвердження 18-ї сесії Асамблеї, що Резолюцією A.741(18) схвалила цей Кодекс, а Резолюцією A.742(18) – порядок проведення контролю. На Конференції 1994 року була прийнята нова глава XI MARPOL, що містить правило 4 – Контроль держави порту за виконанням експлуатаційних вимог. Після набрання чинності главою XI, положення Кодексу набули обов'язкового характеру²⁵¹. Характеризуючи специфіку таких міжнародних договорів, Т. Р. Короткий звертає увагу, що це саме один з тих випадків, коли акти «м'якого» права набувають в такий спосіб міжнародно-правового характеру. Отже, Конвенції в межах предмету свого міжнародно-правового регулювання легалізують застосування у внутрішньому правопорядку держав-учасниць міжнародні кодекси технічних норм.

В іншому випадку, в частині 3 статті 8 Конвенції ООН проти корупції зазначено: «З метою реалізації положень цієї статті кожна Держава-учасниця бере до уваги, у належних випадках і згідно з основоположними принципами своєї правової системи, відповідні ініціативи регіональних, міжрегіональних та багато-

²⁴⁹ Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден від 02.11.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009 (дата звернення: 23.03.2016).

²⁵⁰ Международный кодекс постройки и оборудования судов, перевозящих опасные химические грузы наливом. Принят Комитетом по безопасности на море. Международной морской организации. Резолюция MSC.4 (48) 17 июня 1983 года. URL: <http://docs.cntd.ru/document/499003270> (дата звернення: 02.03.2017).

²⁵¹ Короткий Т. Р. Норми «м'якого права» в механізмі охорони морського середовища. *Актуальні проблеми політики*. 2011. Вип. 43. С. 87.

сторонніх організацій, наприклад, Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб, який міститься в додатку до Резолюції 51/59 Генеральної Асамблеї від 12 грудня 1996 року»²⁵². По суті, дана норма міжнародного договору є юридичною підставою застосування такого міжнародного Кодексу державами-учасниками Конвенції проти корупції.

Оцінюючи подібні ситуації, міжнародно-правова література пропонує вважати неправові акти, на які посиляється міжнародний договір, такими самими за юридичною силою, як і сам міжнародний договір²⁵³. Зокрема, Т. Р. Короткий приводить на підтримку своєї позиції Резолюцію Інституту міжнародного права «Ухвалення загальних багатосторонніх міжнародних конвенцій та недовірних інструментів, які мають нормативну функцію або мету», відповідно до якої обов'язок реалізації недовірних інструментів «...носить міжнародно-правовий характер, оскільки заснований на договірній нормі»²⁵⁴. Такий підхід виглядає доволі логічним. Бажання суб'єктів міжнародного права надати юридичну силу рекомендаційному міжнародному акту може бути реалізованим або шляхом укладення міжнародного договору, або шляхом його впровадження за допомогою звичаєвого права. Обрання договірно-правового способу надання санкції на використання рекомендаційного акту є цілком прийнятним з точки зору реалізації державами своєї міжнародної правосуб'єктності. Це означає, що з точки зору міжнародного права ніщо не може завадити державам надавати юридичну силу рекомендаційним міжнародним актам

²⁵² Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції...

²⁵³ Див.: Медведева М. О. Теоретичні та практичні аспекти реалізації міжнародно-правових норм у галузі охорони навколишнього середовища. К. : Фенікс, 2012. С. 88; Шемякін О. М. Резолюції міжнародних організацій як джерело сучасного міжнародного морського права. *Часопис Київського університету права*. 2003. № 2. С. 71–72.

²⁵⁴ Короткий Т. Р. Імплементация норм рекомендацій Міжнародної морської організації з охорони морського середовища у законодавство України. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. /редкол.: С. В. Ківалов, Л. І. Корміч, Ю. П. Аленін (та інш.). Одеса: Фенікс, 2012. Вип. 45. С. 74.

у той спосіб, який вони самі обирають. Для цього достатньо лише їх згоди на обов'язковість такого рішення.

Однак постає ще одне питання: про які стандарти міжнародно-правової уніфікації законодавства сторін може йти мова в такому випадку, і чи можна взагалі в такому випадку говорити про можливість міжнародно-правової уніфікації? Очевидно, що договори пропонують імплементацію в національне законодавство таких міжнародних рекомендаційних актів, які за своєю природою не були призначені для внутрішньодержавної імплементації, і це може спричинити труднощі в їх внутрішньодержавній реалізації. До того ж, наведені приклади рекомендаційних актів суттєво відрізняються. Тим не менше, само по собі посилання на певні міжнародні акти в міжнародному договорі з встановленням обов'язку їх виконувати, на нашу думку, є достатньо «жорсткою» юридичною підставою для змін у внутрішньодержавному законодавстві сторін. Але спосіб виконання цього міжнародно-правового зобов'язання держави повинні визначити самостійно, з урахуванням особливостей текстуальної побудови міжнародних рекомендацій.

Переважно імплементація буде здійснюватися шляхом трансформації їх текстів у внутрішньодержавні нормативно-правові акти. Саме так має відбуватися з Міжнародним кодексом поведінки державних посадових осіб²⁵⁵. Цей міжнародний акт не готувався в якості тексту прямої дії. Його форма скоріше нагадує модельний нормативний акт, яким держави могли б скористатися для підготовки власного нормативно-правового акту. Для того, щоб переконатися у цьому, достатньо ознайомитися з мовою викладення, наприклад, пункту 1 статті «Загальні принципи»: «Державна посада, як вона визначається у національному законодавстві, це посада, наділена довірою, яка передбачає зобов'язання діяти в інтересах держави», або статті «Повідомлення відомостей про активи»: «Державні посадові особи у відповідності до займаного службового положення і, як

²⁵⁵ Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб від 23.07.1996 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788 (дата звернення: 22.05.2016).

це дозволено або вимагається законом і адміністративними положеннями, виконують вимоги про оголошення або повідомлення інформації про особисті активи і зобов'язання, а також, по можливості, відомостей про активи і зобов'язання чоловіка (дружини) і/або утриманців». Очевидно, не випадково сам текст частини 3 статті 8 Конвенції ООН проти корупції містить слова «...кожна Держава-учасниця бере до уваги, у належних випадках і згідно з основоположними принципами своєї правової системи». Тим не менше, Конвенція хоча і передбачає невідворотність трансформації тексту Кодексу в національне законодавство, але зі збереженням предметного змісту цього міжнародного документу. Таким чином, це є міжнародно-правове договірне зобов'язання держав-учасниць, межі відступу від якого не передбачені.

Так само можна оцінити як спрямоване на жорстку міжнародно-правову уніфікацію посилення міжнародних договорів на Міжнародний кодекс побудови і обладнання суден, що перевозять небезпечні хімічні вантажі наливом, а також Міжнародного кодексу з управління безпечною експлуатацією суден і запобігання забрудненню. Наведений приклад демонструє лише незначну частину міжнародних актів, які можуть потребувати міжнародно-правової уніфікації, незважаючи на їх первинну рекомендаційну природу. Необхідність розглядати кожен з них у якості уніфікованого міжнародного акту підтримується в науковій доктрині²⁵⁶. Зважаючи на той факт, що міжнародні кодекси технічних норм вже самі по собі є уніфікованими актами, уніфікація на їх основі національного законодавства можлива виключно шляхом їх рецепції.

Посилання міжнародного договору на міжнародні неправові акти може бути й більш складним. Та сама Конвенція ООН проти корупції містить ще одну норму: «...кожна Держава-учасниця бере до уваги, у належних випадках і згідно з основоположними

²⁵⁶ Білляр К. Л. Особливості правотворчої функції Міжнародної морської організації (ІМО): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2016. С. 12.

принципами своєї правової системи, *відповідні ініціативи регіональних, міжрегіональних та багатосторонніх організацій*». Отже, Конвенція є міжнародно-правовою підставою для уніфікації внутрішньодержавного законодавства з регіональними кодексами поведінки державних посадових осіб, прийнятих у межах відповідних регіональних міжнародних організацій. Наприклад, відповідно до Рекомендації № R (2000) 10 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців (прийнята Комітетом міністрів на 106-й сесії 11 травня 2000 року), державам-членам Ради Європи запропоновано Модельний кодекс поведінки державних службовців²⁵⁷.

Таким чином, відповідно до Конвенції ООН проти корупції, у держав є юридичний обов'язок впровадити за уніфікованими підходами в межах своєї юрисдикції кодекси поведінки державних службовців. Але Конвенція ООН пропонує при цьому опцію: приймати відповідні кодекси на основі зразку, запропонованого Резолюцією 51/59 Генеральної Асамблеї від 12 грудня 1996 року, або на основі регіональних ініціатив, зокрема, для держав Європи це може бути Модельний кодекс поведінки державних службовців, прийнятий Комітетом Міністрів Ради Європи. Чи існує така опція у держав-членів Ради Європи? Відповідно до Конвенції ООН – так, а відповідно до Статуту Ради Європи та Цивільної Конвенції проти корупції та Кримінальної конвенції проти корупції – не існує. Приймаючи Рекомендацію № R (2000) 10, Комітет Міністрів зазначив у ній: «...рекомендує, щоб уряди держав-учасниць заохочували, відповідно до національного законодавства та принципів державного управління, прийняття національних кодексів поведінки державних службовців, базуючись на Модельному кодексі поведінки для державних службовців, який є додатком до цієї Рекомендації;

²⁵⁷ Рекомендація No R(2000)10 Комітету Міністрів державам – членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців: прийнята Комітетом Міністрів на 106 сесії 11 травня 2000 р. URL: http://www.dridu.dp.ua/cpk/Lib/7_Zapobigannya%20ta%20protydiya%20proyavam%20korup/Legislation/Legislature/Rekomend_poved_DS.pdf. (дата звернення: 22.02.2016).

і уповноважує Групу держав проти корупції (GRECO) контролювати виконання цієї Рекомендації».

Це один з тих випадків, коли виникає конкуренція міжнародно-правових актів, що є правовою підставою для здійснення уніфікації внутрішньодержавного законодавства. І такі випадки не є поодинокими. Наприклад, О. В. Буткевич нагадує про значно більш масштабну проблему, коли у 1968–69 рр. за дорученням Комітету Міністрів Ради Європи експертна група провела аналіз відповідності Європейської конвенції з захисту прав та основних свобод людини 1950 р. та Міжнародного біллью прав людини (зокрема, Міжнародного пакту про громадянські й політичні права 1966 р.). Висновком експертної комісії стало те, що Європейською конвенцією передбачено як значно ширший обсяг нормативного закріплення прав людини, так і більш дієвий, ефективний і реальний механізм їх захисту, аніж відповідною Загальною декларацією прав людини ООН. Розбіжності й суперечності між документами були викладені на 90-ти сторінках французького тексту²⁵⁸. А Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод разом з Протоколами до неї є, як відомо, одним з таких міжнародних договорів, що передбачає обов'язкову відповідність його нормам національного законодавства і практики правозастосування. Саме тому держави разом з Радою Європи перед приєднанням до Конвенції проводять експертизу законодавства на відповідність нормам Конвенції та практиці Європейського суду з прав людини. Таку експертизу проводили й щодо українського законодавства²⁵⁹.

Відповідь на питання, як вирішити колізію, що виникає між міжнародними договорами різного рівня (загальним і регіональним), не завжди знаходиться в юридичній площині, а іноді має

²⁵⁸ Буткевич О. В. Міжнародне право XXI століття: утвердження концепції «живого права». *Альманах міжнародного права*. 2010. Вип. 2. С. 40. (С. 37–47).

²⁵⁹ Compatibility of Ukrainian Law and Practice with the Requirements of the European Convention on Human Rights (Articles 3, 5, 6, 10, 13 and 1 and 3 of Protocol No 1). Kyiv and Strusbourg, December 2000. Doc. HRCAD (2001)4. December 2001. 177 p.

суто прагматичне рішення. Та сама ситуація, що виникла з розбіжністю в обсязі зобов'язань між Міжнародним пактом про громадянські й політичні права і Європейською конвенцією з прав людини, була вирішена Нідерландами на користь останньої передусім тому, що механізм застосування санкцій за Конвенцією визначений більш чітко.

Описуючи «жорсткі» підстави уніфікації, окремо слід звернути увагу на так звану «*триваючу уніфікацію*» національного законодавства на основі укладеного міжнародного договору. Це однаково стосується договірно-правової уніфікації міжнародного публічного та міжнародного приватного права. Не зважаючи на те, що міжнародно-правова форма уніфікації у сфері приватного права має набагато триваліший час існування, вона не повною мірою виправдала своє призначення, а саме – досягнення однотайного регулювання відповідних відносин, тому що частина міжнародних конвенцій досі не вступила в силу з ряду причин, одна з яких – недостатня кількість приєднавшихся до них держав. Існує й ряд інших причин правового, політичного та економічного характеру, аналіз яких заслуговує на окреме дослідження²⁶⁰.

Наочним прикладом цього можуть слугувати міжнародні конвенції, які регулюють відносини щодо перевезень вантажів різними видами транспорту²⁶¹. Міжнародний морський комітет,

²⁶⁰ Griggs P. Obstacles of Uniformity of Maritime Law. *CMI Yearbook*. 2002. CMI, Antwerp, 2003. P. 160; Маковский А. Л. Международно-договорная унификация морского права: некоторые итоги, тенденции и перспективы. *Морской транспорт и международное судоходство: правовые и экономические вопросы*: XIV междунар. конфер. «Мир на морях». М., 1990. С. 157; Стрельцова Е. Д. Отдельные проблемы международно-договорной унификации морского права: постановка вопроса. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 6–7 лютого 2015 р. Одеса, 2015. С. 173.

²⁶¹ Frederic D. C. Political Participation and Legal Reform in the International Maritime Rulemaking Process: From the Hague Rules to the Hamburg Rules. *22 Journal of Maritime Law and Commerce*. 1991. V. 22. N 1. P. 83–85. Стрельцова Е. Д. Міжнародна уніфікація права в сфері морських перевезень вантажів: сучасний стан. *Перші юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васюковського*: матеріали міжнар. науково-практич. конференції. Одеса, 15–16 квітня 2011. Одеса: Астропринт, 2011. С. 62–65.

який свого часу ініціював широкомасштабну міжнародно-договірну уніфікацію, враховуючи декілька невдалих спроб уніфікації, навіть переорієнтував свою тактику на збільшення кількості ратифікацій державами найбільш важливих з діючих конвенцій, а також на ретельніший аналіз імплементації та тлумачення їх норм у національній практиці правозастосування²⁶². Отже, створювалися передумови для започаткування практики *compliance* оцінювання дотримання міжнародних договорів уповноваженими міжнародними контрольними органами. Подібні процеси відбувалися також у інших сферах міжнародно-правового співробітництва. Починаючи з 70-років XX століття багато міжнародних договорів передбачають міжнародний контроль за їх дотриманням з боку спеціальних міжнародних органів, які ще називають *compliance* органами.

Це з часом дозволило говорити про таку міжнародно-правову підставу уніфікації законодавства, яка ґрунтується на *дотриманні актів міжнародного «м'якого» права, що впливають з участі в міжнародних договорах*. Такий вид «триваючої уніфікації» можна розглядати як певний різновид звичайної «жорсткої» уніфікації, але з врахуванням суттєвих організаційно-правових особливостей, що її супроводжують.

На нашу думку, всі міжнародні *compliance* органи можуть бути умовно поділеними на три види в залежності від їх здатності впливати на міжнародно-правову уніфікацію. До першої групи належать ті, що відповідно до самого міжнародного договору здійснюють його регулярне офіційне тлумачення. Кількість таких міжнародних органів найменша, і це зазвичай суди. Другу групу, більш численну, складають міжнародні *compliance* органи з повноваженнями надавати

²⁶² Griggs P. Obstacles of Uniformity of Maritime Law... P. 165; Streltsova E. J. Uniform International Private Maritime Law as a Tool for Facilitating Maritime Dispute Resolution. Четверті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвяч. пам'яті Є. В. Васьковського: матер. міжнар. науково-практ. конф. Одеса, 16 травня 2014. Одеса, 2014. С. 207.

оцінку дотримання міжнародного договору і ухвалювати за результатами оцінювання акти тлумачення такого договору. До третьої групи належать *compliance* органи, які збираються в режимі дипломатичних конференцій і обмежуються заслуховуванням оціночних звітів, не впливаючи на зміст міжнародно-правових зобов'язань за міжнародним договором. Ознакою усіх цих міжнародних органів є необмежені за часом контрольні повноваження, пов'язані з оцінкою того, як діють норми відповідних міжнародних договорів у швидко змінюваному світі. Розуміння необхідності для держав пристосовувати виконання своїх міжнародно-правових зобов'язань до таких змін і породжує у зазначених органів далеко не завжди визначені самими договорами «повноваження» адаптувати їх норми до сучасних потреб. Це й спричиняє так би мовити «тривалість уніфікації» законодавства на основі міжнародного договору, хоча усі необхідні імплементаційні процедури могли бути завершені після набуття ним чинності багато років тому.

Лише щодо *першої групи* міжнародних органів контролю у держав існує беззаперечний обов'язок здійснювати уніфікацію законодавства на підставі їх рішень, оскільки це витікає безпосередньо з міжнародного договору. Наприклад, у частині 1 статті 32 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод закріплено право Європейського суду тлумачити її: «Юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до статей 33, 34, 46 і 47». Частина 1 статті 64 Американської конвенції з прав людини надає таке право Американському суду з прав людини: «Держави-члени Організації можуть консультуватися з Судом з питання тлумачення цієї Конвенції або інших договорів, пов'язаних із захистом прав людини в американських державах»²⁶³. Відповідно до частини 3 статті 45 Африканської хартії прав людини

²⁶³ American Convention on Human Rights «Pact of San Jose, Costa Rica». 22.11.1969. URL: https://www.oas.org/dil/access_to_information_American_Convention_on_Human_Rights.pdf (дата звернення: 12.02.2017).

і народів, Африканська Комісія з прав людини і народів уповноважена «...давати тлумачення всіх положень цієї Хартії на прохання будь-якої Сторони, будь-якої організації ОАЕ або африканської організації, визнаної ОАЕ»²⁶⁴. Повноваженням тлумачити Установчі договори Європейського Союзу наділений Суд ЄС²⁶⁵, що створює для держав обов'язковість визнавати такі його ухвали.

Щодо *другої групи* міжнародних *compliance* органів, значно складнішим є з'ясування їх міжнародно-правових повноважень не лише надавати оцінку дотримання міжнародного договору, а й ухвалювати за результатами оцінювання акти тлумачення зазначеного договору. Віднесення таких актів до міжнародного «м'якого» права є так само поширеним, як і невизнання їх юридичної сили ані науковою доктриною, ані міжнародно-правовою практикою.

Особливість актів міжнародного «м'якого» права, які ухвалюються на підставі участі держави в міжнародних договорах, полягає передусім у необхідності з'ясування юридичного зв'язку між укладеним міжнародним договором і повноваженнями створеного на його підставі *compliance* органу (конвенційного органу контролю) приймати акти автентичного тлумачення. Це зробити досить складно, зважаючи на політизовані організаційно-правові механізми впливу на держави, що постійно зміцнюються в міжнародних міжурядових організаціях.

Візьмемо, наприклад, Комітет з прав людини, створений відповідно до Міжнародного пакту про громадянські й політичні права²⁶⁶. Перший Факультативний протокол визначає такі повноваження Комітету: «4) Комітет вивчає доповіді, подані державами,

²⁶⁴ African Charter on Human and Peoples' Rights. 27.06.1981. URL: http://www.achpr.org/files/instruments/achpr/banjul_charter.pdf (дата звернення: 12.02.2017).

²⁶⁵ Див.: Анакіна Т. М. Судовий прецедент у праві Європейського Союзу : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 231 с.; Комарова Т. В. Юрисдикція Суду Європейського Союзу : монографія. Х. : Право, 2010. 360 с.

²⁶⁶ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 11.03.2017).

які беруть участь у цьому Пакті. Він надсилає державам-учасникам свої доповіді і такі зауваження загального порядку, які вважатиме доцільними. Комітет може також послати Економічній і соціальній раді ці зауваження разом з примірниками доповідей, одержаними ним від держав, які беруть участь у цьому Пакті. 5) Держави-учасниці цього Пакту можуть подавати до Комітету свої міркування щодо будь-яких зауважень, що їх може бути зроблено відповідно до пункту 4 цієї статті». Крім того, Комітет володіє «квазі-судовими» повноваженнями, чим він відрізняється від інших універсальних міжнародних органів щодо захисту прав людини. Належність його до «квазі-судових» пояснюється особливостями процедури проходження скарг: він приймає скарги від окремих осіб за такою ж процедурою, як і міжнародні судові органи з прав людини, але розгляд скарг відбувається за несудовими процедурами. Його рішення є обов'язковим для виконання державами, хоча викладається у формі рекомендації. Отже, офіційно Комітет не має повноважень надавати автентичні тлумачення Пакту.

У якості ще одного прикладу можна навести універсальний механізм контролю за дотриманням Конвенції ООН проти корупції. У Конвенцію ООН проти корупції не були включені положення про контрольні органи, що пояснюється, зокрема, бажанням уникнути можливих проблем з контролем і через це збільшити кількість держав-підписантів. Однак Конвенція передбачила створення Конференції в якості органу з обговорення стану її виконання, і вже сама Конференція держав-членів Конвенції у листопаді 2009 року прийняла Резолюцію 3/1 під найменуванням «Механізм огляду»²⁶⁷, що можна вважати започаткуванням її контрольних повноважень.

²⁶⁷ Резолюція 3/1 Конференции государств-участников Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции «Механизм обзора хода осуществления Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции» от 13.11.2009 г. URL: https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/ReviewMechanism-BasicDocuments/Mechanism_for_the_Review_of_Implementation_-_Basic_Documents_-_R.pdf (дата звернення: 14.08.2016).

Зазначена Резолюція була прийнята на основі частини 7 ст. 63 Конвенції, відповідно до якої «Конференція Держав-учасниць, якщо вона вважає за необхідне, засновує будь-який відповідний механізм або орган з метою сприяння ефективному здійсненню Конвенції». Цією Резолюцією Конференція визначила також сферу повноважень новоствореного механізму. Зважаючи на надто обережний процес створення контрольного механізму, наразі важко передбачити його можливість здійснювати тлумачення Конвенції, але, виходячи з практики інших *compliance* органів ООН, Конференція, очевидно, також спробує це робити.

Подібні приклади, скільки б їх не наводили, засвідчують лише той факт, що кожен з таких органів потребує окремого підходу до оцінки обов'язковості дотримання його рішень, і формально-юридичного дослідження для з'ясування правової природи таких актів буде явно недостатньо. Хоча такі спроби (причому, вдалі) цілком можливі.

Наприклад, звертаючись до тлумачень Міжнародного пакту про громадянські й політичні права Комітетом з прав людини, Л. Гусейнов зазначає, що «...тлумачення договірних норм про права людини не має якогось автономного або невідомого загальному міжнародному праву інструментарію; встановлення нормативного змісту того чи іншого права індивіда в цілому не виходить за рамки статей 31-33 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. Разом з тим, *особлива природа міжнародних «правозахисних» договорів*, що визнана як в доктрині, так і в практиці міжнародного права, не може не проявлятися і через їх тлумачення: зокрема, вона вимагає від інтерпретатора додання вирішального значення їх об'єкту та мети, з можливим ігноруванням при цьому інших засобів і прийомів тлумачення». І коли цей науковець повертається до питань практики тлумачення Комітетом з прав людини Пакту про громадянські й політичні права, він погоджується з існуванням такого права, зокрема пояснюючи, що Комітет констатував можливість автономного тлумачення

статті 26 Пакту²⁶⁸. Дійсно, нічим іншим, як тлумаченням Пакту Комітетом з прав людини можна назвати, наприклад, підготовленим ним «Зауваження загального порядку з питань, що стосуються застережень, які робляться під час ратифікації Пакту, або факультативних протоколів до нього, або при приєднанні до них, або щодо заяв, зроблених на підставі статті 41 Пакту»²⁶⁹.

З такою оцінкою повноважень Комітету з прав людини варто погодитися. Однак це не пояснює правомірність реалізації подібних повноважень іншими міжнародними конвенційними органами з прав людини, хіба що це можливо зробити за аналогією. На нашу думку, тут доречно було б застосовувати інші підходи. Г. Лаутерпахт писав у 1950 році про необхідність створення міжнародних органів щодо захисту прав людини, компетенцію яких держави повинні визнавати²⁷⁰. Отже, мова йшла не лише про важливість конвенційного права прав людини, але й про світоглядні (!) позиції щодо розуміння цінності людини та її прав, які мали б походити від міжнародного органу і які б мали юридичне значення. Така можливість наразі виникає у багатьох конвенційних органів дотримання міжнародних договорів з прав людини, які в такий спосіб збагачують розуміння прав людини²⁷¹. Водночас, міжнародно-правова доктрина доволі часто не знаходить достатніх міжнародно-правових підстав для визнання юридичної сили

²⁶⁸ Гусейнов Л. Особенности толкования международных договоров о правах человека. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 1999. № 2. С. 3. URL: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/30254/1/1999_2_JILIR_guseinov_r.pdf (дата звернення: 11.07.2017).

²⁶⁹ Замечание общего порядка по вопросам, касающимся оговорок, которые делаются при ратификации Пакта или Факультативных протоколов к нему или при присоединении к ним, или относительно заявлений, сделанных на основании статьи 41 Пакта. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/gencomm/Rhrcom24.html> (дата звернення: 12.08.2017).

²⁷⁰ Lauterpacht H. *International Law and Human Rights*. London: Stevens 1950. P. 383.

²⁷¹ Nowak M. *UN Covenant on Civil and Political Rights. CCPR Commentary*. N.P. Engel, Publisher. Keln. Strasbourg, Arlington, 1993. 947 p.

подібних рішень. «Результати більшості наглядових органів з прав людини, навпаки, не є юридично обов'язковими для сторін, що стоять перед ним, принаймні формально, з точки зору чітких положень, що містяться в договорах з прав людини, які вони тлумачать і застосовують як частину здійснення функції контролю», – констатує А. фон Штаден²⁷².

У такому випадку чітко передбачити на національному рівні перспективи уніфікації національного законодавства з нормами міжнародного договору, відповідно до рішень міжнародного контрольного органу, стає надзвичайно складною справою. Це означає, що держава в кожному такому випадку повинна надавати спеціальну політико-правову оцінку доцільності входження у відповідні міжнародно-правові органи та ретельно контролювати свою участь в них. На нашу думку, загальний підхід до оцінювання, а, отже, і до доцільності використання актів *compliance* органів, лежить у площині розуміння динамічності міжнародного права, його здатності реагувати на події світу. В іншому випадку міжнародне право буде просто не в змозі адекватно відповідати на виклики цивілізації. Не випадково Д. Шелтон зазначає, що міжнародні інститути дедалі більшою мірою приймають різні форми, що переходять від юридично обов'язкового характеру до необов'язкового («м'якого» права) і, навпаки, від юридично розпливчастих – до чітких, уніфікованих, обов'язкових²⁷³.

²⁷² Staden A. On The Causal Significance Of Legal Status: Compliance With Binding And Non-Binding Decisions Of International Human Rights Supervisory Bodies. University of Hamburg, 2016. P. 1. URL: <http://web.isanet.org/Web/Conferences/HR2016-NYC/Archive/503ff1f5-99cb-48c1-a8bd-517ce891f598.pdf> (дата звернення: 26.08.2017)

Див. про це також: Alebeek R. Van, Nollkaemper P. A. The Legal Status of Decisions by Human Rights Treaty Bodies in National Law/ UN Human Rights Treaty Bodies: Law and Legitimacy. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. P. 356–413; Civil Society, International Courts and Compliance Bodies / editors: Treves T., Frigessi di Rattalma M., Tanzi A., Fodella A., Pitea C., Ragni Ch. TMC Asser Press: The Hague. 2005. 338 p.

²⁷³ Shelton D. Normative Hierarchy in International Law. *The American Journal of International Law*. 2006. April. Vol. 100. No. 2. P. 292.

Найбільш відома наразі – модель «живого права», що є доволі привабливою для з'ясування міжнародно-правової природи актів міжнародних органів з контролю за дотриманням багатосторонніх міжнародних договорів. У науці міжнародного права ця концепція була запропонована Е. Нісом²⁷⁴, але у вигляді системи поглядів її можна знайти у Є. Ерліха, як пов'язану зі здатністю права розвиватися й змінюватися залежно від зміни суспільних відносин. У сфері міжнародно-правових відносин ця концепція вперше, і мабуть найбільш ефективно, була втілена в життя Європейським судом з прав людини. Є. Ерліх спеціально не займався міжнародним правом, його вчення мало загальноправове значення та полягало в тому, що «...позитивне право не відбиває у своєму змісті всієї багатогранності життя, воно є мертвим. Справжнє, тобто живе право, зосереджене не в томах законодавчих актів, які дають лише загальне спрямування, а міститься, насамперед, у статутах підприємств, союзів підприємців, різного роду господарських договорах, угодах, що укладають між собою суб'єкти підприємництва та торговельної діяльності, у колективних договорах тощо»²⁷⁵. Фактично, це свідчить про децентралізацію джерел права, що збільшує його залежність від соціального життя суспільства, наближає до реальних відносин у цьому суспільстві, в якому можуть існувати плюралізовані правопорядки.

Практична значущість цих ідей для міжнародного права виявилася надзвичайно корисною і, судячи з усього, не обмежується і не може обмежуватися практикою Європейського суду з прав людини або міжнародних органів з прав людини. Тут варто згадати консультативний висновок Міжнародного суду ООН від 21 червня 1971 року «Юридичні наслідки для держав щодо триваючої присутності Південної Африки у Намібії», в якому було зазначено: «Між-

²⁷⁴ Буткевич О. В. Міжнародне право ХХІ століття: утвердження концепції «живого права». *Альманах міжнародного права*. 2010. Вип. 2. С. 37.

²⁷⁵ Копейчиков В. В. Живе право. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / відп. ред. Ю. С. Шемпученко. К. : *Українська енциклопедія*, 1999. Т. 2. С. 429–430.

народно-правовий акт слід тлумачити і застосовувати в рамках всієї правової системи, що функціонує під час тлумачення. У сфері, до якої належить справа, що розглядається, *corpus juris gentium* суттєво збагатився, і Суд, якщо він покликаний сумлінно здійснювати свої функції, не може цього ігнорувати»²⁷⁶. А. З. Маник у зв'язку з цим цілком доцільно звертає увагу, що, хоча ідеї Є. Ерліха були пов'язані передусім з можливостями впливу на еволюцію права з боку судів, у міжнародному праві цим не обмежується. Значною частиною «живого» міжнародного права є норми «м'якого права», створені міжурядовими і навіть неурядовими міжнародними організаціями²⁷⁷. Більше того, деякі сучасні дослідники пов'язують вчення Є. Ерліха з поясненням процесів глобалізації права²⁷⁸.

Застосування концепції «живого права» створює широкі можливості для тлумачення багатостороннього міжнародного договору міжнародним органом контролю за його дотриманням. Наразі така концепція використовується Комітетом ООН з прав людини, Комітетом експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, Групою держав проти корупції, Комітетом Ради Європи з питань боротьби з катуваннями та багатьма іншими. Як наслідок, з'явилося поняття «права» навколо практики застосування відповідного міжнародного договору. Коментуючи такі ситуації, І. С. Нуруллаєв зазначав: «Цілком очевидно, що у разі існування лише тексту міжнародного договору, за відсутності практики його застосування, немає сенсу говорити ще й про якесь «право» цього договору. «Право» виникає

²⁷⁶ Правовые последствия для государств, вызываемые продолжающимся присутствием Южной Африки в Намибии (Юго-Западная Африка) вопреки резолюции 276 (1970) Совета Безопасности ООН (Консультативное заключение от 21 июня 1971 г.). *ICJ Reports*. 1971. P. 31–32.

²⁷⁷ Див.: Маник А. З. Ідеї концепції «живого» права Євгена Ерліха у розвитку сучасного міжнародного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2018. С. 16.

²⁷⁸ Антонов А. В. Ойген Эрлих: живое право против правового плюрализма? *Правоведение*. 2013. № 1 (306). С. 163.

як наслідок дотримання, принаймні, двох принципових умов. По-перше, необхідним є застосування та тлумачення міжнародного договору міжнародним органом. По-друге, держави, беззаперечно, у юридичній формі погоджуються визнавати обов'язковими для себе ці тлумачення»²⁷⁹.

Отже, поняття «триваючої уніфікації» внутрішньодержавного права на основі укладеного багатостороннього міжнародного договору *не має чітко визначених часових меж*: потреба в уніфікації буде виникати кожного разу, коли конкретні суспільні потреби в межах предмету міжнародного договору будуть потребувати корекції міжнародно-правових зобов'язань за цим договором. Класичні приклади подібних тлумачень Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод з практики Європейського суду з прав людини беззаперечно це доводять²⁸⁰, хоча тут і зберігається певна двозначність. Як зазначає Л. Гусейнов «Європейський суд з прав людини однозначно заявляє, що стаття 12 Європейської конвенції з прав людини, гарантуючи право на вступ до шлюбу, не може тлумачитися, як така, що включає право на розлучення, хоча таке право тепер є загальновизнаним у Європі». Однак той самий

²⁷⁹ Нуруллаєв І. С. Міжнародно-правове співробітництво в системі Ради Європи у боротьбі з корупцією: дис. ... канд. юрид. наук... С. 85.

²⁸⁰ Case of Tyrer v. the United Kingdom (appl. No 5856/72). *Judgment*. 25.04.1978. ECHR. Strasbourg. § 31. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57587>; Case of Marckx v. Belgium (appl. No 6833/74). *Judgment*. 13.06.1979. ECHR. Strasbourg. § 41. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-57534"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{); Case of Matthews v. the United Kingdom (appl. No 24833/94). *Judgment*. 18.02.1999. ECHR. Strasbourg. § 39 URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-58910"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{); Case of The Loizidou v. Turkey (appl. No15318/89). *Judgment*. 18.12.1996. ECHR. Strasbourg. § 71. URL: <https://www.asylumlawdatabase.eu/en/content/ecthr-loizidou-v-turkey-application-no-1531889-18-december-1996>; Case of Van der Mussele v. Belgium (appl. No 8919/80). *Judgment*. ECHR. Strasbourg. § 32. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{"itemid":\["001-57591"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{); Case of Kress v. France (appl. No 39594/98). *Judgment*. 07.06.2001. ECHR. Strasbourg. § 70. URL: https://www.menschenrechte.at/orig/01_3/Kress.pdf; Case of Stes Colas and others v. France (appl. No 37971/97). *Judgment*. 16.04.2002. ECHR. Strasbourg. § 41. URL: <http://echr.ketse.com/doc/37971.97-en-20020416/view/>; Case of Mamatkulov and Abdurasulovic v. Turkey (appl. No 46827/99 and 46951/99). *Judgment*. 04.02.2005. ECHR. Strasbourg. § 94 URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-68183"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) та інші.

Європейський суд, як ми переконалися вище, не раз виводив зі змісту того чи іншого права «нові» зобов'язання, які навряд чи б стали «продуктом» тлумачення, яке традиційно застосовується»²⁸¹.

Другою особливістю «триваючої уніфікації» є висока вірогідність відхилення уповноваженого міжнародного органу від тексту міжнародного договору під час наступних тлумачень. З цього приводу вартим уваги є застереження О. В. Буткевич: «...міжнародне право є “живим організмом”, системою, що здатна пристосовуватися до змінних обставин. Сьогодні проявом такого характеру міжнародного права стає взаємодія трьох чинників у формуванні міжнародного правопорядку XXI ст. – міжнародного договору, економічного інтересу та політичної доцільності»²⁸². За цих обставин «розвиток» договірних положень міжнародними конвенційними органами не лише не виглядає неможливим, а й цілком вписується в межі «політичної доцільності»: укладення нового багатостороннього міжнародного договору виглядає набагато менш раціональним, аніж тлумачення його норм уповноваженим конвенційним органом без використання усіх процедур, необхідних у разі укладення нового договору.

Таким чином, постає питання про можливі допустимі підходи до тлумачення багатосторонніх міжнародних договорів, що передбачають тривалу практику їх реалізації в державах-учасниках уповноваженими міжнародними органами з урахуванням загального підходу до тлумачення міжнародних договорів, сформульованого у статті 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів: «Договір повинен тлумачитися добросовісно та у відповідності зі звичайним значенням, що слід надавати термінам договору в їх контексті, а також у світлі об'єкту та цілі договору». Зважаючи на зазначені положення Віденської конвенції 1969 року,

²⁸¹ Гусейнов Л. Особенности толкования международных договоров о правах человека... *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 1999. № 2. С. 4. URL: <http://evolutio.info/content/view/284/50/>

²⁸² Буткевич О. В. Міжнародне право XXI століття: утвердження концепції «живого права»... С. 39.

чи можливим є погляд на міжнародний договір як на «живе право»? Тобто, де закінчується згода держав взяти на себе міжнародно-правові зобов'язання за міжнародним договором, і де починається «живий» міжнародний договір?

Відповідь на це питання можна було б почати загальним зауваженням Б. Ченга, що пропозиція сторін включити до тексту міжнародного договору ті чи інші положення передбачає, що вони будуть застосовуватися не обмежено (! – Є.С.), а відповідно до загального змісту положень, як їх бачили сторони під час укладення договору²⁸³. Здатність побачити загальний зміст зобов'язань за вузькими межами договірної термінології вже надає можливість враховувати ті чи інші життєві обставини, що дозволяють договору діяти з врахуванням мінливої реальності, в якій знаходяться сторони. Цілком зрозуміло, що докорінна зміна обставин повинна й буде мати наслідком припинення міжнародного договору, але поки цього не сталося, завжди зберігається можливість забезпечувати реалізацію договірних норм, хоча обставини, що існували в момент його укладення, змінилися. І. І. Лукашук у зв'язку з цим зауважує: «Міжнародні відносини розвиваються настільки інтенсивно, що «буква» договору та початкові наміри сторін легко можуть відстати від них, що призведе до втрати договором свого значення. Тому все більшу роль отримують наміри сторін, закріплені в цілях договору. Договір не заморожує початкові наміри сторін: він втілює їх узгоджені волі, що не можуть не змінюватися під впливом життєвих обставин»²⁸⁴. На важливість врахування «зовнішніх обставин» під час тлумачення міжнародного договору вказує МакНейр, щоправда, як зауважує А. Ост, це не можуть бути абстрактні поняття²⁸⁵. М. Гердеген

²⁸³ Cheng B. *General Principles of Law as Applied by International Courts and Tribunals*. London: Stevens, 1953. P. 107.

²⁸⁴ Лукашук И. И. *Современное право международных договоров*. В 2 т. Т. 1. *Заключение международных договоров*. М.: Волтерс Клувер, 2004. С. 582.

²⁸⁵ Aust A. *Modern Treaty Law and Practice*. 2-nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. P. 235.

абсолютно правий, коли зазначає, що «...телеологічне тлумачення може стати засобом для динамічного тлумачення договору, яке віддаляється від суверенної волі сторін у момент укладення договору». А далі він висловлює дуже цікаву думку: «Тлумачення за змістом і метою договору може мати доповнювальне тлумачення (зі встановленням гіпотетичної волі сторін) у випадках, коли договір треба застосовувати до ситуації, не передбаченої сторонами договору»²⁸⁶.

Ці положення знайшли відображення в принципі ефективності тлумачення міжнародних договорів, який зазвичай виводять з загальноправового принципу «договір слід тлумачити так, щоб він залишався дієвим». Отже, сама ідея такого тлумачення міжнародного договору передбачає не лише збереження його життєздатності, але й переводить його реалізацію в площину «живого» права. За словами Л. Гусейнова, саме ефективне тлумачення міжнародних договорів є досить поширеним у практиці міжнародних органів з прав людини²⁸⁷. Але на цьому подібна практика далеко не завершується. Відповідні приклади відомі в практиці антикорупційних міжнародних органів Ради Європи²⁸⁸.

Також постає питання щодо процедури прийняття рішення такими міжнародними органами. Як відомо, сучасна міжнародна практика прийняття тексту багатостороннього міжнародного договору переважно схиляється до методу консенсусу або одноголосності²⁸⁹. Це пояснюється особливою відповідальністю даної стадії укладення міжнародного договору, коли держави мають можливість востаннє вплинути на зміст тексту майбутнього міжнародного договору перед наданням згоди на його обов'язковість. Отже, і

²⁸⁶ Гердеген М. Міжнародне право: підруч. для вивч. основ сучас. міжнар. права : пер. 9-го вид., переробл. і допов. / пер. з нім. Р. Корнута. К. : К.І.С., 2011. С. 152.

²⁸⁷ Гусейнов Л. Особенности толкования международных договоров о правах человека... С. 4.

²⁸⁸ Нуруллаев І. С. Міжнародно-правове співробітництво в системі Ради Європи у боротьбі з корупцією: дис. ... канд. юрид. наук... С. 89–91.

²⁸⁹ Aust A. Modern Treaty Law and Practice... P. 84–92.

прийняття будь-яких тлумачень міжнародних договорів багатосторонніми міжнародними органами має відбуватися з дотриманням таких самих процедур²⁹⁰.

Тут варто зауважити, що сучасна міжнародно-правова доктрина визнає можливість авторитетного тлумачення міжнародних договорів міжнародними органами: «Офіційним вважається тлумачення договору його учасниками чи міжнародними органами, які вказуються в тексті договору, або органами, що спеціально створені самим договором»²⁹¹. Але з цього випливає принципово важливий висновок, що саме такі міжнародні органи й є органами тлумачення відповідних договорів. Отже, процедури цих міжнародних органів мають бути пристосованими до прийняття актів тлумачення міжнародних договорів. У реальності переважна більшість таких органів чудово усвідомлює, що у разі внесення до порядку денного питань тлумачення міжнародних договорів, скоріше за все результат буде мінімальним, тому що держави будуть ставитися до процедури з врахуванням її юридичного значення. Тому міжнародні органи з контролю за дотриманням міжнародних договорів, які й мають право тлумачити договори, у переважній більшості використовують процедури прийняття актів «м'якого» права. Це й породжує надзвичайну поширеність так званих «м'яких» підстав уніфікації внутрішньодержавного законодавства.

Отже, перейдемо до третього виду міжнародних конвенційних органів контролю за дотриманням міжнародних договорів, з актами яких можуть бути пов'язані «м'які» підстави міжнародної уніфікації національного законодавства. З часом до таких органів додалися інші органи міжнародних міжурядових організацій, що також претендують на здатність впливати на уніфікацію міжнародного права та міжнародно-правову уніфікацію національного

²⁹⁰ Київець О. В. Тлумачення міжнародних договорів. *Часопис Київського університету права*. 2011/2. С. 286–289.

²⁹¹ Міжнародне право. Основні галузі : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. К. : Либідь, 2004. С. 29.

законодавства. Проблема реалізації так званих «м'яких» підстав національної уніфікації в юридичному сенсі є одночасно і простішою, і складнішою, ніж її здійснення на основі міжнародного договору, оскільки в такому випадку постає питання пошуку міжнародно-правових підстав уніфікації національного законодавства, а це не завжди вдається зробити. Ключовим завданням тут є, з одного боку, з'ясування юридичної сили актів «м'якого» права, а з іншого боку – юридична мотивація так званої «м'якої» уніфікації на основі відповідних актів міжнародного «м'якого» права. При цьому варто враховувати, що «м'які» підстави уніфікації національного законодавства не завжди виникають за відсутності відповідного міжнародного договору, навколо якого може відбуватися та чи інша діяльність держав у межах відповідних договірних міжнародних органів. Що більше, «м'які» підстави міжнародної уніфікації не обов'язково пов'язані з існуванням акту «м'якого» міжнародного права, визнаного міжнародним співтовариством або регіональною міждержавною спільнотою, хоча найчастіше це відбувається саме так.

Не більше, ніж якості прикладу в межах цього дослідження, можна назвати деякі міжнародні рекомендації (деякі автори часом відносять такі акти до «м'якого» права, що цілком можливо за відсутності чіткої міжнародно-правової визначеності щодо цього питання): Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою²⁹², Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями 1957 року²⁹³, Звід принципів захисту всіх осіб, які підпадають під загрозу або ув'язнені у будь-якій формі²⁹⁴,

²⁹² Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, прийнята Резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї від 29 листопада 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114 (дата звернення: 22.04.2017).

²⁹³ Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями від 30.08.1955 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212 (дата звернення: 22.04.2017).

²⁹⁴ Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню у будь-якій формі. Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU88315.html (дата звернення: 15.02.2016).

Принципи медичної етики, які стосуються ролі медичних працівників, особливо лікарів, у захисті ув'язнених та затриманих від катувань та іншого жорстокого, нелюдського або принизливого ставлення чи покарання, прийняті резолюцією 37/194 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1982 року²⁹⁵; показовим є також міжнародне співробітництво в екологічній сфері, де з 70-х років XX століття ЮНЕП розробила десятки безпекових «керівних принципів» у сфері охорони здоров'я, де активно приймає акти ВООЗ щодо запровадження стандартів із забезпечення якості продовольства, низку таких актів приймала ФАО.

Зазвичай подібні акти ухвалюють міжнародні міжурядові організації. Отже, постає питання про юридичні наслідки участі держав у діяльності таких органів, якщо вони *не уповноважені* ухвалювати акти тлумачення відповідного міжнародного договору та не уповноважені створювати норми міжнародного права. В міжнародно-правових дослідженнях таке питання виникало неодноразово, але єдиної відповіді на нього так і не було надано.

Складність відповіді на це питання лежить передусім у площині з'ясування готовності держав брати на себе юридичні зобов'язання за наслідками голосувань у таких органах. Отже, «м'які» засоби уніфікації національного законодавства можуть мати юридичне значення для держав лише в разі згоди останніх діяти відповідним чином. Інакше кажучи, м'які засоби повинні певним чином трансформуватися на жорсткі, наприклад, шляхом звичаєво-правового визнання їх обов'язковості. В іншому випадку дії держав щодо актів «м'якого» права будуть мати політичні, а не правові підстави. Характеризуючи акти «м'якого» права, зазвичай звертають увагу на те, що виконання таких

²⁹⁵ Принципи медичної етики, які стосуються ролі медичних працівників, особливо лікарів, у захисті ув'язнених та затриманих від катувань та іншого жорстокого, нелюдського або принизливого ставлення чи покарання, прийняті резолюцією 37/194 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1982 року. URL: http://www.aumf.net/emergencywarsurgery/ ukr_chapters/EWS_App1.pdf (дата звернення: 15.02.2016).

актів «...спирається виключно на їх авторитет і пов'язані з ними наміри сторін (наприклад, укласти в майбутньому міжнародну угоду або довести свою прихильність відображеним у документі ідеалам, або закріпити деякі стандарти)»²⁹⁶. При цьому додають, що на відміну від невиконання імперативних норм (які зобов'язують або забороняють, що тягне застосування заходів міжнародно-правової відповідальності), недотримання рекомендаційних норм позбавляє відповідні держави правової можливості користуватися певними благами (вигодами) міждержавного співробітництва. Г. В. Ігнатенко відносить такого роду наслідки до міжнародно-правових санкцій *sui generis*, тобто реалізація норм «м'якого» права спирається на деякі унікальні обставини, що зазвичай не мають правової форми, але мають міцну політичну підтримку²⁹⁷.

Незважаючи на суто рекомендаційний характер таких документів (немає навіть квазі-юридичних підстав віднести їх до актів міжнародного «м'якого» права), не існує міжнародно-правових чи внутрішньо правових заборон щодо можливості їх використання з метою внутрішньодержавної імплементації, або навіть уніфікації національного законодавства на їх основі. Скоріше навпаки, існує цілком очевидне прагнення міжнародних міждержавних організацій надати їм певного квазі-правового значення. М. О. Медведєва прямо зазначає щодо подібних актів з міжнародного екологічного співробітництва, що вони «спрямовані на те, щоб спонукати уряди та інші зацікавлені сторони, як державні, так і приватні, вживати заходів з охорони навколишнього середовища на добровільній основі»²⁹⁸. Такі заклики містяться і в самих

²⁹⁶ Міжнародне право : навч. посібник / за ред. М. В. Буроменського. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 52.

²⁹⁷ Ігнатенко Г. В. Заключительный акт общеевропейского совещания в Хельсинки. *Правоведение*. 1976. № 3. С. 97.

²⁹⁸ Медведєва М. О. Теоретичні та практичні аспекти реалізації міжнародно-правових норм у галузі охорони навколишнього середовища... С. 91.

резолуціях. Наприклад, ухваливши Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, Генеральна Асамблея ООН вирішила: «...постановляє передати його урядам з рекомендацією позитивно розглянути питання про його використання в рамках національного законодавства або практики, в якості збірки принципів, яких повинні дотримуватися посадові особи з підтримання правопорядку»²⁹⁹.

Отже, найчастіше питання «м'яких» міжнародно-правових підстав уніфікації національного законодавства обертається навколо двох міжнародно-правових проблем: з одного боку, це питання юридичної сили резолюцій міжнародних організацій для їх держав-учасниць, а з іншого – це питання повноважень певних міжнародних організацій та їх органів.

Щодо юридичної сили міжнародних організацій, найчастіше в сучасних дослідженнях з міжнародного права їх значення як джерел загального міжнародного права оцінюють критично³⁰⁰. Тобто такі резолюції за загальним правилом не можна розглядати в якості міжнародно-правових підстав уніфікації національного законодавства. Хоча саме такими резолюціями створю-

²⁹⁹ Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка. Резолюция 34/169 Генеральной Ассамблеи ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282 (дата звернення: 11.04.2017).

³⁰⁰ Яновский М. В. Генеральная Ассамблея ООН. Кишинев : Штиинца, 1971. 301 с.; Лукашук И. И. Нормы международного права в международной правовой системе. М. : Спарк, 1997. 322 с.; Шпакович О. М. Критерії класифікації актів міжнародних організацій. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 117 (част. I). 2013. С. 34–47; Сарвино Ю. А. Внутреннее право международных организаций: на примере ЮНЕСКО : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / М. 2009. 188 с.; Robilant Anna Di. Genealogies of Soft Law. *The American Journal of Comparative Law*. 2006. Vol. 54. № 3. С. 499–554; Shelton D. Normative Hierarchy in International Law. *The American Journal of International Law*. 2006. Vol. 100. № 2. P. 291–323; D'Amato A. International Soft Law, Hard Law, and Coherence. *Northwestern Public Law Research Paper* 2008. No. 08-01. 31 p. URL: <http://ssrn.com/abstract=1103915> (дата звернення: 10.08.2017); Damrosch L. F. Enforcing International Law Through Non Forcible Measures. *Recueil des Cours.Collected Courses of the Hague Academy of International Law*. 1997. Tome 269 de la collection. Martinus Nijhoff Publishers: The Hague, 1998. 464 p.

ється переконливе морально-політичне підґрунтя для пояснення необхідності міжнародно-правової уніфікації (наприклад, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН Хартія економічних прав і обов'язків держав 1974 року; прийнята Стокгольмською конференцією ООН з проблем навколишнього середовища Всесвітня Хартія природи 1972 року; Віденська декларація і Програма дій, прийнята Всесвітньою конференцією з прав людини в 1993 році; Хіогська рамкова програма дій на 2005–2015 роки тощо). Тому настільки важливою є зміна парадигми в оцінці місця актів міжнародного «м'якого» права в міжнародно-правовій системі, вихід за межі формально-юридичних підходів у розумінні їх юридичної природи.

Не менш складною є проблема привласнення певними міжнародними органами не властивого їм повноваження тлумачити міжнародні договори та вимагати від держав імплементації таких тлумачень. По-перше, виникає питання про так звані домислювані повноваження міжнародних організацій. По-друге, постає питання про засоби політико-правового впливу з боку міжнародних організацій, що здійснюють моніторинг дотримання міжнародних договорів.

Таким чином, на універсальному рівні підставами міжнародно-правової уніфікації національного законодавства мають бути передусім зобов'язання в межах міжнародно-правових договорів. Зростаюче значення для такої уніфікації відіграють акти міжнародних міжурядових організацій з тлумачення міжнародних договорів, що оцінюють їх норми в межах встановлених зобов'язань, відповідно до динамічних потреб сучасності. Міжнародні організаційно-правові механізми її забезпечення відрізняються різноманіттям. Використання інших міжнародних інструментів та процедур з метою уніфікації законодавства вимагає їх постійної ретельної перевірки з точки зору наявності в них міжнародно-правового змісту.

3.3. Регіоналізація міжнародних відносин і проблема договірно-правової уніфікації та уніфікації національного законодавства

Однією з характерних ознак розвитку сучасного міжнародного права є його регіоналізація. З цим пов'язано не лише виникнення єдиних регіональних міжнародно-правових просторів, але й їх вплив на законодавство держав, що входять до регіональних міжнародних міжурядових організацій або союзів. Тому окрім широко розвинутої загальної міжнародної договірно-правової уніфікації внутрішньодержавного права все більше розвинутою стає його регіональна уніфікація. Регіональна уніфікація є так само міжнародною, але на неї накладається регіональний аспект, пов'язаний, у першу чергу, з рівнем регіональної міждержавної інтеграції, відображеним у відповідних міжнародних договорах, – передусім тих, що регулюють створення та функціонування регіональних міжнародних міжурядових організацій. Дослідження таких процесів, які супроводжуються створенням інституційно-правової основи для їх забезпечення та застосуванням інструментів не лише «жорсткого», але найчастіше «м'якого» міжнародного права, є одним з важливих завдань, що допомагає зрозуміти особливості міжнародно-правових відносин в умовах постійного поглиблення регіональних міжнародно-правових інтеграційних відносин.

Регіоналізація міжнародного права і, як наслідок, його фрагментація, дедалі частіше стають предметом міжнародно-правових досліджень. Це пов'язано, з одного боку, з поширеністю цих явищ у сучасному світі, а з іншого – зі зростанням впливу цих процесів на держави, які беруть участь у регіональному міжнародно-правовому співробітництві. Активно обговорюються загальнотеоретичні питання щодо природи цього явища, але набагато менше приділяється уваги дослідженню інституційно-правових механізмів створення єдиних регіональних міжнародно-правових просторів та їх впливу на національне право держав-учасниць регіональних

міжнародних міжурядових організацій та союзів. З урахуванням цієї обставини й виникає потреба в дослідженні інституційно-правової основи регіональних міжнародно-правових просторів, особливостей інституціоналізованих регіональних інтеграційних процесів, з якими пов'язана регіональна міжнародна договірно-правова уніфікація, маючи на меті з'ясувати, в який спосіб створюється інституційно-правова основа єдиних міжнародно-правових регіональних просторів³⁰¹.

Характеристика розвитку міжнародного права в умовах регіональної міжнародної інтеграції завжди має наслідком його фрагментацію, що пов'язано з особливостями реалізації норм загального міжнародного права та їх пристосування до певних регіональних потреб залежно від регіональної специфіки. Не випадково в міжнародному праві з'явився термін «автономні режими», який характеризує вірогідність відступу в регіонах від загального, часом уявного «стандарту» міжнародного правозастосування, невідворотність розвитку «регіонального» міжнародного права, і тому фрагментацію розглядають навіть як певну загрозу цілісності загального міжнародного права³⁰². Однак регіоналізація міжнародного права, так само як і його фрагментація в договірно-сформованих міжнародних регіонах, пов'язана з рівнем і глибиною відповідної регіональної інтеграції, що в даному випадку є для держав пріоритетним фактором, а міжнародне право забезпечує інтеграційні процеси в якості необхідного інструмента їх регулювання. Це дуже добре помітно на прикладі Європейського Союзу, де уніфікація інтеграційного права нагадує уніфікацію федерального

³⁰¹ Стрельцова Є. Д. Регіоналізація міжнародного права та її наслідки для міжнародно-договірної уніфікації національного законодавства. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 319.

³⁰² Тему «Риск фрагментації міжнародного права» включено у програму роботи Комісії у 2000 році (Yearbook of the International Law Commission 2000, Report of the Commission to the General Assembly on the work of its fifty-second session. Vol II (Part 2), par. 729. P. 131), після розгляду аналітичного дослідження «Риски фрагментації міжнародного права», підготовленого Г. Хафнером.

законодавства у сфері повноважень федеративної держави³⁰³. При цьому існує ще один важливий аспект, на який звертають увагу дослідники. Зокрема, П. М. Дюпуї зазначає, що фрагментація є одним з важливих засобів досягнення міжнародно-правової уніфікації, з якою врешті беззаперечно пов'язана уніфікація внутрішньодержавного законодавства, а це, своєю чергою, стосується також регіональної уніфікації³⁰⁴. Фрагментація міжнародного права в регіонах є наслідком автономних інтеграційних процесів, що адаптують міжнародно-правові норми до потреб інтеграційного розвитку. Не випадково регіональна договірно-правова уніфікація досить часто розглядається і в науці, і на практиці як більш дієвий механізм регулювання правовідносин у порівнянні з універсальною міжнародно-договірною уніфікацією³⁰⁵.

У зв'язку з порушенням питанням виникає досить складна в теоретичному й практичному аспектах проблема поняття єдиного правового простору, оскільки саме міжнародно-правова уніфікація є основним політико-правовим джерелом його формування. Сучасні дослідники в цілому правильно зазначають, що регіональна уніфікація міжнародного права найчастіше є не втіленням глобалізації, а своєрідною альтернативою глобалізації, причому обидва ці явища не можуть існувати одне без одного. Цікавим є спостереження щодо активності Організації американських держав у другій половині XX століття відносно регіональної уніфікації міжнародного приватного права, яка відбувалася автономно від загальної уніфікації. Завдання полягало у зближенні уніфікацій, досягнутих у Договорах Монтевідео 1889/1940 рр., Кодекси

³⁰³ Про формування єдиного правового простору Європейського Союзу див., наприклад: Штрайнц Р. Європейське право /пер. з нім. К. Котюк; наук. ред. укр. вид. М. Микієвич Львів : Астролябія, 2009. С. 404–497.

³⁰⁴ Див.: Dupuy P.-M. The Danger of Fragmentation or Unification of the International Legal System and the International Court of Justice. *International Law and Politics*. 1999. Vol. 31. P. 791–807.

³⁰⁵ Міжнародне приватне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Довгєрта і В. І. Кисіля. К. : Алерта, 2012. С. 96–97.

Бустаманте та міжштатній приватній кодифікації колізійного права США Restatements 1934 р., а саме – у зближенні англо-американського права та права країн Латинської Америки. Тому на спеціалізованій міжамериканській конференції з питань міжнародного приватного права у 1975, 1979 та 1984 рр. було прийнято значну кількість міжамериканських конвенцій. Це, зокрема, Конвенції: про міжнародний комерційний арбітраж; про судові доручення (30 січня 1975 р., Панама); про отримання показів свідків за кордоном; про екстериторіальну дію іноземних судових та арбітражних рішень; про здійснення превентивних заходів; Додатковий протокол до міжнародної конвенції про судові доручення (8 травня 1979 р., Монтевідео); про міжнародну юрисдикцію у питаннях, які стосуються екстериторіальної дії іноземних судових рішень; Додатковий протокол до міжамериканської Конвенції про отримання показів свідків за кордоном (24 травня 1984 р., Ла-Пас). Як наслідок, порівняння конвенцій, прийнятих на європейських і міжамериканських конференціях, свідчить про те, що результати уніфікаційної діяльності країн Латинської Америки мають свої особливості³⁰⁶.

Відповідно, може виникати множинність єдиних правових просторів не лише на універсальному рівні (коли така множинність обумовлюється різними предметами правового регулювання, наприклад, торговельне право, енергетичне право, кримінальне право), але й на рівні регіонів. Причому, така множинність можлива навіть на рівні одного регіону, як, наприклад, правовий простір Ради Європи та правовий простір Європейського Союзу. За словами В. В. Суханова, «...світ став більш складним і в просторовому відношенні. Біполярна структура світу розпалася, і з'явилися нові в геополітичному відношенні простори, не настільки жорсткі й певні, як раніше. Знову ожила тенденція перерозподілу просторів, не озираючись ні на які міжнародні норми і думку світової спільноти. І як наслідок, зросла потреба світового співтовариства

³⁰⁶ Федіняк Г. С., Федіняк Л. С. Міжнародне приватне право : підручник. К.: Алерта, 2017. 504 с.

в удосконаленні юридичних механізмів управління простором. Якщо на початкових етапах розвитку суспільства контроль над простором розумівся як досить елементарна боротьба за територіальне верховенство, то сьогодні ідея управління простором виходить за межі чисто політичних і географічних критеріїв»³⁰⁷. Не випадково усі глобалізаційні процеси, не зважаючи на те, мають вони загальносвітовий чи регіональний характер, пов'язують з приведенням міжнародного права у відповідність до завдань управління цими процесами. Причому прогресуюча уніфікація правового регулювання найважливішими з цих процесів належить до пріоритетних завдань будь-якого міжнародного інтегрованого утворення.

Створення єдиного міжнародно-правового простору, будь то в масштабах світу або ж у межах певного регіону, має супроводжуватися реалізацією цілком зрозумілих завдань, що характеризують поняття правового простору.

Базовим елементом поняття «правовий простір» виступають передусім особливості соціально-економічних відносин між державами певного територіального простору. Такі відносини повинні не лише природно встановлюватися між державами, але й підтримуватися ними. На цю обставину небезпідставно звертають увагу М. Н. Козюк³⁰⁸ і М. Ю. Яхьяєва³⁰⁹. Як про це писав ще в середині ХХ століття М. Вольф, наявність економічного союзу держав неминуче передбачає чітке застосування принципу підпорядкування інтересам союзу законодавчої компетенції держави-учасниці такого союзу³¹⁰. На нашу думку, спільність соціально-економічних

³⁰⁷ Суханов В. В. Правовое пространство и его формы: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / М., 2005. 176 с.

³⁰⁸ Козюк М. Н. Правовое пространство и правовые коммуникации. Новая правовая мысль. № 1. С. 21-26.

³⁰⁹ Яхьяева М. У. Понятие «правовое пространство» как «модный» концепт. *Международный научно-исследовательский журнал*. 2017. № 12(66). Юридические науки. С. 138-140. URL: <https://research-journal.org/law/ponyatie-pravovoe-prostranstvo-kak-modnyj-koncept/> (дата звернення: 14.03.2018).

³¹⁰ Вольф М. *Международное частное право* / пер. с англ. С. М. Рапопорта; под ред. и с предисл. Л. А. Лунца. М.: Госиздат иностранной литературы, 1948. С. 26.

відносин як ключовий елемент регіональної інтеграції є так само ключовим і для регіональної уніфікації права.

Крім того, в розумінні поняття «міжнародно-правовий простір» дослідники акцентують увагу на важливості соціокультурних зв'язків між учасниками інтеграційного утворення, на важливості усвідомлення у відповідних суспільствах цінності права. «Правовий простір» спирається на єдність учасників міжнародного об'єднання в розумінні важливості права як єдиного й визнаного усіма регулятора спільних інтеграційних відносин. Тому на регіональному рівні для створення передумов уніфікації важливою визнається соціокультурна єдність, яка може мати навіть більше значення, ніж економічний фактор. А. Зіглер спеціально звертає увагу на ту обставину, що гармонізація та уніфікація можуть існувати саме там, де мають місце «транскультурні явища»³¹¹. Не випадково одним із факторів політичної та економічної інтеграції європейських держав була передусім соціокультурна єдність. На переконання європейських народів, що укладали Статут Ради Європи, спільною цінністю було визнано демократію, засновану на повазі до прав людини. «Участь у Конвенції про захист прав людини й основоположні свободи та її дотримання є перепусткою держав до європейської спільноти, свідченням належності до європейської правової культури»³¹². Так само створення Європейського політичного союзу, закріпленого Маастріхтським договором 1992 року, передбачало відкритість Союзу виключно для держав з демократичною формою правління, в яких поважають права людини³¹³.

Окремо варто розглянути важливість збереження в єдиному правовому просторі «національної самобутності» кожного з

³¹¹ Ziegler A.. Particularities of the Harmonization and Unification of International Law of Trade and Commerce... P. 783.

³¹² Див.: Буроменський М. В. Есе про Європейський кодекс свободи й демократії. *Проблеми законності*: акад. зб. наук. пр. Харків, 2010. Вип. 112. С. 3-12.

³¹³ Договор о Европейском Союзе. Маастрихт, 7 февраля 1992 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029 (дата звернення: 22.03.2016).

суб'єктів, на що також звертають увагу дослідники. Це питання, вочевидь, може не бути принципово важливим для універсальної (глобальної) міжнародно-правової уніфікації, але воно не може вважатися другорядним для регіональної уніфікації, і саме від гостроти цього питання може залежати перспектива поглиблення інтеграційних процесів. Зокрема Н. Г. Дороніна згадує про так звану «непряму уніфікацію» і пов'язує її саме з наслідками міжнародної договірно-правової уніфікації в національно-правових системах. Дослідниця так характеризує «непряму уніфікацію»: «У відносинах між незалежними суверенними державами набагато більше переваг належить способу непрямой уніфікації цивільного права, заснованому на визнанні законодавчої компетенції держави. Уніфікація права вважається досягнутою лише після того, як норми відповідного змісту («однакові норми права») будуть прийняті в національному законодавстві. Вирішенню зазначеної проблеми допомагає й прийнята в національному законодавстві формула про пріоритет норми міжнародного договору над нормою національного законодавства. Це правило може бути застосовано, перш за все, до випадків, коли мова йде про «однакові норми», закріплені в міжнародних договорах. Уніфікація права без створення «єдиних норм» права є більш гнучкою уніфікацією, що дозволяє найбільш повно врахувати національні особливості законодавчого регулювання, які, як правило, коли мова йде про економічну інтеграцію, визначаються особливостями економічного розвитку тієї чи іншої держави»³¹⁴.

На нашу думку, у запропонованій Н. Г. Дороніною постановці питання ключовим аспектом є готовність держави до міжнародних інтеграційних процесів, якими характеризуються саме розвинуті регіональні міждержавні відносини. Наявність у держав такої готовності, підкріплена розвинутими та юридично закріпленими

³¹⁴Доронина Н. Г. Унификация и гармонизация права в условиях международной интеграции. *Журнал российского права*. 1998. № 6. С. 53–67. URL: <http://center-bereg.ru/o5940.html> (дата звернення: 22.10.2017).

регіональними соціально-економічними зв'язками, зведе до мінімуму «непрямую уніфікацію». Натомість недозрілі міждержавні соціально-економічні зв'язки не будуть створювати міцний міжнародний правовий простір, а, отже, і не будуть вимагати потреби в глибинних уніфікаційних процедурах. Тому так звані «гнучкі» моделі уніфікації дійсно максимально зберігають «національну самобутність», але не характеризують глибинну міжнародну інтеграцію та й не сприяють їй. Це принципово важливо для подальших перспектив не лише міжнародно-правової уніфікації, а й для уніфікації внутрішньодержавного законодавства на основі міжнародного права. І тут варто звернути увагу ще на одну обставину.

Уніфікація внутрішньодержавного законодавства в межах міжнародних регіональних об'єднань відбувається не лише щодо публічного права. Повноцінні міжнародні інтеграційні процеси неможливі без приватно-правової уніфікації, і саме прогрес у цій сфері може активно впливати на поглиблення інтеграційних відносин між державами регіону. Тому в теорії міжнародного права, як публічного, так і приватного, давно й широко підтримується думка, що міжнародні інтеграційні відносини немислимі без уніфікаційних процесів у цілому в праві³¹⁵, як і навпаки – розвиток

³¹⁵ Маковский А. Л. Вопросы теории международно-договорной унификации права и состав международного частного права. *Материалы Торгово-промышленной палаты СССР*. Вып. 34. М., 1983. С. 26–33; Лебедев С. Н. Унификация правового регулирования международных хозяйственных отношений (некоторые общие вопросы). *Юридические аспекты осуществления внешнеэкономических связей: Труды кафедры международного частного и гражданского права МГИМО МИД*. М., 1979. С. 15–43; Брагинский М. И. О сближении и унификации национальных правовых норм стран-членов СЭВ. *Материалы секции права Торгово-промышленной палаты СССР*. Вып. 34. М., 1983. С. 34–46; Садиков О. Н. Развитие советской науки международного частного права. *Ученые записки ВНИИ советского законодательства*. Вып. 23. М., 1981. С. 79–86; Грингольц И. А. Международные хозяйственные объединения в странах-членах СЭВ (понятие и виды). *Ученые записки ВНИИСЗ*. Вып. 28. М., 1973. С. 59; Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения. М., 1996. С. 97–111; Вилкова Н. Г. Договорное право в международном обороте. М.: Статут, 2002. С. 128–163; David R. *Le Droit du Commerce International: Réflexions d'un Comparatiste sur le Droit International Prive*. Economica. 1987. 152 p.; Giles O. C. *Uniform Commercial Law*. Leyden: A. W. Sijthoff, 1970. 220 p.

уніфікаційних процесів у праві держав регіону свідчить про існування юридично сформованих міжнародних інтеграційних відносин. Примітно, що саме на цю принципово важливу обставину завжди звертають увагу фахівці в галузях внутрішньодержавного права. Зокрема, В. І. Бобрик зазначає, що «...уніфікація як спосіб узгодження національного законодавства різних держав можлива, як правило, лише за високого ступеня їх економічної, політичної та соціальної інтеграції»³¹⁶. Причому характерною рисою регіональної уніфікації є взаємна залежність різних предметних просторів уніфікації внутрішньодержавного права. У зв'язку з цим варто уваги таке спостереження: у міжнародно-договірній практиці застосування різних способів уніфікації права мова йде, як правило, про регулювання цивільно-правових відносин. Коли ж постало питання про економічну інтеграцію держав і про правове регулювання відносин, пов'язаних з міжнародною торгівлею (іноземними інвестиціями, зовнішньою торгівлею, валютним або митним регулюванням) у рамках економічних союзів, то виникає потреба в досягненні свого роду однаковості і норм адміністративного права³¹⁷. На підтримку цієї тези можна навести ще й думку А. Зіглера, який наполягає, що міжнародно-правова уніфікація у сфері правового регулювання торгівлі й комерції принципово відрізняється від інших сфер права, які розвивалися переважно для регулювання внутрішніх процесів, найбільше пов'язаних з внутрішніми обставинами³¹⁸. Отже, міжнародна уніфікація приватного права завжди має більший вплив на національне право, ніж предмет, з якого вона відбувається. Для нашого дослідження це дуже важливий аспект, оскільки він характеризує нерозривність

³¹⁶ Бобрик В. І. Міжнародна уніфікація і гармонізація процесуального права як напрям оптимізації цивільного і господарського судочинства в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2014/3. С. 135.

³¹⁷ Доронина Н. Г. Унификация и гармонизация права в условиях международной интеграции... С. 59–61.

³¹⁸ Ziegler A. Particularities of the Harmonization and Unification of International Law of Trade and Commerce... P. 783.

міжнародно-правової уніфікації внутрішньодержавного права як єдиного соціокультурного явища для кожного суспільства.

Як наслідок, наближення національного права до міжнародного регіонального права виходить за межі суто технологічного процесу в рамках внутрішньодержавної імплементації норм міжнародного права. Цей процес невідворотно породжує конвергенцію правових систем, що завжди має далекосяжні політико-правові наслідки. Не випадково Р. Давід звертав увагу на те, що в результаті уніфікації відбувається не лише вплив на окремі правові норми – вона охоплює собою також ті процеси, які впливають на правові системи й спрямовують їх до зближення між собою³¹⁹. Наприклад, оцінюючі лише сам факт наближення українського права до європейського, В. Я. Тацій і Ю. М. Грошевий називають це «найважливішою традицією формування галузей національного права і галузей національного законодавства»³²⁰. Щоправда, не варто й переоцінювати наслідки міжнародної уніфікації права, як це робить Я. Чернопищук, стверджуючи, що вона спрямована на «заміну двох або більше правових систем однією єдиною правовою системою»³²¹. Скоріше варто погодитися з Л. А. Луць, яка говорить про утворення внаслідок правової інтеграції «спільних правових принципів»³²². У цих межах, на нашу думку, і відбуваються в реальності процеси міжнародної уніфікації.

Отже, виникає принципова нова політико-правова ситуація, яку не можна характеризувати звичайними міжнародно-правовими

³¹⁹ Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози; пер. с фр. В. А. Туманова. М. : Междунар. отношения, 2009. С. 52.

³²⁰ Тацій В. Я., Грошевий Ю. М. Проблеми зближення європейських правових систем як умова гармонізації законодавства України. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом*: матеріали наук.-практич. конф. К., 1998. С. 53–57.

³²¹ Чернопищук Я. Уніфікаційні процеси в європейському правовому просторі: герменевтика та аксіологія конституційно-правового аналізу. *Юридичний вісник*. 2011. № 1. С. 66–72.

³²² Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) : монографія. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. С. 209–210.

категоріями. Про це, зокрема, писав свого часу І. І. Лукашук, коли пояснював значення міжнародного права для інтернаціоналізації національного права виключно на принципі *pacta sunt servanda* – добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом³²³. Стає цілком очевидним, що звичайна реалізація міжнародно-правових норм у внутрішньодержавному правовому порядку з пріоритетом узгоджування своїх національних законів і адміністративних правил з міжнародно-правовими зобов'язаннями вже не є достатньою. Сама ідея міжнародно-правової уніфікації права, що починається на рівні міжнародного права й опускається до рівня національного права, може лише до певної міри залежати від національних пріоритетів окремих держав – у іншому випадку втрачається сенс такої ідеї. Тому має значення думка про спільність соціокультурних і економічних основ міжнародної регіональної інтеграції, коди дійсно стає можливою інтеграція міжнародного і національного права на ціннісному рівні.

Отже, з якими особливостями інституціоналізованих регіональних інтеграційних процесів пов'язана регіональна міжнародна договірно-правова уніфікація? А саме – в який спосіб створюється інституційно-правова основа єдиних міжнародно-правових регіональних просторів? На нашу думку, тут можна виділити декілька ознак.

Першою ознакою є те, що регіональна уніфікація обов'язково пов'язана зі сформованими за допомогою міжнародного права міжнародними регіональними інтеграційними структурами. В сучасному світі регіональна інтеграція є доволі потужним компонентом розвитку. Європейський приклад не є унікальним, хоча структур, подібних до Європейського Союзу, в інших регіонах світу дійсно не створено, але існує багато інших потужних міжнародних утворень.

Наприклад, у Африці активно діють три такі регіональні міждержавні угруповання, як Спільний Ринок країн Східної та Пів-

³²³ Лукашук І. І. Глобализация, государство, право, XXI век. М.: Спарк, 2000. С. 50.

денної Африки (Common Market for Eastern and Southern Africa (COMESA), Економічне співтовариство країн Західної Африки (The Economic Community of West African States (ECOWAS), яке має навіть власні об'єднані збройні сили, Економічне співтовариство країн Центральної Африки (Economic Community of Central African States, ECCAS), яке використовує, між іншим, спільну валюту. У 1991 році глави африканських держав підписали Договір Абуджа про створення Панафриканського економічного співтовариства (Pan African Economic Community (PAEC). Наразі у Африці з 14-ти зареєстрованих об'єднань 7 знаходяться в стадії активного формування³²⁴. Тою чи іншою мірою ці структури передбачають створення правових просторів, що пов'язано з міжнародно-правовою уніфікацією та наступною гармонізацією законодавства.

В Америці, своєю чергою, відбуваються інтеграційні процеси в її Північній і Південній частинах, але нерівномірно. Угода між США, Канадою та Мексикою про Північноамериканську асоціацію вільної торгівлі (NAFTA) наразі передбачає гармонізацію технічних стандартів, санітарних і фітосанітарних норм та право звертатися до міжнародних судових установ. Але Північноамериканська інтеграція розвивається все-таки за відсутності наднаціональних регулюючих інститутів, інтеграційний процес формується, головним чином, не на державному рівні. Південноамериканські інтеграційні утворення знаходяться на самому початку свого розвитку.

Щодо Азіатсько-Тихоокеанського регіону, то тут найпотужнішим утворенням з перспективою динамічного зростання є Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС). За деякими оцінками, в XXI столітті АТЕС стане стрижнем економічного зростання світу. У списку 500 найбільших корпорацій світу АТЕС представляють 342 компанії.

³²⁴ Костюнина Г. М. Интеграция в Африке. Международная экономическая интеграция: учебное пособие / под ред. Н. Н. Ливенцева. М.: Экономистъ, 2006. С. 297–320. URL: <https://mgimo.ru/upload/iblock/dbc/dbc8bd528d4a17edf9ce0726bc5f93e1.pdf> (дата звернення: 22.03.2016).

Отже, розвиток регіональної інтеграції у світі є потужним трендом, з яким пов'язано створення міжнародних міждержавних організацій, що мають на меті поглиблення інтеграційних процесів, а це неминуче призводить до потреби формування міжнародного правового простору, який має забезпечувати потреби держав відповідного регіону. Очевидно, що в переважній більшості випадків міжнародні договори визначають не лише політичні та економічні, а й правові тенденції розвитку інтегрованих міждержавних об'єднань. Ці об'єднання і є організаційно-правовою оболонкою для розвитку регіональних міжнародно-правових уніфікаційних процесів.

По-друге, необхідність здійснення міжнародно-правової уніфікації регіональними інтеграційними утвореннями та подальша потреба в гармонізації й уніфікації внутрішньодержавного законодавства мають наслідком створення міжнародно-правових й інституційних інструментів забезпечення таких процесів. У межах міжнародної регіональної інтеграції саме міжнародне право є одним з основних інструментів забезпечення її міцності. Як пише П.-М. Дюпуї, це є нічим іншим, ніж свідченням експансії міжнародного права, що супроводжується посиленням міжнародного правопорядку, а сам процес обов'язково супроводжується посиленням системи міжнародного контролю дотримання міжнародних зобов'язань. Ця система контролю допомагає у забезпеченні єдності імплементації міжнародно-правових зобов'язань, у тому числі однакового їх тлумачення³²⁵.

Передусім, у міжнародних регіональних організаціях, так само, як й у універсальних міжнародних організаціях, створюються спеціальні органи з повноваженнями контролю дотримання державами-учасниками своїх міжнародно-договірних зобов'язань у законодавстві й у практиці його застосування – так звані *compliance* органи. Наприклад, це договірні органи контролю за дотриманням

³²⁵ Dupuy P.-M. The Danger of Fragmentation or Unification of the International Legal System and the International Court of Justice... P. 795–796.

таких універсальних міжнародних договорів про права людини, як Конвенція про права дитини³²⁶ (Комітет по правах дитини, стаття 43), Конвенція про права жінок³²⁷ (Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок, стаття 17), або таких універсальних міжнародних договорів про боротьбу зі злочинністю, як Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції³²⁸ (Конференція держав-учасниць Конвенції, стаття 63), Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності³²⁹ (Конференція Учасників Конвенції, стаття 32) та інші. Може скласися враження, що *compliance* органи, створені у міжнародних універсальних і регіональних організаціях мало відрізняються. Однак це не так. Відмінність між універсальними та регіональними *compliance* органами є, і полягає вона переважно в наявності у регіональних організацій специфічних міжнародно-правових контрольних механізмів і в політико-правових наслідках використання організаціями міжнародних контрольних процедур.

На відміну від міжнародних контрольних заходів за дотриманням переважної більшості універсальних міжнародних договорів, *compliance* процедури щодо дотримання регіональних договорів найчастіше спираються на політико-правові механізми відповідальності самих інтеграційних об'єднань. Наприклад, система *compliance* процедури з таких договорів Ради Європи, як Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією³³⁰, Кримінальна конвенція про боротьбу

³²⁶ Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 22.01.2017).

³²⁷ Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207 (дата звернення: 15.02.2016).

³²⁸ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 10.05.2017)

³²⁹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (дата звернення: 21.06.2018).

³³⁰ Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 04.11.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102 (дата звернення: 10.08.2017).

з корупцією³³¹, Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом³³², Конвенція про кіберзлочинність³³³, Рамкова конвенція про захист національних меншин³³⁴ передбачають застосування проти держави-порушниці санкцій Комітетом Міністрів Ради Європи³³⁵. Таким чином, під пильним міжнародним контролем опиняються як процеси міжнародно-правової договірної уніфікації, що керуються відповідною міжнародною практикою контролюючих конвенційних органів, так і втілення такої практики, а по суті – офіційних тлумачень відповідних міжнародних договорів, в законодавство й практику держав-учасниць. Звідси випливає **ще одна особливість** регіональної міжнародної договірно-правової уніфікації – вона зазвичай передбачає механізми міжнародно-правової відповідальності за здійснені порушення, і такі механізми є найчастіше частиною регіональних, а не універсальних міжнародних міжурядових організацій.

Однак глибина регіональної міжнародно-правової інтеграції зазвичай потребує більш глибокого впливу регіональних інституцій на законодавство держав-учасниць. Справа в тому, що тлумачення міжнародних договорів на основі *compliance* процедури все-таки натикаються на неоднаковість юридичних процедур їх сприйняття в державах-учасниках. Наприклад, в Україні законодавчо не визнана юридична сила таких рекомендацій міжнародних органів, хоча в науковій доктрині пропонується визнавати їх у якості

³³¹ Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27.01.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101 (дата звернення: 10.08.2017).

³³² Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 08.11.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029 (дата звернення: 11.08.2017).

³³³ Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575 (дата звернення: 11.08.2017).

³³⁴ Рамкова конвенція про захист національних меншин. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055 (дата звернення: 11.08.2017).

³³⁵ Див. про це: Аббакумова Д. В. Комітет Міністрів Ради Європи: міжнародно-правова природа та повноваження : монографія. Х.: Право, 2016. 256 с.

автентичних тлумачень договору³³⁶. Подібна проблема виникала у Франції щодо юрисдикції Європейського суду з прав людини. Як зазначає Марі-Еме Латурнері, «...хоча з моменту її ратифікації в 1974 році Конвенція 1950 року має у Франції пряму дію і породила велику судову практику як в судах загальної юрисдикції, так і в адміністративних судах, компетенція ЕСЧП була визнана Францією тільки в 1981 році, і лише з 1986 року, в зв'язку з винесенням ним постанови у справі «Bozano v. France»³³⁷. Подібна проблема так само поставала на початку нульових років в Україні.

Як свідчить досвід, за відсутності чіткої міжнародно-правової норми щодо застосування актів тлумачення міжнародних договорів конвенційними *compliance* органами цих договорів, такі питання кожного разу вирішуються *ad hoc*, на ґрунті фактичного визнання ситуації *sui generis*. А. Т. Гузман пов'язує таку ситуацію з так званним функціональним визначенням міжнародного права, коли «...міжнародні зобов'язання виникають у різних формах, з різними рівнями відповідності... з яких держави обирають той рівень, який відповідає їхнім цілям на той час»³³⁸. З урахуванням цієї обставини, цілком доречною є тенденція до створення судових/квазі-судових органів замість *compliance* органів³³⁹. Г. Г. Шинкарецька наразі зазначає, що існує не менше ніж 50 міжнародних судових органів³⁴⁰, і підкреслює, що така тенденція спостерігається лише в останні 30 років.

³³⁶ Див.: Буроменський М. В. Доктрина взаємодії міжнародного і українського права та національна судова практика. *Проблеми застосування міжнародних стандартів, у правовій системі України*. К.: Юридична практика, 2014. С. 337–358.

³³⁷ Латурнері М.-Э. Соотношение международного и национального права: ситуация во Франции на 2016 год. URL: <http://comitasgentium.com/ru/соотношение-международного-и-национ/> (дата звернення: 10.07.2017).

³³⁸ Guzman A.T. A Compliance Based Theory of International Law. *California Law Review*. 2002. Vol. 90:1823. P.1882–1883. URL: <https://scholarship.law.berkeley.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=3076&context=facpubs>

³³⁹ Dupuy P.-M. The Danger of Fragmentation or Unification of the International Legal System and the International Court of Justice... P. 792.

³⁴⁰ Шинкарецька Г. Г. Тенденции развития судебных средств мирного разрешения международных споров : монография. М.: Nota Bene, 2009. С. 111.

Причому, вона закликає чітко відрізнити повноваження регіональних інтеграційних об'єднань, «оскільки в силу тих завдань, які перед ними постають, вони наділені й певними специфічними характеристиками»³⁴¹, і основна мета створення та діяльності таких судів пов'язана зі забезпеченням однакового формування, тлумачення й застосування уніфікованого права інтеграційного об'єднання³⁴². Отже, мова йде про створення міжнародних контрольних механізмів з повноваженнями суду та з закріпленням їх юрисдикції для держав-учасниць регіонального об'єднання. Прикладів таких міжнародних судів у регіональних інтеграційних об'єднаннях вже доволі багато: Європейський суд з прав людини, Європейський суд справедливості, Американський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини, Суд справедливості Андського співтовариства, Постійний суд Меркосуру, Карибський суд справедливості, Центральноамериканський суд, Суд Європейської асоціації вільної торгівлі, Суд COMESA, Суд ECCAS, Суд ECOWAS та інші.

Розглядаючи важливість спільних цінностей регіональних інтеграційних об'єднань, було зазначено, що однією з них є цінність права, і саме на цій основі створюються спільні регіональні правові простори. Отже, запровадження судових процедур для збереження правового простору, в якому діє уніфіковане інтеграційне право, покликано забезпечити верховенство інтеграційного права, тобто встановлення такого правопорядку, який надавав би кожній державі об'єднання свободу в межах юридичних принципів і норм, що не суперечать договірним основам інтеграції.

Ще однією особливістю регіональної міжнародно-правової уніфікації є розширення використання «м'яких» інструментів,

³⁴¹ Шинкарецька Г. Г. Классические международные суды: роль в подержании правопорядка. DOI: 10.7256/2226-6305.2014.3.11598. С. 454. URL: http://www.nbpublish.com/library_get_pdf.php?id=30717

³⁴² Рафалюк Е. Е. Решения судов интеграционных объединений Латинской Америки как форма унификации международного частного права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / М.: 2010. 194 с.; Стрельцова Е. Д. Этапы формирования единого-образного морского права. *Правова держава*. 2012. № 12. С. 381–388.

причому, регіональна уніфікація особливо пов'язана з так званою «триваючою уніфікацією», коли *compliance* органи протягом десятиліть своєю практикою забезпечують дієвість «своїх» міжнародних договорів на основі доктрини «живого» права. Ця обставина є цілком зрозумілою і впливає з природи регіональних інтеграційних об'єднань як міжнародних структур, що створюються для вирішення пріоритетних соціальних, економічних та політичних питань держав регіону. Відповідні триваючі регіональні пріоритети й створюють міжнародно-правову інфраструктуру інтеграційного об'єднання. Отже, наявність триваючої потреби в співробітництві створює для держав об'єктивне підґрунтя для підтримки договірно-правових відносин та ефективної адаптації взаємних договірних прав і обов'язків до обставин, що змінюються. Як наслідок, регіональна договірно-правова уніфікація набуває ознак більш глибокої та змістовної уніфікації, ніж це можливо в переважній більшості прикладів міжнародної універсальної договірно-правової уніфікації. Відповідно, можна говорити й про більш значущі наслідки такої уніфікації в разі її впливу на національне право держав-учасниць. Не випадково це питання багато років викликає особливу увагу в доктрині міжнародного права³⁴³.

Остаточо оцінювати усі риси міжнародної регіональної договірно-правової інтеграції ще зарано, оскільки інтеграційні

³⁴³ Див., зокрема: Senden L. Soft law and its implications for institutional balance in the EC. *Utrecht Law Review*. 2005. Volume 1, Issue 2. P. 79–99. URL: <http://www.utrechtlawreview.org/>; Stefan O. European Union Soft Law: New Developments Concerning the Divide Between Legally Binding Force and Legal Effects. *The Modern Law Review*. 2012. P. 879–893. URL: https://www.academia.edu/1925227/European_Union_Soft_Law_New_Developments_Concerning_the_Divide_Between_Legally_Binding_Force_and_Legal_Effects; Terpan F. Soft Law in the European Union – The Changing Nature of EU Law. *European Law Journal*. 2015. 21(1). P. 68–96. URL: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00911460/document>; Eliantonio M., Stefan O. Soft Law Before the European Courts: Discovering a 'common pattern'? *Yearbook of European Law*. 2018. Volume 37. P. 457–469; Láncoš P. L. A Hard Core Under the Soft Shell: How Binding Is Union Soft Law for Member States? *European Public Law*. 2018. Vol. 24. Issue 4. P. 755–784; Kovács A., Tóth T., Forgács A. The Legal Effects of European Soft Law and Their Recognition at National Administrative Courts. *Elte Law Journal*. 2016/2. URL: <http://eltelawjournal.hu/the-legal-effects-of-european-soft-law-and-their-recognition-at-national-administrative-courts/>

процеси в багатьох регіонах тривають і далекі від завершення, зокрема це стосується Південної Америки та Африки. Деякі з регіонів інтеграції остаточно не сформувалися навіть географічно, що свідчить про незавершеність міжнародно-правового оформлення регіональних уподобань держав. Наприклад, це стосується СНД, членство або участь у роботі якого останнім часом припинили дві держави. У Африці починаючи з 1980 року почали розвиватися ініціативи зі створення спільного ринку, які 1991 року призвели до ідеї створення Панафриканського економічного співтовариства, яка почала повільно реалізуватися. Північноамериканська інтеграція розвивається все-таки за відсутності наднаціональних регулюючих інститутів, інтеграційний процес головним чином формується не на державному рівні. На початковому рівні знаходяться інтеграційні процеси з утворення Південноамериканських міждержавних об'єднань. Виключення складає Організація американських держав, що взяла на себе завдання створення політико-правового простору в регіоні. Достатньо успішно тут відбулась уніфікація законодавства про права людини на основі Міжамериканської конвенції з прав людини й міжнародного приватного права³⁴⁴.

Розглянемо окремо модель уніфікації міжнародного права, та на її основі міжнародно-правової уніфікації законодавства в рамках міждержавного союзу, яким є ЄС, а також у рамках регіональної міжнародної організації.

Європейський Союз є унікальним, і в цьому сенсі далеко не завжди може слугувати прикладом міжнародно-правової уніфікації, зважаючи на квазі-конфедеративний характер побудови цього міждержавного утворення. ЄС завжди варто розглядати в якості окремого прикладу, що має свої специфічні риси, але саме ЄС є найцікавішою моделлю уніфікації, оскільки демонструє можливі тенденції створення єдиних міждержавних правових просторів.

³⁴⁴ Див.: Федіняк Г. С., Федіняк Л. С. Міжнародне приватне право : підручник. К.: Алерта, 2017. 504 с.

Ми не маємо на меті предметно дослідити усі особливості уніфікації права ЄС, тим більше, що вони по-різному проявляються у різних галузях права Союзу, і цьому присвячено багато спеціальних наукових робіт³⁴⁵. Але для нашого дослідження важливо з'ясувати відмінності уніфікації права в ЄС від уніфікації права в регіональних інтеграційних об'єднаннях, а також від уніфікації в загальному міжнародному праві.

Дослідження регіональної міжнародно-правової уніфікації в рамках ЄС свідчить про досить складну структуру відносин навколо такої діяльності. Це пов'язано з унікальною природою Союзу, в якому юридично закріплені спільні політики³⁴⁶ вимагають прийняття на рівні його головних уповноважених органів рішень, що мають примат над національним законодавством держав-членів. Своєю чергою законодавство має бути приведеним у відповідність до уніфікованого права ЄС. Це є вимогою установчих міжнародних договорів Союзу, і тому внутрішньодержавні імплементаційні процедури тут не потрібні. Інша річ, коли така імплементація потрібна. Для цього існує правовий механізм гармонізації та уніфікації законодавства, який застосовується державами ЄС. Усе це надало можливість досягнути в ЄС за більш ніж п'ятдесят років існування досить високого рівня уніфікації законодавства, і сам цей факт вже розглядається в правовій теорії та на практиці як важливий феномен.

³⁴⁵ Crettez B., Deloche R. On the Unification of Legal Rules in the European Union. *European Journal of Law and Economics*. 2006. Vol. 21. Issue 3. P. 203–214; Hugenholtz P. B. Harmonisation or Unification of European Union Copyright Law. *Monash University Law Review*. 2012. Vol. 3. No 1. P. 4–16. URL: <http://www.austlii.edu.au/au/journals/MonashULawRw/2012/2.pdf>; Макаруха З. М. Гармонізація процесуального права притулку в рамках ЄС. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 1. С. 215–225; Макаруха З. М. Правові засади заснування та розвитку простору свободи, безпеки та юстиції в рамках Європейського Союзу: автореф. дис. ... д-ра юрид.наук: 12.00.11. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2012. 40 с.

³⁴⁶ Див.: Гоці С. Урядування в об'єднаній Європі /перекл. з італ. К., К.І.С., 2003. 286 с.; Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу /перкл. з англ. К., К.І.С., 2005. 465 с.; Дзяд О. В., Рудік О. М. Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України: навч. пос. /за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицька, Я. Мудрого, Л. Прокопенко, В. Стрельцова. К.: Міленіум, 2009. 668 с.

Тривала практика уніфікації права ЄС і на його основі – права держав-членів Союзу призвела до появи властивих йому способів і методів уніфікації. Існує ще одна причина напрацювання в ЄС власних способів уніфікації права: прагнення створити між-державний союз з високим рівнем інтеграції ставило перед державами-учасницями мету формування єдиного права в якості пріоритетного завдання. Цим ЄС завжди відрізнявся від решти міжнародних міжурядових організацій, де принцип міжнародного співробітництва на основі міжнародного права, а не принцип побудови міждержавного союзу, визначає пріоритети подальшого розвитку.

У цілому уніфікація права у цьому міжнародному утворенні може здійснюватися за допомогою різних засобів. Їх варто поділити на міжнародні договірно-правові, що мають багато спільного з засобами, які використовують в загальному міжнародному праві, і на засоби уніфікації, власне притаманні самому Європейському Союзу. Тому важливо відрізнити уніфікацію, що відбувається на рівні головних інститутів Європейського Союзу, від міжнародно-правової уніфікації, що потребує внутрішньодержавної імплементації.

Міжнародна договірно-правова уніфікація в ЄС пов'язана з наявністю двох видів міжнародних договорів: тих, що є установчими, і тих, що укладені Європейським Союзом як єдиним суб'єктом. У науковій літературі абсолютно правильно звертається увага на існування в ЄС механізму міжнародно-правової уніфікації, пов'язаного з міжнародною суб'єктністю Європейського Союзу. Така договірно-правова уніфікація здійснюється на підставі джерел первинного права ЄС (міжнародно-правових договорів), а саме: установчих договорів (Договору про функціонування Європейського Союзу, Договору про Європейський Союз), актів, що містять поправки до установчих договорів Європейського Союзу (Єдиний європейський акт, Амстердамський, Ніццький і Лісабонський договори), протоколів установчих договорів

(Статут Суду ЄС), міжнародних договорів, укладених Європейським Союзом»³⁴⁷.

Основним інструментом встановлення однаковості норм права в ЄС є нормативно-правові акти, укладені його головними органами, а саме – регламенти та директиви. Різні автори віддають пріоритет або першим з них³⁴⁸, або другим³⁴⁹. Тут варто оцінити передусім юридичну силу цих правових актів. Відповідно до Статті 288 Договорів Європейського Союзу³⁵⁰, «[1] Для виконання повноважень Союзу установи ухвалюють регламенти, директиви, рішення, рекомендації та висновки. [2] Регламент має загальне застосування. Він є обов'язковим у повному обсязі та повинен прямо застосовуватися в усіх державах-членах. [3] Директива є обов'язковою щодо результату, якого необхідно досягти, для кожної держави-члена, якій її адресовано, проте залишає національним органам влади вибір форми та засобів».

Регламенти ухвалює Рада ЄС, і вони, як видно, мають характер нормативно-правових актів, подібних до законів, і як такі мають застосовуватися безпосередньо. Директиви ухвалює Комісія, і як маючі так само обов'язкову юридичну силу, вони повинні впроваджуватися через національне законодавство, хоча й зберігають при цьому примат над національним правом держав-членів ЄС. Така подібність цих двох нормативно-правових актів і викликала

³⁴⁷ Селезньов В. Є. Уніфікація норм права з прав людини в умовах європейської інтеграції: автореф. дисер. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса : 2014. 20 с.; Сироїд Т. Л. Правова основа та механізми захисту прав людини на міжнародному регіональному рівні. *Вісник Академії митної служби України. Серія «Право»*. 2014. № 1(12). С. 79–86.

³⁴⁸ Белоусова О. В. Унификация законодательства Европейского Союза в сфере международного частного права: аналитический обзор. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2012. № 2. С. 142.

³⁴⁹ Лідовець Р. А. Основні джерела Європейського договірного права... С. 51.

³⁵⁰ Консолідовані версії договору про Європейський Союз (вчин. в Маастріхті 07.02.1992) та Договору про функціонування Європейського Союзу (вчин. в Римі 25.03.1957). (Консолідовані версії станом на 30.03.2010). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06 (дата звернення: 20.02.2016).

дискусію щодо пріоритетності їх відносно один одного. В. Міллер у зв'язку з цим зазначає: «Теоретично два типи законодавства повинні мати однакову вагу, оскільки ці два інститути не є ієрархічно різними і обидва мають повноваження укладати закони. Проте у справах, що розглядаються в Європейському суді, було затверджено, що закони Ради мають більшу вагу, ніж закони Комісії, і що в разі виникнення конфлікту між Регламентом Ради та Регламентом Комісії, що впроваджується, перше має переважати над останнім»³⁵¹.

Отже, зважаючи на юридичну силу, основним інструментом встановлення однаковості норм права в ЄС є передусім регламенти, а потім – директиви, і цей висновок буде абсолютно правильним під кутом зору міжнародної регіональної уніфікації права ЄС. Регламенти слід розглядати в якості нормативно-правової основи уніфікованого права Союзу, тому що в цьому правовому просторі вони діють вертикально. Пряма дія регламентів забезпечує дієвість і верховенство права ЄС у межах і в питаннях юрисдикції Союзу. Очевидно, що регламенти спонукають до усунення на їх користь колізій у внутрішньодержавному законодавстві, якщо такі виникають.

Пряма дія регламентів у державах ЄС скоріше сама по собі виключає виникнення колізій, оскільки в законодавстві держав не передбачається існування інших юридично однорівневих нормативно-правових актів. Наприклад, саме так відбувалося після прийняття Регламенту Європейського парламенту й Ради Європейського Союзу № 562/2006 від 15 березня 2006 року, якими ухвалювався Кодекс ЄС про режим перетину особами кордонів (Шенгенський кодекс про кордони) або Регламенту Ради Європейського Союзу № 343/2003 / ЄС від 18 лютого 2003 року, який встановлює критерії та механізми для визначення держави, відповідальної за розгляд клопотань про надання притулку, поданих в одній з держав-членів. Показовою є роль регламентів в уніфікації цивільного

³⁵¹ Miller V., Gadd E. The European Union: a guide to terminology, procedures and sources. *Briefing paper*. Number 03689. 19 April 016. House of Commons Library. P. 14.

процесу. Після того, як за Договором про функціонування Європейського Союзу Європейський союз отримав законотворчі повноваження у сфері міжнародного цивільного процесу (стаття 67, стаття 81)³⁵², було ухвалено понад десять регламентів, що значною мірою уніфікували його основні питання в правовому просторі ЄС.

Найбільш важливим міжнародно-правовим наслідком стала фрагментація уніфікованих у загальному міжнародному праві правил міжнародної правової допомоги в цивільних справах. Зокрема, Регламент Ради (ЄС) 1348/2000 запровадив уніфіковані правила обігу в державах ЄС судових і несудових документів у цивільних або комерційних справах³⁵³. Для держав-членів цей Регламент замінив Гаазьку конвенцію про вручення за кордоном судових та несудових документів у цивільних або комерційних справах. Наступний Регламент Ради (ЄС) 1206/2001 встановив уніфіковані правила співробітництва судів держав ЄС щодо отримання доказів у цивільних або торгових справах³⁵⁴. Тим самим, у межах юрисдикції Європейського Союзу нові правила замінили для країн ЄС Гаазьку конвенцію про отримання за кордоном доказів у цивільних та комерційних справах.

Для міжнародно-правової уніфікації національного законодавства держав-членів суттєве значення мають також Дерективи Комісії саме тому, що вони мають на меті скоріше гармонізувати, а не уніфікувати внутрішньодержавне законодавство. Не випадково Європейський Союз досить часто вважають скоріш юридично гармонізованим, а не юридично уніфікованим міжнародним

³⁵² The Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 26.10.2012. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex-%3A12012E%2FTEXT> (дата звернення: 13.05.2018).

³⁵³ Council Regulation (EC) No 1348/2000 of 29 May 2000 on the service in the Member States of judicial and extrajudicial documents in civil or commercial matters. *Official Journal of the European Union* L 160, 30.6.2000. P. 37–52.

³⁵⁴ Council Regulation (EC) No 1206/2001 of 28 May 2001 on cooperation between the courts of the Member States in the taking of evidence in civil or commercial matters. *Official Journal of the European Union* L 174, 27.6.2001. P. 1–24.

правовим простором. Однак у цьому немає суперечливості з огляду на зміст міжнародно-правової уніфікації, яка не обмежується вузьким техніко-юридичним підходом «абсолютної однаковості норм і правових актів»³⁵⁵, а передбачає однаковість регулювання правовідносин. Гармонізація законодавства, яку передбачають Директиви Комісії, надають державам Союзу можливість максимально інтегрувати вимоги, що в них містяться, і наблизитися до такого стану. Це, врешті, уніфікує національне законодавство щодо визначеного в директиві предмету правового регулювання, однак більш повільно, з урахуванням інтересів і можливостей держави. Наприклад, говорячи про сферу бухгалтерського обліку, врегульованого директивами Комісії, зазначається, що впровадження «здійснюється з урахуванням реалій національної системи обліку», що «призводить у багатьох країнах до впровадження жорсткого закону (Європейське законодавство відповідно до Директиви) та м'якого закону (національні стандарти бухгалтерського обліку)»³⁵⁶. Тому існує думка, що успіхи в уніфікації законодавства держав ЄС є насправді наслідком, переваги гармонізації як засобу міжнародно-правової уніфікації. Саме на цьому ґрунті відбувається уніфікація приватного права, яка вважається не лише масштабною, а й успішною.

Розвиток приватно-правової уніфікації є однією з особливостей регіональної інтеграції в рамках Європейського Союзу (або в майбутньому подібних міждержавних союзів), що в принципі маловірогідно в межах інших регіональних міжнародних утворень саме через брак внутрішніх торговельно-економічних зв'язків (відсутність структурованого внутрішнього ринку, відсутність високого рівня гармонізації національного законодавства держав союзу тощо). Тому можна стверджувати, що на регіональному рівні значно ефективніше можуть працювати механізми *міжнародної*

³⁵⁵ Шайгарданова В. В. Уніфікація норм міжнародного права... С. 404.

³⁵⁶ Афанас'єва І. І. Впровадження положень директив ЄС в Україні. *Вісник Східно-українського національного університету імені Володимира Даля*. 2017. № 3 (233). С. 10.

приватно-правової уніфікації, й саме природа регіонального міжнародного утворення буде надавати специфіки такій уніфікації. Тому нового імпульсу уніфікації міжнародного приватного права в міждержавних інтеграційних об'єднаннях надає їх розвиток, спрямований на поглиблення регіональної економічної та політичної інтеграції.

Наприклад, у рамках ЄС спостерігається міжнародна гармонізація та уніфікація договірних права. Ці процеси в останні роки набувають пріоритетного значення для уніфікації правового регулювання торговельних відносин вже на рівні окремих держав Союзу. Передусім це стосувалося кодифікації принципів договірних права на рівні ЄС. Наразі Принципи УНІДРУА розглядаються як якості джерел права Європейського Союзу. Однак на цьому процес не зупинився, а почалося становлення в ЄС власної системи норм договірних права на підставі їх приватно-правової уніфікації.

Ініціатива створення Європейського Зводу договірних права пролунала в Європі в середині 70-х років XX століття. Рівень міжнародних інтеграційних відносин між державами вже був достатньо високим. За правовою формою це хоча й були три скоординовані між собою міжнародні міжурядові організації – ЄЕС, ЄОВС і Євратом – однак без достатнього ресурсу наднаціональних повноважень, і це є дуже важливим зауваженням. Даний приклад свідчить про невідворотність виникнення в інших міжнародних міжурядових організаціях тих самих часових і організаційно-правових проблем з міжнародною уніфікацією договірних права.

Отже, починаючи з 1980 року в Данії, в рамках Комісії з Європейського договірних права, почались роботи з кодифікації норм європейського договірних права, а у 1999 році Комісія, відома як «Комісія Ландо», видала «Принципи Європейського договірних права»³⁵⁷. На додаток до цього у 1998 році було створено

³⁵⁷ Принципи європейського договірних права. Коментарі та рекомендації / пер. з англійської ТОВ «Асоціація експортерів і імпортерів «ЗЕД». К. : Асоціація «ЗЕД», 2013. 304 с.

дослідницьку групу з Європейського цивільного кодексу; у 2008 році – опубліковано ряд документів, іменованих Принципами та спрямованих на регламентування окремих видів договірних і позадоговірних відносин (Принципи європейського права про комерційне агентування, франшизи, дистрибуції та ін.); у 2009 році було підготовлено Проект загальної довідкової схеми, який являє собою кодифікацію європейського договірного права³⁵⁸; у 2010 році опублікована Зелена книга з європейського договірного права, в якій для подальшого обговорення представлено сім варіантів Проекту загальної довідкової схеми³⁵⁹ тощо.

Водночас, спираючись на авторитет Президента торгово-промислових палат Європи (Європалати) А. Барберіса, можна зробити висновок про існування своєрідної альтернативи, що може виникати в разі необхідності прийняття певних актів з приватного права та неготовності органів публічної влади до таких кроків. Зокрема, саме з питання прийняття загальноєвропейського закону про купівлю-продаж товарів, за словами А. Барберіса, «Європарламент не квапиться з розглядом амбіційного законопроекту (2011/0284 (COD)), і здається, що прийняття уніфікованих положень щодо загальноєвропейського договірного права втрачає темп»³⁶⁰. І саме в цьому випадку одним з документів, що виконує функцію «потужного інтегрованого договірного законодавства», є «Принципи Європейського договірного права». Наразі Принципи європейського договірного права є одним з трьох основних документів, на базі яких укладається більшість договорів купівлі-продажу товарів у Європейському

³⁵⁸ Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR) URL: http://ec.europa.eu/justice/contract/files/European-private-law_en.pdf (дата звернення: 14.03.2017).

³⁵⁹ Довгерт А. С. Уніфікація матеріальних норм міжнародного приватного договірного права. *Міжнародне приватне право. Особлива частина*: підручник / за ред. А. С. Довгерта і В. І. Кисіля. К.: Алерта, 2013. С. 159–160.

³⁶⁰ Барберіс А. Передмова. «Принципи європейського договірного права. Коментарі та рекомендації» / пер. з англ. .К.: Асоціація «ЗЕД», 2013. С. 3–4.

Союзі³⁶¹. Іншими двома документами у цій тріаді є: Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 року³⁶², Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА³⁶³.

Наразі Принципи Європейського договірної права, так само як Принципи УНІДРУА, є зводом правил, спільних для договірної права держав ЄС, і відповідно до них статті 1:101 можуть бути застосовані у випадках, коли: а) сторони погодились включити їх у договір, або вони погодились, що їх договір буде регулюватись цими Принципами; б) сторони погодились, що їх договір буде регулюватися «загальними принципами права», *lex mercatoria* або іншими аналогічними положеннями; в) сторони не обрали ніякої правової системи або законодавства для регулювання їх договору. За словами Р. А. Лідовця, багато в чому Принципи Європейського договірної права співпадають з Принципами УНІДРУА, а також з Віденською конвенцією ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 року, але також містять і відмінні правила, зокрема, стосовно правил укладення міжнародних комерційних договорів³⁶⁴.

Також варто звернути увагу на Регламент (ЄС) N 593/2008 Європейського Парламенту й Ради «Про право, що підлягає застосуванню до договірних зобов'язань» (Рим I)³⁶⁵, ухвалення якого в 2008 році

³⁶¹ Див. про роль Принципів у гармонізації права ЄС: Smits Jan M. The Principles of European Contract Law and the Harmonization of Private Law in Europe. La tercera parte de los principios de derecho contractual Europeo, Valencia [Tirant] Antoni Vacquer, ed. Pp. 567–590. 2005. URL: <https://ssrn.com/abstract=792545> (дата звернення: 22.07.2018).

³⁶² Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11.04.1980. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003 (дата звернення: 22.06.2017)

³⁶³ UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016. International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT), Rome. URL: <https://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-2016> (дата звернення: 15.03.2018).

³⁶⁴ Лідовець Р. А. Основні джерела Європейського договірної права... С. 52.

³⁶⁵ Regulation (EC) No 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I). *Official Journal of the European Union* L 177. 04.07.2008. P. 6.

засвідчило продовження зусиль з уніфікації в Європейському Союзі норм міжнародного приватного права. Регламент має відношення передусім до сфери приватного права – «застосовується в ситуаціях, що містять конфлікт законів, до договірних зобов'язань у цивільній та торговельній сфері» і «не застосовується до податкової, митної та адміністративної сфер» (пункт 1 статті 1). Зі сфери застосування Регламенту виключена ціла низка правовідносин, наприклад, зобов'язання, що випливають з сімейних відносин, питання правового регулювання товариств, асоціацій та інших юридичних осіб тощо (пункт 2 статті 1). З прийняттям Регламенту (ЄС) N 593/2008 зрозумілим стало також і те, що повноцінна уніфікація тут повинна дочекатися свого часу. Цей акт засвідчив, що процес гармонізації договірного права ЄС поки домінує над процесом уніфікації, що, очевидно, пов'язано зі збереженням державами Союзу достатньо високого рівня свого суверенітету в питаннях законотворення.

Однак дійсне значення Регламенту (ЄС) N 593/2008 Європейського Парламенту й Ради пов'язано з перспективою уніфікації приватного права в цілому, що проявилось за спливом років. Хоча сам Регламент N 593/2008 не є актом міжнародно-правової уніфікації в регіоні ЄС, його в теорії³⁶⁶ і на практиці³⁶⁷ розглядають в якості основи для кодифікації міжнародного приватного права. Узв'язку з цим зазвичай розглядають три нормативно-правові акти ЄС: зазначений Регламент N 593/2008, Регламент ЄС від 20.12.2010 N 1259/2010 «Про співпрацю в області застосування законів про розлучення і роздільне проживання подружжя» (Рим 3)³⁶⁸ і Регламент

³⁶⁶ Kramer X. E. Current Gaps and Future Perspectives in European Private International Law: Towards a Code on Private International Law? *Briefing Note European Parliament* (2012). 23 p. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2200977>

³⁶⁷ Green paper on private international law aspects, including applicable law, relating to companies, associations and other legal persons. *Commission's Timetable for 2010–2014*. URL: <http://conflictoflaws.net/2010/commissions-timetable-for-2010-2014> (дата звернення: 12.03.2016).

³⁶⁸ Regulation (EC) No 864/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the law applicable to non-contractual obligations (Rome II). *Official Journal of the European Union* L 199. 31.07.2007. P. 40–49.

ЄС від 11.07.2007 N 864/2007 «Про право, що підлягає застосуванню до недоговірних зобов'язань» (Рим 2)³⁶⁹.

Отже, в ЄС складається новітня система уніфікованого регулювання договірних відносин, яка представляє собою, крім відповідних Регламентів ЄС, принципи та загальні схеми рекомендаційного характеру. Це свідчить, що в державах ЄС протягом майже п'ятдесяти років здійснювалися помітні кроки в напрямку не лише публічно-правової, а також і приватно-правової уніфікації законодавства.

Для ЄС в цілому притаманні міжнародно-правові засоби уніфікації, відомі загальному міжнародному праву. Але специфіка ЄС додає особливостей і правовим інструментам, за допомогою яких здійснюється уніфікація, серед яких передусім такі нормативно-правові акти керівних органів Союзу, як регламенти й директиви, що мають примат над правом держав ЄС. По-друге, це неправові акти, що мають характер рекомендацій і найчастіше використовуються для приватно-правової уніфікації. В наукових дослідженнях звертають увагу й на третій інструмент уніфікації права ЄС – Європейський Суд Справедливості³⁷⁰. Суд підтвердив це у справі «Van Gend en Loos», коли констатував створення Співтовариством нового міжнародного правопорядку та визнав принцип прямої дії норм його права³⁷¹. У подальшому це надало можливість Суду не лише тлумачити акти Союзу, а й втручатися в реалізацію норм права ЄС з метою забезпечення однаковості його застосування як органами Організації, так і державами, що входять до неї.

³⁶⁹ Council Regulation 1259/2010 implementing enhanced cooperation in the area of the law applicable to divorce and legal separation. *Official Journal of the European Union*. 2010 L 343.

³⁷⁰ Див.: Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монографія. Харків : Право, 2018. С. 335–415.

³⁷¹ Judgment of the Court of 5 February 1963. NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. Reference for a preliminary ruling: Tariefcommissie-Netherlands. Case 26-62. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61962CJ0026> (дата звернення: 11.06.2017).

Суттєвою особливістю міжнародної уніфікації права органами Європейського Союзу є непоодинокі випадки фрагментації загального міжнародного права та впровадження фрагментованих міжнародно-правових норм у межах юрисдикції ЄС. Не зважаючи на досить високий рівень міжнародної інтеграції в Європейському Союзі, уніфікація права не набула тут ознак основного чи найважливішого інструмента інтеграції національних правових систем у єдиний правовий порядок Європейського Союзу. Не менш затребуваними є інструменти гармонізації. Це означає, що навіть за умови створення високоінтегрованого міждержавного об'єднання, уніфікація лишається доволі обмеженим у використанні міжнародно-правовим інструментом.

Прикладом широких, але не завжди реалізуємих уніфікаційних прагнень на регіональному рівні є таке міжнародне інтеграційне об'єднання, як Співдружність незалежних держав. Це відносно нове утворення, що відповідно до статті 2 свого Статуту ставить собі за мету досить амбітні цілі: «...здійснення співробітництва в політичній, економічній, екологічній, гуманітарній, культурній та інших галузях; усебічний і збалансований економічний і соціальний розвиток держав-членів у рамках загального економічного простору, міждержавна кооперація та інтеграція; забезпечення прав і основних свобод людини відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права і документів НБСЕ; співробітництво між державами-членами в забезпеченні міжнародного миру і безпеки, здійснення ефективних заходів зі скорочення озброєнь і військових витрат, ліквідації ядерної та інших видів зброї масового знищення, досягнення загального і повного роззброєння; сприяння громадянам держав-членів у вільному спілкуванні, контактах і пересуванні в Співдружності; взаємна правова допомога і співробітництво в інших сферах правових відносин; мирне вирішення суперечок і конфліктів між державами Співдружності»³⁷².

³⁷² Статут Співдружності Незалежних держав від 22.01.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_033 (дата звернення: 10.07.2016).

Історія існування СНД є досить показовою для демонстрації того, як регіональна міжнародно-правова інтеграція може тривалий час залишатися на початковому рівні через відсутність належних чинників, які створюють доцентрові вектори розвитку об'єднання та нездатність долати політико-ідеологічні пріоритети у своїй діяльності. Одночасно варто зазначити, що завдання уніфікації законодавства як на рівні організації, так і на рівні його імплементації в національне законодавство держав-членів було чітко сформульовано в документах СНД. Зокрема, було проголошено «принципи верховенства міжнародного права в міждержавних відносинах» і «принципи сумлінного виконання прийнятих на себе зобов'язань по документам Співдружності, включаючи цей Статут» (стаття 3 Статуту СНД), а також визначено сфери спільної діяльності, що реалізуються через координаційні інститути (стаття 4 Статуту СНД).

У якості найбільш впливового засобу міжнародно-правової договірної уніфікації в рамках СНД вважаються модельні закони або кодекси, імплементація яких, тим не менше, лишається в межах суверенного розсуду держав. Прагнення створити єдиний правовий простір у СНД призвело свого часу до формування в діяльності СНД стратегічного напрямку міждержавної інтеграції та відповідно швидкої уніфікації основних галузей законодавства держав-учасниць – підготовки в рамках цієї організації цілої низки модельних законопроектів.

Як наслідок, органами СНД було ухвалено низку модельних законів і кодексів. Серед них *модельні закони*: «Про боротьбу з корупцією»³⁷³, «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і їх прекурсори»³⁷⁴, «Про безпеку на транспорті»³⁷⁵, «Про безпеку на

³⁷³ Модельний закон про боротьбу з корупцією від 03.04.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_998 (дата звернення: 11.02.2016).

³⁷⁴ Модельний закон про наркотичні засоби, психотропні речовини і їх прекурсори від 16.11.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_g21 (дата звернення: 11.02.2016)

³⁷⁵ Модельний закон про безпеку на транспорті від 31.10.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_l47 (дата звернення: 11.04.2016).

повітряному транспорті»³⁷⁶, «Щодо протидії екстремізму»³⁷⁷, «Про боротьбу з тероризмом»³⁷⁸, «Про захист дітей від інформації, яка шкодить їх здоров'ю та розвитку»³⁷⁹ та ін.; *модельні кодекси*: інтелектуальної власності для держав-учасниць СНД³⁸⁰, інформаційний кодекс³⁸¹, модельний освітній кодекс³⁸² та ін. Прийнято значну кількість інших *рекомендаційних актів* щодо уніфікації: рекомендації з уніфікації та гармонізації законодавства держав-учасниць СНД про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і їх прекурсорів; про державний кордон; про забезпечення хімічної та біологічної безпеки; про захист дітей від інформації, яка шкодить їх здоров'ю та розвитку та ін.³⁸³.

Однак при прийнятті усього цього масиву модельних нормативно-правових актів не була врахована одна, на нашу думку, принципово важлива обставина, на яку звертав увагу Ю. А. Тихомиров. Він зазначав, що модельні акти виступають як своєрідний «міст», що з'єднує норми міжнародного й національного права, й істотне значення має здатність модельних актів «уплітатися» в

³⁷⁶ Модельний закон про безпеку на повітряному транспорті від 31.10.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/997_l43 (дата звернення: 11.04.2016).

³⁷⁷ Модельний закон щодо протидії екстремізму від 14.05.09. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_l51 (дата звернення: 11.04.2016).

³⁷⁸ Модельний закон про боротьбу з тероризмом від 08.12.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_a29 (дата звернення: 11.04.2016).

³⁷⁹ Модельний закон про захист дітей від інформації, яка шкодить їх здоров'ю та розвитку від 03.12.09. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_m85 (дата звернення: 12.04.2016).

³⁸⁰ Модельний кодекс інтелектуальної власності для держав-учасниць СНД від 07.04.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_m97 (дата звернення: 12.04.2016).

³⁸¹ Модельний інформаційний кодекс для держав-учасниць СНД від 03.04.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_i45 (дата звернення: 10.04.2016).

³⁸² Модельний освітній кодекс для держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 03.04.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_g22 (дата звернення: 10.04.2016).

³⁸³ Лебедев С. Н. Информация о мерах по дальнейшему совершенствованию модельного законодательства государств-участников СНГ в сфере безопасности. *Официальный сайт исполкома СНГ*. URL: <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=18869> (дата звернення: 12.04.2017).

тканину названих нормативних систем³⁸⁴. А як раз ніякого «моста» не існувало, оскільки на рівні міжнародного (регіонально-інтегрованого) права жодних юридично значущих стандартів так і не було ухвалено. Мало хто звертав увагу на існування відмінності між поняттям модельного закону та модельного кодексу. Між іншим, як відомо, при створенні Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ) Генеральна Асамблея ООН передбачила, що методами роботи Комісії в числі інших може бути розробка як модельних, так і уніфікованих законів. Тим самим було підтверджено, що в даному разі йдеться про різні механізми координації правової політики³⁸⁵. Кодекс завжди вважався актом більш високого рівня систематизації, що зазвичай пов'язаний з побудовою галузей права. На відміну від партикулярного закону, кодекс повинен вичерпно регулювати визначену сферу суспільних відносин та враховувати динаміку розвитку галузевого законодавства. Ці обставини повинні враховуватися і в разі розробки модельних законів та кодексів.

Позиція науковців з цього приводу має досить радикальний характер: у цілому, модельний нормативно-правовий акт будується як самостійний і завершений акт, що без будь-якої доробки може бути включений у правову систему кожної держави³⁸⁶. Тому будь-яка концепція уніфікованого акту, яким і є модельний кодекс/закон, повинна відображати певні загальновизнані та загальноприйнятні для інтегрованого середовища основи побудови правової системи та галузей права, і це – питання світоглядних змін у розумінні права, особливо на етапі переходу до нової системи господарювання, що відбувався після розпаду СРСР.

Варто погодитися з тими науковцями, які звертають увагу на момент ухвалення підготовчого міжнародного договору, яким

³⁸⁴ Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения... С. 88.

³⁸⁵ Бахин С. В. Модельное право. *Правоведение*. 2003. № 1. С. 170–185.

³⁸⁶ Житарев Є. В. Модельний закон як вид уніфікованого акта. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. С. 200. URL: <http://www.apdp.in.ua/v36/38.pdf> (дата звернення: 03.06.2018).

зкладаються узгоджені на такий випадок світоглядні правові позиції його учасників. Наприклад, В. І. Бобрик пише про важливість юридично обов'язкової підстави для уніфікації. При цьому він називає можливі форми прийняття юридично значущих рішень: «... одним з основних і найбільш продуктивних способів зближення законодавства є прийняття державами загальних засад, принципів, правил на наднаціональному рівні. Зазвичай такий різновид зближення має місце в рамках одного регіонального об'єднання, в яке входять ті держави, які й так близькі одна одній за культурними, економічними, політичними параметрами, і які хотіли б ще більше розширити свою співпрацю»³⁸⁷. Подібні оцінки відомі й щодо окремих галузей українського права. Цікавою в цьому сенсі є оцінка уніфікації фахівцями в різних галузях внутрішньодержавного права. Наприклад, С. В. Васильєв звертав увагу на важливість уніфікації в розвитку реформування цивільного судочинства країн СНД для створення «єдиного правового поля». При цьому міжнародно-правову уніфікацію науковець називає «скорочення відмінностей у змісті правових актів, що регламентують, зокрема, процесуальні правовідносини», і говорить про необхідність міжнародно-правового закріплення відповідних новел³⁸⁸. Подібну думку висловлює Н. Г. Дороніна, вказуючи на недоліки модельних нормативно-правових актів як основу якісної уніфікації, маючи на увазі Модельний закон про інвестиції: «Типовой (модельный) закон об иностранных инвестициях не предполагает достижения той степени единообразия, какая могла бы быть достигнута при унификации права в рамках федеративного государства»³⁸⁹. Не випадково висловлюється думка про те, що «...введення модельного акту в національне

³⁸⁷ Бобрик В. І. Міжнародна уніфікація і гармонізація процесуального права як напрям оптимізації цивільного і господарського судочинства в Україні... С. 135.

³⁸⁸ Васильєв С. В. Гражданское судопроизводство государств-участников СНГ. Х. : Харьков юридический, 2008. С. 5.

³⁸⁹ Доронина Н. Г. Унификация и гармонизация права в условиях международной интеграции. *Журнал российского права*. 1998. № 6. С. 55. URL: <http://center-bereg.ru/o5940.html> (дата звернення: 22.10.2017).

законодавство без будь-яких корегувань досить ризикована дія при недостатній вивірності відповідності його положень загальному рівню правової культури й особливостям розвитку права»³⁹⁰. Так чи інакше, але варто погодитися зі згаданими авторами, які підкреслюють важливість саме якісної правової складової для успішності регіональної уніфікації, акцентуючи увагу на міжнародно-правовій уніфікації як організаційно-правовому засобі забезпечення прогресивного розвитку регіональної інтеграції.

Однак, вочевидь, рекомендаційні акти СНД не здатні забезпечити міжнародно-правову уніфікацію, що й стало причиною підвищення рівня їх юридичної обов'язковості. Положення багатьох модельних законів покладено в основу прийнятих міжнародних договорів, таких як Договір про співробітництво держав-учасниць СНД у боротьбі з тероризмом, Угода про співробітництво держав-учасниць СНД у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів, Договір держав-учасниць СНД про протидію легалізації (відмиванню) злочинних доходів і фінансуванню тероризму, Угода про співробітництво держав учасниць СНД у протидії корупції, Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах та деякі інші. Однак такі міжнародні договори СНД переважно не передбачають створення спеціальних контрольних механізмів, що скоріш за все не сприятиме їх повноцінній інтеграції в правовий порядок Організації, а отже вплине на якість уніфікації національного законодавства й практики з цих питань.

Таким чином, у цілому регіональна міжнародно-правова уніфікація відбувалася й переважно відбувається без *compliance* інструментів, хоча й з використанням Економічного суду СНД, що керується: Угодою про статус Економічного Суду СНД від 6 червня 1992 року; Статутом Співдружності Незалежних Держав від 22 січня 1993 року; Договором про створення Економічного

³⁹⁰ Житарев Є. В. Модельний закон як вид уніфікованого акта... С. 200.

союзу від 24 вересня 1993 року; іншими договорами, укладеними в межах Співдружності; актами Співдружності; загальновизнаними принципами міжнародного права; Регламентом Економічного Суду СНД.³⁹¹

Суд «...вправі тлумачити положення угод та інших актів Співдружності з економічних питань» (стаття 32 Статуту СНД) і діє з метою забезпечення єдиного застосування угод держав-учасниць СНД та заснованих на них економічних зобов'язань і договорів шляхом вирішення спорів, що впливають з економічних відносин. Отже, міжнародна договірно-правова уніфікація віднесена до його повноважень, і опосередковано, через процедуру вирішення спорів, Суд може впливати на оцінку якості уніфікації національного законодавства на підставі документів СНД. Юрисдикція Суду охоплює визначення відповідності нормативних та інших актів держав-учасниць СНД, прийнятих з економічних питань, угод та інших актів СНД, а також спорів, пов'язаних з виконанням угод та прийнятих на їх основі інших актів СНД. Загалом Суд розглянув більше 100 справ.

Як свідчить практика Суду, основне його навантаження припадає саме на питання тлумачення договорів і актів СНД. Але дослідники діяльності Суду звертають увагу на обмеженість його компетенції³⁹², передусім на рекомендаційний характер його рішень у міждержавних спорах³⁹³. Членство в СНД не пов'язано з визнанням обов'язкової юрисдикції Суду, чим держави-учасниці Організації активно користуються. Тим не менше, за словами колишнього Голови Економічного суду СНД Ф. Абдуллоєва, «...рішення Економічного Суду СНД про тлумачення корегують практику застосу-

³⁹¹ Экономический Суд Содружества независимых государств. Офиц. веб-портал URL: <http://www.sudsng.org> (дата звернення: 21.05.2016).

³⁹² Мовчан О. О. Аналіз практики Економічного суду Співдружності незалежних держав. *Наукові записки. Юридичні науки*. 2002. Том 20. С. 57–61.

³⁹³ Шумілов А. С. Міжнародно-правове співробітництво пострадянських держав (на прикладі країн СНД): автор. дис. канд. юрид.наук: 12.00.11. Х.: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2003. С. 13.

вання конкретних міжнародно-правових актів у Співдружності та усувають передумови для помилкового розуміння їх істотних положень у майбутньому»³⁹⁴.

Отже, СНД не демонструє високого потенціалу міжнародно-правової регіональної уніфікації. Основним міжнародно-правовим інструментом уніфікації права в інтеграційному просторі Організації виявилися міжнародні договори. Суд СНД навряд чи можна вважати ефективним міжнародно-правовим інструментом уніфікації інтеграційного права Організації, зважаючи на його мінімальну навантаженість з цього питання. Досвід СНД свідчить про абсолютну недостатність декларування в установчих документах міжнародної організації мети здійснювати міжнародно-правову уніфікацію, навіть масштабного нормативно-правового забезпечення такої мети у вигляді модельних законів, кодексів чи міжнародних договорів не достатньо для ефективної реалізації заходів з уніфікації права.

Підсумовуючі сказане, звернемося до міркувань М. М. Гнатовського, що мають в даному випадку методологічне значення. Цей автор звертає увагу на той факт, що останнім часом «...в літературі все частіше предметом дослідження стають не просто норми багатосторонніх міжнародних договорів, а й створені на їх основі своєрідні «правові системи» міжнародних організацій – право ООН, право Світової організації торгівлі, право Ради Європи, Право ОБСЄ, право Європейського Союзу тощо»³⁹⁵. Це означає, що саме регіональні міжнародні організації повинні займати об'єктивно найбільш відповідальну нішу в забезпеченні процесів

³⁹⁴ Экономический Суд СНГ в институциональной системе Содружества Независимых Государств – итоги деятельности и перспективы развития. Доклад Председателя Экономического Суда СНГ Ф. Абдуллоева на Международной научно-практической конференции «20 лет Содружеству Независимых Государств» 28–29 сентября 2011 года, г. Минск. URL: <http://www.e-cis.info/page.php?id=19373> (дата звернення: 11.05.2016).

³⁹⁵ Гнатовський М. М. Європейський правовий простір. Концепція та сучасні проблеми. К.: Видавничий дім «Промінь», 2005. С. 69.

глобалізації зі застосуванням правових інструментів уніфікації, та саме вони компенсують нестачу юридично обов'язкових норм міжнародного права нормами так званого «м'якого» міжнародного права. Або вони не здатні виконувати таку функцію, і процес становлення інтеграційних відносин у відповідному міжнародному регіоні буде тривати.

Звернемося ще до одного вельми показового прикладу регіональної інтеграції – Ради Європи. Вчені, які спеціально досліджують феномен Європейського правового простору, звертають увагу на так звану «інтернаціоналізацію правових систем держав Європи», яку ще називають «глобальним юридичним явищем»³⁹⁶. На відміну від розглянутих моделей, правовий простір Ради Європи значною мірою співпадає з правовим простором Європейського Союзу. Це може створювати досить складні колізійні проблеми, пов'язані ще й з тим, що держави-члени Ради Європи в значній більшості є державами ЄС з відповідними зобов'язаннями щодо дотримання права ЄС.

Збіг правових просторів Ради Європи та Європейського Союзу одночасно ставить питання співвідношення права Ради Європи й права ЄС, можливої паралельної участі в Раді Європи держав-членів ЄС і самого Європейського Союзу, можливої необхідності ухвалення Європейським Союзом актів, що дублюють акти Ради Європи. Усе це так чи інакше може ставити не прості практичні питання не лише перед державами-членами, а й перед органами цих двох європейських структур. В останні роки найбільш гостре з них виникло внаслідок прагнення ЄС здійснити фрагментацію³⁹⁷ Європейської конвенції про захист прав людини

³⁹⁶ Гнатовський М. М. Європейський правовий простір. Концепція та сучасні проблеми. К.: Видавничий дім «Промінь», 2005. С. 72–73.

³⁹⁷ Див. з цього приводу детальну оцінку Уряду Великої Британії: Charter of Fundamental Rights of the EU Right by Right Analysis. 5/12/2017. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/664891/05122017_Charter_Analysis_FINAL_VERSION.pdf (дата звернення: 11.06.2018).

й основоположних свобод шляхом ухвалення Хартії основних прав ЄС³⁹⁸.

Рада Європи є надзвичайно потужним міжнародним регіональним організаційно-правовим засобом міжнародно-правової уніфікації та уніфікації національного законодавства у сфері публічного права. Ця міжнародна організація здійснює уніфікацію права як на підставі міжнародних договорів, укладених її державами-учасниками, так і на основі рекомендацій органів контролю за дотриманням міжнародних договорів Ради Європи³⁹⁹, на підставі актів автентичного тлумачення Європейським судом з прав людини Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод⁴⁰⁰, а також на основі рекомендацій органів Ради Європи, що не мають безпосереднього правового зв'язку з укладеними в її рамках

³⁹⁸ Див. про це: McCrudden C. The Future of the EU Charter of Fundamental Rights. 27 Pages Posted: 18 Mar 2002. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=299639; Pérez A.T. The federalizing force of the EU Charter of Fundamental Rights. *International Journal of Constitutional Law*. 2017. Volume 15. Issue 4. P. 1080–1097. URL: <https://doi.org/10.1093/icon/mox075>; Anderson Q. C., Murphy C. C. The Charter of Fundamental Rights: History and Prospects in Post-Lisbon Europe. *EUI LAW*. 2011/08. Vol. 13. P. 283–309. URL: <http://hdl.handle.net/1814/17597>; Peers S. The Rebirth of the EU's Charter of Fundamental Rights. *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*. 2011. Vol. 13. P. 283–309. URL: <https://doi.org/10.5235/152888712801753004>

³⁹⁹ Див. про це: Аббакумова Д. В. Комітет Міністрів Ради Європи: міжнародно-правова природа та повноваження: монографія. Х.: Право, 2016. 254 с.; Анцупова Т. О. Процесуальне право Ради Європи: питання теорії і практики: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 379 с.; Мицик В. В. Права національних меншин у міжнародному праві: монографія. К.: «Київський університет», 2004. 287 с.; Калмикова О. С. Міжнародно-правове співробітництво в системі Ради Європи у боротьбі з ксенофобією і расизмом: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.11. Харків, 2015. 20 с.; Крук Ю. А. Захист права на здоров'я в Раді Європи: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.11. Київ, 2015. 20 с.; Герасимчук Н. В. Функції міжнародних інституцій у підвищенні ефективності міжнародно-правового регулювання: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.11. Київ, 2017. 18 с.

⁴⁰⁰ Див.: Лукьянцев Г. Е. Европейские стандарты в области прав человека. Теория и практика функционирования Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод. М.: Звенья, 2000. 280 с.; Van Hoof G. J. H., Van Dijk P. Theory and practice of the European Convention on human rights. 2nd ed. Dordrecht: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1990. 657 p.; Macdonald R. St. J., Matscher F., Petzold H. The European System for the Protection of Human Rights. Dordrecht.: Martinus Nijhoff Publishers, 1993. 940 p.

міжнародними договорами. Значну роль у здійсненні цих повноважень Ради Європи здійснює Комітет Міністрів Ради Європи, який не лише бере участь у визначенні сфери компетенції контрольних органів, але й створює їх⁴⁰¹.

Особливістю уніфікаційного механізму Ради Європи є широке залучення *compliance* органів з контролю за дотриманням державами конвенцій Ради Європи. Зокрема, це Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; Рамкова конвенція про захист національних меншин; Конвенція про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом; Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією; Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією; Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми; Конвенція про кіберзлочинність; Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних; Європейська хартія місцевого самоврядування та інші. В усіх перелічених міжнародних договорах Україна бере участь.

Водночас, далеко не всі *compliance* органи Ради Європи «прив'язані» до визначених міжнародних договорів. Є серед них і такі, що здійснюють міжнародний контроль у певній сфері відносин. Це може бути пов'язаним з дотриманням декількох міжнародних договорів або окремих статей певного договору, наприклад, СЕРЕJ (Європейська Комісія з ефективності правосуддя), або з дотриманням питань більш загального характеру, наприклад, визнаних у європейській спільноті стандартів демократії в законопроектних роботах, – саме таку діяльність здійснює Європейська Комісія

⁴⁰¹ Див.: Піляев І. С. Рада Європи в сучасному євроінтеграційному процесі. К.: Юридична книга, 2003. 436 с.; Бенуа-Ромер Ф., Клебес Г. Право Ради Європи. Прямуючи до загальноєвропейського простору / пер. з англ. К.: К.І.С., 2007. 232 с.; Haas E. Consensus formation in the Council of Europe. Berkley, CA: University of California Press 1960. 70 p.; Robertson A. The Council of Europe. Its structure, functions and achievements. 2 ed. Londres, Stevens & Sons Ltd., 1961. 288 p.

«За демократію через право» (Венеціанська комісія)⁴⁰². Отже, чи мають право такі міжнародні органи брати участь у міжнародно-правовій уніфікації? І наскільки їх акти можуть бути покладеними в основу уніфікації національного законодавства держав Ради Європи?

Розглянемо під цим кутом зору в якості прикладу Європейську Комісію з ефективності правосуддя (СЕРЕЈ). СЕРЕЈ була створена у вересні 2002 року Комітетом міністрів Ради Європи, який «прив'язав» її повноваження до статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод: «...пропонувати державам ефективні рішення до моменту подання заяви до Європейського суду з прав людини, щоб запобігати порушенням статті 6 Європейської конвенції з прав людини»⁴⁰³. Може скластися враження, що це конвенційний контрольний орган Європейської конвенції з прав людини, однак це не так. Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи про створення Комісії не передбачає у неї таких повноважень⁴⁰⁴. Це є ключовою відмінністю СЕРЕЈ від подібних органів щодо захисту прав людини Ради Європи. Це цілком відповідає Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, яка не передбачає інших міжнародних контрольних органів, крім Європейського суду з прав людини.

Чи наділена СЕРЕЈ повноваженням неофіційно тлумачити статтю 6 Конвенції або, принаймні, надавати своє бачення порядку її застосування? Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод не згадує про інші органи, крім Суду, що мали б право здійснювати таку діяльність. Отже, і таких повноважень СЕРЕЈ не має.

⁴⁰² Сvida Т. О. Міжнародно-правове співробітництво держав у рамках Європейської Комісії «За демократію через право» : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.11 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Л., 2009. 218 с.

⁴⁰³ European judicial systems Efficiency and quality of justice CEPEJ Studies No. 26 2018 Edition (2016 data). *Conseil de l'Europe*, October 2018. P. 5.

⁴⁰⁴ Resolution Res (2002)12 establishing the European Commission for the efficiency of justice (CEPEJ). Adopted by the Committee of Ministers on 18 September 2002 at the 808th meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://www.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/cepej/27-rezoliutciia%202002.pdf>

Чи має право Комісія ухвалювати рекомендації державам, і яким є їх міжнародно-правовий статус? Комітет Міністрів у своїй резолюції про створення СЕРЕJ про це прямо не говорить, пропонуючи Комісії ухвалити власні правила процедури, але й не виключає такої можливості. У статті 3 своєї Резолюції він серед повноважень Комісії називає: «а) вивчити результати, досягнуті різними судовими системами, у світлі принципів, згаданих у преамбулі цієї резолюції, використовуючи серед іншого загальні статистичні критерії та засоби оцінки;) визначити проблеми та сфери можливих поліпшень та обмінятися думками щодо функціонування судових систем; с) визначити конкретні шляхи поліпшення вимірювання та функціонування судових систем держав-членів, враховуючи їхні конкретні потреби; d) надавати допомогу одній або декільком державам-членам за їх проханням, включаючи допомогу в дотриманні стандартів Ради Європи; е) запропонувати, у разі необхідності, сфери, в яких відповідні керівні комітети Ради Європи, зокрема Європейський комітет з правового співробітництва (CDCJ), можуть, якщо вони вважають за необхідне, розробити нові міжнародні правові інструменти або поправки для прийняття Комітетом міністрів»⁴⁰⁵. З цього переліку можна зробити висновок про беззаперечне право СЕРЕJ ухвалювати процедурні акти, ухвалювати акти на адресу керівних органів Ради Європи та на адресу держав, виключно «на їх прохання».

Практична діяльність СЕРЕJ виявляється більш складною й змістовною. За словами О. А. Курганнікової, фактично предметна сфера стала «ширшою, оскільки значення мали також і правові положення, що стосувались ст. 5 та ст. 13 ЄКПЛ»⁴⁰⁶. Це стосується

⁴⁰⁵ Resolution Res (2002)12 establishing the European Commission for the efficiency of justice (СЕРЕJ). Adopted by the Committee of Ministers on 18 September 2002 at the 808th meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://www.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/cepej/27-rezoliutciia%202002.pdf>

⁴⁰⁶ Курганнікова О. А. Специфіка інституційного статусу Європейської Комісії з ефективності правосуддя (СЕРЕJ). *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : зб. наук. ст. за матеріалами І Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 27 листоп. 2015 р. : у 2 ч. Харків, 2015. Ч. 1. С. 328.

й обсягу повноважень у межах статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Дійсно, Європейська Комісія з ефективності правосуддя не уповноважена офіційно тлумачити Конвенцію, але їй не заборонено висловлювати свої оцінки щодо ефективної реалізації права на справедливий суд безвідносно до статті 6 Конвенції. Оцінюючи свої повноваження, Комісія зазначила у Звіті за 2016 рік: «Цей статус охоплює порівняння судових систем і обмін знаннями про те, як вони функціонують. Обсяг цього порівняння ширший, ніж «справедлива» ефективність у вузькому сенсі: він також включає якість та ефективність правосуддя»⁴⁰⁷. Наразі CEPEJ ухвалила низку «керівних принципів» (*guidelines*), серед яких Керівні принципи для кращого виконання наявної рекомендації про медіацію в кримінальних справах⁴⁰⁸, Керівні принципи для кращого виконання наявних рекомендацій про медіацію в сімейних справах і медіацію в цивільних справах⁴⁰⁹, Керівні принципи для кращого виконання наявної Рекомендації про альтернативні методи розв'язання спорів між адміністративними органами й приватними сторонами⁴¹⁰ та інші. Щоб був зрозумілим спосіб надання рекомендацій, наведемо одну з семи, адресованих державам у Керівних принципах про альтернативні методи

⁴⁰⁷ European judicial systems Efficiency and quality of justice CEPEJ Studies No. 26 2018 Edition (2016 data). *Conseil de l'Europe*. October 2018. P. 5.

⁴⁰⁸ Керівні принципи для кращого виконання наявної рекомендації про медіацію в кримінальних справах. *Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (ЕКЕП-СЕРЕЈ) Страсбург, 7 грудня 2007 р.* СЕРЕЈ (2007) 13. *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства*, Київ, 2015. С. 472–480.

⁴⁰⁹ Керівні принципи для кращого виконання наявних рекомендацій про медіацію в сімейних справах і медіацію в цивільних справах (Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (ЕКЕП-СЕРЕЈ), Страсбург, 7 грудня 2007 р., СЕРЕЈ (2007) 14). *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства*. Київ, 2015. С. 481–488.

⁴¹⁰ Керівні принципи для кращого виконання наявної Рекомендації про альтернативні методи розв'язання спорів між адміністративними органами і приватними сторонами (Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (ЕКЕП-СЕРЕЈ) Страсбург, 7 грудня 2007 р., СЕРЕЈ (2007) 15). *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства*. Київ, 2015. С. 489–496.

розв'язання спорів: «Коли необхідно, державам слід прийняти нове чи змінити вже чинне законодавство відповідно до принципів Рекомендації (наприклад, в окремих випадках передбачити обов'язковість внутрішнього перегляду, процедури примирення, медіації та перемовин задля врегулювання спору, Рекомендація 15)»⁴¹¹. Або рекомендацію з Керівних принципів про медіацію: «Державам-учасницям слід усвідомити важливість встановлення спільних критеріїв для уможливлення акредитації медіаторів і/або утворень, які пропонують послуги медіації та/або навчають медіаторів. У зв'язку зі зростанням переміщень громадян у межах Європи треба вживати заходів задля напруцювання спільних міжнародних критеріїв акредитації – приміром, для отримання єдиного посвідчення європейського медіатора тощо».

З наведених прикладів видно, що в актах СЕРЕJ радше пропонується гармонізація в її широкому розумінні, аніж уніфікація національного законодавства. Водночас очевидними є неодноразові та наполегливі ініціативи СЕРЕJ з міжнародно-правової уніфікації законодавства та корпоративних правил судової влади. Хоча навіть у такому разі у держав не з'являються юридичні підстави для зміни законодавства, однак постає питання про формування їх міжнародно-правової позиції щодо подібних ініціатив Комісії. Отже постає питання міжнародно-правової природи її актів. На нашу думку, тут цілком можна застосувати загальний підхід до актів подібних органів у міжнародних організаціях: це рекомендації, що не мають юридичної сили в загальному міжнародному праві. Проте висловлюється припущення, що акти СЕРЕJ, хоча і з застереженнями, належать до міжнародного «м'якого» права: «Документи, що містять результати діяльності СЕРЕJ, є достатньо

⁴¹¹ Керівні принципи для кращого виконання наявної Рекомендації про альтернативні методи розв'язання спорів між адміністративними органами і приватними сторонами (Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (ЕКЕП-СЕРЕJ) Страсбург, 7 грудня 2007 р., СЕРЕJ (2007) 15). *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства*. Київ, 2015. С. 491.

специфічними як за змістом, так і за формою. Їх належність до актів «м'якого міжнародного права» потребує додаткових обґрунтувань в залежності від конкретної ситуації»⁴¹², хоча пояснення такої оцінки ми не знаходимо.

На нашу думку, найбільш важливим тут є формальна пов'язаність СЕРЕJ зі статтею 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Хоча Комісія не є конвенційним органом, вона діє в руслі конвенційного розуміння та тлумачення права на справедливий суд. Варто враховувати, що СЕРЕJ здійснює свою діяльність у правовому просторі Ради Європи, і право Європейської конвенції з прав людини є лише частиною цього простору. Слід також пам'ятати, що рекомендації СЕРЕJ виходять за межі законодавчих пропозицій і втручаються у сферу корпоративних відносин у суддівському середовищі. Ті самі правила суддівської етики далеко не в усіх державах Ради Європи ухвалюються в якості актів законодавства. У цьому сенсі важливим є визнання орієнтації основних функцій міжнародних інституцій «на підвищення ефективності застосування міжнародного права», на створення підґрунтя для подальшої реалізації його норм⁴¹³. Зв'язок повноважень СЕРЕJ з дотриманням Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, віднесення СЕРЕJ Комітетом Міністрів Ради Європи до органів сфери захисту прав людини нерозривно пов'язує її діяльність з якістю реалізації конвенційної норми про право кожного на справедливий суд. При цьому СЕРЕJ заявляє, що вона «оцінює ефективність судових систем» кожні два роки й пропонує «практичні інструменти», «конкретні рішення» та заходи для роботи в напрямку більш ефективного обслуговування громадськості»⁴¹⁴.

⁴¹² Курганникова О. А. Специфіка інституційного статусу Європейської Комісії з ефективності правосуддя (СЕРЕJ)... С. 329.

⁴¹³ Герасимчук Н. В. Функції міжнародних інституцій у підвищенні ефективності міжнародно-правового регулювання : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. С. 9.

⁴¹⁴ European judicial systems Efficiency and quality of justice CEPEJ Studies No. 26 2018 Edition (2016 data). *Conseil de l'Europe*. October 2018. P. 5.

Тобто Комісія спонукає держави і, що не менш важливо, органи суддівського самоврядування, до вжиття конкретних заходів. У загальному контексті це може бути ознакою «м'якого» права⁴¹⁵. Щоправда, це не змінює юридичної сили актів Комісії – для держав вони лишаяться авторитетними рекомендаціями. Тому досягнення уніфікаційного ефекту від їх реалізації можливе передусім за умови консенсусу держав-учасниць або з використанням інструментів впливу Комітету Міністрів Ради Європи, оскільки керівні принципи СЕРЕJ спираються також на його рекомендації.

У цілому складна система конвенційних і допоміжних органів Ради Європи створює цілісний механізм, за допомогою якого може здійснюватися міжнародно-правова уніфікація та на її основі міжнародна уніфікація національного законодавства. Лише договірно-правова уніфікація в рамках Ради Європи є беззаперечно юридично обов'язковою. Система договірних *compliance* органів ухвалює рекомендаційні акти, які можна вважати «м'яким» міжнародним правом, однак міжнародно-правова уніфікація на їх основі відбувається виключно за згодою держав, включених до політико-правових відносин інтеграційного утворення. Як зазначають дослідники, в цьому випадку завжди відбуваються «пошуки примусу»⁴¹⁶, однак вони не мають належних юридичних підстав. Ще менше підстав для міжнародно-правової уніфікації створюють акти міжнародних допоміжних органів Ради Європи, що юридично не пов'язані зі здійсненням контрольних повноважень за дотриманням міжнародних договорів. Хоча деякі акти таких органів у Раді Європи (наприклад, СЕРЕJ), можна також віднести до «м'якого» права, але їх власний уніфікаційний потенціал для національного законодавства є мінімальним.

⁴¹⁵ Калмикова О. С. Міжнародно-правове співробітництво в системі Ради Європи у боротьбі з ксенофобією і расизмом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 10 с.

⁴¹⁶ Oette L. Bridging the Enforcement Gap: Compliance of States Parties with Decisions of Human Rights Treaty Bodies. *INTERIGHTS Bulletin*. 2010. Volume 16. N 2. P. 51–54.

Таким чином, щодо інтеграційних моделей, заснованих на регіональній міжнародній міжурядовій організації, можна говорити про трирівневу модель міжнародно-правової уніфікації. Першим і основним рівнем є міжнародна договірно-правова уніфікація, що спирається на міжнародні договори регіональної міжнародної міжурядової організації, які створюють правову інфраструктуру інтеграційного об'єднання. Тлумачення цих договорів, контроль за їх дотриманням державами-учасницями та забезпечення відповідальності за порушення зобов'язань (які в даному випадку розглядаються не лише як порушення договору, але й як порушення спільних домовленостей про умови збереження інтеграційного утворення) здійснюють спеціально створені міжнародні органи з належними повноваженнями. Другим рівнем уніфікації міжнародного права в регіональних інтеграційних організаціях є рішення їх керівних органів. З точки зору статутів міжнародних організацій, такі рішення можуть і не створювати міжнародно-правових зобов'язань для держав-учасниць, але існують організаційно-правові засоби їх реалізації через систему допоміжних або конвенційних органів організацій. Тому цей другий рівень уніфікації є факультативним і завжди залежить від обсягу повноважень органів першого рівня. Від обсягу таких повноважень та ефективності їх реалізації залежить також якість уніфікації внутрішньодержавного права держав-учасниць. Третім рівнем міжнародно-правової уніфікації виступають органи міжнародних організацій, безпосередньо не пов'язані з контрольними повноваженнями за дотриманням міжнародних договорів, але їх акти можуть визнаватися «м'яким» міжнародним правом та мати певний потенціал для здійснення міжнародно-правової уніфікації.

Регіональна уніфікація, не обумовлена створенням регіональних міжнародних інтеграційних утворень. Окремим видом регіональної уніфікації внутрішньодержавного законодавства є уніфікація, не пов'язана з участю держав у регіональній міжнародній організації або регіональному інтеграційному утворенні. Це досить нечасті

випадки, обумовлені регіональною потребою держав. Ключовою тут є відсутність не лише самої міжнародної організації, що опікується міжнародно-правовою уніфікацією, а й спеціальних міжнародно-правових контрольних органів, які саме й забезпечують ефективність уніфікаційних процесів в окремих державах. Причому, якщо можливість міжнародно-правової уніфікації без створення у міжнародній міжурядовій організації спеціалізованих органів міжнародно-правового контролю не можна назвати виключним явищем (такою є міжнародно-правова уніфікація приватного права Гаазькою конференцією з міжнародного приватного права⁴¹⁷), то так би мовити «ситуативна» міжнародно-правова уніфікація, що відбувається навіть не у межах міжнародної організації, буває набагато рідше.

До небагатьох прикладів «ситуативної» регіональної уніфікації належить уніфікація міжнародного приватного морського права державами скандинавського регіону. Це, очевидно, той самий випадок, коли витoki міжнародно-правової «гармонізації», так само як і міжнародно-правової уніфікації, полягають у найближчих «матеріальних», «прагматичних» потребах людей, у той час як міжнародно-правова гармонізація в інших галузях права пов'язана, скоріше, з іншим – з потребою у зміцненні співробітництва урядів, якщо не говорити про більше – з потребою у політичній інтеграції⁴¹⁸. Досвід цих держав цікавий також тривалістю уніфікаційних процесів, щодо яких не застосовувалися міжнародні механізми організаційно-правового впливу.

Крім того, можна звернути увагу на низку об'єктивних та суб'єктивних факторів, які включають у себе, наприклад: високий рівень розвитку економіки в окремих країнах (регіонах) та, у зв'язку з цим, інтенсифікацію міжнародних економічних зв'язків; ступінь

⁴¹⁷ Стрельцова Є. Д. Міжнародна уніфікація окремих інститутів процесуального права. *Сучасна університетська правова освіта і наука*: матер. VIII міжнар. науково-практич. конф., м. Київ, 23 лютого 2018 р. Том 1. Тернопіль, 2018. С. 381.

⁴¹⁸ Ziegler A. Particularities of Harmonization and Unification of International Law of Trade and Commerce ... P. 785.

географічної близькості держав, ступінь схожості національних традицій, звичок тощо; відмінності національних законів, які регулюють морські приватні відносини різних країн та намагання подолати або пом'якшити їх; невідповідність міжнародного характеру відносин з торговельного мореплавства та національного характеру норм, що регулюють такі відносини; застарілість деяких з них, невідповідність викликам сьогоденного рівня галузі, яка базується на здобутках сучасної науки та техніки тощо⁴¹⁹. Зазначені фактори в реальності завжди взаємопов'язані, взаємодіють та є взаємозалежними. І це віддзеркалюється у процесі уніфікації права.

Однак ефективність скандинавської регіональної уніфікації стала можливою, на нашу думку, за рахунок застосування цілої системи засобів та прийомів, що сприяли взаємодії та зближенню різних національних правових систем, принаймні на регіональному рівні. Тому виникає потреба: виявлення чинників, які сприяли цьому процесу та продовжують впливати на подальшу взаємодію зазначених країн в цьому напрямку; з'ясування, в яких формах та якими методами така взаємодія здійснюється; а також з'ясування ролі набутого досвіду регіональної уніфікації з точки зору еволюції процесу міжнародно-правової універсальної уніфікації та запозичення результатів такого досвіду іншими країнами світу⁴²⁰.

Як відомо, скандинавські країни (Данія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія, Швеція – далі «скандинавські країни», «країни Скандинавії», «нордичні країни»; англ. – *Nordic countries*, під цією назвою мають на увазі країни Північної Європи) уніфікували морське, торговельне, договірне, вексельне, сімейне, спадкове, зобов'язальне законодавство, законодавство про інтелектуальну власність. Спробуємо розглянути уніфікаційні процеси в регіоні на

⁴¹⁹ Gorton L. Regional Harmonisation of Maritime Law in Scandinavia. *Hamburg Lectures on Maritime Affairs 2009 and 2010. Hamburg Studies on Maritime Affairs*. Volume 23. Springer Science and Business Media, 2012. P. 29–30.

⁴²⁰ Стрельцова Є. Д. Регіональна уніфікація міжнародного приватного морського права: досвід країн Скандинавії... С. 101.

прикладі уніфікації цими державами міжнародного приватного морського права.

Передусім варто з'ясувати, якого роду уніфікація мала місце в даному випадку. Як відомо, в науці міжнародного приватного права загальновизнаною вважається класифікація уніфікації за предметом регулювання (уніфікація матеріально-правових, колізійних і процесуальних норм), за географією розповсюдження (уніфікація універсальна та регіональна), за способом юридичного оформлення (складення міжнародного договору, прийняття модельних законів тощо); за правовими засобами (міжнародні торговельні звичаї, узвичаєння та ін.)⁴²¹. З урахуванням предмету дослідження вважаємо за доцільне приділити увагу саме проблемам міждержавної (універсальної, регіональної) уніфікації морського права, тобто створення в праві різних держав одноманітних за своїм змістом норм для регламентації торговельного мореплавства як давньої та характерної риси розвитку морського права.

Традиційно виділяють два основних типи міждержавної уніфікації права: а) створення в різних державах одноманітних правових норм у результаті впливу різних правових систем одна на одну, без використання міжнародно-правових засобів; б) створення державами одноманітних норм з використанням для цієї цілі міжнародно-правових засобів⁴²². Останній зі зазначених типів міждержавної уніфікації морського права належить до спеціально організованої діяльності зі створення єдиного або одноманітного правового регулювання відповідних відносин на міжнародному рівні, та з початку розвитку цього процесу вважався найбільш оптимальним засобом. Ідею створення таких спеціальних норм було втілено у формі міжнародних договорів, які почали використовуватись з кінця XIX століття та впродовж XX століття. З часом

⁴²¹ Вилкова Н. Г. Договорное право в международном обороте... С. 133.

⁴²² Иванов Г. Г., Маковский А. Л. Международное частное морское право. Л., Судостроение, 1984. С. 35–36.

досвід застосування міжнародно-договірної уніфікації виявив деякі її недоліки, які виявляються, у першу чергу, через затягування досягнення поставлених перед нею цілей або іноді й недосягнення очікуваних результатів. Це пояснюється низкою чинників, серед яких: тривала бюрократична процедура розробки конвенцій; фрагментарність деяких конвенцій за їх характером; затягування процесу вступу конвенцій у силу через недостатню кількість держав-учасниць; складнощі у питаннях одноманітного тлумачення та застосування положень конвенцій у рамках національних правових систем. Водночас, як здається, не слід недооцінювати роль міжнародно-договірної уніфікації: по-перше, цей процес і досі триває (під егідою ЮНСИТРАЛ, ММК, УНИДРУА та інших організацій останніми роками розроблено та прийнято низку міжнародних уніфікаційних договорів); по-друге, ця форма уніфікації може «співпрацювати» з іншими формами та методами, набуваючи нових властивостей; по-третє, завдяки досвіду міжнародно-договірної уніфікації у науці та правотворчій діяльності на світовому рівні сталося переосмислення та формування нових уявлень стосовно способів та форм уніфікації⁴²³.

Відносно першого із згадуваних вище типів міждержавної уніфікації, а саме – створення в різних державах одноманітних правових норм у результаті впливу їх правових систем одна на одну, треба зазначити, що певним успішним досвідом такої міждержавної уніфікації морського права традиційно вважають регіональну уніфікацію морського права Скандинавських країн, в яких ще з кінця XIX століття діють майже однакові морські кодекси. Міжнародна уніфікація такого типу була досягнута не за допомогою міжнародного договору, а через застосування певного міждержавного механізму взаємодії для підготовки проектів уніфікованих норм⁴²⁴.

⁴²³ Bonell M. Unification of Law by Non-Legislative Means: the UNIDROIT Draft Principles for International Commercial Contracts... P. 621.

⁴²⁴ Gorton L. Nordic Law in the Early 21 Century – Maritime Law. P. 107. URL: <http://www.scandinavianlaw.se/pdf/50-6.pdf> (дата звернення: 21.07.2015).

До цього треба додати, що досягнення певної правової однотайності в регулюванні відносин, що є предметом морського права, в країнах Скандинавії є цілком закономірним процесом, якому історично сприяло багато чинників. Перш за все, Скандинавські країни – Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія, Ісландія – тісно пов'язані між собою: географічно, загальною історією розвитку, схожістю в укладі життя, подібністю мов, взаємодією та взаємовпливом у сферах економічного, культурного та політичного розвитку. Так, наприклад, їх географічне розташування зумовило перетворення морського транспортного сектору в ключовий сектор економіки переважної часті країн Скандинавії: через їхні морські порти здійснюються зовнішньоекономічні операції з багатьма країнами світу та між ними самими.

Отже, поєднання зазначених чинників поступово привело до тісної співпраці цих країн у законодавчій сфері. Схожість філософських коренів, загальних правових традицій, єдність юридичного мислення та правової культури дозволяють виділити в теорії права так званого скандинавського, або нордичного права (терміни, які в юридичній літературі застосовуються як синонімічні) в якості певної групи (поряд з германською та слов'янською групами) в рамках романо-германської правової сім'ї⁴²⁵. Право Скандинавських країн має свої особливі інститути⁴²⁶, характеризується певною схожістю рис, але поряд з єдністю правових традицій спостерігаються й істотні відмінності, про що свідчить правова доктрина та судова практика, і стосується це, перш за все, таких галузей, як публічне право, податкове право, процесуальне право тощо⁴²⁷.

⁴²⁵ Чиркин В. Е. Сравнительное правоведение : учебник для магистратуры. М.: Междунар. отношения, 2012. С. 309; Луць Л. А. Типологізація сучасних правових систем світу : відкрита лекція. Київ, Сімферополь: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Логос, 2007. С. 12.

⁴²⁶ Наприклад, у цих країнах було започатковане інститут омбудсмена.

⁴²⁷ Gorton L. Nordic Law in the Early 21 Century – Maritime Law... P. 105.

Проте тісна співпраця нордичних країн у законодавчій та правозастосовній сферах знаходить своє відображення: у прийнятті уніфікованих актів; у підходах до розробки нових законодавчих актів; у гармонізації законів; у взаємодії в процесі обговорення міжнародних конвенцій; у посиленнях на судові рішення інших країн нордичної групи в процесі правозастосування в судовому засіданні (як відомо, правові системи скандинавських країн традиційно надають велику роль судовій практиці як джерелу права, що певною мірою спричинено частковим впливом права Англії) тощо⁴²⁸. Взаємодія Скандинавських країн у зазначених формах здійснюється переважно у сфері комерційного приватного права.

Практика взаємодії у правовій сфері в Скандинавії зародилась у другій половині XIX століття, коли було прийнято перший спільний для всіх її країн закон про векселі 1880 р. Розглядаючи цей період взаємовідносин між скандинавськими державами з точки зору їх інтеграції у сфері комерційного права, включаючи морське право, слід відзначити, що у кінці XIX – на початку XX століття обставини склалися таким чином, що кількість міжнародних конвенцій була обмеженою, законодавство та правова доктрина Швеції і Данії були зорієнтовані на право Німеччини і формувалися під впливом її законодавства та доктрини. Однак прагнення до створення кодифікованого цивільного законодавства (єдиного цивільного кодексу для всіх країн скандинавської групи або індивідуального – для кожної з них) у той час не увінчалися успіхом, але досягти певної уніфікації в галузі цивільного права все ж вдалося за рахунок загального закону про купівлю-продаж товарів, прийнятого у Швеції в 1905 р. Пізніше, протягом першої треті XX ст. і до початку другої світової війни, спостерігалось зростання рівня взаємодії та тісного співробітництва між нордичними країнами: поступово було розроблено та прийнято низку загальних законів (про контракти, про

⁴²⁸ Gorton L. Nordic Law in the Early 21 Century – Maritime Law... P. 106.

комерційних агентів, про прості векселі та ін.), які були представлені в кожній з країн майже ідентичним змістом⁴²⁹.

Після другої світової війни правова інтеграція скандинавських країн знову зросла, аж до приєднання Данії до ЄС. З цього часу право ЄС поступово впливає на право Данії та інших країн, які стали членами ЄС пізніше, і в загальному плані – і на право Скандинавії⁴³⁰. Водночас, так званий «скандинавський дух» і досі зберігається й проявляється в координації зусиль і співпраці для досягнення спільних рішень щодо проблем трансформації міжнародних конвенцій у національне право, відносно питань законодавства ЄС, а також відносно сфер, про які було згадано раніше⁴³¹.

Вищевикладене дозволяє сформувати загальні уявлення про витоки правової інтеграції Скандинавських країн у сфері комерційного права та наголосити, що структура й характер господарських зв'язків між країнами Скандинавії, а також певний історичний досвід багато в чому зумовили міждержавне співробітництво у створенні правових норм, одноманітно регулюючих відносини торговельного мореплавства як всередині кожної з країн, так і між ними, а також загальні підходи у доктрині та судовій діяльності до окремих проблем морського права.

Перш за все треба зазначити, що основним джерелом морського приватного права в Скандинавських країнах є морський кодекс.

⁴²⁹ Скаун О. Ф. Північноєвропейська (скандинавська) група правових систем. *Теорія держави і права* : підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с. URL: www.ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/687/239

⁴³⁰ Швеція та Фінляндія приєдналися до ЄС у 1995 р. Норвегія та Ісландія досі не є країнами ЄС, проте тісно зв'язані з ним через членство у Європейському економічному просторі, таким чином маючи доступ до внутрішнього ринку ЄС та частково підпадаючи під сферу дії біля 20% законодавства ЄС. В якості прикладу впливу права ЄС та, таким чином, реалізації окремих цілей правової уніфікації, можна привести Закон Норвегії від 5 квітня 2013 р. про внесення змін до морського кодексу Норвегії, яким були імплементовані положення Директиви 2009/20/ ЄС про страхування судновласників за морськими позовами.

⁴³¹ Wiedenbach L. *The Carrier's Liability for Deck Cargo: A Comparative Study on English and Nordic Law with General Remarks for Future Legislation*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2015. P. 30.

У зв'язку з цим законодавчим актом, вважаємо за доречне згадати про загальносвітові витоки уніфікації міждержавного морського права, – фахівці одноголосно пов'язують їх з періодом активного застосування морських кодексів у Середньовічній Європі. Норми цих кодексів поступово набували обов'язкового характеру та багато в чому сприяли уніфікації норм морського права того часу в силу їх відповідності потребам міжнародного морського співтовариства⁴³².

Широко відомим є факт, що ще принципи стародавніх норм морського права, наприклад, Родоського морського кодексу (III – II ст. до нашої ери), який діяв у районі Середземного моря, визнавались греками та римлянами і, з урахуванням певних етапів та періодів суспільного розвитку, поступово модифікувались для потреб регулювання тих чи інших відносин торговельного мореплавства протягом декількох століть. Розвиток торговельних відносин у Західній Європі сприяв створенню нових морських кодексів, таких як: кодекс візантійського права Базиліка (VII ст.); збір законів італійського міста Амальфі (X ст.); кодекс за назвою «Олеронські сувії» (XII ст.), який діяв у районі узбережжя Атлантичного океану; в XIV ст. у районі Середземномор'я діяв збірник всіх місцевих морських законів та звичаїв *Consolato del Mare*. Морську торгівлю Ганзейського союзу торгових міст у районі Балтійського моря регулював морський кодекс 1505 р. під назвою «Закони Вісбі» або «Морські закони острова Готланд», який сформувався під впливом «Олеронських сувіїв». Іншим збірником законів, який діяв у цьому регіоні, був кодекс Ганзи XVII століття⁴³³.

⁴³² Коломбос Д. Международное морское право / пер. с англ.; под ред. А. К. Жудро та М. И. Лазарева. Москва : Прогресс. С. 39–41.

⁴³³ Історичний огляд розвитку морського права стародавніх часів та періоду середньовіччя докладно представлений у фундаментальній праці англійського вченого Джеймса Реді у 1841 р., оригінал котрої зберігається у Британській бібліотеці, але є у доступі в електронному вигляді. Див.: Reddie J. An Historical View of the Law of Maritime Commerce. URL: <https://archive.org/details/anhistoricalvie00reddgoog/page/n8> (дата звернення: 22.01.2015).

Саме під впливом середньовічних морських кодексів, збірників Законів Вісбі та статутів ганзейського міста Любека сформувався перший Морський кодекс Швеції 1667 р. До цього переліку слід також додати Морський кодекс Данії, прийнятий у 1561 р. Положення цих документів регулювали в основному відносини з морських перевезень вантажу (чартер-партії).

У кінці XIX століття Данія, Норвегія та Швеція ініціювали спільну підготовку нового морського законодавства, в результаті чого з'явилися морські кодекси майже за однаковим змістом або єдиними підходами до регулювання відповідних відносин: шведський морський кодекс 1891 р., датський – 1892 р., норвезький – 1893 р., ісландський – 1914 р., фінський – 1873 р. (у 1939 р. було прийнято новий кодекс, який взяв за основу положення та принципи кодексів решти нордичних країн). Кодифікація морського права була здійснена переважно під впливом німецького права: норми кодексів були змодельовані за прикладом Германського комерційного кодексу 1861 р. і спрямовувались переважно на регулювання сфери торговельного мореплавства⁴³⁴.

В умовах тісної взаємодії, з кінця XIX століття спільні зусилля скандинавських країн у процесі підготовчої роботи в рамках Міжнародного морського комітету сконцентрувались над створенням перших міжнародних конвенцій, наприклад, Брюссельської конвенції про уніфікацію деяких правил про коносаменти (Гаазькі Правила) у 1924 р., а з моменту її прийняття – у процесі трансформації конвенції у внутрішнє національне законодавство деяких країн: Данії – у 1937 р., Швеції – у 1938 р., Норвегії – у 1938 р. та Фінляндії – у 1939 р. Співпраця скандинавських країн у аналогічному напрямку продовжувалась і відносно подальшої міжнародної уніфікації правових норм про арешт морських суден, обмеження відповідальності судновласників, морські іпотеки та застави тощо, а також – відносно модернізації

⁴³⁴ Wiedenbach L. The Carrier's Liability for Deck Cargo: A Comparative Study on English and Nordic Law with General Remarks for Future Legislation... P. 32.

положень діючих конвенцій і розробки на їх основі нових міжнародних актів (наприклад, у сфері морських перевезень вантажів: модифікації Гаазьких Правил 1924 р. у Правила Гаага-Вісбі 1968 р.; прийняття Гамбурзьких 1978 р. та Роттердамських Правил 2008 р.)⁴³⁵.

Співпраця скандинавських країн у процесі підготовчої роботи над міжнародними актами у сфері торговельного мореплавства призвела до створення нових спільних морських кодексів (за 100-річною традицією взаємодії в цьому питанні), які вступили в дію 1 жовтня 1994 р. у кожній країні цієї групи майже за ідентичним змістом та структурою⁴³⁶. Зміст основних положень попередніх кодексів майже не зазнав кардинальних змін, і вони в їх сучасному вигляді зберегли свій суто «нордичний» підхід, якій віддзеркалюється, наприклад, у ст. 13:2 морського кодексу Швеції: «Положення даного розділу застосовуються до внутрішніх морських перевезень у Швеції та перевезень між Швецією, Данією, Фінляндією та Норвегією. До договорів внутрішнього перевезення вантажів у Данії, Фінляндії, Норвегії застосовується право тієї з країн, у межах якої перевезення виконується»⁴³⁷.

Прийняття нових кодексів було викликано прагненням до створення модернізованого правового регулятора, у першу чергу, відносин морського перевезення вантажів, який би відповідав сучасному рівню високотехнологічного судноплавства та викликам глобальної економічної інтеграції. Отже, розділи 13 (перевезення генеральних вантажів) та 14 (фрахтування суден) усіх скандинавських морських кодексів були істотно перероблені, з урахуванням положень міжнародних конвенцій, до яких скандинавські країни приєдналися.

⁴³⁵ Wiedenbach L. The Carrier's Liability for Deck Cargo: A Comparative Study on English and Nordic Law with General Remarks for Future Legislation... P. 34.

⁴³⁶ *Ісландія хоча і належить до групи нордичних країн, але в процесах інтеграції морського права не приймає участі.

⁴³⁶ Nordic Maritime Codes 1994 URL: <http://www.neptunjuridica.com> (дата звернення: 12.03.2015).

⁴³⁷ The Swedish Maritime Code 1994. URL: <http://www.marinacivil.com> (дата звернення: 12.03.2015).

З метою модернізації були використані частково положення Гамбурзьких Правил, сучасніші за Правил Гаага-Вісбі, оскільки саме до останніх приєдналися нордичні країни, тобто регулювання цих відносин має, умовно кажучи, гібридний характер, що викликає з боку критиків певні зауваження в тому аспекті, що тим самим порушується істинна ідея міжнародно-правової універсальної уніфікації⁴³⁸.

Окрім співпраці на законодавчому рівні взаємодія скандинавських країн у сфері морського права здійснюється й на інших рівнях та за допомогою інших методів уніфікації, зокрема, так званої ненормативної уніфікації, яка проявляється на рівні міжнародних комерційних контрактів⁴³⁹. Вважаємо, що це питання вимагає деяких попередніх пояснень.

Почати слід з констатації того факту, що недостатній рівень ефективності міжнародно-договірної уніфікації призвів до зростання значення саморегулювання сторонами міжнародних комерційних контрактів своїх відносин, тобто самостійного створення юридичного простору на основі приписів складеного ними контракту. Ця тенденція в зарубіжній доктрині йменується «контрактуалізацією», про що згадує Н. Г. Вілкова. Іншим важливим явищем, на її погляд, є «стандартизація або нормалізація міжнародних комерційних контрактів», тобто вироблення стандартизованих типових правил (контрактів, проформ, умов) професіональними асоціаціями, міжнародними урядовими та неурядовими організаціями, а також учасниками відповідних контрактів⁴⁴⁰. Отже, такі

⁴³⁸ Myburgh P. Uniformity or Unilateralism in the Law of Carriage of Goods by Sea? *Victoria University of Wellington Law Review*. 2000. No. 31. P. 371.

⁴³⁹ Щодо визначення та видів ненормативної уніфікації див., наприклад: Бахин С. В. Субправо (международные своды унифицированного контрактного права). СПб.: «Юридический центр», 2002. 311 с.; Стрельцова Е. Д. Коллизионные принципы международного частного права в морском праве: особенности и сферы применения. *Правова держава*. 2016. № 23. С. 178; Стрельцова Е. Д. Типові контракти як різновид способів реалізації приватноправової уніфікації. *Проблеми національної державності*: матер. міжнарод. наук. конфер., присвяч. пам'яті проф. Стрельцова Л. М. 26 березня 2010 р. Одеса, 2010. С. 123.

⁴⁴⁰ Вилкова Н. Г. Договорное право в международном обороте... С. 228–230.

контракти, сконструйовані на основі запропонованих моделей поведінки шляхом постійного та тривалого застосування, набувають, умовно кажучи, властивостей універсального регулятора глобалізованого ринку. Якщо існування такого методу ненормативної уніфікації, який Н. Г. Вілкова пропонує йменувати «приватноправовим», у вітчизняній та зарубіжній науці не викликає заперечень, то стосовно його правової природи спостерігається певна дискусія, обумовлена різними поглядами на поняття права, яка полягає у наступному: слід вважати основним регулятором відповідних відносин, тобто маючим зобов'язуючий характер, увесь «арсенал» приватноправової уніфікації, чи «м'яке право», як це йменується у зарубіжній доктрині? Чи визнавати його юридичну силу лише за згодою їх учасників? Переважна більшість вітчизняних вчених, чийх поглядів ми дотримуємось, вважає, що застосування типових (стандартних) контрактів залежить тільки від згоди сторін відповідного контракту⁴⁴¹.

Попри ненормативний характер «приватноправової» уніфікації, її роль у забезпеченні певної єдності права, взаємопроникнення та взаємовпливу різних правових систем не менш значуща, ніж роль міжнародно-договірної уніфікації. У галузі міжнародного морського приватного права це підтверджується усталеною практикою успішного використання цілої низки типових контрактів і проформ для регулювання відносин, виникаючих у різних сферах торговельного мореплавства (перевезення вантажів, фрахтування, суднобудування, судновий менеджмент та інш.). Основна частка таких документів має міжнародно-правове походження, проте деякі з них мають скандинавські «корені» завдяки BIMCO (Baltic and International Maritime Council – Балтійський

⁴⁴¹ Щодо даної дискусії див.: Бахин С. В. Зазн. твір. С. 196–225; Лунц Л. А. Курс международного частного права : в 3 т. М.: Спарк, 2002. 1007 с.; Gabriel H. D. The Advantages of Soft Law in International Commercial Law: the Role of UNIDROIT, UNCITRAL, and the Hague Conference. *Brooklyn Journal of International Law*. 2009. Vol. 34:3. P. 655–672.

та міжнародній морській раді) – неурядовій організації, заснованій 1905 р. у Копенгагені, яка займається питаннями морської судноплавної політики, уніфікації транспортних документів і наданням інформації своїм членам стосовно різних аспектів міжнародної морської торгівлі.

Протягом часу свого існування ця організація розробила сотні проформ та типових умов рейсових чартер-партій (SCANCON CP), коносаментів (CONLINEBILL, COMBICONBILL), тайм-чартерів (WINDTIME), бербоут-чартерів (BARECON), контрактів про контейнерні перевезення вантажів (SERVICECON) тощо, які широко застосовуються як у країнах Скандинавії, так і у світовій практиці⁴⁴².

У галузі суднобудування, яке залишається невід'ємною складовою частиною індустрії Данії, Фінляндії та Норвегії, розроблено скандинавський типовий контракт AWES, положення якого беруть за основу суднобудівельні верфі Західної Європи; погоджено норвезькою асоціацією судновласників та суднобудівельною асоціацією Суднобудівельний контракт Норвегії та інші. Кожна з країн Скандинавії має власний варіант таких контрактів, але за змістом вони схожі. Розроблено відповідні типові умови контрактів продажу суден (норвезького походження), контракти з експедиторської діяльності (за назвою «Загальні умови нордичної асоціації експедиторів») тощо. Цікавою можна вважати висловлену канадським вченим У. Тетлі точку зору щодо можливостей використання так би мовити «допоміжних» методів міждержавної уніфікації морського приватного права за рахунок міжнародної співпраці національних судів⁴⁴³. У цьому сенсі влучним є посилання на усталену практику Скандинавії, відповідно до якої рішення судів усіх скандинавських країн щодо справ з морського права з 1900 р. оприлюднюються

⁴⁴² Див. інформацію про діяльність BIMCO та зразки проформ морських контрактів на офіційному сайті www.bimco.org

⁴⁴³ Tetley W. Uniformity of International Private Maritime Law – The Pros, Cons, and Alternatives to International Conventions – How to Adopt an International Convention. *Tulane Maritime Law Journal*. 2000. Vol. 24. No. 2. P. 792.

через періодичне видання «Nordiske dome i sjofartsanliggender» (Північні судові рішення з морських справ), на які посилаються судді цих країн незалежно від того, судом якої з країн рішення було винесене, – у такий засіб формуючи єдині підходи до тлумачення та застосування правових норм⁴⁴⁴. Цю усталену практику також можна розглядати в якості важливого інструменту регіональної уніфікації, оскільки міжнародні конвенції та інший міжнародний інструментарій мають тлумачитись одностайно в тих країнах, де застосовуються, тому вивчення та аналіз іноземних судових рішень є бажаним і, мабуть, обов'язковим фактором досягнення уніфікацією своїх цілей та завдань.

У межах розгляду питання про регіональну уніфікацію морського права в країнах Скандинавії не можна обійти увагою такий важливий факт, як об'єднання зусиль у сфері освіти та науки, яке здійснюється через цілу систему заходів. з метою зміцнення співробітництва скандинавських країн у галузі морського права, 1963 р. було засновано Скандинавський інститут морського права (далі СІМП) у складі університету Осло. Заснування спеціального навчального підрозділу сприяло подальшому розвитку національного морського права скандинавських країн, їх інтеграції в право ЄС, а також створенню нових, тісно пов'язаних з морським правом галузей права, наприклад, нафтогазового права. Формування цих нових галузей було обумовлено розвитком норвезької індустрії з добичі нафти та газу в морі, тобто поєднанням двох індустрій. Власне, цим фактом можна пояснити й схожість притаманних ним механізмів правового регулювання певних відносин: щодо будівництва суден та платформ, фрахтування суден та платформ тощо. СІМП на систематичній основі об'єднує фахівців у галузі морського та комерційного права шляхом проведення конференцій та семінарів за участю практикуючих юристів (суддів, адвокатів тощо), викладачів університетів та науковців та інш. Розвитку науки та

⁴⁴⁴ Див. інформацію на сайті www.bibliotek.dk

освіти в галузі морського права сприяє й тісна та плідна співпраця СІМП з іншими подібними утвореннями Скандинавії (Центром транспортного права в Гетеборзі, Стокгольмським Інститутом морського та транспортного права Аксел Джонсона, Центром морського права у Фінляндії тощо).

Отже, розвиток та формування морського права країн Скандинавії, обумовлений впливом майже однакових історичних чинників, схожих факторів економічного, політичного, соціального та культурного характеру, виявився сприятливим для вироблення у відповідних країнах багато в чому загальних механізмів правового регулювання відносин, переважно в галузі торговельного мореплавства. Як відомо, саме цій галузі властивий міжнародний характер, чим обумовлено постійний пошук шляхів вироблення одноманітних правил для регулювання відносин з морекористування, або досягнення найвищого рівня взаємодії національних правових систем з цього питання⁴⁴⁵. Це також свідчить, що укладення міжнародного договору про створення регіонального інтеграційного утворення не є обов'язковим, достатньо виникнення у групи держав потреби в міжнародно-правовій уніфікації, щоб вони почали її реалізовувати. У цьому сенсі така уніфікація не відрізняється від договірно-правової уніфікації універсального рівня, яка також може відбуватися без попереднього створення необхідної організаційно-правової оболонки. Тим не менше, подібні приклади на регіональному рівні є значно рідшими.

Висновки до Розділу III

1. Реальність міжнародних відносин свідчить про те, що міжнародно-правова уніфікація внутрішньодержавного законодавства

⁴⁴⁵ Стрельцова Е. Д. Этапы формирования единообразного морского права. *Правова держава*. 2010. № 12. С. 381; Стрельцова Е. Д. Уніфікація в сфері правового регулювання арешту морських суден. *Правова держава*. 2012. № 14. С. 271–277.

виявилася надзвичайно важливим і потрібним інструментом захисту більш широких інтересів регіональних і загальносвітових міжнародних спільнот, які об'єдналися у міжнародні міжурядові організації або у міждержавні союзи, і в своєму сучасному вигляді має цілком очевидні політико-правові риси. Уніфікацію законодавства в умовах глобалізації вже не можна розглядати як наслідок виключно суверенного вибору кожної з держав, а слід оцінювати як результат впливу різних факторів.

2. Міжнародній уніфікації законодавства передують уніфікація міжнародного права в тих галузях і інститутах, де воно проникає у сферу регулювання внутрішнього права. Міжнародна уніфікація законодавства завжди має на меті забезпечення пріоритетів міжнародно-правового регулювання: саме в такій ієрархії цінностей слід її розглядати. Зважаючи на мету міжнародної уніфікації законодавства, можна говорити про правові особливості міжнародно-правових інструментів, спрямованих на таку уніфікацію. Ними можуть бути не лише міжнародні договори, але й акти «м'якого» міжнародного права. У вузькому сегменті правовідносин міжнародна уніфікація можлива на основі звичаєвого права.

3. Імплементация уніфікованих норм міжнародного права залишає державам мінімальні можливості дискреції. З цим пов'язана її ефективність для міжнародно-правового регулювання визначених відносин. Це радикально відрізняє уніфікацію від гармонізації, апроксимації, адаптації та інших наслідків внутрішньодержавної імплементации норм міжнародного права. З іншого боку, міжнародна уніфікація законодавства завжди пов'язана з необхідністю врахування особливостей національних правових систем, що потребує техніко-юридичної адаптації правових конструкцій, закріплених у міжнародному праві. Міжнародна уніфікація законодавства досягається за допомогою організаційно-правових засобів національної імплементации, їх вибір є суверенним рішенням держави.

4. Саме з міжнародно-правовою уніфікацією національного законодавства пов'язаний найбільш помітний конфлікт міжнарод-

ного й національного права, коли національні традиції правових шкіл та традиції суспільного розвитку мусять бути підпорядкованими певним загальним інтересам. Це помітно як на рівні уніфікації національного права зі загальним міжнародним правом, так і на рівні його уніфікації з регіональним міжнародним правом, причому в останньому випадку це виглядає найбільш виразно.

5. Сучасні засоби впливу міжнародного права на національні правові системи характеризуються великою різноманітністю. Це є свідченням загального ускладнення міжнародно-правової системи, зміцнення її взаємної залежності з національними правовими системами. У сучасних умовах говорити про міжнародні уніфікаційні впливи на національне право й обмежуватися при цьому класичними інструментами національно-правової імплементації норм міжнародного права в національне законодавство (трансформація, рецепція, відсилання та їх різновиди) вже не представляється можливим: це суттєво обмежує сприйняття справжньої різнобарвності даної картини.

6. Сучасна характеристика взаємодії міжнародного та внутрішньодержавного права вже неможлива без врахування також міжнародних *організаційно-правових механізмів міжнародної уніфікації*, що створюють потужні міжнародні організаційно-правові інфраструктури, в яких власне й відбувається уніфікація (як міжнародно-правова, так і внутрішньодержавна на основі міжнародного права). Створення таких інфраструктур і варто розглядати в якості певної новели в умовах, коли за допомогою суто міжнародного права та його інструментів не завжди можна досягнути бажаних наслідків. Можна побачити принаймні три види міжнародного організаційно-правового механізму впливу міжнародного права на внутрішнє право: перший – на етапі встановлення відносин держави з організацією до початку процедур, пов'язаних зі вступом; другий – на етапі вступу держави до міжнародної організації або до багатосторонніх міжнародних договорів під егідою міжнародної організації; третій – у зв'язку з перебуванням держави

в міжнародному багатосторонньому договорі. Кожен з названих видів впливу має самостійне значення.

7. Головна особливість сучасних *організаційно-правових механізмів міжнародної уніфікації законодавства* полягає в тому, що незалежно від обраної моделі співвідношення з міжнародним правом, держава ціною своїх політичних або економічних інтересів змушена змінювати власне законодавство. У такий спосіб внутрішньодержавне законодавство уніфікується до рівня потреб відповідної системи міжнародного співробітництва – універсальної або регіональної.

8. Організаційно-правові механізми примусу до міжнародної уніфікації можуть виникати на основі деяких загальних міжнародних договорів, спрямованих на формування ключових аспектів світового правопорядку, зокрема, в питаннях створення єдиного правового простору з захисту приватних прав. Причому, тут може мати місце поведінка двох видів: або заперечення сторін договору в участі ненадійних партнерів, або вимога до майбутньої сторони змінити законодавство, перш ніж приєднатися до договору.

9. Можна говорити, на нашу думку, про існування двох міжнародно-правових підстав уніфікації законодавства. Назвемо їх «жорсткими» і «м'якими» підставами, залежно від рівня юридичних зобов'язань, що виникають у тих чи інших обставинах.

«Жорсткими» підставами уніфікації національного законодавства слід уважати міжнародно-правові договірні зобов'язання, що беруть на себе держави в межах певних політико-правових проектів, для реалізації яких укладають багатосторонні міжнародні договори. При цьому не має значення, як саме держави будуть змінювати своє законодавство: ключовим є наявність визначеної міжнародно-правової норми, яка створює відповідне зобов'язання. Різновидом «жорсткої» уніфікації є «триваюча уніфікація» національного законодавства на основі укладеного міжнародного договору, яка реалізується з урахуванням тих організаційно-правових особливостей, що її супроводжують.

«М'які» підстави уніфікації національного законодавства не завжди виникають за відсутності відповідного міжнародного договору, навколо якого може відбуватися та чи інша діяльність держав у межах відповідних договірних міжнародних органів.

10. Одним з явищ сучасних міжнародно-правових відносин є формування розвинутої системи регіональної міжнародно-правової уніфікації, на основі якої відбувається уніфікація національного права держав-учасниць регіональних міжнародних організацій та міждержавних союзів. Специфіка регіональної міжнародно-правової уніфікації ґрунтується на пріоритетах регіональної інтеграції, чим визначається не лише її предмет, а й засоби та інституційне забезпечення.

11. Розгляд загальних проблем уніфікації міжнародного приватного права дозволяє стверджувати, що уніфікація, у різних її проявах, способах і формах, була й залишається закономірною тенденцією розвитку міжнародного приватного права. Причому спостерігається як загальне прагнення до уніфікації норм шляхом прийняття міжнародних договорів універсального та регіонального характеру в межах інтеграційних об'єднань, так і переосмислення традиційних форм уніфікації та вироблення нових альтернативних її способів і прийомів.

12. Будь-яка регіональна уніфікація пов'язана з формуванням відповідного регіонального правового простору, який має свою специфіку, пов'язану з предметними пріоритетами інтеграції. Відповідно до таких пріоритетів, завжди визначених в установчих міжнародних договорах міжнародної організації, може відбуватися й міжнародна договірно-правова уніфікація. Формування інтеграційного правового простору докорінно змінює уявлення про суверенний вибір держави в таких інтеграційних відносинах. Сама ідея уніфікації, що починається на рівні міжнародного права й опускається до рівня національного права, не може залежати від національних пріоритетів: у іншому випадку втрачається сенс самої ідеї міжнародно-правової уніфікації. Саме тому важливою є

думка про спільність соціокультурних і економічних основ регіональної міжнародної інтеграції, за якої дійсно стає можливою ціннісна інтеграція міжнародного та національного права.

13. Регіональна міжнародна договірно-правова уніфікація характеризується певними ознаками, серед яких найголовнішою є її пов'язаність з міжнародними регіональними інтеграційними структурами. Створення єдиних регіональних правових просторів неможливе без їх структурного та організаційно-правового забезпечення з боку материнських міжнародних міжурядових організацій. Отже наступною ознакою такої уніфікації є посилення системи міжнародного контролю дотримання міжнародних зобов'язань зі створенням так званих *compliance* органів та запровадженням міжнародного судового контролю, що допомагає у забезпеченні єдності імплементації міжнародно-правових зобов'язань, у тому числі однакового їх тлумачення. Для міжнародної договірно-правової уніфікації характерним є активне застосування так званої «триваючої уніфікації» з широким використанням актів міжнародного «м'якого» права. Регіональна міжнародна договірно-правова уніфікація спирається на механізми міжнародно-правової відповідальності за відмову або ухилення держав від приведення законодавства у відповідність до актів конвенційних органів контролю за дотриманням міжнародних договорів.

14. Уніфікація права ЄС здійснюється за допомогою різних засобів. Їх варто поділити на міжнародні договірно-правові, що мають багато спільного зі засобами, які використовують у загальному міжнародному праві, і на засоби уніфікації, власне притаманні самому Європейському Союзу. Особливістю регіональної інтеграції в рамках Європейського Союзу є розвиток приватно-правової уніфікації, що, в принципі, маловірогідно в межах інших регіональних міжнародних утворень саме через брак внутрішніх торговельно-економічних зв'язків. Саме тому можна стверджувати, що на регіональному рівні можуть ефективно працювати механізми міжнародної приватно-правової уніфікації, і саме природа

регіонального міжнародного утворення буде надавати специфіки такій уніфікації.

15. Цілком закономірним слід вважати процес міждержавного співробітництва скандинавських країн у створенні спільних правових норм, одноманітно регулюючих відносини торговельного мореплавства як всередині кожної з країн, так і між ними. Водночас, окрім спільного законодавчого досвіду створення одностайних правових норм морського права, співпраця скандинавських країн здійснюється у різних формах та на різних рівнях: через координацію зусиль їхніх офіційних органів та організацій, які включають в себе суди, асоціації та об'єднання практикуючих юристів, а також представників ділових кіл, наукові установи та вищі навчальні заклади тощо, в результаті чого вибудовується ціла система способів та прийомів уніфікації, котра сприяє взаємодії та зближенню різних національних правових систем, принаймні на регіональному рівні.

Розділ IV

РОЛЬ СУДІВ

У МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІЙ УНІФІКАЦІЇ

4.1. Участь судів у міжнародно-правовій уніфікації: постановка проблеми

Уніфікація як досягнення узгодженості традиційно розглядається в якості результату певного формату співробітництва держав (що знаходить вираження в укладенні багатосторонніх договорів з їх наступною національною імплементацією), а в сучасних варіантах співробітництва держави взаємодіють також у межах міжнародних організацій або за участю міжнародних організацій. Нові механізми уніфікації самі по собі вже є важливою ознакою сучасного міжнародного правопорядку.

Однак цим уніфікація не вичерпується і не обмежується. Ознакою ситуації останніх десятиліть стає нова форма міжнародно-правової уніфікації, за якої держави та міжнародні організації до певної міри втрачають свою абсолютну пріоритетність. Мова йде про зростаючі можливості впливу на цей процес судів, як національних, так і міжнародних (перш за все, судів інтеграційних об'єднань), що пояснюється, зокрема, складнощами досягнення консенсусу держав щодо змісту й форми міжнародно-правової уніфікації та мовчазною згодою держав на участь у цих процесах міжнародних (регіональних) і національних судів як суб'єктів

«ситуативної уніфікації». Судова уніфікація набуває ознак універсальності завдяки тому, що міжнародні та регіональні суди стають обов'язковим та все більш важливим елементом міжнародного правопорядку, і можливості держав приймати участь у міжнародній взаємодії без визнання тою чи іншою мірою юрисдикції цих судів стають доволі обмеженими.

Участь судів у міжнародно-правовій уніфікації є аспектом більш загальної проблеми – різкого підвищення значення міжнародних та регіональних судів у розвитку міжнародного права, що відбувається особливо активно в останні три десятиріччя. Ще в 80–90 роках минулого століття висловлювалось припущення про можливість не просто збільшення кількості міжнародних судів, але й зростання їх ролі як ключових інструментів розвитку міжнародного права. Така тенденція отримувала неоднозначну оцінку. Р. Дженнінг, аналізуючи стан міжнародного регулювання вирішення екологічних проблем, пов'язував з активізацією судів можливість подолання перешкод у створенні гармонізованих та уніфікованих міжнародно-правових інструментів: «...враховуючи складнощі кодифікації міжнародного права можна припустити, що саме міжнародні суди у майбутньому будуть поступово брати на себе завдання розвитку міжнародного права»⁴⁴⁶. Поява або реформування регіональних судів з прав людини сприймалися як ознака нового етапу інституалізації захисту прав людини як універсальної цінності сучасного міжнародного правопорядку, особливо з урахуванням наростання кризових явищ універсальної системи захисту прав людини в рамках ООН.

З іншого боку, поширення міжнародних судів визнавалось чинником руйнації єдності (*unity*) та узгодженості міжнародного права. Оскільки міжнародні суди можуть по-різному тлумачити однопредметні договори, існує об'єктивний ризик виникнення проце-

⁴⁴⁶ Jennings R. The Role of the International Court of Justice in the Development of International Environment Protection Law. *Review of European, Comparative and International Environmental Law*. 1992. Vol. 1. No 3. P. 240–244.

суальної невизначеності та конфлікту юрисдикцій, що може не лише посилити фрагментацію міжнародного права, але й певною мірою стати її джерелом⁴⁴⁷. Варто зазначити, що такі побоювання не позбавлені підстав, і ризик колізій продовжує впливати на поведінку держав та міжнародних організацій. Це підтвердив, зокрема, і Висновок Суду ЄС 02/13 (18.12.2014) щодо можливості приєднання ЄС до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, у якому досить чітко виражена теза про існування можливості судової альтернативи у випадку порушення прав людини, і можливість вибору «більш зручного суду» (тобто звернення до Суду ЄС чи до Європейського суду з прав людини), з перспективою отримання суттєвих відмінностей у тлумаченні й застосуванні аналогічних за змістом положень регіональних договорів. Ця обставина стала одним із важливих аргументів на користь обґрунтування неможливості застосування виробленого ЄС та Радою Європи формату приєднання ЄС до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод⁴⁴⁸.

Ці та інші факти свідчать про актуальність дослідження судової уніфікації як специфічного та невідомого раніше процесу розвитку міжнародного права. Вітчизняні дослідники все частіше звертаються до проблематики міжнародного правосуддя, однак прогалиною залишається аналіз нових функцій міжнародних та регіональних судів, зокрема, їх значення для уніфікації міжнародного права. Активніше зазначена проблематика досліджується іноземними авторами, які все частіше намагаються пов'язувати міжнародно-правову уніфікацію з діяльністю судів, рішення яких стають специфічними актами уніфікації.

⁴⁴⁷ Han S. W. D. Decentralized Proliferation of International Judicial Bodies. *Journal of Transnational Law and Policy*. 2006. Vol. 16. No 1. P. 101–122.

⁴⁴⁸ Сердюк О. В. Перепошки приєднання Європейського Союзу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: висновок Суду ЄС 02/13 (18.12.2014). *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : зб. наук. ст. За матеріалами I Харк. міжнар.-прав. читань, Харків, 27 листоп. 2015 р. у 2 ч. Харків : Право, 2015. Ч. 1. С. 47–55.

Західні дослідники ще з 90-х років активно досліджують феномен «трибуналізації міжнародного права», тобто не просто зростання ролі міжнародних судів у організації міжнародних відносин (вирішення спорів тощо), але й підвищення значення судової практики як найбільш динамічного та гнучкого джерела міжнародного права⁴⁴⁹. Водночас цей предмет досліджень лише частково включає питання впливу судової практики на уніфікацію міжнародного права. Найчастіше дана проблема розглядається у зв'язку з процесами фрагментації та деформалізації міжнародного права. Отже, дослідження особливостей судової уніфікації є важливим та актуальним.

Поява зазначеного напрямку досліджень міжнародного правосуддя обумовлена активністю судів регіональних інтегративних утворень (перш за все, ЄС), міжнародних кримінальних судів⁴⁵⁰ та судових органів у сфері приватного права та захисту прав людини. Проблематика судової уніфікації є окремим напрямком досліджень в дисциплінарних рамках так званого інтегративного чи комунітарного права (права ЄС та інших інтегративних утворень). Ці дослідження мають притаманні їм певні методологічні обмеження, оскільки автономність права інтеграційних утворень обумовлює специфіку внутрішньої уніфікації, концептуалізація якої відбувається дещо інакше, ніж у класичному міжнародному праві. Хоча повне протиставлення цих процесів, якісно різних і за формою, і за результатами, здається не зовсім коректним.

⁴⁴⁹ Kingsbury B. Foreword: Is the Proliferation of International Courts and Tribunals a Systemic Problem? *NYU Journal of International Law and Politics*. 1999. Vol. 31. P. 679–696; Martinez J. Towards an International Judicial System. *Stanford Law Review*. 2003. Vol. 56. No 2. P. 429–529; Teitel R., Howse R. Cross-Judging: Tribunalisation in a Fragmented but Interconnected Global Order. *NYU Journal of International Law and Politics*. 2009. Vol. 41. Issue 3. P. 959–988.

⁴⁵⁰ Див., наприклад: Андрейченко С. С. Сучасна практика Міжнародного кримінального трибуналу *ad hoc* щодо колишньої Югославії. Сучасна практика Міжнародного кримінального трибуналу *ad hoc* щодо Руанди. Сучасні міжнародні кримінальні суди й трибунали *ad hoc*, гібридні кримінальні суди. Глава 5. Теорія та практика міжнародного кримінального права: підручник / Зелінська Н. А., Андрейченко С. С., Дрьоміна-Волок Н. В., Коваль Д. О.; за ред. проф. Зелінської Н. А. Одеса: Фенікс, 2017. С. 306–319. 582 с.

Інститут постійно діючих міжнародних судів починає формуватись лише на початку ХХ сторіччя, коли замість арбітражів *ad hoc* починають створюватись органи вирішення міждержавних спорів принципово іншої моделі. Першим міжнародним судом такого типу був Суд Центральної Америки, який створили п'ять держав Центральної Америки у 1908 році. Хоча він проіснував лише до 1918 року, практика цього суду була досить цікавою з точки зору напрацювання процедури вирішення міждержавних спорів⁴⁵¹. Менш успішними були спроби створення міжнародного суду в Європі, які не вийшли за рамки політичного та експертного обговорення. І лише у 1922 році в рамках Ліги Націй була створена Постійна Палата міжнародного правосуддя, яка діяла до 1946 року і стала базовою моделлю для Міжнародного суду ООН (1945 р.). Спільність цих судових органів полягала, зокрема, в тому, що держави мали право самостійно вирішувати питання щодо обов'язковості їх юрисдикції. Розвиток міжнародно-правової системи в подальшому підтвердив обмеженість такої моделі, що спричинило ослаблення впливу Міжнародного Суду ООН на розвиток міжнародного права в останній третині минулого століття⁴⁵². Зокрема, це проявляється у тому, що суд ООН так і не став ефективним інструментом міжнародно-правової уніфікації. Натомість, діяльність судів нового типу (регіональних та секторальних) стала підставою для тези про існування й зміцнення судової уніфікації міжнародного права. Особливо важливою в цьому відношенні є діяльність нових судів, створених впродовж останніх років: *регіональні*

⁴⁵¹ The First Case Before the Central American Court of Justice. Editorial Comment. *The American Journal of International Law*. 1908. Vol. 2. No 4. P. 835–840.

⁴⁵² Дослідники звертають увагу на те, що інституційна модель Міжнародного суду ООН практично не мала впливу на створення регіональних та секторальних судів. Так, Комарова Т. В. зазначає, що при створенні Суду ЄС, який є одним із найбільш ефективних міжнародних судів нового типу, в основу його інституційної побудови та процедур було покладено внутрішньодержавну практику європейських держав, а наявний досвід міжнародних судів був нерелевантним. Див.: Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монографія. Харків : Право, 2018. С. 27.

суди з прав людини (Європейський суд з прав людини, Африканський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини), *суди регіональних та субрегіональних інтеграційних утворень* (Суд ЄС⁴⁵³, Суд ЄвРАЗЕС⁴⁵⁴, Суд Андської співдружності націй⁴⁵⁵, Суд МЕРКОСУР⁴⁵⁶, Карибський суд⁴⁵⁷, Суд Економічної співдружності країн Західної Африки (ECOWAS)⁴⁵⁸, Суд Бенилюкса, Суд економічного та фінансового союзу країн Східної Африки, Суд Спільного ринку східноафриканських держав (COMESA), Суд Східноафриканської співдружності (EAC), Трибунал Південноафриканської співдружності розвитку (SADC), Суд ЄвРАЗЕС); *міжнародні кримінальні суди* (Міжнародний суд ООН, Міжнародні трибунали та суди щодо Руанди, Югославії, Сьєра-Леоне, Лівану, Східного Тімору); *галузеві (секторальні) суди* (Трибунал із морського права, Орган вирішення спорів СОТ, Міжнародний центр із вирішення інвестиційних спорів тощо). Досить об'ємним є також перелік міжнародних і регіональних судів, які так і не були створені попри багатообіцяючі ініціативи та певні практичні кроки. Серед найбільш амбіційних

⁴⁵³ Див.: Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монографія. Харків : Право, 2018. С. 27.

⁴⁵⁴ Ануфриєва Л. П. Евразийская интеграция и право ЕАЭС в ракурсе международного права (вопросы теории и практики). *Вопросы правоведения*. 2016. № 2. С. 384–400.

⁴⁵⁵ Регіональна організація, утворена латиноамериканськими країнами (Болівія, Перу, Еквадор та ін.) на основі Картахенської угоди 1969 р., особливістю якої одразу було визначено досягнення уніфікації національного законодавства у економічній сфері.

⁴⁵⁶ Політичне та економічне об'єднання провідних країн Південної Америки (Бразилія, Аргентина, Уругвай, Парагвай, Венесуела та ще кілька держав мають статус асоційованих членів), в яких мешкало більше половини населення цього континенту).

⁴⁵⁷ Caserta S. The Contribution of the Caribbean Court of Justice to the Development of Human and Fundamental Rights. *Human Rights Law Review*. 2018. No 1. P. 170–184.

⁴⁵⁸ При створенні цього суду була врахована необхідність узгодження та гармонізації права, що регулює регіональні економічні відносини. Проте унікальність його полягає також й у визнанні процесуальної правосуб'єктності фізичних осіб у випадках порушення прав людини. Див. детальніше: ECOWAS Court of Justice. URL: <https://ijrcenter.org/regional-communities/economic-community-of-west-african-states-court-of-justice/>

проектів варто згадати обговорення можливості створення Суду ООН з прав людини як єдиного контрольного органу універсальних договорів з прав людини, Суду Ради Європи тощо.

Більшість міжнародних судів мають регіональний характер. Існують суттєві відмінності масштабу та інституційних особливостей створення регіональних судів у окремих регіонах. Хоча європейські суди (перш за все, Суд ЄС та Європейський суд з прав людини) визнаються найбільш впливовими і до певної міри – зразковими. В інших регіонах з кінця XX століття відбуваються досить важливі процеси у сфері регіонального правосуддя. Наприклад, на африканському континенті особливого значення набуває діяльність судів, створених у рамках субрегіональних об'єднань. Формально можна говорити про існування в Африці 15-ти регіональних та субрегіональних судів. Частина з них фактично не працює, натомість інші є важливим чинником розвитку правопорядку на регіональному й субрегіональному рівні. Особливої уваги в контексті міжнародно-правової уніфікації заслуговують три суди: а) Африканський суд з прав людини та народів, що є контрольним органом Африканської конвенції з прав людини та народів; б) Суд Економічної співдружності країн Західної Африки (ECOWAS), мандат якого включає не лише вирішення міждержавних спорів, але й право звернення приватних суб'єктів; в) Суд Східноафриканської співдружності (EAC), який все більш відчутно трансформується в регіональний суд з мандатом розгляду міждержавних спорів у поєднанні з процедурами захисту прав людини. Поширеність субрегіонального типу судів створює досить складні юрисдикційні ситуації, оскільки звичайним явищем є входження африканських держав до різних субрегіональних організацій і визнання юрисдикції відповідних судів.

Водночас, окремі регіони фактично залишаються поза межами цього процесу. Так, в Азії все ще триває підготовка до створення регіональних судів, і єдиним прикладом є все ще незавершений проект Апеляційного органу вирішення спорів у АСЕАН. У зв'язку

з цим слід зазначити, що становлення сучасної системи міжнародних судів має численні приклади регіональних судів, що так і не змогли розпочати діяльність: Міжамериканський міжнародний Суд (Inter-American International Court of Justice), Арабський міжнародний Суд (Arab Court of Justice), Суд Африканського Союзу (African Court of Justice), Міжнародний ісламський Суд (International Islamic Court of Justice)⁴⁵⁹.

Сучасні дослідники вказують на феномен «судової революції у міжнародному праві» загалом і парадигми вирішення міжнародних спорів – зокрема. Вирішальне значення мають дві обставини: а) пріоритетність моделі постійно діючого суду у порівнянні з арбітражною; б) отримання фізичними та юридичними особами (приватними суб'єктами) доступу до міжнародного правосуддя. За свідченням Ч. Романо, «...згода держави на передачу спору до суду завжди сприймалась одночасно і як прояв суверенітету, і як обмеження. Тому революційним є не сам по собі процес збільшення кількості міжнародних судів, а наявність у них обов'язкової юрисдикції та можливість початку провадження за вимогою однієї із сторін»⁴⁶⁰.

«Суди нового типу», на відміну від класичних судів (наприклад, Міжнародного суду ООН), стають більш активними та ефективними суб'єктами міжнародно-правових відносин. Перш за все це стосується міжнародних (регіональних) судів з прав людини (Європейський суд з прав людини, Африканський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини), фактичні повноваження яких виходять за межі контрольного органу регіональних конвенцій з прав людини та органу вирішення спорів і дозволяють активно впливати на створення (конституалізацію) публічного

⁴⁵⁹ Romano C. Trial and Error in International Judicialization. *The OUP Handbook of International Adjudication* / Romano C., Alter K., Shany Y. (eds.). Oxford University Press, 2014. P. 113–114.

⁴⁶⁰ Romano C. From the Consensual to the Compulsory Paradigm in International Adjudication: Elements for a Theory of Consent. *New York University Public Law and Legal Theory Working Papers*. 20. 2006. P. 5. URL: https://lsr.nellco.org/nyu_plltwp/2

порядку міжнародних організацій. Це значною мірою пояснюється особливою природою регіональних конвенцій, які передбачають створення таких судів у якості контрольних органів. Наприклад, у межах Ради Європи визнається «статутний характер» Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і принципи її прямої, певною мірою пріоритетної дії в межах національного правопорядку, а Європейський суд з прав людини визнається «конституційним інструментом захисту публічного порядку в Європі»⁴⁶¹. Рада Європи в межах конвенційного механізму захисту прав людини виконує функцію легітимізації цінностей демократії, верховенства права й прав людини як засад публічного порядку, що є спільною для європейських держав сукупністю базових цінностей та моделей демократичного урядування⁴⁶². Цим пояснюється пропозиція, яка вже досить давно (хоча і без відчутних результатів) обговорюється в рамках Ради Європи та передбачає розширення повноважень Європейського суду з прав людини з метою його перетворення в аналог «європейського конституційного суду». Підставою для такої пропозиції є «конститууючий» характер Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод для формування європейського публічного порядку, який реалізується через діяльність Європейського суду з прав людини щодо формування або ідентифікації певних ключових принципів, які є уніфікованими ознаками європейської моделі демократії. Серед цих принципів першочергове значення має визнання зобов'язань *erga omnes partes*, що мають силу об'єктивних зобов'язань держав-

⁴⁶¹ ЄСПЛ у кількох справах використовував французький термін *ordre public européen* – європейський публічний порядок (напр. «Австрія проти Італії», 1961 р.), але тільки в справі «Луїзиду проти Туреччини» Суд застосував його для обґрунтування юрисдикції Суду. (*Loizidou v. Turkey (preliminary objections)*, № 15318/89 від 23.03.1995. para. 94. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57920>)

⁴⁶² Wildhaber L. Rethinking the European Court of Human Rights. *The European Court of Human Rights between Law and Politics* / Ed. by Jonas Christoffersen and Mikael Rask Madsen. OUP, 2011. P. 207; Greer S., Wildhaber L. Revisiting the Debate about 'Constitutionalising' the European Court of Human Rights. *Human Rights Law Review*. 2012. Vol. 12 (4). 687.

членів Конвенції зі забезпечення прав усіх людей, які знаходяться під їх юрисдикцією, незалежно від того, чи порушено власний інтерес цих держав, зокрема, права їх громадян. У цьому полягає відмінність від класичних міжнародних договорів, оскільки взаємні зобов'язання не вичерпують зміст договору, а створюється особливий правовий режим «спільної відповідальності» за дотримання прав людини. За таких умов будь-яка держава-учасниця Конвенції може вимагати дотримання цих зобов'язань незалежно від того, чи потерпіла вона від порушення з боку іншої держави-учасниці.

Судова уніфікація реалізується як судова нормотворчість і виконує при цьому досить конкретні завдання в межах судової та консультативної юрисдикції судів: преюдиційне тлумачення норм; заповнення прогалин правового регулювання; формування правового звичаю; створення стандартів судової діяльності та правових позицій; контроль виконання договірних зобов'язань (за умов наявності контрольних повноважень); окремо – контроль за дотриманням та правильністю тлумачення уніфікованих норм. Судова уніфікація розглядається й у більш широкому контексті – як інструмент легітимізації певного правового порядку. При цьому мова може йти про різні ситуації, починаючи від *jus cogens* і закінчуючи режимом певного багатостороннього договору.

Питання про судову нормотворчість є ключовим методологічним питанням для пояснення феномену судової міжнародно-правової уніфікації. Як зазначає С. В. Шевчук, «...уявлення про те, що суди повинні лише застосовувати правові норми та не відхилятися від їх буквального змісту, особливо під час їх тлумачення, вже не відповідає сучасному правовому розвитку, що склався у країнах розвинутої демократії, зокрема, у європейських країнах, особливо з другої половини XX століття»⁴⁶³. Дана теза, на наш погляд, може поширюватись як на національні, так і на міжнародні суди, відображаючи універсальність цієї функції судів у демократичному суспільстві.

⁴⁶³ Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Х., 2008. С. 4.

Судова нормотворчість міжнародних судів (як найбільш несподіваний результат судового активізму) одразу набуває ознак міжнародно-правової уніфікації, оскільки ці норми, принципи чи доктрини виходять за межі розгляду окремих справ і навіть практики такого судового органу, а їх адресатами стають учасники договору, національні суди, міжнародні організації. Прояви такої тенденції можна спостерігати в різних формах, з різними наслідками та у діяльності різних міжнародних судових органів. Тлумачення релевантного права відбувається не лише широко та еволюційно, але й у спосіб, коли з'являються норми, принципи та доктрини, відсутні в класичних джерелах міжнародного права (міжнародні договори, міжнародній звичаї)⁴⁶⁴. Такі приклади стосуються різних галузей міжнародного права. Міжнародні кримінальні суди та трибунали, предметом розгляду яких були питання порушення прав людини під час збройних конфліктів, зіткнулись з проблемою кваліфікації згвалтування як порушення прав. Відсутність відповідних міжнародно-правових норм змусили їх створювати власні підходи. Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді визнав, що згвалтування при наявності певних умов може визнаватись геноцидом⁴⁶⁵. Аналогічне питання розглядав і Міжнародний трибунал по колишній Югославії, він надав згвалтуванню нове визначення, яке було відсутнє у міжнародному праві, що дозволило розглянути справу та винести рішення⁴⁶⁶. Ще більш загальні проблеми були предметом «судового активізму» в діяльності Європейського суду з прав людини, який досить часто визнається одним із найбільш «активних і креативних» міжнародних

⁴⁶⁴ Смбатян А. С. Решения органов международного правосудия в системе международного публичного права: монография. М. : Статут, 2012. 272 с.

⁴⁶⁵ Prosecutor v. Jean Paul Akayesu, ICTR-96-T. Judgment of 2 September 1998. URL: <http://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/pdf/AKAYESU%20-%20JUDGEMENT.pdf> (дата звернення: 13.07.207).

⁴⁶⁶ Prosecutor v. Dragoljub Kunarak, Radomir Kovac and Zoran Vukovic, IT-96-23 and IT-96-23/1, Judgment of 22 February 2001 (TC). URL: <http://www.icty.org/x/cases/kunarac/acjug/en/kun-aj020612e.pdf> (дата звернення: 13.07.207).

судів⁴⁶⁷. Загалом погоджуючись із такою оцінкою, все ж слід визнати, що причиною часто стає спроможність цього суду творчо та контекстуально коректно застосовувати підходи та принципи, що застосовувались раніше як на рівні міжнародного права, так і в національному правопорядку. Наприклад, доктрина «європейського консенсусу», яка має важливе значення для Європейського суду з прав людини, базується на класичних ідеях та доктринах компаративізму, що вплинув на створення декількох концептуально схожих моделей судового тлумачення засобами та техніками порівняльно-правового аналізу.

Прикладом створення цим судом фактично нових правоположень є тлумачення сфери застосування статті 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, щодо якої суд запропонував принципово інші підходи універсального (уніфікованого) значення. Зокрема, було визнано існування екологічних прав людини, про які в тексті Конвенції взагалі відсутні будь-які згадки⁴⁶⁸. Аналогічного значення набуває практика органів вирішення спорів ГАТТ/СОТ. Ще в 1978 році Третейська група ГАТТ визначила принцип, який отримав загальне застосування при вирішенні спорів у сфері міжнародної торгівлі: порушення правил ГАТТ має наслідком ліквідацію або обмеження переваг учасників Угоди, незалежно від характеру економічних наслідків⁴⁶⁹. Через певний час Орган вирішення спорів СОТ при розгляді «бананової справи» за участю Гватемали та Гондурасу надав ще одне важливе

⁴⁶⁷ Див.: Шевчук С. В. Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. К.: Реферат, 2007. 848 с.

⁴⁶⁸ Case of Lopez Ostra v. Spain. Application no. 16798/90. Judgment of 9 December 1994. Para.51. URL:<https://www.escr-net.org/caselaw/2008/lopez-ostrea-vs-spain-application-no-1679890>; Case of Guerra and others v. Italy. Application no. 14967/89. Judgment of 19 February 1998. Para 57. URL:<https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/02/ECtHR-1998-Guerra-and-Ors-v-Italy.pdf> (дата звернення: 11.06.2016). Детальніше див.: Anton D.K., Shelton D.L. Environmental protection and Human Rights. Cambridge University Press, 2011. P.10-21.

⁴⁶⁹ Смбалян А.С. Международные споры в ГАТТ/ВТО: избранные решения (1952–2005 гг). М.: Wolter Kluwer Russia, 2006. P. 115–122.

формулювання процесуального принципу: в рамках процедури вирішення спорів СОТ на стадії подання скарги не застосовується правило наявності правового інтересу у заявника⁴⁷⁰.

Практика Суду ЄС дає приклади формування принципів, які стають основою правопорядку інтеграційного об'єднання і в подальшому знаходять нормативне закріплення в актах комунітарного законодавства. Наприклад, у такий спосіб було встановлено принцип прямої дії (прямого ефекту) права ЄС та його пріоритетність по відношенню до національного законодавства⁴⁷¹. Значний резонанс та наслідки для розвитку права ЄС і національних правопорядків учасників мало рішення Суду ЄС у справі *Kadi*, де було визначено наступне: фундаментальні принципи захисту прав людини, які визначають основи правопорядку ЄС, мають пріоритет не лише по відношенню до національного правопорядку, але й щодо зобов'язань держав-учасниць відповідно до Статуту ООН⁴⁷².

Дослідники досить часто висловлюють занепокоєння цим феноменом, в якому вони вбачають «судові інновації та авантюризм», що може шкодити демократичним засадам сучасного суспільства, зокрема, принципу поділу влади⁴⁷³. Таке занепокоєння стає обґрунтуванням спроб обмежити судову нормотворчість, хоча подібні заходи не можуть принципово змінити загальну тенденцію.

Діяльність міжнародного суду як механізму міжнародно-правової уніфікації потребує аналізу й з точки зору визначення

⁴⁷⁰ EC-Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, AB-1997-3, WT/DS27/AB/R, adopted 25 September 1997. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/27rgtm.pdf (дата звернення: 23.10.2017).

⁴⁷¹ Van Gend and Loos v. Nederlandse Administratie Belastingen. Case 26/62 (1963) ECR 0003; Costa v. Ente Nazionale per L'Energia Elettrica (ENEL). Case 6/64 (1964) ECR 1141. Див. також: Winter J. A. Direct Applicability and Direct Effect. Two Distinct and Different Concepts in Community Law. *Common Market Law Review*. 1972. Issue 4. P. 425-438; Право Європейського Союзу: підручник / за ред. Р. А. Петрова. Київ: Істина, 2017. 384 с.

⁴⁷² Jasin Abdullah. Kadi and A1 Barakaat International Foundation v. Council of the European Union and the Commission of the European Communities. Joined cases C-402/05 415/05 [2008]. ECR 1-6351. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62005CJ0402> (дата звернення: 12.03.2016).

⁴⁷³ Bingham L. The Rule of Law. *Cambridge Law Journal*. 2007. Vol. 66, No 1. P. 71.

можливостей застосування юридичних технік чи специфічних процесуальних форм⁴⁷⁴. Ця проблематика стає все більш важливою, зважаючи на тенденцію їх уніфікації. Це відносно новий феномен, що досліджується як одна із сторін «судового діалогу», тобто взаємодії міжнародних судів у форматі використання схожих процедур, взаємного цитування тощо⁴⁷⁵.

Судова уніфікація має два аспекти: матеріально-правовий та колізійний. Їх розподіл є досить умовним для міжнародного публічного права та обмеженим для міжнародного приватного права, хоча у даному випадку така диференціація має чітко визначену прагматичну спрямованість, оскільки без розрізнення матеріальних і колізійних норм суди не зможуть реалізувати судові та консультативні повноваження.

Колізійний аспект стає обов'язковим у випадках судового розгляду питань застосування уніфікованих актів міжнародного приватного права⁴⁷⁶. Судова практика базується на кількох підходах:

- а) у випадку колізійності двох міжнародних договорів з аналогічним предметом регулювання застосовуються правила, визначені у більш пізньому договорі (тобто відповідно до принципу *lex posterior derogat priori*, пізніший акт відміняє попередній), а за відсутності такого правила (застереження) – сторони можуть обрати найбільш сприятливий спосіб вирішення такої колізії;

⁴⁷⁴ Buergenthal T. Proliferation of International Courts and Tribunals: Is It Good or Bad? *Leiden Journal of International Law*. 2001. Vol. 14. P. 267–275; Cross F., Lindquist S. The Scientific Study of Judicial Activism. *Minnesota Law Review*. 2007. Vol. 91, No 6. P. 1753–1754.

⁴⁷⁵ Wiener A., Liste P. Lost Without Translation?: Cross-Referencing and a New Global Community of Courts. *Indiana Journal of Global Legal Studies*. 2014. Vol. 21, Issue 1. P. 263–296; Martinez J. Towards an International Judicial System. *Stanford Law Review*. Vol. 56. 2003. No 2. P. 429–529; Slaughter A.-M. A Global Community of Courts. *Harvard International Law Journal*. 2003. Vol. 44, No 1. P. 191–219.

⁴⁷⁶ Див: Rose A. D. The Challenges for Uniform Law in the Twenty-First Century. *Uniform Law Review*. 1996. Vol. 1, Issue 1. P. 9–24.

- б) у випадку колізійності міжнародного договору й національного законодавства щодо міжнародного приватного права застосовується принцип пріоритету норм міжнародного матеріального права відносно національного колізійного права;
- в) у випадку колізійності норм національного права та норм автономних правових систем інтеграційних об'єднань (наприклад, ЄС) застосовується принцип пріоритету норм інтеграційного об'єднання;
- г) у випадку колізійності норм міжнародного договору та норм права інтеграційного об'єднання застосовується принцип *lex specialis derogat generali* (спеціальний акт відміняє загальний акт). Оскільки норми автономного правового режиму належать до *lex specialis*, то вони судами зазвичай визнаються пріоритетними.

Ці правила є загальновизнаними у практиці судового розгляду спорів, які предметно належать до сфери міжнародного приватного права. Більш складною є ситуація у сфері міжнародного публічного права, зважаючи на високу ступінь регіоналізації міжнародно-правового регулювання, а також на те, що окремі галузі мають ознаки автономних правових режимів (найбільш яскравими прикладами є міжнародне право прав людини або міжнародне екологічне право) і створюють плюралістичність правового регулювання⁴⁷⁷. Цим, зокрема, пояснюється особлива значимість діяльності регіональних судів і необхідність створення автономних доктрин судової уніфікації.

Крім того, важливий аспект уніфікації стосується оцінки можливості застосування окремих стандартних загальноправових технічних прийомів (наприклад, принципу *lex specialis derogat generali*). Сучасний правопорядок втрачає жорсткість ієрархічної

⁴⁷⁷ Simma B., Pulkowski D. Of Planets and the Universe: Self-contained Regimes in International Law. *The European Journal of International Law*. 2006. Vol. 17, No 3. P. 484–485.

побудови нормативних джерел міжнародного права, що вимагає пошуку не стільки їх співвідношення, скільки узгодженості, взаємодоповнюваності та сумісності як елементів цілісності міжнародно-правового регулювання, яка не дозволяє уніфікацію зводити виключно до нормативної ідентичності.

Уніфікація та створення стандартів може означати для держав вихід суду за межі вирішення спорів і сприймається як виклик суверенітету. Цим пояснюється наявність різних механізмів «анти-уніфікації», тобто дій держави чи групи держав (інтеграційного об'єднання), спрямованих на нейтралізацію такого рішення міжнародного суду. До них належать наступні:

- а) відмова від юрисдикції суду (якщо така можливість передбачена), звуження повноважень суду або повний вихід держави із відповідного договору. Такі випадки неодноразово траплялись у практиці Міжнародного суду ООН, коли США та Франція заявляли про відмову від юрисдикції суду й висловлювали у такий спосіб незгоду з певними рішеннями або підходами цього суду. Особливий характер мали випадки відмови від виконання окремих рішень міжнародних судів. Це доволі поширена практика. Наприклад, рішення Міжнародного суду ООН були проігноровані у кількох випадках: Іран – рішення в справі про заручників у американському посольстві; Ісландія – у двох справах щодо риболовлі; США – у справі за позовом Нікарагуа⁴⁷⁸. Хоча в цих справах питання міжнародно-правової уніфікації не розглядалось, і вони ста-

⁴⁷⁸ United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran). Judgment of 24 May 1980. *ICJ Reports 1980*. URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/64>; Fisheries Jurisdiction (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Iceland). Judgment of 25 July 1974. *ICJ Reports 1974*. URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/55>; Fisheries Jurisdiction (Federal Republic of Germany v. Iceland). Judgment of 2 February 1973. *ICJ Reports 1973*. URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/561>; Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). Judgment of 27 June 1986. *ICJ Reports 1986*. URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/70/judgments> (дата звернення: 13.08.2017).

новили класичний міждержавний спір з чітко визначеним предметом, у якому не порушувалось питання оцінки або створення певного стандарту.

Питання звуження повноважень суду частіше поставало в діяльності регіональних судів. Знову-таки, більшою мірою це стосується питань обґрунтування відмови виконання певного рішення, хоча питання уніфікації та гармонізації набували самостійного й важливого значення. Відомі неодинокі випадки такого типу в Африці, де ставилось, але не знаходило підтримки інших держав питання про звуження у той чи інший спосіб повноважень субрегіональних судів, наприклад, Суду ECOWAS⁴⁷⁹. Неоднозначним за своїми наслідками для повноважень Європейського суду з прав людини може стати Протокол № 15 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, який передбачає інституалізацію принципу субсидіарності та внесення змін до судової процедури⁴⁸⁰. Дослідники визнають у цьому певний елемент обмеження повноважень суду як контрольного органу⁴⁸¹. Аналогічний ефект мають односторонні дії держав, які вносять зміни до національного законодавства з метою звуження можливостей впливу міжнародного суду на національний правопорядок. Особливо показово в цьому відношенні є російська модель конституційного контролю виконання рішень Європейського суду з прав людини, яка є найбільш радикальним інструментом

⁴⁷⁹ Alter K., Gathii J., Helfer L. Backlash against International Courts in West, East and Southern Africa: Causes and Consequences. *The European Journal of International Law*. 2016. Vol. 27, No 2. P. 293–328.

⁴⁸⁰ Reforming the European Convention on Human Rights _ Interlaken, Izmir, Brighton and beyond - A compilation of instruments and texts relating to ongoing reform of ECHR. Strasbourg, 2014. 536 p. URL: http://coe.int/Documents/Compilation_ENG.pdf (дата звернення: 11.05.2016).

⁴⁸¹ Lambrecht S. Reforms to Lessen the Influence of the European Court of Human Rights: A Successful Strategy? *European Public Law*. 2015. Vol. 21, Issue 2. P. 257–283.

обмеження та гостро ставить питання щодо її сумісності з базовими засадами конвенційної моделі захисту прав людини на основі єдиних, узгоджених на основі європейського консенсусу стандартів⁴⁸²;

- б) найбільш чітко така мета проявляється у змінах до національного законодавства чи актах регіонального об'єднання, які роблять неможливим застосування уніфікованого нормативного положення судового рішення («прецеденту тлумачення»). Особливо актуально це для інтеграційних об'єднань. Прикладом можуть слугувати наслідки Рішення Суду ЄС у справі *Barber v. Guardian Royal Exchange (1990 p.)*, в якому було застосовано уніфікований загальноєвропейський антидискримінаційний стандарт, згідно з яким порушенням прав людини визнано існування в національному законодавстві держав-членів ЄС положення про різний вік виходу на пенсію для чоловіків та жінок⁴⁸³. Таке тлумачення зачіпало економічні інтереси держав, створювало надмірні фінансові навантаження й потребувало перегляду концептуальних підходів формування та використання національних бюджетів. У підсумку було прийнято додатковий протокол до Маастрихтської угоди (так званий «Протокол Барбера»), в якому було запропоноване інше тлумачення ст. 119, і положення якого суттєво обмежили застосування позицій Рішення *Barber*. Ця ситуація є класичною ілюстрацією залежності судової уніфікації від принципу політичної доцільності, яким керуються держави. Можливість держав впливати на форми та рівень уніфікації як наслідок діяльності міжнарод-

⁴⁸² Roter P. Russia in the Council of Europe: participation à la carte. *Russia and the European Court of Human Rights. The Strasbourg Effect* / ed. by Mälksoo L., Benedek W. Cambridge: CUP, 2017. P. 26–56.

⁴⁸³ Douglas Harvey Barber v Guardian Royal Exchange Assurance Group. Judgment of the Court of 17 May 1990. Case 262/88, *ECR 1990 I-01889*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61988CJ0262> (дата звернення: 11.07.2017).

них судів дає підстави для визначення «реляційності судової уніфікації» (реляційність – термін, похідний від наявності та необхідності врахування відносин (*relation*) судів та політичних інститутів)⁴⁸⁴.

Отже, аналіз наведених прикладів впливу практики судів інтеграційних об'єднань (перш за все, Суду ЄС) свідчить про необхідність виокремлення цієї проблематики як самостійного об'єкта досліджень, оскільки такі суди діють в автономних правових режимах.

Економічна та політична інтеграція є якісно новим типом міждержавних відносин (міжнародно-правового співробітництва), що обумовлює специфіку процесів міжнародно-правової уніфікації в межах інтеграційних утворень, оскільки однією з їх цілей зазвичай є досягнення певного рівня узгодженості національного законодавства та створення уніфікованих правових регуляторів наднаціонального та міждержавного рівня.

Відмінності форм та ступеню інтеграції формують різні механізми, форми та методи регіональної міжнародно-правової уніфікації. Більшість дослідників визнають еталонність ЄС як міжнародного утворення (міжнародної організації), де ступінь інтегрованості є найвищою, а правова система має чіткі ознаки автономності⁴⁸⁵. Однак існують менш інтегровані утворення, які часто навіть не мають ознак міжнародної правосуб'єктності (наприклад, об'єднання у форматі зони вільної торгівлі). Значення уніфікації в таких випадках є суттєво іншим. Також відмінності мають і їх інституційні моделі, серед яких існують різні варіанти побудови. У багатьох випадках потреба вирішення спорів чи тлумачення норм права, на якому базується співробітництво, виражена слабо, що дозволяє обмежуватись м'якими формами вирішення спорів (зокрема, арбітражі,

⁴⁸⁴ Broude T. International Governance in the WTO: Judicial Boundaries and Political Capitulation. London: Cameron May, 2004. P. 205–212.

⁴⁸⁵ Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монографія. Харків : Право. 2018. С. 9.

адміністративні процедури, звернення до міжнародних судів тощо). В інших випадках, особливо за умови, коли інтеграція передбачає створення наднаціональних органів, яким держави надають можливість нормотворчої діяльності задля уніфікації норм такого утворення та контролю їх узгодженості з національним законодавством, наявність суду інтеграційного утворення стає обов'язковою. Історія всіх «успішних» інтеграційних об'єднань це підтверджує.

Логічним буде припущення про особливість участі судів таких інтеграційних утворень в процесах міжнародно-правової уніфікації та необхідність наукового дослідження цього аспекту міжнародного правосуддя. В останні роки спостерігається підвищення зацікавленості в дослідженні феномену, який часто називають «інтеграційним правосуддям». Досліджується досить широка за своїм предметом та різноманітна за регіональною ознакою проблематика. Особливу увагу дослідників привертає європейська інтеграція (у рамках ЄС). В останні два десятиріччя все більш значним стає вклад вітчизняних дослідників, які включились в ці дослідження з певним запізненням і перебувають, очевидно, на стадії засвоєння здобутків своїх іноземних колег і спроб формулювання власного бачення цих процесів з урахуванням поглиблення участі України в інтеграційних процесах, у першу чергу – в площині євроінтеграції.

Аналіз літератури свідчить, що не лише для вітчизняних досліджень, але й для іноземних однією з найменш висвітлених проблем є визначення ступеню та форм впливу діяльності судів інтеграційних об'єднань на процеси міжнародно-правової уніфікації на регіональному та національному рівні. У дослідженнях інтеграційного правосуддя ці питання розглядаються фрагментарно й переважно в контексті більш загальної проблематики⁴⁸⁶.

⁴⁸⁶ Burca G. de. The European Court of Justice and the International Legal Order After Kadi. *Jean Monnet Working Paper 01/09*. New York University School of Law. 2009. P. 1–55. URL: <http://jeanmonnetprogram.org/wp-content/uploads/2014/12/090101.pdf>; De Waele H. The Role of the European Court of Justice in the Integration Process: A Contemporary and Normative Assessment. *Hanse Law Review*. 2010. Vol. 6, No. 1. P. 3–26; Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС :

Суди інтеграційних об'єднань стають основним інструментом уніфікації в окремих галузях. Наприклад, діяльність Суду ЄС була вирішальним чинником уніфікації правової охорони інтелектуальної власності в рамках ЄС, оскільки в своїх рішеннях у справах, які стосувались здійснення та реалізації прав на інтелектуальну власність і так званої «комунітарної дихотомії права на інтелектуальну власність», цей суд з посиланням на обов'язковість своїх рішень, а також на пріоритет комунітарного права, фактично і юридично обмежив сферу застосування внутрішнього державного права на користь норм уніфікованого права ЄС.

Ще більш показовими є форми та наслідки впливу прецедентної практики Суду ЄС у сфері корпоративного права, де держави застосовують різні колізійні критерії щодо регламентації правового статусу іноземних компаній, і де спроби гармонізації на основі директив та регламентів до останнього часу не мали особливого успіху, а регулювання «міграції компаній» створює надмірні перешкоди для бізнесу. Існують два підходи: *теорія інкорпорації*, відповідно до якої застосовується статутне місце походження безвідносно до місця фактичного перебування керівних органів, та *теорія осілості*, яка виходить із місця фактичного перебування та вимагає співпадання фактичного та статутного місця перебування. Власне, остання теорія є основною перешкодою для реалізації свободи заснування, яка вкрай важлива в умовах зміцнення економічної інтеграції та підвищення інтенсивності «корпоративної міграції». Суд ЄС ще в ранніх рішеннях зробив висновок про неможливість повного вирішення колізійних питань у рамках Договору про функціонування ЄС і складність ефективного врегулювання актами

монографія. Харків : Право, 2018; Хартли Т. К. Основы права Европейского сообщества: введение в конституционное и административное право Европейского сообщества / пер. с англ. и науч. ред. В.Г. Бенды. М.: ЮНИТИ: Закон и право; Будапешт : COLPI, 1998. 647 с. Интеграционное правосудие: сущность и перспективы : монография/ ред. С. Ю. Кашкин. Моск. гос. юрид. ун-т им. О. Е. Кутафина (МГЮА). М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2017. 112 с.; Марченко М. Н., Дерябина Е. М. Правовая система Европейского Союза : монография. М.: Норма; Инфра-М, 2012. 704 с.

вторинного права. Дещо пізніше Суд ЄС зробив висновок про відсутність підстав для визнання нелегітимності утворення або переміщення компанії до країни, де існує більш ліберальний правовий режим корпоративного регулювання⁴⁸⁷. Особливе значення має рішення у справі *Sevic (2005 рік)*, де предметом стала ситуація злиття компаній різних юрисдикцій. Суд констатував існування дискримінаційних положень у німецькому корпоративному праві, оскільки питання злиття німецьких компаній регулювалось у сприятливий спосіб, а участь компаній інших юрисдикцій обмежувалась. Фактично, цим обмежувалось право на свободу заснування, передбачене Договором про функціонування ЄС. Суд відхилив позицію щодо можливості врегулювання цього питання виключно шляхом прийняття гармонізованого акту вторинного права. Можливість транскордонних поглинань Суд вивів безпосередньо із положень ст. 49 та ст. 54 Договору про функціонування. Фактично, судове тлумачення вирішило колізію й заповнило прогалину корпоративного права ЄС. Досить цікавою обставиною є те, що буквально через кілька днів набула чинності Директива про транскордонні злиття («Десята директива»), яка містила аналогічні позиції⁴⁸⁸. При цьому рішення Суду ЄС не втратило свого значення, оскільки Директива мала прогалини як в частині обмеженого застосування щодо суб'єктів злиття, так і в частині окремих процесуальних моментів. Ці проблеми вдалося до певної міри вирішити лише в 2017 році, коли було суттєво вдосконалено корпоративне право ЄС.

Міжнародні суди інтеграційних об'єднань є найбільш численною групою міжнародних судів, які мають особливу правову природу та не можуть розглядатись виключно як контрольні органи

⁴⁸⁷ Behrens P. From «Real Seat» to «Legal Seat»: Germany's Private International Company Law Revolution. *Resolving International Conflicts. Liber Amicorum Tibor Varady* / ed. by Hay P., Velkas L., Elkana Y., Dimitrievich N. CEU Press: Budapest, 2009. P. 45–56.

⁴⁸⁸ Directive 2005/56/EC of the European Parliament and of the Council of 26 October 2005 on cross-border mergers of limited liability companies. *OJL 310*, 25.11.2005. P. 1–5. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32005L0056> (дата звернення: 12.07.2016).

багатосторонніх договорів. Наднаціональність інтеграційних утворень обумовлює специфічну форму міжнародного правосуддя, яка склалась в таких утвореннях. Однак протиставляння цих двох форм міжнародного правосуддя, на чому особливо наголошують деякі дослідники і що пояснити досить складно⁴⁸⁹, є помилковим і неконструктивним, оскільки окремі специфічні ознаки мають вторинний характер і не змінюють принципово природу судів інтеграційних об'єднань як міжнародних судів.

Судова уніфікація є об'єктивно необхідною в умовах, коли інтеграційні об'єднання отримують правотворчі повноваження на основі делегування державами відповідних прав на користь органів та інститутів таких утворень. Подібні акти стають обов'язковими для держав як акти прямої дії безпосередньо в рамках національного правопорядку, і завжди існує гіпотетична можливість порушення балансу інтересів держав і створених ними інтеграційних об'єднань. Цим пояснюється важливість незалежного контролю за нормотворчою діяльністю інтеграційного утворення, який в сучасних моделях інституційної побудови такого утворення покладається на суди. Формально даний контрольний орган має ознаки схожості з контрольним органом багатосторонніх договорів, хоча реально його повноваження є набагато ширшими. Перш за все вони стосуються появи процедури індивідуальної скарги, яка відсутня у міжнародних судах традиційного типу. Вперше цей процесуальний інструмент з'являється в регіональних судах із прав людини, а трохи згодом стає обов'язковим елементом судової процедури регіональних та субрегіональних судів загальної юрисдикції. Теоретично існує можливість вирішення питання доступу приватних суб'єктів (юридичних та фізичних осіб) до процедур оскарження застосування та тлумачення актів регіональних утворень на рівні національних судів.

⁴⁸⁹ Четвериков А. Гарантии независимости органов правосудия интеграционных объединений современных государств: сравнительно-правовой аспект. *Актуальные проблемы российского права*. 2015. № 5. С. 161.

Однак такий спосіб буде мати об'єктивні ризики «антиуніфікації», оскільки тлумачення можуть мати надмірну залежність від національного контексту, і сама діяльність національного суду не забезпечить повною мірою його незалежність. Тобто можна стверджувати, що сама по собі процедура індивідуальної скарги є передумовою створення певного уніфікованого й незалежного від підходу держави стандарту тлумачення та застосування актів регіонального об'єднання (наприклад, як це відбувається в ЄС) чи багатостороннього договору (як в регіональних системах захисту прав людини). Хоча слід звернути увагу й на те, що еволюція функціональної моделі регіональних судів враховує ще один важливий елемент. Створення в діяльності цих судів стандартів тлумачення та застосування не позбавляє національні суди можливості давати власні тлумачення, виходячи із принципу субсидіарності, який в тих чи інших формах існує у всіх моделях регіональних організацій. Крім того, умовність прецеденту та його уніфікаційного елементу посилюється політичними чинниками, оскільки ставлення держави до міжнародного права й практики міжнародного суду опосередковується принципом «політичної доцільності».

Не заперечуючи наявність «уніфікаційного ефекту» процедури індивідуальної скарги, сучасні дослідники ведуть тривалу і не завжди конструктивну дискусію щодо способу інституалізації або процесуального оформлення такого стандарту. Ключовим є питання щодо можливості розглядати такі стандарти як прецеденти або *de facto* прецеденти⁴⁹⁰. Величезний масив наукової літератури щодо прецедентності практики регіональних судів, попри перманентну дискусійність більшості наукових проблем, має певні конвенційні доктринальні узгодженості, які мають важливе значення для пояснення значення судової практики відносно

⁴⁹⁰ Guillaume G. The Use of Precedent by International Judges and Arbitrators. *Journal of International Dispute Settlement*. 2011. Vol. 2, No. 1. P. 6.

регіональної міжнародно-правової уніфікації. Перш за все, відбувся відхід від жорсткої канонізації змісту ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН, де судова практика мала статус виключно додаткового джерела права, і відбулось органічне сприйняття еволюції розуміння природи й меж доктрини *stare decisis* як в англо-саксонській, так і в континентальній системі права⁴⁹¹.

Різні міжнародні суди створюють власні доктрини прецедентності або обов'язковості рішень прецедентного типу. Лише один міжнародний суд (Карибський суд) застосовує доктрину судового прецеденту без застережень чи умовностей. В інших випадках – підхід змінюється в досить широкому діапазоні. Міжнародний суд ООН застосовує принцип *res judicata* у тлумаченні, яке було найбільш чітко визначено В. М. Корецьким в Окремій думці щодо провадження у справі *Liberia v. South Africa*: «...рішення Суду є обов'язковим і остаточним не лише для сторін, але й для Суду»⁴⁹².

Інший підхід, більш ґрунтовний і прагматичний, застосовує Європейський суд з прав людини, який принципово не відрізняється від позиції інших міжнародних судів з прав людини та набуває ознак еталонності. Для судів такого типу нормою є визнання фактичної прецедентності рішень, які є обов'язковими не лише для сторін, але й для самого Суду. Водночас, як прецеденти тлумачення певної позиції, вони стають обов'язковими для національних правопорядків поза межами учасників спору, однак сутність цієї обов'язковості має специфічну природу й базується на принципі *res interpretata* (інтерпретаційній значимості), тобто наявності таких аргументів, лише за умови спростування яких можна

⁴⁹¹ Tridimas T. Precedent and the Court of Justice: A Jurisprudence of Doubt? *Philosophical Foundations of European Union Law* / ed. by Dickson J, Eleftheriadis P. Oxford: OUP, 2012. P. 308–309.

⁴⁹² Dissenting Opinion of Judge Koretsky in *South-West Africa Cases (Ethiopia v. South Africa; Liberia v. South Africa)*; Second Phase, International Court of Justice (ICJ), 18 July 1966. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/46/046-19660718-JUD-01-05-EN.pdf> (дата звернення: 23.04.2017).

застосовувати інший підхід⁴⁹³. У даному випадку уніфікаційний ефект є однією з ознак чи сторін принципу *res interpretata*.

Доктрини юриспруденції інших міжнародних судів (трибунали, арбітражі, Орган вирішення спорів СОТ тощо) фактично визнають прецедентність і враховують її при розгляді справ, однак уникають прямої вказівки на це. Логічним здається пояснення такої практики намаганням уникнути прямого визнання судової правотворчості.

Варто окремо зазначити, що Суд ЄС навіть за відсутності в актах первинного права вказівки на принцип *stare decisis* чи будь-які його елементи, будує свою практику на цьому принципі, а рішення Суду ЄС є джерелом права та органічною частиною *acquis communautaire* (правової системи ЄС).

Українські дослідники вже досить давно визнали, що навіть за умови відсутності нормативного закріплення обов'язковості на міжнародному рівні судовий прецедент діє фактично й впливає на діяльність як самих міжнародних юрисдикційних органів, так і на суб'єктів міжнародного права, а також на національні правові системи, тому акти міжнародних юрисдикційних органів можуть мати нормативний зміст⁴⁹⁴.

Очевидно, це дає підстави вважати, що визнання прецедентності рішень міжнародних судів є переважно доктринальною проблемою, яка для практики не має принципового значення з урахуванням фактичного застосування різних варіантів доктрини «фактичного прецеденту».

Не кожен різновид прецедентної практики має ефект уніфікації. Феномен індивідуальної скарги в практиці судів інтеграційних об'єднань і міжнародних судів з прав людини дозволив більш чітко поставити ключову проблему – визнання прецеденту чи *de facto*

⁴⁹³ The Longer-term Future of the System of the European Convention on Human Rights. Report of the CDDH, 11. December 2015. Council of Europe. P. 20. URL: <https://rm.coe.int/the-longer-term-future-of-the-system-of-the-european-convention-on-hum/1680695ad4> (дата звернення: 14.06.2017).

⁴⁹⁴ Шевчук С. В. Судова правотворчість та соціологічна школа права. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 1. С. 24–29.

прецеденту основною юрисдикційною моделлю міжнародно-правової уніфікації на регіональному рівні. Однак неможлива абсолютизація зазначеного положення. Для цілей пояснення зв'язку уніфікації та прецедентної природи рішень органів міжнародного правосуддя варто погодитись із запропонованою сучасними дослідниками концепцією розрізнення двох видів «рішень прецедентного типу» (прецедентів): систематизуючих та консолідуючих⁴⁹⁵.

Системоутворюючі прецедентні рішення є способом формування позицій, які мають аргументацію такого рівня переконливості та достатності, що стають основою для подальшої практики в провадженнях з аналогічним предметом, учасниками тощо. Інший характер мають консолідуючі прецедентні рішення, оскільки вони «виводять» із практики, яка структурується системоутворюючими рішеннями, певні стандарти, тобто узагальнення, стандарти та тлумачення, що фактично мають нормативний характер як спосіб уніфікації правових позицій.

Фактично у всіх випадках консолідуючий прецедент виконує функцію міжнародно-правової уніфікації, що може свідчити про можливість застосування щодо цього виду прецедентів іншого терміну – «уніфікуючий». Очевидною є необхідність подальших досліджень прецедентної практики міжнародних судів на основі методологій типологічного аналізу для отримання більш повного уявлення про уніфікуючий прецедент та його розмежування з іншими формами прецедентної практики міжнародних судів.

4.2. Уніфікуючий ефект судового тлумачення

Тлумачення є обов'язковим елементом судового правозастосування, що проявляється в діяльності як міжнародних (регіональних), так і національних судів. Визнання уніфікуючого ефекту

⁴⁹⁵ Смбалян А. С. Решения органов международного правосудия в системе международного публичного права. М.: Статут, 2012. 270 с.

судової практики потребує з'ясування засобів, які для цього використовуються. Сучасні дослідники все частіше звертаються до інтерпретаційних практик судів як однієї з складових «трибуналізації міжнародно-правової уніфікації», що є однією з важливих підстав для виокремлення сучасного етапу та сучасного формату процесів уніфікації⁴⁹⁶. Доктрина судового тлумачення має комплексний і міждисциплінарний характер, оскільки вона не зводиться до простих техніко-юридичних прийомів на засадах класичного міжнародно-правового позитивізму. Тлумачення має подвійну природу. З одного боку, це стандартна герменевтична процедура пошуку смислів чи найбільш прийняттого значення, з іншого – елемент раціонального дискурсу інтерсуб'єктивної аргументації. З цих позицій судове тлумачення втрачає автономність і потребує врахування численних чинників, що мають на нього вплив.

Потреби уніфікації створили передумови для розширення змісту, а у чомусь – навіть виходу за межі моделі тлумачення міжнародних договорів у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 року (статті 31–33). Дослідники вже звертали увагу на те, що при кодифікації норм тлумачення міжнародних договорів Комісія міжнародного права не прагнула створити всеосяжну систему методів чи принципів тлумачення і намагалась «не перекодифікувати» відповідні принципи⁴⁹⁷.

Судова уніфікація тлумачення й застосування міжнародних договорів має гнучкість і не завжди передбачає оформлення уніфікованого підходу у вигляді певного чіткого та нормативно визначеного стандарту. Наприклад, у вигляді дефініції договірних термінів, яка відсутня в тексті договору, але є необхідною для правозастосу-

⁴⁹⁶ Teitel R., Howse R. Cross-Judging: Tribunalisation in Fragmented but Interconnected Global Order... P. 959–988.

⁴⁹⁷ Dupuy P.-M. Evolutionary Interpretation of Treaties: Between Memory and Prophecy. *The Law of Treaties Beyond the Vienna Convention* / ed. by Enso Cannizzaro. New York: Oxford University Press, 2011. P. 125–139; Van Damme I. Treaty Interpretation by the WTO Appellate Body. Oxford University Press, 2009. 488 p.; Sinclair I. *The Vienna Convention on the Law of Treaties*. 2nd ed. Manchester University Press, 1984. 270 p.

вання як на міжнародному рівні, так і на національному. Все більш частими стають випадки, коли міжнародні суди не обмежуються ідентифікацією уніфікованого нормативного положення, а пропонують формулювання загального принципу, який виходить за межі тексту договору й може передбачити звернення до практики самого суду та актів м'якого права.

Показовою в цьому відношенні є позиція Європейського суду з прав людини при формулюванні позиції щодо дефініції торгівлі людьми як сучасної форми рабства, виробленої у рішенні «Ранцев проти Кіпру та Росії» (2010 р.). У цьому рішенні Суд виходить з того, що торгівля людьми «базується на рабстві», оскільки «за своєю природою і цілями передбачає використання права, яке доповнює право власності». Але водночас Суд зазначає відсутність фактичної потреби «завершеної ідентифікації» правової природи такого повождення, тобто визначення, що й торгівля людьми належить до однієї з форм, встановлених статтею 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (рабство, сервітут/підневільний стан та примусова праця). Суд визнає достатнім формулювання висновку, що на торгівлю людьми в розумінні статті 3(а) Палермського Протоколу Конвенції ООН про транскордонну організовану злочинність, та статті 4(а) Конвенції Ради Європи про протидію торгівлі людьми (ETS 197), поширюється стаття 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Таке «прагматичне тлумачення» стало предметом критики як невиправданий вихід за межі «текстуальних параметрів» статті 3⁴⁹⁸. Ситуація доволі нетипова для практики ЄСПЛ, оскільки він визнав недостатньою для потреб захисту прав людини саму наявність уніфікованого визначення торгівлі людьми в універсальному (Конвенція ООН) та регіональному (Конвенція Ради Європи) комплексному за своїм предметом міжнародному договорі, та запропонував іншу площину оцінки. Фактично було

⁴⁹⁸ Nicholson A., Dang M., Trodd Z. A Full Freedom: Contemporary Survivors' Definition of Slavery. *Human Rights Law Review*. 2018. Vol. 18, Issue 4. P. 689–704.

визнано обмеженість нормативної (текстуальної) уніфікації, яка може за певних обставин обмежувати правозахисний потенціал договірних норм. Європейський суд з прав людини керується еволюційним методом тлумачення, який дозволяє реагувати на зміни суспільного контексту та заперечує формальне чи буквальне тлумачення. Юриспруденція цього Суду наповнює конвенційні норми тлумаченнями, які дозволяють загальні положення перетворювати в реальні інструменти реагування на потенційні та реальні ризики порушення прав людини (виділення процесуального та матеріального аспекту, концепція позитивних зобов'язань тощо). За таких умов рамковий принцип (належність торгівлі людьми до сфери дії статті 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод) стає більш ефективним та реальним засобом захисту, ніж пошук узгодженості нормативних визначень або формулювання певного матеріально-правового стандарту тлумачення.

Тлумачення договору може виконувати різні функції, які досить часто входять у площину міжнародних відносин і стосуються політичних питань. Прикладом може слугувати функція легітимізації/конституалізації публічного порядку.

Судова уніфікація також може бути способом модернізації договору, коли стандарт тлумачення фактично означає певною мірою вихід за межі тексту договору, тобто тих положень, які прямо в ньому визначені. Таке тлумачення для держав-учасниць досить часто є доволі привабливим способом спрощення власної практики застосування договору або положень національного законодавства, створених у результаті імплементації договору.

Класичним прикладом є доктрина еволюційного тлумачення, яка застосовується регіональними судами з захисту прав людини та є проявом природи регіональних правозахисних договорів як «живого інструменту». Якщо таке тлумачення договору виходить за межі конкретного контексту та набуває ознак «прецеденту тлумачення», який може бути застосований не лише стороною в справі, то воно водночас є модернізацією договору в позадоговірний

спосіб. Це важливо, особливо з урахуванням того, що зазвичай внести зміни до договору у спосіб, ним передбачений, може бути взагалі неможливо. Наприклад, якщо такі зміни підлягають обов'язковій ратифікації всіма учасниками певного договору. Варто згадати різний «темп» набуття чинності Протоколів 15 та 16 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. На відміну від Протоколу 16, який не потребував ратифікації всіма учасниками конвенційної системи та набув чинності вже через п'ять років, Протокол № 15 має бути ратифікований всіма учасниками, і тому важко прогнозувати час набуття ним чинності.

Ще більш показовим прикладом є практика діяльності Органу вирішення спорів СОТ (перш за все, Апеляційного органу), де визнання прецедентності рішень і надання їм статусу уніфікованих правил економічної взаємодії дозволяє проводити «судову лібералізацію міжнародної торгівлі», тобто модернізацію міжнародного торгівельного права та суміжних галузей без внесення змін до відповідних договорів. Така функція посилюється двома чинниками: а) процедури нормотворчості СОТ мають надмірну ускладненість і вимагають тривалого узгодження новацій; б) політичний процес підготовки нових форматів та уніфікованих правил міжнародної торгівлі постійно гальмується державами, які не є ключовими суб'єктами міжнародного економічного обміну та які намагаються реалізувати ситуативні інтереси.

Судове тлумачення є аспектом правозастосування позитивного міжнародного права, в якому завжди існує потреба оцінювання протилежних інтересів і знаходження їх справедливого балансу. Такі інтереси досить часто мають формалізований характер і можуть виглядати як визнання пріоритетності певних нормативних положень (тобто виникає не просто конфлікт норм, а конфлікт інтерпретацій). Результатом є певний формат уніфікації, який створює потребу пояснення того, як суд встановлює цей справедливий баланс і отримує стандарт, однаково прийнятний для всіх. Г. Лаутерпахт зазначав, що міжнародне співтовариство не може існувати інакше,

ніж за умови визнання автономності та незалежності держав, що позбавляє можливості застосовувати загальні принципи міжнародного права безпосередньо як інструментарій узгодження інтересів. За таких умов суддя міжнародного суду завжди стоїть перед вибором одного із конфліктуючих принципів чи нормативних приписів і змушений знаходити компроміс. При цьому він зазначав, що відсутність позитивного права, що має регулювати ці відносини, не може бути перешкодою для вирішення спору міжнародним судом, оскільки міжнародний суд має не обмежуватись формально-логічним тлумаченням поняття суверенітету, а виходити з реальних потреб міжнародного співтовариства. Тобто будь-яке судове рішення є контекстуальним, але воно здатне створювати певний стандарт чи орієнтир для наступної практики⁴⁹⁹. Така позиція є достатньо важливою як визнання, що судова практика може виконувати функцію уніфікації міжнародно-правових регуляторів і створювати баланс інтересів суверенних держав. Інструментом такої уніфікації стає спосіб і інструментарій тлумачення міжнародного права (не обмежуючи його лише позитивним правом). Така «гармонізуюча стратегія тлумачення» досить складно формувалась і поширювалась в різних галузях міжнародного права.

Ще в середині 60-х років минулого сторіччя можливості впливу інструментів судового тлумачення міжнародного повітряного права (у межах системи Варшавської конвенції) на його уніфікацію на всіх рівнях правового регулювання проаналізував П. Санд, який зробив песимістичний висновок про обмеженість дії цих інструментів на національному рівні, в результаті чого цілісність міжнародного права при його застосуванні національними судами розпадається на окремі фрагменти й цим підриває ефект договірного

⁴⁹⁹ Lauterpacht H. The Development of International Law by the International Court. Cambridge University Press, Reissue edition, July 21, 2011. P. 396; Lauterpacht H. General Rules of the Law of Peace. *International Law: Being the Collected Papers of Hersch Lauterpacht*. Vol. 1. Cambridge, 1970. P. 383–390. URL: <https://www.worldcat.org/title/international-law-being-the-collected-papers-of-hersch-lauterpacht-volume-i-the-general-works/oclc/644365355/viewport>

регулювання загалом. Численні спроби вирішення цієї проблеми шляхом створення спеціалізованого міжнародного судового чи квазісудового органу не мали успіху, як і прийняття уніфікованих правил тлумачення актів Варшавської системи⁵⁰⁰. Ситуація суттєво не змінилась, і залишаються проблеми при визначенні інструментів тлумачення, які можуть мати «гармонізуючий ефект» безвідносно до конкретної ситуації, тобто створювати певні стандартні підходи (квазіпрецедентні положення).

Припущення про можливість такої уніфікації методів тлумачення й отримання уніфікованих правових позицій на національному рівні спростовується існуючими обмеженнями, які базуються на особливостях національного правопорядку або соціокультурного контексту функціонування національних судів. Традиційні методи судового тлумачення застосовуються по-різному. Наприклад, класичний історичний метод тлумачення, який передбачає звернення до намірів сторін при укладенні договору та аналіз *travaux preparatoires*, є неприйнятним у деяких правових системах, у інших – проти цього заперечують держави, які не приймали участі в підготовці відповідного договору. З іншого боку, компаративістське тлумачення (як традиційна форма «гармонізуючого тлумачення», що обмежується відсиланням до іноземного *case law*) має ризик порушення балансу сторін, оскільки воно може бути більш сприятливим для окремих суб'єктів відносин⁵⁰¹. Цільове (функціональне чи телеологічне) тлумачення шляхом звернення до цілей уніфікації не виключає можливості різного розуміння національними судами цілей уніфікації⁵⁰².

⁵⁰⁰ Sand P. H. International Unification of Air Law. *Law and Contemporary Problems*. 1965. Vol. 30, No 2. P. 412–415.

⁵⁰¹ Ibid. P. 411.

⁵⁰² Noel v. Linea Aeropostal Venezolana, US District Court for the Southern District of New York – 260 F. Supp. 1002 (S.D.N.Y. 1966) November 29, 1966. URL: <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp/260/1002/1954185>; Froidevaux v. Sabena, 11.10.1957. *IATA Reports No 85*; Berner v. United Airlines Inc. 2 Misc.2d 260 (1956) January 30, 1956. URL: <https://www.leagle.com/decision/19562622misc2d2601186> (дата звернення: 26.02.2018).

Масове використання терміну «гармонізуюче тлумачення» прослідковується ще з середини минулого століття, коли ця техніка базувалась на компаративістській методології й найчастіше застосовувалась у контексті взаємодії національного та міжнародного права в приватно-правовій сфері у ситуаціях вирішення спорів міжнародними та національними судами⁵⁰³.

Д. Пулковскі вказує на збільшення частоти посилення міжнародних судів та трибуналів на методи гармонізуючого тлумачення, особливо у випадках конкуренції норм окремих договорів. Суди при цьому виходять за межі формального тлумачення у сфері оцінки неправових, переважно політичних контекстів, оскільки уніфікація не може мати виключно формальний характер як процес, що фактично неможливий без політичної волі держав. Прикладом є позиція ЄС під час діалогу з СОТ щодо необхідності інтеграції міжнародного торговельного права та багатосторонніх договорів у сфері екологічної безпеки⁵⁰⁴. Таке гармонізуюче тлумачення вже застосовується міжнародними судами та арбітражами, хоча незрозумілою залишається можливість застосування такого уніфікованого підходу поза межами конкретного спору, тобто в якості правових позицій (прецедентів тлумачення тощо). Схожою є практика уніфікації окремих положень міжнародно-правового регулювання статусу біженців, де існує практична потреба узгодження норм міжнародного права прав людини, Конвенції ООН про біженців, міжнародних договорів щодо екстрадиції та матеріальних норм міжнародного кримінального права. Ці питання не можуть бути предметом судової оцінки спеціалізованого міжнародного судового чи квазісудового органу, що обумовлює необхідність застосування регіональними та національними судами уніфікованого підходу (або гармонізуючого

⁵⁰³ Sand P. H. *International Unification of Air Law...* P. 414; *Interpreting Statutes* / ed. by S. Concoran and S. Bottomley. Federation Press. 2005. P. 8–31. 227 p.

⁵⁰⁴ Pulkovski D. *The Law and Politics of International Regime Conflict*. Oxford: OUP, 2014. P. 384.

тлумачення)⁵⁰⁵. Варто зазначити, що окремі автори пропонують відмовитись від терміну «гармонізуюче тлумачення» з посиланням на його обтяженість «компаративізмом», і використовувати термін «консолідуюче тлумачення»⁵⁰⁶. Загалом така пропозиція видається обґрунтованою та потребує подальшого обговорення.

Існує проблема співвідношення методів гармонізуючого або уніфікуючого тлумачення й доктрини тлумачення у форматі її кодифікації у Віденській конвенції про право міжнародних договорів (1969 р.). Очевидно, варто погодитись із позицією, яка стає все більш популярною в сучасній літературі з міжнародного права та політики: сутність та функціональне призначення статті 31(3) Віденської Конвенції розкриваються через створення (кодифікацію) правил, відповідно до яких тлумачення має виконувати завдання гармонізації окремих договорів та інших джерел права й створення уніфікованих міжнародно-правових регуляторів⁵⁰⁷.

Деякий інший аспект уніфікації засобами судового тлумачення характерний для діяльності органів вирішення спорів у рамках ГАТТ/СОТ, де формуються специфічні методи, націлені на гармонізацію чи уніфікацію не стільки нормативних положень (хоча цей аспект у жодному випадку не виключається з предмету розгляду, а лише втрачає свою виключність та абсолютність), скільки узгодження економічних інтересів учасників. За таких умов втрачає формальну пріоритетність жорстке розрізнення гармонізованого та уніфікованого нормативного положення. Як зазначає О. В. Буткевич, в сучасних умовах виникає дисонанс економічного інтересу та політичної волі держав, коли економічні інтереси «розвиваються власним шляхом», а в основі міжнародних

⁵⁰⁵ Li Y. *Exclusion from Protection as Refugee: An Approach to a Harmonizing Interpretation in International Law*. Leiden; Boston: Brill, Nijhoff, 2017. P. 113.

⁵⁰⁶ Смбалян А. С. Решения органов международного правосудия в системе международного публичного права... С. 260.

⁵⁰⁷ Pulkovski D. *The Law and Politics of International Regime Conflict...* P. 294.

договорів лежать переважно політичні наміри держав⁵⁰⁸. У межах процедур вирішення спорів ГАТТ/СОТ, з цією метою в якості допоміжного засобу тлумачення застосовується принцип *in dubio mitis*, запозичений із практики Постійної Палати міжнародного правосуддя Ліги націй: «...у випадку незрозумілості положень договору і наявності кількох варіантів тлумачення прийнятними є ті, які накладають менші зобов'язання на сторону». Цей принцип було використано Апеляційним органом у справі «ЄС – Гормони», де виникла потреба визначити зміст поняття «відповідність міжнародним стандартам» актів ЄС у сфері санітарного та фітосанітарного контролю. Запропонована позиція заслуговує на особливу увагу з огляду на важливість тлумачення змісту понять уніфікації та гармонізації права. Апеляційний орган виходив із того, що уніфікація не може обмежуватись лише нормативним і формальним елементом, вона передбачає також «схожість/тотожність розуміння змісту зобов'язань».

Гармонізація, як і уніфікація законодавства, відповідно до спеціальної угоди в рамках ГАТТ/СОТ мала розглядатись не як безпосереднє зобов'язання, а лише як мета, оскільки неможливо пояснити взяття державами на себе надмірних і не зовсім реалістичних зобов'язань⁵⁰⁹.

Проблема інструментарію уніфікуючого тлумачення особливо гостро постала в діяльності міжнародних судів з прав людини, оскільки мова йшла не лише про узгодження двох чи більше багатосторонніх договорів, тобто вирішення ситуації конкуренції норм аналогічного рівня та однакової юридичної сили, але й про уніфікацію більш складного типу в межах багаторівневого регулювання міжнародних відносин (універсальні та регіональні договори, взаємодія національного та міжнародного права, судова практика

⁵⁰⁸ Буткевич О. В. Міжнародне право ХХІ ст.: утвердження концепції «живого права»... С. 42.

⁵⁰⁹ Смбалян А. С. Международные торговые споры в ГАТТ/ВТО: избранные решения (1952–2005 гг.)... С. 22.

міжнародних судів, міжнародне звичаєве право, загальні принципи міжнародного права). Ці питання постали в діяльності всіх регіональних судів з прав людини, хоча найбільш конструктивні та впливові підходи було вироблено Європейським судом з прав людини, який виходив з розуміння Конвенції як «живого інструменту» захисту прав людини, що мають тлумачитись еволюційно або динамічно, тобто в світлі сучасних умов та правозахисних ідей, що превалюють у демократичних європейських державах⁵¹⁰. Слід зазначити, що доктрина «міжнародного договору як живого організму» не є ознакою виключно європейської системи захисту прав людини, оскільки класичне міжнародне право ще з середини минулого століття активно її використовує для пояснення взаємодії договірної системи відносин та її суспільного контексту, підкреслюючи необхідність реагування на зміну умов функціонування договору й створення механізмів його адаптації до динаміки зовнішнього середовища. Одним з ключових механізмів стає судова практика, яка використовує властиві судам методи уніфікації як міжнародного права, так і його національної імплементації⁵¹¹.

Особливе значення в діяльності міжнародних судів, яка об'єктивно створює ефект міжнародно-правової уніфікації, має принцип системної інтеграції. Його значення та практичні форми реалізації не завжди отримують належну оцінку⁵¹². Принцип «системної інтеграції» Комісія ООН з міжнародного права визнає одним із універсальних інструментів тлумачення міжнародних договорів, передбачених Віденською конвенцією про право міжнародних договорів (1969 р.). Відповідно до підпункту «с» пункту 3 статті 31

⁵¹⁰ Case of Tyrer v. the United Kingdom (appl. No 5856/72). *Judgment*. 25.04.1978. ECHR. Strasbourg. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57587> (дата звернення: 13.05.2018).

⁵¹¹ Sand P. N. International Unification of Air Law... P. 412–415.

⁵¹² Наприклад див.: Міжнародне право: навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. К.: Юрінком Інтер, 2005. 336 с.; Міжнародне право. Основи теорії: підруч. за ред. В. Г. Буткевича. К.: Либідь, 2002. 608 с.; Тимченко Л. Д. Міжнародне право: підручник. К.: Знання, 2012. 631 с.

цієї Конвенції, при тлумаченні договорів мають враховуватись «інші релевантні норми міжнародного права, що застосовуються у відносинах між учасниками»⁵¹³. Цей принцип як інструмент тлумачення забезпечує включення (інтеграцію) відповідних договірних положень у систему міжнародного права й створює цілісність та узгодженість різних аспектів тлумачення нормативного положення. У практичній площині він передбачає звернення до інших джерел, що не мають прямого зв'язку з договором. Це можуть бути інші договори, звичаєві норми та загальні принципи міжнародного права.

Застосування цього підходу чи принципу тлумачення міжнародних договорів можливе як національними, так і міжнародними судами, але з різними наслідками. З одного боку, судове тлумачення може бути інструментом уніфікації певних нормативних регуляторів як на національному рівні, так і у відносинах між державами. З іншого – судове тлумачення може закріплювати та легітимізувати фрагментацію міжнародного права (наприклад, у формі наділення вищою юридичною силою певного договору у випадку наявності конкуруючих інструментів) або фактично створювати пріоритет національного акту по відношенню до міжнародного договору. Ключовою проблемою є те, що застосування цього принципу потребуватиме оцінки їх взаємної відповідності та наявності колізійності, що в підсумку є питанням визнання або заперечення можливості мати уніфікований підхід. Особливе значення цей принцип має у випадках оцінки відповідності національного закону й міжнародного договору, де він стає способом ідентифікації ступеню уніфікації національної практики та міжнародного стандарту в тому вигляді, який він отримує в нормах договору і в тлумаченнях міжнародного суду як його контрольного органу⁵¹⁴.

⁵¹³ Віденська конвенція про право міжнародних договорів (1969). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118 (дата звернення: 12.04.2016).

⁵¹⁴ Webb P. International Judicial Integration and Fragmentation. Oxford: OUP, 2016. P. 228.

Для різних сфер міжнародно-правового регулювання значення цього принципу, а також форми й межі його судового застосування, матиме відмінності, які не позбавляють його ознак універсального методу судової уніфікації права.

Аналіз теоретичних та практичних питань застосування принципу «системної інтеграції» при тлумаченні національними та міжнародними судами договорів у сфері захисту прав людини та визначення його значення для створення та імплементації судами уніфікованих стандартів захисту прав людини дозволить отримати більш повне уявлення про судову уніфікацію у сфері міжнародного права. Зокрема, на прикладі цієї сфери розкриваються універсальні риси принципу «системної інтеграції», його можливості та обмеження як інструменту міжнародно-правової уніфікації.

Уніфікація міжнародно-правових стандартів захисту прав людини, які формуються в універсальних та регіональних договорах, є за своїм змістом узгодженістю їх як універсальних цінностей демократичного суспільства, що свідчить про виконання міжнародними судами функцій легітимації національних правопорядків⁵¹⁵.

Уніфікація права є формою надання міжнародно-правовим регуляторам не просто подібності, але й системності. На це звертав увагу ще Г. Кельзен, коли стверджував, що правова система є продуктом діяльності юристів у процесі тлумачення права (правових норм). У схожий спосіб системність права визначає і Й. Рац, звертаючи увагу на спосіб практичного (правозастосовного) тлумачення міжнародного права як інструмент формування його системності⁵¹⁶.

Системна інтеграція в якості методу тлумачення не може визначатись як спосіб певного «об'єднання та узгодження» однопредметних положень різних міжнародних договорів і створення

⁵¹⁵ McGrady B. Fragmentation of International Law or 'Systemic Integration' of Treaty Regimes: *EC – Biotech Products* and the Proper Interpretation of Article 31(3)(c) of the Vienna Convention on the Law of Treaties. *Journal of World Trade*, 2008. Vol. 42, No. 4. P. 589–618.

⁵¹⁶ Див.: Kwicien R. International Law as Legal System: Legality, Legitimacy, and Legal Position of States. *Polish Review of International and European Law*. 2015. Vol. 4, Issue 2. P. 13–14.

певної цілісності нормативних положень. Такий підхід реалізувати практично неможливо, а уявлення, що в такий спосіб долається фрагментація міжнародного права, є ілюзорним. Більше того, існує ризик уніфікації шляхом спрощення та приведення у відповідність до надто загальних положень чи принципів, які не мають реального практичного значення. Мова повинна йти про інше: в процес тлумачення конкретних міжнародно-правових норм мають бути інтегровані інші релевантні джерела міжнародного права, що найбільшою мірою відповідає цілям та принципам тлумачення міжнародних договорів згідно до концепції, покладеної в основу Віденської Конвенції про право міжнародних договорів.

Застосування принципу системної інтеграції має внутрішні обмеження, які потребують врахування. По-перше, розширення предмету є відносним, оскільки суд може виходити за межі формального змісту договору (його тексту), але не може вийти за межі його цілей, правової природи, базових принципів. Існує універсальний для міжнародних судів принцип автономного тлумачення, який обумовлює необхідність не виходити за межі термінологічних стандартів договору за відсутності аргументів, які можуть бути достатньо надійними, переконливими й неспростовними як підстава виходу за такі межі. По-друге, звернення до інших джерел міжнародного права потребує врахування не лише їх особливостей як міжнародно-правових інструментів, але й контексту їх створення та застосування. Критерій релевантності є комплексним і універсальним для будь-якого джерела, яке залучається для тлумачення. У практиці регіональних судів із захисту прав людини об'єктом критики є перенесення прав, що традиційно формулюються як громадянські, у площину соціально-економічних прав.⁵¹⁷ Водночас,

⁵¹⁷ Mantouvalou V. Labour Rights in the European Convention on Human Rights: An Intellectual Justification for an Integrated Approach to Interpretation. *Human Rights Law Review*. 2013. Vol. 13:3. P.538; Cullen H. The Collective Complaints System of the European Social Charter: Interpretative Methods of the European Committee of Social Rights. *Human Rights Law Review*. 2009. Vol. 9, Issue 1. P. 72.

така практика менш характерна для інших міжнародних судів. Наприклад, досить жорстко і формально ця вимога дотримується Органом вирішення спорів СОТ. По-третє, тлумачення договору із залученням іншого договору, навіть релевантного за предметом і з урахуванням специфіки його контексту, не може перетворюватися у контрольну чи квазіконтрольну процедуру. «Інтегруючи договірні норми різних джерел», міжнародні суди керуються різними інструментальними концепціями. Європейський суд з прав людини в таких випадках застосовує доктрину «європейського консенсусу» для оцінки відповідності національної практики певному універсальному (уніфікованому) принципу, але лише в межах оцінки відповідності Конвенції. Інший підхід застосовує Міжамерканський суд з прав людини, предметна юрисдикція якого є ширшою і охоплює кілька джерел регіонального права прав людини, посилаючись на принцип міжнародної *corpus juris*. За таких умов виникає підстава для вирішення проблем конфлікту договірних норм різного рівня. Особливо гостро це питання постає в рамках доктрини «еквівалентного захисту», яку Європейський суд з прав людини виробив для врегулювання розбіжності тлумачення окремих прав людини в рамках двох європейських систем – Ради Європи та ЄС⁵¹⁸. Досить специфічну ситуацію створено в межах Африканської системи захисту прав людини та народів, де Африканський суд з прав людини та народів, відповідно до ст. 3 (1) Протоколу, яким створено Суд, наділений повноваженнями тлумачення «інших договорів, які ратифіковано державами-учасниками»⁵¹⁹.

Особливість міжнародних судів з прав людини полягає у їх регіональному характері, що робить пріоритетним не просто узгодження

⁵¹⁸ Детальніше див.: Сердюк О. Перешкоди приєднання Європейського Союзу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: висновок Суду ЄС 02/13 (18.12.2014)... С. 47–55.

⁵¹⁹ Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Establishment of the African Court on Human and Peoples' Rights (adopted 11 July 2003; entered into force 24 January 2014). URL: <http://www.achpr.org/instruments/court-establishment/> (дата звернення 11.02.2016).

міжнародних договорів, але й оцінку узгодженості національних моделей із міжнародними чи регіональними стандартами. Європейським судом з прав людини у якості самостійного інструменту розроблено метод європейського консенсусу, що є трансформацією доктрини гармонізуючого тлумачення, а в окремих процедурах цього методу існує вплив принципу системної інтеграції.

Безперечно, існує вплив на формування цього інтерпретаційного підходу класичної компаративістської методології, яка власне мала вплив на всі аспекти процесів міжнародно-правової уніфікації. Однак для доктрини європейського консенсусу цей вплив обмежується суто технічними прийомами компаративістики. Набагато більше значення має належність цього методу до інструментарію тлумачення, який забезпечує функціонування Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод як «живого інструменту». Усі методи (чи доктрини) тлумачення взаємодіють із принципом «європейського консенсусу»⁵²⁰. Хоча цей метод є універсальним, він переважно застосовується щодо фундаментальних проблем національного правопорядку. Наприклад, в українських позовах його було застосовано в справах щодо побудови та функціонування судової системи (*«Олександр Волков проти України»*), оцінки мораторію на продаж землі як обмеження права власності відповідно до ст. 1 Прот. 1 (*«Зеленчук та Цицора проти України»*) та деяких інших⁵²¹.

Процедурно метод європейського консенсусу передбачає визначення ступеню узгодженості правових стандартів (інструментів), які використовуються державами-учасниками для захисту

⁵²⁰ Benvenisti E. Margin of Appreciation, Consensus and Universal Standards. *NYU Journal of International Law and Politics*. 1999. Vol. 31, Issue 4. P. 843–854; Dzehtsiarou K. European Consensus and the Evolutive Interpretation of the European Convention on Human Rights. *German Law Journal*. 2011. Vol. 12, No 10. P. 1730–1745.

⁵²¹ Рішення ЄСПЛ у справі «Олександр Волков проти України» (заява № 21722/11) від 9 січня 2013 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947; Рішення ЄСПЛ у справі «Зеленчук та Цицора проти України» (заява № 846/16 та №1075/16) від 22 серпня 2018 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c79 (дата звернення: 15.09.2018).

прав людини. Якщо Європейський суд з прав людини у будь-який доступний спосіб не може довести існування консенсусу держав, це стає підставою для наділення держави досить широкими межами розсуду в установленні національних рамок інструментів захисту прав людини (застосування доктрини *margin appreciation*). Навпаки, у випадку існування європейського консенсусу Суд може формулювати стандарти тлумачення і на їх основі оцінювати національну практику та обґрунтовувати презумпцію обов'язковості такого тлумачення для національних судів й інших державних органів. При цьому настає важливий наслідок і для самого Європейського суду, оскільки він отримує можливість обґрунтованого застосування еволюційного тлумачення як інструменту модернізації Конвенції та фактично формулювання положень нормативного характеру (прецедентів тлумачення), легітимність яких базується на аргументаційній переконливості (*res interpretata*). Існують різні технічні прийоми оцінки європейського консенсусу, але найчастіше застосовується визначення нормативно-правового консенсусу європейських держав на основі порівняльно-правового аналізу певного репрезентативного масиву національного законодавства та міжнародно-правових актів. Акцент при цьому може бути різним: в одних випадках визначається наявність у більшості держав схожих правових регуляторів (закони тощо); в інших – оцінюється факт і ступінь участі держав у секторальних або універсальних міжнародних договорах. Наприклад, у рішенні в справі «Еванс проти Сполученого Королівства» (*Evans v. the United Kingdom*) від 10 квітня 2007 р. Європейським судом з прав людини зазначено: «...враховуючи відсутність консенсусу в країнах світу чи Європи щодо регулювання методики екстракорпорального запліднення, рамки допустимого розсуду в даній сфері, які слід надати державі-відповідачу, повинні бути широкими». Інший підхід було використано в рішенні у справі «Маркс проти Бельгії» (*Marckx v. Belgian*) від 5 вересня 1979 р., де висновок про наявність «європейського консенсусу» базувався на участі більшості європейських держав

у міжнародних договорах стосовно захисту прав позашлюбних дітей. У даному випадку було застосовано прийом тлумачення на основі принципу системної інтеграції. Також використовується звернення до наявності узгодженості базових європейських цінностей («спільні конституційні традиції»; «європейська ідентичність» тощо). Однак така аргументація часто є об'єктом критики за абстрактність та слабку обґрунтованість, оскільки сучасна Європа (особливо після включення правовий простір РЄ постсоціалістичних країн) має більше ознак мультикультурності⁵²².

У 2000-х роках принцип «європейського консенсусу» опинився в центрі дискусій щодо можливості його застосування за умов послідовного дотримання субсидіарності як базового принципу регіональних систем захисту прав людини. Виникає питання щодо можливості надання місцевому контексту пріоритету відносно уніфікованих на основі європейського консенсусу положень (норм, принципів, цінностей). Найбільш активною в обґрунтуванні пріоритетності контексту («традиційних цінностей» тощо) є Російська Федерація, яка посилається на можливі ризики для конституційної ідентичності та державного суверенітету, що будуть створюватися на основі уніфікованих та озвучених Європейським судом з прав людини стандартів тлумачення прав людини. Така позиція в умовах реалізації державною владою у форматі авторитарного політичного режиму становить одну із найбільш реальних загроз європейському публічному порядку⁵²³.

⁵²² Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : компендіум / за заг. ред. О. В. Сердюка, І. В. Яковюка. Харків : Право, 2017. С. 25–40.

⁵²³ Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 14 июля 2015 г. № 21-П «По делу о проверке конституционности положений статьи 1 Федерального закона “О ратификации Конвенции о защите прав человека и основных свобод и Протоколов к ней”, пунктов 1 и 2 статьи 32 Федерального закона “О международных договорах Российской Федерации”». *Российская газета. Федеральный выпуск*. 27 июля 2015. URL: <http://www.rg.ru/2015/07/2.html>; Зорькин В. Д. Россия и Страсбург. Проблемы реализации Конвенции о правах человека. *Российская газета*. 21 октября 2015 года. URL: <http://www.rg.ru/2015/10/21/zorkin.htm> ; Starzhenetsky V.

Варто зазначити, що схожі проблеми відповідності загальноєвропейського стандарту (уніфікованого тлумачення) і національного контексту виникають і в інших європейських державах, але там вони знаходять компромісні моделі вирішення. Прикладом можуть бути складнощі щодо імплементації рішень Європейського суду з прав людини в справах «*Лаутсі проти Італії*» (*Lautsi vs Italy*) від 26 березня 2011 р., та «*Горгюлю проти Німеччини*» (*Gurgulu v. Germany*) від 26 лютого 2004 р.⁵²⁴

Зважаючи на перспективи реформування конвенційної системи захисту прав людини (Протоколи № 15 та 16) варто очікувати певного розвитку та модернізації моделі уніфікаційного тлумачення, яку застосовує Європейський Суд з прав людини.

Право ЄС належить до автономного правопорядку, що пояснює існування процедурно та змістовно інших технік уніфікуючого тлумачення. Принцип прямої дії права ЄС передбачає, що національні суди не можуть застосовувати норми національного права, які суперечать законодавству ЄС. Відповідно контрольні повноваження Суду ЄС у цьому випадку мають формально визначений інструментарій оцінки відповідності, а елемент уніфікації втрачає нормотворчий ефект.

Інакше виглядає ситуація взаємодії комунітарного та національного права в рамках доктрини непрямого ефекту права ЄС, основою якої є визнання ефекту уніфікації на основі рішень ЄС і закладеного в них способу тлумачення права ЄС. Така спрямованість даної доктрини проявляється навіть у термінології, яку дослідники права ЄС застосовують в якості варіантів

Assessing Human Rights in Russia: Not to Miss the Wood for the Trees A Response to Preclik, Schönfeld and Hallinan. *Russia and European Human Rights Law: The Rise of Civilizational Argument* / ed. by L. Malksoo. Leiden: Brill Publishing House, 2014. P. 207–217.

⁵²⁴ Case of Lautsi & Ors v Italy [2011] ECHR Application No 30814/06 (18 March 2011). URL: <https://www.hrlc.org.au/human-rights-case-summaries/lautsi-ors-v-italy-2011-echr-application-no-3081406-18-march-2011>; Case of Gurgulu v. Germany (Application no. 74969/01) 26 February 2004. URL: <https://swarb.co.uk/gorgulu-v-germany-echr-26-feb-2004/> (дата звернення: 12.07.2017).

її визначення: непрямий ефект, співпадаюча інтерпретація, сприятлива інтерпретація, узгоджуюча інтерпретація, примирювальна інтерпретація, принцип цілеспрямованої інтерпретації тощо⁵²⁵. Непрямий ефект рішення Суду ЄС полягає в тому, що він надає тлумачення ситуації невідповідності національного права й права ЄС (формулюється модель уніфікації на підставі не стільки формального тексту акту, скільки його цілей), керуючись яким національний суд застосовує національне право (а не право ЄС, як у випадку прямого ефекту) у спосіб, визначений рішенням Суду ЄС. У такий спосіб Суд ЄС також впливає на інтерпретаційні стандарти національних судів, оскільки незалежно від конкретних ситуацій, які знаходять відображення в рішеннях, національні суди мають враховувати не лише формальні чи текстуальні елементи актів ЄС, але й їх цілі.

4.3. Значення національної судової практики в міжнародно-правовій уніфікації

Предметом аналізу є визначення місця національних судів у процесах міжнародно-правової уніфікації. Теорія міжнародно-правової уніфікації має узгодженість поглядів щодо необхідності виділення двох аспектів уніфікації: міжнародного й національного. На рівні національної уніфікації суди можуть мати різний рівень впливу на цей процес, у залежності від багатьох чинників (особливості національного правопорядку, політичний контекст, традиції, рівень кваліфікації суддів тощо). Однак у будь-якому випадку національні суди є активним учасником уніфікації як одного із

⁵²⁵ Prechal S. Directives in EC Law. 2nd edition. Oxford: OUP, 2005, P. 181; Drake S. Twenty years after Von Colson: the impact of «indirect effect» on the protection of the individual's community rights». *European Law Review*. 2005. Vol. 30 (3). P. 329–348; Глотова С. В. Прямая применимость (эффект) директив европейских Сообществ во внутреннем праве государств-членов ЕС. *Московский журнал международного права*. 1999. № 3. С. 175–188.

сутнісних вимірів взаємодії національного та міжнародного права. Досить часто в дослідженнях цієї проблематики можна зустріти скептичне ставлення до можливостей та наслідків впливу національних судів на процеси міжнародно-правової уніфікації, особливо зважаючи на прихильність національних судів до доктрини «політичної доцільності» та залежність від національних політичних інститутів.

Однак значення національних судів тлумачиться не завжди коректно. Фактично, існує непроста ситуація «слуги двох господарів», коли належність до національного правопорядку й інституційної системи влади поєднується з очевидною прямою чи опосередкованою залежністю від міжнародного правопорядку⁵²⁶.

При цьому мають бути враховані кілька аспектів: а) можливість створення національними судами правових позицій, які мають ефект приведення національного законодавства й практики у відповідність до міжнародного права в його уніфікованих форматах або, навпаки, створення перешкод щодо їх застосування; б) узгодженість практики міжнародних і національних судів щодо міжнародних уніфікованих норм (фактично, мова йде про спроможність засвоєння національними судами тлумачень і прецедентів міжнародних судів та інших органів); в) роль національних судів щодо виконання рішень міжнародних судів у конкретних справах за участю держави, що мають потенційний ефект судової уніфікації на національному рівні.

Доволі специфічною є ситуація участі національних судів у вирішенні колізійних питань у сфері міжнародного приватного права, де участь «іноземного елемента» в умовах інтенсифікації міжнародних взаємодій стає скоріше правилом, ніж винятком. Конфлікт норм міжнародного й національного права обумовлює необхідність вибору норм. Все частіше дослідники звертають увагу

⁵²⁶ Aust H. P., Rodiles A., Staubach P. Unity or Uniformity? Domestic Courts and Treaty Interpretation. *Leiden Journal of International Law*. 2014. Volume 27, Issue 1. P. 76.

на обмеженість традиційного способу вирішення цього питання шляхом створення певних уніфікованих колізійних правил, які, зокрема, важко поєднуються з матеріально-правовою уніфікацією. Національні суди (а вирішення колізій – це переважно саме їх завдання) у багатьох випадках не сприймають такі правила, а віддають перевагу національному праву з посиланням на особливості національного правопорядку⁵²⁷.

Можуть бути дві ситуації: а) уніфікована норма (положення національного закону як результат транспозиції міжнародного договору) або норма міжнародного договору, яка за змістом і способом впливу на національні правові порядки є нормою-стандартом, не застосовується національним судом при розгляді конкретної справи; б) безвідносно до конкретної справи або як правова позиція вищого судового органу, – національний суд визнає уніфіковану норму (норму міжнародного договору автономно чи як імплементовану в національне законодавство) такою, що не може підлягати застосуванню на підставі її невідповідності національному правопорядку.

Нетиповою є ситуація, коли національні суди визнають консенсус правових позицій міжнародних та національних судів щодо певного питання як спосіб уніфікації національного права й міжнародно-правових стандартів. Важливим аспектом у даному випадку є можливість таких висновків у ситуаціях, коли міжнародний суд не є контрольним органом міжнародного договору за участю держави, тобто відсутнє рішення міжнародного суду, яке має ознаки обов'язковості для держави.

Наприклад, у грудні 2017 року Верховний Суд Кенії у справі *Muruatetu & Anor v Republic* з посиланням на «консенсус міжнародних та національних судів» визнав неконституційним застосування як виду покарання обов'язкової смертної кари за відсутності індивідуалізованої мотивації (обґрунтування) у вироку

⁵²⁷ Sand P. N. International Unification of Air Law... P. 412–415.

суду і встановив наявність у таких випадках порушення окремих конституційних прав людини (право на справедливий суд, право на повагу до людської гідності, право на життя)⁵²⁸. Важливо зазначити, що сам по собі факт цитування національними судами рішень міжнародних судів у справах, де держава не є стороною, більше того – вона взагалі не є учасником відповідного договору, не завжди може розглядатись у площині національного рівня міжнародно-правової уніфікації. Найчастіше це є спроба посилення аргументації рішення національного суду доктринальними засобами⁵²⁹.

Очевидно, більш часто це проявляється у сфері конституційної юрисдикції. Конституційний суд України в останні роки активно використовує специфічний інструмент судової уніфікації – «принцип поваги до міжнародного права», відповідно до якого при роз'ясненні змісту конституційних норм мають бути враховані релевантні положення міжнародного та європейського права. Конституційний суд України неодноразового зазначав, що відповідно до цього принципу практика тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Європейським судом з прав людини має враховуватися при розгляді справ у порядку конституційного судочинства (абзац третій підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016). Слід зазначити, що у більшості випадків цей принцип застосовується щодо практики Європейського суду з прав людини, хоча Конституційний суд цим не обмежує сферу його застосування. Аналіз рішень Конституційного суду свідчить, що така практика в переважній більшості випадків фігурує в якості лише додаткової аргументації,

⁵²⁸ Novak A. The 'Judicial Dialogue' in Transnational Human Rights Litigation: *Muruatetu & Anor v Republic* and the Abolition of the Mandatory Death Penalty in Kenya. *Human Rights Law Review*. 2018. Vol. 18. Issue 4. P. 772–776.

⁵²⁹ Teitel R. Howse R. Cross-judging: Tribunalisation in Fragmented but Interconnected Global Order... P. 967–968.

відсутність чи наявність якої принципового значення не має. Виняток складають лише окремі рішення.

Застосування уніфікованих міжнародно-правових актів національними судами різних регіонів та юрисдикцій (правових систем) відбувається суперечливо. З одного боку, існує статистика збільшення кількості судових проваджень, у яких застосовуються такі акти, і в яких національні суди вирішують складні правові ситуації зі залученням міжнародного права. З іншого боку, спеціальні, достатньо коректні в методичному відношенні дослідження показують значний спротив застосуванню уніфікованого законодавства у випадках, коли існує їх конкуренція з нормами національного законодавства. Якщо в питаннях застосування уніфікованих колізійних актів така пасивність чи протидія фіксується досить рідко, то за умови присутності матеріально-правового предмету ситуація змінюється.

Особливо часто подібні проблеми виникають у межах регіональних інтеграційних об'єднань. З кінця 90-х років на африканському континенті діє субрегіональна економічна організація OHADA (Організація з гармонізації корпоративного права Африки), яка переважно включає колишні колонії Франції й базується на правових традиціях континентального європейського права. За час свого існування OHADA розробила і прийняла низку уніфікованих договорів, які регулюють ключові питання економічних відносин у регіоні. Створення Суду забезпечило завершеність інституційної моделі, яка дозволяє здійснювати контроль виконання уніфікованих актів на рівні національних судів та інших органів. Але виявились важливі проблеми. Національні суди не застосовують уніфіковані акти у провадженнях, де існує пряма вимога щодо їх застосування. Позиція Верховних судів обмежує юрисдикцію Суду, оскільки у випадках вирішення юрисдикційних колізій рішення приймаються на користь національної юрисдикції. Така практика стає можливою через наслідки політично невмотивованих рішень щодо участі держав у відповідних договорах, тобто суди

перебувають під впливом доктрини «політичної доцільності» та захисту суверенітету⁵³⁰.

Яскравою ілюстрацією того, в який спосіб у сфері міжнародного публічного права національні суди можуть впливати на характер імплементації уніфікованих норм міжнародного права, є ситуація, що була предметом розгляду Європейським судом з прав людини у рішенні «М. С. проти України» від 11 жовтня 2017 року і стосувалась сприйняття українськими судами доктрини «найкращих інтересів дитини», зафіксованої в Конвенції ООН Про права дитини, стосовно якої існує «глобальний консенсус» (про це свідчить, зокрема, факт ратифікації цієї Конвенції 196 державами, що є найбільшою кількістю учасників багатостороннього міжнародного договору). Як зазначається сучасними дослідниками прав дитини, цей консенсус є досить відносним. На політичному рівні держави визнають необхідність приєднання до цієї Конвенції аби уникати внутрішньої та зовнішньої критики щодо можливого ігнорування прав дітей як однієї з найбільш вразливих соціальних груп. Однак говорити про нормативний консенсус слід набагато стриманіше, оскільки й на рівні законодавства, й на рівні судової практики національна уніфікація на основі стандартів міжнародного договору є суперечливою та непослідовною⁵³¹.

Основною проблемою національної імплементації доктрини «найкращих інтересів дитини», яка була предметом оцінки ЄСПЛ у рішенні «М.С. проти України» від 11 жовтня 2017 року, є фактична відмова національних судів (включно з Верховним судом України) від цього уніфікованого підходу. Заслужовує уваги спосіб, який було при цьому використано.

⁵³⁰ Osiemo O. Lost in Translation: The Role of African Regional Courts in Regional Integration in Africa. *Legal Issues of Economic Integration*. 2014. Vol. 41, No. 1. P. 87–121; Fontaine M. Law harmonization and local specificities – a case study: OHADA and the law of contracts. *Uniform Law Review*. 2013. Volume 18, Issue 1. P. 50–64.

⁵³¹ Mower G. A. The Convention on the Rights of the Child: International Law Support for Children. ABC-CLIO: Westport, US, 1997. P. 14; Quennerstedt A., Robinson C., I'Anson J. The UNCRC: The Voice of Global Consensus on Children's Rights? *Nordic Journal of Human Rights*. 2018. Vol. 36, Issue 1. P. 38–54.

Національні суди не змогли коректно визначити та застосувати відмінність між двома стандартами (правовими позиціями) щодо інтересів дитини в ситуаціях визначення місця її проживання, які існують у сучасному міжнародному праві людини. З одного боку, існує Декларація прав дитини (прийнята резолюцією Генеральної асамблеї ООН № 1386/14 від 20 листопада 1959 року), відповідно до якої дитина не може розлучатися з матір'ю, за винятком існування певних виключних обставин, які можуть бути виправданням такого рішення органів влади (принцип 6)⁵³². З іншого боку – Україна ще в 1991 році Постановою Верховної Ради України № 789-XII від 27 лютого 1991 року ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини, де застосовується принципово інший підхід, який на основі принципу «найкращих інтересів дитини» заперечує презумпцію пріоритетності збереження опіки матері над дитиною⁵³³. У підсумку національна судова практика застосовувала два підходи, які не лише конкурували, але й були фактично несумісними з огляду на різну правову природу джерел – міжнародно-правових актів. Проблема існувала у площині національного тлумачення, усталених підходів судової практики, необхідність зміни яких усвідомлювалась, і державні органи робили спроби впливу на ситуацію. У 2015 році Міністерство юстиції України оприлюднило роз'яснення щодо статусу двох міжнародно-правових актів (Конвенція ООН про права дитини та Декларація ООН про права дитини), де звернула увагу на те, що «Декларація прав дитини не є міжнародним договором та не потребує надання згоди на її обов'язковість Верховною Радою України у формі ратифікації. В контексті міжнародного права такі, серед іншого, документи як декларації міжнародних організацій відносяться до так званого *soft law*, і з формаль-

⁵³² Декларація прав дитини. Прийнята резолюцією Генеральної асамблеї ООН № 1386/14 від 20 листопада 1959 року (неофіційний переклад). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (дата звернення: 13.05.2016).

⁵³³ Конвенція ООН про права дитини (1989), ратифікована Постановою Верховної Ради України № 789-XII від 27 лютого 1991 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 22.01.2017).

но-юридичної точки зору не є тим жорстким правом, яке зобов'язує державу діяти в певний спосіб»⁵³⁴.

У рішенні «М.С. проти України» від 11 жовтня 2017 року ЄСПЛ робить висновок, що національні суди використовували підхід, який базується на положеннях Декларації ООН про права дитини та виходить із презумпції на користь матері, обмежили своє завдання лише визначенням відсутності «виняткових обставин», що могли стати підставою для спростування такої презумпції, і відмовились від оцінки інших обставин. Тобто національна судова практика продемонструвала відхід від європейського, глобального нормативного та правозастосовного консенсусу щодо універсальності принципу «найкращих інтересів дитини». Це знайшло прояв, зокрема, і в тому, що суди не взяли до уваги провідні рішення («прецеденти тлумачення») Європейського суду з прав людини (*Elsholz v. Germany* [GC], № 25735/94, § 48, ECHR 2000-VIII; *Neulinger and Shuruk v. Switzerland* [GC], № 41615/07, § 135, ECHR 2010; *Mamchur v. Ukraine*, № 10383/09, § 100, 16 липня 2015)⁵³⁵.

Цей приклад є показовим також і щодо тих складнощів, з якими національні суди стикаються у випадках застосування певних міжнародних стандартів, які не можуть застосовуватись автоматично чи формально. Адже сам по собі підхід Декларації ООН про права дитини не є помилковим чи таким, що не може бути застосованим за жодних обставин. Насправді, він може застосовуватись лише за умови дотримання процесуальних вимог неможливості обмеження судового розгляду виключно пошуком особливих обставин для доведення презумпції, при ігноруванні необхідності оцінки інших обставин.

⁵³⁴ Щодо надання роз'яснення. Лист Міністерства юстиції України № 16216-Ш/10.2 від 19 вересня 2015 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v10_2323-15#n2 (дата звернення: 15.06.2017).

⁵³⁵ Case of M. S. v. the Ukraine (appl. No 2091/13). *ECHR Judgment*. 11 October 2017. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"fulltext\":\[\"CASE%20OF%20M.S.%20v.%20UKRAINE\"\],\"documentcollectionid2\":\[\"GRANDCHAMBER\",\"CHAMBER\"\],\"itemid\":\[\"001-175140\"\]}%](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\) (дата звернення: 17.06.2017).

Особливим різновидом участі національних судів у процесах уніфікації, як за своїми наслідками, так і за процедурою, є оцінка конституційності нормативних положень національного законодавства, створених на виконання договірних зобов'язань щодо уніфікації національного закону відповідно до модельної норми договору. Така оцінка може мати характер превентивного контролю, коли орган конституційного контролю відповідно до національної процедури надає оцінку можливості участі держави в міжнародному договорі, умови якого передбачають включення до національного закону певних уніфікованих положень. Іншою формою контролю може бути конституційна оцінка проектів законодавчих актів, які приймаються відповідно до договірних зобов'язань провести уніфікацію національного рівня. У деяких державах такий контроль може бути автоматичним, тобто передбаченим у законотворчій процедурі в якості обов'язкової стадії. У більшості випадків така оцінка конституційності законопроекту можлива лише на підставі окремої процедури конституційного подання (звернення) тощо. Практика показує залежність такого виду оцінки від політичних чинників та загальному суспільного контексту. Цим пояснюється й те, що найчастіше питання конституційності національного законодавства виникає вже після появи відповідного національного закону, як результат внутрішніх політичних процесів, часто неформальних.

У цьому відношенні є досить показовим досвід Італії, де в 2014 році Конституційний Суд Італії визнав неконституційним положення національного закону, прийняте на виконання рішення Міжнародного суду ООН: за оцінками експертів відбулось «побиття (*trump* – *побиття козирем* або *подолання*) міжнародного права»⁵³⁶.

При розгляді даної ситуації слід урахувати, що сфера матеріально-правових норм про кримінальну відповідальність належить до тих, де міжнародно-правова уніфікація відбувається

⁵³⁶ Tomuschat C. The National Constitution Trumps International Law. *Italian Journal of Public Law*. 2014. Vol. 6, No. 2. P. 198.

дуже обмежено і найчастіше – опосередковано, через секторальні інструменти, які стосуються певних комплексних сфер. Наприклад, сфери протидії корупції, захисту прав дітей або інших вразливих категорій тощо.

Взаємодія національних та міжнародних судів у контексті міжнародно-правової уніфікації ускладнюється тим, що національні суди (перш за все, вищі судові установи та органи конституційної юрисдикції) перебувають під суттєвим впливом національних політичних інститутів, який лише частково нейтралізується механізмами та гарантіями незалежності судової влади. Уніфікація національного правопорядку на основі імплементації рішень міжнародних судів є політично чутливою, оскільки вона відбувається зазвичай поза бажанням або політичною волею національних владних інститутів і може сприйматись та оцінюватись як загроза чи підриг суверенітету. В цьому, власне, і полягає «реляційність» уніфікації міжнародного та національного права засобами судової правотворчості та судового правозастосування на національному рівні⁵³⁷.

У ХХІ столітті національні суди стають інструментом, який держави активно застосовують для обмеження впливу міжнародних судів, встановлюючи певні захисні умови щодо виконання їх рішень. У багатьох випадках національні правопорядки базуються на принципах пріоритету Конституції або конституційних актів. Цим створюється можливість обґрунтування специфічних механізмів, які дозволяють не лише не виконувати індивідуальні рішення міжнародних судів, але й формувати національну судову практику незалежно від стандартів тлумачення, які пропонують міжнародні суди. Невиконання рішення міжнародного суду з посиланням на невідповідність певним конституційним принципам або «національному контексту» має аспект, який не завжди

⁵³⁷ Waibel M. *Principles of Treaty Interpretation. The Interpretation of International Law by Domestic Courts: Uniformity, Diversity, Convergence* / ed. by Aust H.P. and Nolte G. Oxford: OUP, 2016. P. 9–33; Broude T. *International Governance in the WTO: Judicial Boundaries and Political Capitulation...* P. 205–212.

враховується дослідниками та який виводить такі дії держави за межі конкретної справи. Фактично, держава ставить під сумнів стандарт тлумачення існуючого договору або акту первинного права інтеграційного об'єднання.

Подібні ситуації виникають постійно в діяльності різних міжнародних судів. У якості ілюстрацій можна розглянути наступні випадки, що мають особливості за форматом і наслідками відмови від виконання рішення міжнародного суду.

Суд ЄС. Практика Суду ЄС мала значний вплив на інституційну цілісність та легітимність правопорядку ЄС. Склалась досить специфічна модель відносин Суду ЄС та національних судів, де суди загальної юрисдикції (на відміну від окремих конституційних судів) загалом позитивно сприймають позиції Суду ЄС, які мають наслідком уніфікацію національного права з нормами права ЄС або створюють уніфіковані норми за відсутності відповідних норм на рівні комунітарного права. Це має різні прояви. У найпростішому випадку показником узгодженості практики Суду ЄС та національних судів є надзвичайно високий рівень виконання та дотримання рішень та преюдиційних висновків, в яких реалізується ефективний баланс між національною процесуальною автономією та виключною юрисдикцією Суду ЄС щодо тлумачення права ЄС та скасування його нелегітимних актів. У цьому вбачається доказ ефективності «проінтеграційної юриспруденції» Суду ЄС⁵³⁸. Ще більш важливим є питання, чи зобов'язані національні суди дотримуватись правових позицій Суду ЄС у справах, коли виникає необхідність оцінки можливості застосування не лише актів первинного чи вторинного права ЄС щодо уніфікації нормативних регуляторів, але й тих тлумачень (прецедентів тлумачення), де функцію уніфікації виконує сам Суд ЄС. Ця проблема є доволі важливою й реальною, зважаючи на окремі випадки, коли національні суди визнають неможливість

⁵³⁸ Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС ... С. 201, 271.

слідувати уніфікованим у будь-який спосіб нормам. Наприклад, Конституційний суд Чехії при розгляді справи про так звані «словацькі пенсії» визнав неконституційним і таким, що не може бути виконане рішення Суду ЄС № C-399/09 від 22 червня 2011 р. (*Landtova vs. CSSA*), в якому практика Конституційного суду Чехії визнавалась несумісною з принципом недискримінації на основі громадянства. Предметом конституційної оцінки став національний закон, прийнятий на виконання рішення Суду ЄС. Конституційний суд Чехії з посиланням на конституційну доктрину, якою керується Конституційний суд Німеччини в обґрунтуванні статусу національного конституційного акту в його співвідношенні з актами права ЄС, зробив висновок про можливість відступу від відповідних стандартів ЄС щодо регулювання пенсійного забезпечення, оскільки вони не відображають специфічні умови, які склались внаслідок поділу Чехословаччини на дві суверенні держави⁵³⁹.

Пояснення можливості вертикальної уніфікації судової практики в рамках ЄС, що функціонально є способом уніфікації національного права відповідно до нормативних та засадничих положень права ЄС, потребує врахування відмінностей між дією принципів *res judicata* та *stare decisis*. Якщо перший принцип застосовується обмежено, виключно в межах певної справи, то принцип *stare decisis* має іншу природу та є опорним елементом механізмів регіональної уніфікації. Це питання неодноразово обговорювалось у судових провадженнях Суду ЄС, де генеральні адвокати зазначали, що «...всі суди в Співтоваристві пов'язані *ratio decidendi* з рішенням Суду ЄС. Інакше слід було б визнати, що нижчі суди та трибунали в державах-членах можуть розглядати рішення Суду ЄС тільки як переконливий авторитет і ігнорувати їх, якщо вважа-

⁵³⁹ Виклад змісту рішення див.: Constitutional court insists on its previous case law concerning the so-called Slovak pensions 15 February 2012 Constitutional Court, Brno, 15 February 2012 (TZ8/12). URL: http://www.usoud.cz/en/currentaffairs/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=147&cHash=a41487790296bfadbd85e535fac8945c. (дата звернення: 12.03.2016).

тимуть за потрібне»⁵⁴⁰. Така позиція лише частково сприймається Судом ЄС, оскільки чітко про обов'язковість рішень цього суду для національних судів мова йде лише в контексті преюдиційного висновку⁵⁴¹. Однак не викликає сумнівів наявність у діяльності Суду ЄС елементів уніфікації у форматі, що змістовно майже не відрізняється від правотворчої та перетворює його рішення в джерело права й частину *acquis communautaire* (правової системи ЄС). Особливо за наявності предмету, який стосується актів тлумачення та судового контролю за правовими актами держав-членів ЄС на предмет відповідності загальноєвропейському законодавству⁵⁴².

Міжнародний суд ООН. Належність Міжнародного суду ООН до класичного типу міжнародних судів, де розглядаються виключно міждержавні спори і процедура не передбачає участі фізичних осіб, а Статут ООН (ст. 94) містить положення про обов'язковість виконання державами його рішень, створює ілюзію неможливості впливу національних судів на обмеження уніфікаційного ефекту рішень цього суду⁵⁴³. Однак насправді таке припущення є помилковим. У 2012 році Міжнародний суд ООН розглянув справу про юрисдикційні імунітети держав у межах міждержавного спору між Німеччиною та Італією (зі залученням Греції), де дійшов висновку про порушення італійськими судами (зокрема, в рамках цивільних проваджень щодо компенсації жертвам військових злочинів відповідно до міжнародного гуманітарного права) юрисдикційного імунітету Німеччини, яке базується на невідповідності

⁵⁴⁰ Case C-83/94, *Germany v Leifer*. *European Court Reports*. 1995. P. 1662.

⁵⁴¹ Case 166/73, *Rheinmuhlen-Dusseldorf v Einfuhr und Vorratsstelle fur Getreide und Futtermittel*. *European Court Reports*. 1974. P. 179-182; Case 112/76 *Manzoni v. Fonds*. Joined opinion of A.-G. Warner delivered 20 September 1977. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61976CC0112> (дата звернення: 12.03.2016).

⁵⁴² Schermers H., Waelbroeck D. *Judicial Protection in the European Union*. 6th ed. The Hague: Kluwer Law International, 2001. P. 134; Марченко М. Н. Судебное правотворчество и судебское право. М.: «Проспект», 2007. С. 131–136.

⁵⁴³ Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010org (дата звернення: 12.02.2017).

національного законодавства та практики уніфікованим нормам міжнародного права й тлумаченням міжнародних судів⁵⁴⁴. На виконання цього рішення було внесено зміни до національного законодавства, однак внаслідок складних внутрішніх політичних дискусій досить скоро його виконання було заблоковано. Конституційний суд Італії (Рішення № 238/2014) визнав неможливість його виконання як такого, що суперечить положенням Конституції Італії⁵⁴⁵.

Регіональні суди з прав людини. Міжнародний захист прав людини є сферою виключно чутливою до зовнішніх політичних впливів. Унікальність цих судів полягає в застосуванні процедури індивідуальної скарги, тобто коли фізична особа або приватні корпорації (юридичні особи) можуть оскаржувати дії держав, відносно яких виникає спротив не лише в частині виконання певних фінансових сатисфакцій, але й щодо оцінки дії національної правової системи. Такі ситуації неодноразово виникали в рамках Міжамериканської системи захисту прав людини та європейської системи захисту прав людини на базі Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Міжамериканська система (на відміну від європейської) взагалі має надзвичайно низький показник виконання рішень Міжамериканського суду. У більшості випадків причиною є дії виконавчої влади в частині адміністративних заходів, та законодавчої – в частині внесення змін до законодавства⁵⁴⁶. Водночас на практиці

⁵⁴⁴ Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy: Greece intervening), *ICJ Judgment of 3 February 2012*. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/143/143-20120203-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 11.02.2017).

⁵⁴⁵ Tomuschat C. The National Constitution Trumps International Law... P. 198.

⁵⁴⁶ Basch F., Filippini L., Laya A., Nino M., Rossi F., Schreiber B. The Effectiveness of the Inter-American System of Human Rights Protection: a Quantitative Approach to its Functioning and Compliance with its Decisions. *International Journal of Human Rights*. 2010. Issue 12. URL: <https://sur.conectas.org/en/effectiveness-inter-american-system-human-rights-protection/>; Report of the special working group to reflect on the workings of the Inter-American Commission on Human Rights with a view to strengthening the Inter-American human rights system for consideration by the Permanent Council. OEA/Ser. G, GT/SIDH-13/11, rev. 2. (13 December, 2011). URL: <http://www.oas.org/council/work-groups/Reflect%20on%20Ways%20to%20Strengthen.asp> (дата звернення: 12.07.2018).

національні суди своїми рішеннями фактично блокують імплементацію в національні правові порядки правових позицій Міжамериканського суду. Зазвичай це Верховні суди, які в такий спосіб або висловлюють незгоду з оцінкою їх рішень, або реалізують політичну волю влади. Типовим прикладом є позиція Верховного суду Венесуели щодо рішення Міжамериканського суду з прав людини у справі *Apitz Barbera et. al. («First Court of Administrative Dispute» v. Venezuela, 2008 p)*, де розглядалась скарга колишніх суддів, позбавлених посад через судову помилку, а предметом була оцінка фактів щодо відсутності незалежності судової системи під час перебування при владі Г. Чавеса. У цьому рішенні суд дав тлумачення стандартів незалежності суду у форматі уніфікованих нормативних положень, які виходили за межі конкретної справи й стосувались загальних засад судової системи⁵⁴⁷. Однак у грудні 2008 року Верховний суд Венесуели оголосив про неможливість виконання цього рішення через перевищення Міжамериканським судом з прав людини своїх повноважень (рішення *ultra vires*) і невідповідність конституційним принципам організації судової влади⁵⁴⁸. Наведений приклад свідчить про залежність правової уніфікації від політичного контексту.

У рамках європейської системи захисту прав людини ситуація виглядає більш складною, оскільки вона перебуває на порозі суттєвих трансформацій у зв'язку з реформою конвенційного механізму на основі Протоколів № 15 та 16. Важко прогнозувати, якими будуть наслідки закріплення принципу субсидіарності в тексті Конвенції (Протокол № 15, який ще не набув чинності), як буде працювати інститут преюдиційного висновку (Протокол № 16) і як це

⁵⁴⁷ Case Apitz Barbera et. al. ("First Court of Administrative Dispute") v. Venezuela. IACHR Judgment of 5 August 2008. URL: http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_182_ing.pdf (дата звернення: 15.07.2018).

⁵⁴⁸ Huneeus A. Rejecting the Inter-American Court: Judicialization, National Courts, and Regional Human Rights. *Cultures of Legality: Judicialization and Political Activism in Latin America* / ed. by Couso J., Huneeus A., Sieder R. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. P. 112–125.

у підсумку змінить характер відносин Європейського суду з прав людини та національних судів.

Системна проблема у відносинах з Російською Федерацією є важливим симптомом необхідності створення ефективних механізмів «судового діалогу» національних судів і міжнародного суду в рамках регіональної системи захисту прав людини. Адже проблемою є не сам по собі спосіб обґрунтування можливості невиконання рішень Європейського суду з прав людини національними органами на підставі висновку Конституційного суду про ризики порушення конституційної ідентичності⁵⁴⁹. Російські дослідники вбачають в інструментах «конституційної перевірки» рішень Європейського суду спосіб контролю його діяльності з боку держави, яка є учасником Конвенції. «Неконституційність» як критерій перевірки тлумачиться достатньо широко, охоплюючи всі рівні національного правопорядку, а не лише власне конституційні норми. Основна проблема перебуває в площині взаємодії національного й міжнародного права, але носить не чисто правовий характер, а є поєднанням політичного та правового. Російська Федерація фактично заперечує право Європейського суду формулювати стандарти (уніфіковані нормативні положення), які потрапляють під правило виконання договірних обов'язків⁵⁵⁰.

⁵⁴⁹ Наприклад див.: Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 19.04.2016 № 12-П «По делу о разрешении вопроса о возможности исполнения в соответствии с Конституцией Российской Федерации постановления Европейского Суда по правам человека от 4 июля 2013 года по делу “Анчуты и Гладков против России” в связи с запросом Министерства юстиции Российской Федерации». URL: <https://rg.ru/2016/05/05/sud-dok.html> (дата звернення: 13.08.2017); Постановление КС РФ от 19.01.2017 № 1-П/2017 по делу о разрешении вопроса о возможности исполнения в соответствии с Конституцией Российской Федерации постановления Европейского Суда по правам человека от 31.07.2014 по делу «ОАО “Нефтяная компания ЮКОС против России” в связи с запросом Министерства юстиции Российской Федерации». URL: <https://legalacts.ru/doc/postanovlenie-konstitutsionnogo-suda-rf-ot-19012017-n-1-p-po/> (дата звернення: 13.08.2017).

⁵⁵⁰ Ковлер А. И. Соотношение европейского конвенционного и национального конституционного права – обострение проблемы (причины и следствия) / *Российский ежегодник Европейской конвенции по правам человека / Russian Yearbook of the European Convention on Human Rights*. № 1 (2015): Европейская конвенция:

Західні дослідники стверджують, що таку позицію Російської Федерації не слід розглядати як несподівану або ситуативну. Вже з самого початку демократичних трансформацій на початку 90-х років минулого століття ставлення до прав людини було «переважно інструментальним» і визначалось принципом політичної доцільності та кон'юнктурності. Цим може пояснюватись легкість, з якою ідея «російської виключності» стала визначальною для національного правопорядку в сучасних умовах⁵⁵¹.

Проведений аналіз засвідчує суттєву залежність міжнародно-правової уніфікації від активності національних судів та включення таких положень до національного правопорядку. Ці взаємодії ускладнюються зміцненням політичних важелів, що є тенденцією, яка проявляється в усіх регіонах і сферах сучасного міжнародного правопорядку.

Висновки до розділу IV

1. Важливою ознакою ситуації останніх десятиліть стає нова форма міжнародно-правової уніфікації, за якої держави та міжнародні організації до певної міри втрачають свою абсолютну пріоритетність. Мова йде про зростаючі можливості впливу на цей процес судів, як національних, так і міжнародних (перш за все, судів інтеграційних об'єднань). Цей процес пояснюється, зокрема, складнощами досягнення консенсусу держав щодо змісту і форми міжнародно-правової уніфікації та мовчазною згодою держав на участь у цих процесах міжнародних (регіональних) і національних судів як суб'єктів «ситуативної уніфікації».

новые «старые» права. М., 2015. С. 19–65; Вайпан Г. Трудно быть богом: Конституционный Суд России и его первое дело о возможности исполнения постановления Европейского Суда по правам человека. *Сравнительное конституционное обозрение*. 2016. № 4. С. 107–124.

⁵⁵¹ Stephan P. P. The Future of International Human Rights Law – Lessons From Russia. *Law and Contemporary Problems*. 2018. Vol. 81. N 4. P. 167–184.

2. Судова уніфікація набуває ознак універсальності, що пояснюється, зокрема, тим, що міжнародні та регіональні суди стають обов'язковим та все більш важливим елементом міжнародного правопорядку, і можливості держав щодо участі у міжнародній взаємодії без визнання тою чи іншою мірою юрисдикції цих судів стають досить обмеженими.

3. Судова уніфікація міжнародного права реалізується як судова нормотворчість, що формально не виходить за межі судової та консультативної юрисдикції судів: преюдиційне тлумачення норм; заповнення прогалин правового регулювання; формування правового звичаю; створення стандартів судової діяльності та правових позицій; контроль за виконанням договірних зобов'язань (за умови наявності контрольних повноважень); окремо – контроль за дотриманням та правильністю тлумачення уніфікованих норм. Судова уніфікація розглядається й у більш широкому контексті – як інструмент легітимізації певного правового порядку, що дозволяє розглядати її як предмет міждисциплінарного дослідження зі залученням концепцій та методів політичних наук.

4. Судова нормотворчість міжнародних судів (як найбільш неочікуваний результат судового активізму) одразу набуває ознак міжнародно-правової уніфікації, оскільки створені судами норми, принципи або доктрини виходять за межі розгляду окремих справ і навіть практики такого судового органу, а їх адресатами стають учасники договору, національні суди, міжнародні організації. Прояви такої тенденції можна спостерігати у різних формах, з різними наслідками та у діяльності різних міжнародних судових органів. Тлумачення релевантного права відбувається не лише широко та еволюційно, але й у спосіб, коли з'являються норми, принципи та доктрини, відсутні у класичних джерелах міжнародного права (міжнародні договори, міжнародні звичаї).

5. У практиці судового розгляду спорів, які предметно належать до сфери міжнародного приватного права, вироблено певні стандартні правила й технічні прийоми уніфікації. Більш складною є ситуація у сфері міжнародного публічного права, зважаючи

на високу ступінь регіоналізації міжнародно-правового регулювання, а також на те, що окремі галузі мають ознаки автономних правових режимів (найбільш яскравими прикладами є міжнародне право прав людини або міжнародне екологічне право) і створюють плюралістичність правового регулювання. Саме тому важливий аспект уніфікації стосується оцінки можливості застосування окремих стандартних загальноправових технічних прийомів (наприклад, принципу *lex specialis derogat generali*). Сучасний правопорядок втрачає жорсткість ієрархічної побудови нормативних джерел міжнародного права, що вимагає пошуку не стільки їх співвідношення, скільки узгодженості, взаємодоповнюваності та сумісності як елементів цілісності міжнародно-правового регулювання, що не дозволяє зводити уніфікацію виключно до нормативної ідентичності.

6. Визнання прецедентності рішень міжнародних судів є переважно доктринальною проблемою, яка для практики не має принципового значення з урахуванням фактичного застосування різних варіантів доктрини «фактичного прецеденту» існуючими міжнародними судами.

7. Ефект уніфікації має не кожен різновид прецедентної практики судів. Для цілей пояснення зв'язку уніфікації та прецедентної природи рішень органів міжнародного правосуддя необхідним є розрізнення двох видів «рішень прецедентного типу» (прецедентів): систематизуючих та консолідуючих. Системоутворюючі прецедентні рішення є способом формування позицій, які мають аргументацію такого рівня переконливості та достатності, що стають основою для подальшої практики в провадженнях з аналогічним предметом, учасниками тощо. Інший характер мають консолідуючі прецедентні рішення, оскільки вони «виводять» із практики, яка структурується системоутворюючими рішеннями, певні стандарти, тобто узагальнення та тлумачення, що фактично мають нормативний характер як спосіб уніфікації правових позицій. Фактично у всіх випадках консолідуючий прецедент виконує функцію міжнародно-правової уніфікації.

8. Уніфікація та створення стандартів може означати для держав вихід суду за межі вирішення спорів і сприймається як виклик суверенітету. Цим пояснюється наявність різних механізмів «анти-уніфікації», тобто дій держави чи групи держав (інтеграційного об'єднання), спрямованих на нейтралізацію певного рішення міжнародного суду.

9. Тлумачення є обов'язковим елементом судового правозастосування. Інтерпретаційні практики судів є однією з складових «трибуналізації міжнародно-правової уніфікації». Потреби уніфікації створили передумови для розширення змісту, а в чомусь навіть виходу за межі моделі тлумачення міжнародних договорів у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 року (статті 31-33). Судова уніфікація тлумачення й застосування міжнародних договорів має гнучкість і не завжди передбачає оформлення уніфікованого підходу у вигляді певного чіткого та нормативно визначеного стандарту. Наприклад, у вигляді дефініції договірних термінів, яка відсутня в тексті договору, але є необхідною для правозастосування як на міжнародному рівні, так і на національному. Все частіше трапляються випадки, коли міжнародні суди не обмежуються ідентифікацією уніфікованого нормативного положення, а пропонують формулювання загального принципу, який виходить за межі тексту договору та може передбачити звернення до практики самого суду й актів м'якого права.

10. Судова уніфікація також може бути способом модернізації договору, коли стандарт тлумачення фактично може означати певною мірою вихід за межі тексту договору, тобто тих положень, які прямо в ньому визначені. Класичним прикладом є доктрина еволюційного тлумачення, яка застосовується регіональними судами зі захисту прав людини та є проявом природи регіональних правозахисних договорів як «живого інструменту». Якщо таке тлумачення договору виходить за межі конкретного контексту й набуває ознак «прецеденту тлумачення», який може бути застосованим не лише стороною в справі, то воно одночасно є модернізацією договору в позадоговірний спосіб.

11. Варто погодитись із позицією, яка стає все більш популярною в сучасній літературі з міжнародного права та політики: сутність та функціональне призначення статті 31(3) Віденської Конвенції розкриваються через створення (кодифікацію) правил, відповідно до яких тлумачення має виконувати завдання гармонізації окремих договорів та інших джерел права й створення уніфікованих міжнародно-правових регуляторів.

12. Особливе значення у діяльності міжнародних судів, яка об'єктивно створює ефект міжнародно-правової уніфікації, має принцип системної інтеграції. Його значення й практичні форми реалізації не завжди отримують належну оцінку, хоча Комісія ООН з міжнародного права визнає його одним із універсальних інструментів тлумачення міжнародних договорів, передбачених Віденською конвенцією про право міжнародних договорів (1969 р.) Уніфікація права є формою надання міжнародно-правовим регуляторам не просто подібності, але й системності.

13. Особливість міжнародних судів з прав людини полягає у їх регіональному характері, що робить пріоритетним не просто узгодження міжнародних договорів, але й оцінку узгодженості національних моделей. ЄСПЛ у якості самостійного інструменту розробив метод «європейського консенсусу», що є сучасною трансформацією методу «гармонізуючого тлумачення».

14. Судова уніфікація є об'єктивно необхідною в умовах інтеграційних об'єднань, коли інтеграційні об'єднання отримують правотворчі повноваження на основі делегування державами на користь органів та інститутів таких утворень відповідних прав. Подібні акти стають обов'язковими для держав як акти прямої дії безпосередньо в рамках національного правопорядку, й завжди існує гіпотетична можливість порушення балансу інтересів держав і створених ними інтеграційних об'єднань.

15. Пояснення можливості вертикальної уніфікації судової практики в рамках ЄС, що функціонально є способом уніфікації національного права відповідно до нормативних та засадничих положень права ЄС, потребує врахування відмінностей між дією

принципів *res judicata* та *stare decisis*. Якщо перший принцип застосовується обмежено, виключно в межах певної справи, то принцип *stare decisis* має іншу природу і є опорним елементом механізмів регіональної уніфікації.

16. Національні суди все частіше визнають консенсус правових позицій міжнародних та національних судів щодо певного питання як спосіб уніфікації національного права та міжнародно-правових стандартів. Важливою в даному випадку є можливість таких висновків навіть у ситуаціях, коли міжнародний суд не є контрольним органом міжнародного договору за участю держави.

17. Взаємодія національних та міжнародних судів у контексті міжнародно-правової уніфікації ускладнюється тим, що національні суди (перш за все, вищі судові установи та органи конституційної юрисдикції) перебувають під суттєвим впливом національних політичних інститутів, який лише частково нейтралізується механізмами та гарантіями незалежності судової влади. Уніфікація національного правопорядку на основі імплементації рішень міжнародних судів є політично чутливою, оскільки вона відбувається досить часто поза бажанням чи політичною волею національних владних інститутів і може сприйматись та оцінюватись як загроза або підрив суверенітету.

18. У ХХІ столітті національні суди стають інструментом, який держави активно застосовують для обмеження впливу міжнародних судів, встановлюючи певні захисні умови щодо виконання їх рішень, зокрема шляхом посилення на невідповідність певним конституційним принципам або «національному контексту».

Розділ V

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА УНІФІКАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

5.1. Уніфікація українського законодавства на основі міжнародних договорів України

У науковій правовій доктрині України останнім часом активно досліджується питання взаємодії міжнародного і внутрішньодержавного права. Це не можна вважати випадковим. Україна все більш активно входить у міжнародні та регіональні правові простори, і це вимагає від держави постійно зважати на міжнародно-правові зобов'язання, які передбачають необхідність зміни певних законодавчих актів. Участь України в міжнародних міждержавних організаціях вимагає формування міжнародно-правової позиції щодо реагування на рішення її органів. Як наслідок, масштабність міжнародно-правового співробітництва держави й активність національного бізнесу не залишає жодної галузі українського права, де б не виникало необхідності з'ясування відповідності його норм міжнародно-правовим зобов'язанням держави, де б не поставало питання належного забезпечення інтересів громадян і захисту їх прав. Тому така тематика має як дослідницьке, так і практичне спрямування, тому вона викликає жвавий інтерес як фахівців з міжнародного публічного

права⁵⁵², так і науковців, які досліджують українське галузеве законодавство⁵⁵³.

⁵⁵² Буроменський М. В. Імплементация норм міжнародного права у конституційний правопорядок України. *Правова система України: історія, стан та перспективи*: у 5 т. / за заг. ред. М. В. Ціка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2008. Т. 2. С. 59–76; Буроменський М. В. Деякі особливості застосування в Україні міжнародних договорів про боротьбу з організованою злочинністю. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 2 (17). С. 50–58; Денисов В. Н., Мельник А. Я. Розвиток правових засад та механізмів верховенства міжнародного права у внутрішньому праві України. *Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України* / за ред. В. Н. Денисова. К.: Юстініан, 2006. С. 12–39; Євінтов В. І. Пряме застосування міжнародних стандартів прав людини (коментарі до ст. 9 Конституції України). *Український часопис прав людини*. 1998. № 1. С. 26–28; Задорожній О. В., Буткевич В. Г., Мицик В. В. Конспект лекцій з основ теорії міжнародного права для студентів III курсу відділення міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, 2001. URL: <http://iir-mp.narod.ru/books/ipl/konspekt.pdf>; Репецький В. М., Мотиль В. І. Місце Конвенції про захист прав та основних свобод людини 1950 року в правовій системі Німеччини та України: порівняльний аналіз. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2005. 180 с. ; Стрельцова Є. Д. Уніфікація міжнародного права та імплементація його норм в законодавство держав в умовах глобалізації. *Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства*: монографія / за ред. В. П. Плавича. Одеса: Фенікс, 2018. С. 314–338; Суверенітет України і міжнародне право/ відп. ред. В. Н. Денисов, В. І. Євінтов. К.: Манускрипт, 1995. 360 с. ; Стрельцова Є. Д. Механізми визнання та виконання рішень іноземних судів: загальні зауваження. *Матеріали 65-ї науков. конфер. проф.-викл. складу і наук. прац. ОНУ ім. І. І. Мечникова*. 24-26 лист. 2010 р., м. Одеса. Одеса: Астропринт, 2010. С. 20–23; Шиб Т. Співвідношення міжнародного та національного права України. Віче. 2011. № 4. С. 30–32; Семенов В. С. Трагнюк О. Я. Міжнародно-правові аспекти Конституції України. К.: Ін Юре. 1997. 32 с.; Третьяков Д. Ієрархія законів і принцип *«acta sunt servanda»*. До питання про статус та місце міжнародних договорів у правовій системі України. Віче. 2008. № 14. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/1020/>; Трагнюк О. Національний суд і тлумачення міжнародних договорів. *Юстініан*. 2003. № 4. С. 94–98; Шемякін О. М. Співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного морського права. *Право України*. 2001. № 7. С. 113–116.

⁵⁵³ Міроненко Н. М., Сергієнко Н. М. Теоретичні засади щодо співвідношення норм міжнародного права і норм національного законодавства. *Дія норм міжнародно-правових документів у національному законодавстві*: міжнародний семінар. Львів, 6-8 жовтня 1998 р. С. 1–18; Міроненко Н. М., Слінько А. О., Захарчук О. К. Щодо питання про контроль за виконанням рішень Конституційного Суду України. *Там само*, С. 76–90; Мартиненко П. Місце і роль Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року в конституційно-правовому механізмі України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2002. № 2. С. 64–75; Савенко М. Роль міжнародно-правових актів у діяльності Конституційного Суду України із захисту прав і свобод людини. *Вісник Конституційного Суду України*. 2001. № 2. С. 75; Климович О. Застосування прецедентної практики Європейського суду з прав людини судами України. *Адвокат*. 2002. № 2. С. 38; Паліюк В. П. Практика застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод. *Юридичний журнал*. 2003. № 1. С. 120–122; Паліюк В. П. Застосування судами

При цьому одночасно виникають два питання, взаємопов'язані між собою: це питання застосування норм міжнародного права у внутрішньому правовому порядку України та питання відповідності українського права міжнародно-правовим зобов'язанням держави. При усій їх пов'язаності, вони все-таки мають дещо різні предмети. У першому випадку основним є правозастосовний аспект. Правозастосування як особлива форма реалізації права в нашому випадку передбачає з'ясування умов і порядку реалізації норм міжнародного права у прийнятті індивідуальних рішень уповноваженими органами держави. В другому випадку центром уваги є комплекс заходів уповноважених органів держави з приведення законодавства у відповідність до норм міжнародного права, у тому числі створення ними в законодавстві сприятливих умов для взаємодії міжнародного і внутрішньодержавного права. Причому, варто підкреслити важливість створення в державі атмосфери сприяє, в якій формується так зване дружнє ставлення до міжнародного права, на що звертає увагу І. І. Лукашук⁵⁵⁴.

України Конвенції про захист прав людини та основних свобод. К.: Фенікс, 2004. 264 с.; Шепель А. О. До питання впровадження положень конвенцій Ради Європи у законодавство України: проблеми гармонізації. *Законодавство України та міжнародне право*. К., 1998. С. 143–155; Шевчук С. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення в контексті сучасного українського праворозуміння. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 1999. № 2. С. 230–231; Рабінович П. М., Раданович Н. М. Європейська Конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації (загальнотеоретичні аспекти). Львів : Астрон, 2002. С. 57–58; Раскалей М. Особливості імплементації міжнародних договорів у внутрішній правопорядок у галузі повітряного права України. Вісн. 2009. № 22. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/1744/>; Терлецький Д. С. Конституційно-правове регулювання дії міжнародних договорів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02/ Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2007. 20 с.; Калакура В. Я. Кодифікація міжнародного приватного права в країнах Європи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 1993. 27 с.; Попко В. В. Уніфікація норм міжнародного приватного права в рамках Гаазької конференції : монографія. К., 2007. 358 с.; Руденко О. В. Уніфікація міжнародного права в ЄС : монографія. Чернівці, 2009. 248 с.; Цірат Г. В. Уніфікація норм міжнародного приватного повітряного права. Харків : Право, 2018. 472 с.

⁵⁵⁴ Лукашук И. И. Международное право. Общая часть : учеб. для студентов юрид. фак. и вузов. Изд. 3-е, перераб. и доп. М. : Волтерс Клувер, 2005. 432 с.

Серед ключових питань взаємодії міжнародного і національного права, що має відношення і до правотворення, і до правозастосування, є договірно-правова уніфікація національного законодавства на основі міжнародного права. Його не можна віднести до абсолютно нових для української науки та практики. Навіть за умови перебування України у складі колишнього СРСР, укладення ним міжнародних договорів впливало також на законотворчий процес в Україні. Звісно, не можна було говорити про той чи інший рівень реальної самостійності союзних республік у створенні власних законів у цій вельми делікатній площині, але приклади подібної практики все-таки траплялися в законодавстві і з публічного, і приватного права. Так, після укладення Гаазької та Монреальської конвенцій у 1970 і 1971 роках про запобігання злочинів проти цивільної авіації⁵⁵⁵ постала потреба в уніфікації відповідних норм кримінального законодавства. Такі зміни було внесено в Кримінальний Кодекс (далі – КК) України, і вони проіснували у незмінному вигляді аж до прийняття нового КК України у 2001 році. Але про масштабні кроки в цьому напрямку тоді не можна було навіть мріяти.

Зміна зовнішньополітичних орієнтирів України після 1991 року потребувала швидкого входження в нові міжнародно-правові простори, де існують досить серйозні вимоги щодо виконання міжнародних договорів, передусім, з точки зору відповідності їм національного законодавства. Одночасно на тлі глобалізації та регіоналізації в світі відбувається уніфікація міжнародного права, що також вимагає зовсім іншого рівня розуміння державами наслідків своєї участі в цих процесах.

В українській правовій науці дослідження уніфікації законодавства на основі міжнародного права має цілком зрозуміле практичне спрямування: в умовах різновекторних міжнародно-право-

⁵⁵⁵ Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден від 16.12.1970 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_167; Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації від 23.09.1971 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_165

вих впливів на українське законодавство воно повинно зберігати цілісність і мати належну гнучкість, без чого входження й перебування в сучасних міжнародних інтеграційних об'єднаннях неможливо. Ситуація значно ускладнюється відсутністю в Україні сучасного законодавства про взаємодію міжнародного й національного права, а також переважно політичним, а не правовим підтекстом прийняття багатьох рішень щодо підстав міжнародно-правової уніфікації законодавства. Традиційна відповідь, побудована на цитуванні статті 9 Конституції України та статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України», виявляється далеко не достатньою для розв'язання масиву практичних питань, які постають перед українськими органами правозастосування. Традиційної відповіді не достатньо й органам держави, які уповноважені ухвалювати акти законодавства, а, отже, зобов'язані оперативно реагувати на необхідність внесення змін у законодавство, або розробки та прийняття нових нормативно-правових актів.

Як відомо, міжнародно-правові зобов'язання, що впливають на внутрішньодержавне законодавство, можуть мати два варіанти реалізації у внутрішньодержавному правовому порядку. По-перше, шляхом прямого застосування міжнародно-правової норми, якщо національне законодавство це дозволяє і визнає примат міжнародно-правових норм перед внутрішньодержавними. У цьому випадку правова колізія або прогалина в законодавстві в кожному випадку правозастосування повинна закриватися наявною міжнародно-правовою нормою, обов'язковою для держави, але це не знімає системного питання приведення національного законодавства у відповідність до міжнародного права. По-друге, міжнародно-правові зобов'язання, які впливають на внутрішньодержавне законодавство, можуть бути реалізованими шляхом внесення змін у законодавство, особливо в тих випадках, коли пряме застосування міжнародно-правової норми є неможливим або в силу особливостей самої такої норми, або не дозволяється законом, як то, наприклад, КК України. У цьому випадку

й з'являється необхідність використання таких інструментів внутрішньодержавної імплементації, як трансформація норм міжнародного права у національне, їх реценція або посилання на них⁵⁵⁶. Ефективність імплементації норм міжнародного права всередині держави врешті «насамперед залежить від організаційно-правових заходів, що становлять зміст механізму імплементації, метою якого є досягнення цілей норм міжнародного права»⁵⁵⁷.

Відповідно до українського законодавства, його зміни на основі міжнародно-правової уніфікації можуть відбуватися виключно внаслідок власних дій держави (прямих або домислюваних), оскільки уніфікація пов'язана зі сферою права, що апріорі входить до сфери владних повноважень суверена. Тому уніфікація на основі міжнародного права відбувається або шляхом санкціонованого державою прямого застосування відповідної міжнародно-правової норми (що є можливим не в усіх галузях українського права), або шляхом внесення змін до законодавства (що є можливим в усіх галузях українського права), або внаслідок так званої судової імплементації, коли судова практика адаптує правозастосування відповідно до міжнародно-правових норм і стандартів.

Отже, перед органами держави в Україні в будь-якому разі виникає необхідність з'ясування наявності або відсутності належної міжнародно-правової основи, тобто відповідного міжнародно-

⁵⁵⁶ Про імплементацію норм міжнародного права в українське законодавство див.: Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права. К.: Вища Школа, 1980. С. 140; Буткевич В. Г. Соотношение внутрисударственного и международного права. Киев, 1981. 311 с.; Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть. 3-е изд., перераб. М.: 2005. 544 с.; Тимченко Л. Д. Международное право. Харьков : Консум, 1999. С. 78–81, 107; Денисов В. Н., Мельник А. Я. Развитие правовых засад та механізмів верховенства міжнародного права у внутрішньому праві України... С. 12–39; Буроменський М. В. Імплементація норм міжнародного права у конституційний правопорядок України... С. 59–76; Мицик В. В. Співвідношення і взаємодія міжнародного і внутрішньодержавного права. *Міжнародне публічне право* : підручник: у 2х т. / (за ред. Мицика В. В. Х.: Право, 2019. С. 222–244 (416 с.).

⁵⁵⁷ Раскалей М. Особливості імплементації міжнародних договорів у внутрішній правопорядок у галузі повітряного права України. *Віче*. 2009. № 22. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/1744/>

правового зобов'язання, яке створює підстави для зміни національного законодавства та правозастосовної практики. Водночас тут виникає ще одне принципово важливе питання: що вважати тим міжнародно-правовим зобов'язанням, яке є юридично достатнім для ініціації зазначених змін? Суворо кажучи, єдиним міжнародно-правовим зобов'язанням, юридично достатнім для ініціації змін у національному законодавстві, є міжнародно-правова норма. Тому міжнародно-правова уніфікація законодавства є, передусім, договірно-правовою або звичаєво-правовою: в цьому випадку не може виникати сумнівів щодо необхідності уповноважених органів держави з'ясувати обсяг міжнародно-правових зобов'язань і ухвалити відповідне рішення. Однак, як свідчить практика, наявність договірної або звичаєвої норми – це не єдина основа для міжнародно-правової уніфікації українського законодавства. Міжнародно-правові та квазі-правові впливи на державу задля внесення бажаних змін у сферу її правового регулювання набагато більше різноманітні.

Договірно-правова уніфікація українського законодавства внаслідок реалізації міжнародно-правових зобов'язань відбувається на підставі міжнародних договорів України. Укладення міжнародного договору, в разі набуття ним чинності у встановленому порядку, є юридичною підставою для безпосереднього застосування його норм у внутрішньому правопорядку України, але з дотриманням правил, пов'язаних з особливостями самого договору й особливостями уніфікації законодавства як певної техніко-правової дії. Причому, договірно-правова уніфікація законодавства і у сфері приватного права, і у сфері публічного права відбувається за тими самими правилами. В основі такої уніфікації полягає міжнародно-правова норма, сформульована в міжнародному договорі, що є актом публічного права, і укладається та виконується відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року⁵⁵⁸. Перенесенням такої між-

⁵⁵⁸ Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118

народної договірно-правової норми дослівно або без зміни змісту до національного нормативно-правового акту і завершується етап уніфікації законодавства у відповідність до норми міжнародного договору. Далі постає питання забезпечення практики застосування такої норми договору відповідно до того стандарту, який уявляють держави-учасниці міжнародного договору. Водночас варто мати на увазі, що «порядок і правила національної імплементації норм міжнародного права знаходяться в Україні на рівні доктринальних уявлень та переконань. Тому види і засоби національної імплементації також мають доктринальне тлумачення»⁵⁵⁹. З цього випливає, що й питання міжнародної договірно-правової уніфікації українського законодавства не мають під собою ґрунтовної легальної основи та нерідко підпорядковуються випадковим або ситуативним чинникам. Це значною мірою ускладнює опис та систематизацію таких процесів і демонструє, що вони ще й досі перебувають на початковій стадії свого становлення.

Почнемо з того, що міжнародний договір повинен бути прийнятим для його безпосереднього застосування правозастосовними органами держави. Це пов'язано з його так званою самоздійснюваністю або несамоздійснюваністю. Доктрина самоздійснюваних міжнародних договорів виникла у США в першій третині XIX століття й успішно використовується, хоча і зберігає багато дискусійних питань⁵⁶⁰. В цілому, вона прийнятна для держав, що визнають пряму дію міжнародно-правових норм у своєму внутрішньому правопорядку, отже вона має безпосереднє відношення до правозастосування, переважно так і використовується. Іншою, не менш важливою стороною доктрини самоздійснюваності, є можливість

⁵⁵⁹ Буроменський М. В. Доктрина взаємодії міжнародного і українського права та національна судова практика. *Проблеми застосування міжнародних стандартів у правовій системі України*. К.: Юридична практика, 2014. С. 349.

⁵⁶⁰ Див.: Вовк Т. В. Дія міжнародних договорів у країнах англосаксонської правової системи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11/ Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2016. С. 88–108.

за її допомогою оцінити міжнародний договір, що підлягає імплементації в національне законодавство: якщо такий договір не є самоздійснюваним, то він завжди потребує імплементації шляхом ухвалення актів національного законодавства.

Як відомо, українське законодавство передбачає можливість прямого застосування договірних міжнародно-правових норм у національному правопорядку: на це прямо вказують як частина 1 статті 9 Конституції України, так і частина 2 статті 19 Закону України «Про міжнародні договори». Цім приписам українського законодавства зазвичай слідує правозастосовна практика⁵⁶¹, їх активно розвиває наукова доктрина. Отже, правові аспекти застосування в Україні несамоздійснюваних міжнародних договорів виглядають надто важливими, і є всі підстави пов'язувати імплементацію норм міжнародних договорів України з встановленням відповідного порядку для самоздійснюваних та несамоздійснюваних договорів⁵⁶².

Концепція самоздійснюваних міжнародних договорів може мати значення для договірно-правової уніфікації українського

⁵⁶¹ Див. зокрема: Про практику застосування адміністративними судами окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду адміністративних справ: Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України № 2 від 06.03.2008 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002760-08>; Про узагальнення судової практики вирішення господарськими судами окремих категорій спорів за участю нерезидентів: Лист Вищого господарського суду України від 01.01.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001600-09>; Про деякі питання практики виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів України: Роз'яснення. Президія Вищого господарського суду України № 04-5/365 від 28.03.2002 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_365600-02; Про деякі питання застосування законодавства, яке регулює порядок і строки затримання (арешту) осіб при вирішенні питань, пов'язаних з їх екстрадицією: Постанова Пленуму Верховного суду України № 16 від 08.10.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0016700-04>; Смокович М. Проблеми визначення юридичної сили нормативно-правових актів під час вирішення адміністративних спорів. *Адміністративний суд України (збірник наукових праць)*. Київ, 2009. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10005.html>

⁵⁶² Кияниця І. П. Імплементація норм міжнародного права в правовій системі ФРН : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2004. С. 9.

законодавства лише за умови так званої судової імплементації їх норм. Це є можливим виключно в разі надання суду права застосовувати норми міжнародних договорів. І таке право в українських судів є, однак у них немає належного процесуального інструментарію для оцінки міжнародних договорів України, якими можна керуватися під час вирішення справ, адже не всі міжнародні договори призначені для використання українськими судами у правозастосовній практиці.

Спроби запропонувати тест на самоздійснюваність міжнародного договору, яким міг би скористатися український суд, поки що відбуваються виключно на рівні наукової доктрини. На нашу думку, в цьому сенсі варта уваги висловлена пропозиція скористатися досвідом таких держав, як США, де подібна концепція є визнаною в практиці федеральних судів, хоча і складна в застосуванні. Як зазначає І. О. Ємець, тест на самоздійснюваність вирішує питання не про чинність договору для держави, а про спосіб виконання його норм – за допомогою додаткових процедур імплементації або шляхом прямого застосування. Найбільш придатною науковець вважає процесуальну конструкцію, запропоновану Д. Слоссом, що враховує практику федеральних судів і включає п'ять послідовних кроків, які надають суду можливість з'ясувати: 1) наявність у договорі юридичних зобов'язань; 2) якщо такі зобов'язання є, то чи потребують вони імплементації для свого виконання; 3) чи не суперечить таке зобов'язання конституції держави; 4) чи не потребує виконання зобов'язання внесення змін у законодавство; 5) чи належать правовідносини, запроваджені договором, до сфери судової юрисдикції⁵⁶³.

Наскільки правозастосовна практика щодо застосування норм самоздійснюваних міжнародних договорів може бути важливою для міжнародної договірно-правової уніфікації? На нашу думку, доки норми такого міжнародного договору не будуть імплемента-

⁵⁶³ Ємець І. О. Міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах. С. 135.

вані в українське законодавство, судова імплементація – це єдиний легальний механізм такої уніфікації. Наприклад, Конвенція з питань цивільного процесу містить в частині 1 статті 17 такий припис: «Від громадян однієї з Договірних держав, що мають місце проживання в одній з цих держав і виступають в судах іншої з цих держав у якості позивачів або третіх осіб, не може вимагатися ніяка застава або забезпечення в якій би то ні було формі на підставі того, що вони є іноземцями або не мають постійного або тимчасового місця проживання в даній країні»⁵⁶⁴. Чи передбачає така міжнародно-правова норма необхідність уніфікації національного законодавства сторін Конвенції? Так, це саме той випадок, коли міжнародний договір закріплює правову модель, яка в імперативній формі повинна бути перенесена до національного законодавства. Чи відбулося це в Україні? Так, Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК) в статті 496 встановлює: «1. Іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (їх органи та посадові особи) та міжнародні організації (далі – іноземні особи) мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів. 2. Іноземні особи мають процесуальні права та обов'язки нарівні з фізичними та юридичними особами України, крім випадків, передбачених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»⁵⁶⁵. Тим самим Кодекс надав іноземцям в Україні національний режим у їх процесуальних правах. Але осіб, які не мають постійного проживання в Україні, Цивільний процесуальний кодекс не згадує. Це означає, що в даному випадку їх права витікають з міжнародного договору України, яким в даному випадку є Конвенція з питань цивільного процесу, застосування якої дозволяє стаття 3 Кодексу: «1. Цивільне

⁵⁶⁴ Конвенція з питань цивільного процесу від 01. 03. 1954. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_083

⁵⁶⁵ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, цього Кодексу, Закону України «Про міжнародне приватне право», законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. 2. Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, передбачено інші правила, ніж встановлені цим Кодексом, застосовуються правила міжнародного договору України». Очевидно, що в даному випадку норма частини 1 статті 17 Конвенції є самоздійснюваною, оскільки безпосередньо наділяє фізичну особу правами і вказує зміст цих прав. Тому в даному випадку можна говорити і про уніфікаційний ефект від реалізації міжнародної договірно-правової норми національним судом.

Як можна побачити, реалізація самоздійснюваної норми в наведеному прикладі була включена в складну юридичну конструкцію, яка охоплює Конституцію України, міжнародний договір і ЦПК, що зайвий раз підкреслює складність застосування подібних норм у внутрішньому правопорядку держави. Але ситуація може виявитися і більш складною. Міжнародні договори досить часто не передбачають самоздійснюваності, сама мета укладення не передбачає можливість їх застосування у внутрішньодержавному правопорядку. Зазвичай такі договори містять відповідні мовні конструкції, які прямо зазначають питання самоздійснюваності. Водночас, це може й не бути очевидним. Типовим прикладом таких договорів є Конвенції Міжнародної організації праці (далі – МОП). Так, зазначається, що пряме застосування норм Конвенцій МОП у правозастосовній практиці держави є можливим⁵⁶⁶, часом їх навіть ототожнюють з модельними законами⁵⁶⁷.

⁵⁶⁶ Киселев И. Я. Сравнительное и международное трудовое право : учеб. для вузов. М.: Дело, 1999. С. 462.

⁵⁶⁷ Там само. С. 447, 448; Иванчук А. И. Международное трудовое право: курс лекций : учебное пособие. СПб : Ленинградский государственный университет, 2005. С. 18.

З іншого боку, визнається допустимість «варіативності інкорпорації в національне законодавство»,⁵⁶⁸ звертається увага на їх дію з урахуванням принципу недопущення погіршення правового становища працівника⁵⁶⁹. Щодо української правової практики, О. Ю. Білоус так і пише: «Якщо в конвенції МОП містяться інші норми, ніж ті, що встановлені відповідним актом законодавства про працю, та застосовуються норми конвенції МОП, крім випадків, коли законами, іншими нормативно-правовими актами України, колективними договорами та угодами, трудовими договорами для працівників встановлені більш сприятливі умови або більш високий рівень захисту їхніх прав»⁵⁷⁰. Отже, норми Конвенції МОП, що містять менший рівень захисту прав працівників, ніж українське законодавство, в умовах України перестають бути самоздійснюваними на відміну від інших країн, де вони можуть такими лишатися.

Прикладом міжнародного договору, що укладався виключно для імплементації його норм в національне законодавство, є Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права⁵⁷¹. Цей міжнародний договір не лише не спрямований на міжнародну договірно-правову уніфікацію законодавства, він також є показовим з точки зору того, як міжнародно-правові норми можуть бути не призначеними для правозастосовної практики. Доктринальний аналіз цього міжнародного договору в світлі українського

⁵⁶⁸ Егизарова М. В. Унификация норм, регулирующих трудовые отношения в международном частном праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. М.: Моск. гос. ин-т междунар. отношений, 2017. С. 73.

⁵⁶⁹ Костюк В. Л. Конституційне право на працю у новітніх умовах сьогодення: науково-правовий аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. № 2(10). С. 8. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14yiuusp.pdf>.

⁵⁷⁰ Білоус О. Ю. Конвенції Міжнародної організації праці як джерела трудового права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 05 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. С. 4.

⁵⁷¹ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042

законодавства засвідчує розуміння несамождійснюваності його норм⁵⁷².

Несамодійснюваність певної кількості міжнародних договорів України ставить питання реалізації частини 1 статті 9 Конституції України щодо таких договорів у частині визнання їх «частиною українського законодавства». Існування такої категорії міжнародних договорів України повинно ставити питання про неможливість безпосереднього застосування їх норм у внутрішньому правопорядку держави. З цього приводу висловлюються й інші думки. Так, М. В. Буроменський вважає, що «будь-яка трансформація міжнародного договору, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, не повинна перешкоджати паралельному застосуванню норм цього договору у внутрішньому правопорядку»⁵⁷³. З нашої точки зору, можливості судової імплементації щодо даного випадку варто обмежити, щоб не виникало суперечності між законодавчою гілкою влади, яка здійснила імплементацію міжнародно-правового акту, і судовою владою, яка продовжує застосовувати саме цей акт. Науковець далі сам зазначає, що «на практиці це може виявитись не простим питанням... може статися так, що імплементація виявиться зовсім не пов'язаною з текстом міжнародного договору, діючим так би мовити “незалежно” від закону». Це особливо неприйнятно для міжнародної договірно-правової уніфікації, якщо необхідні внутрішньодержавні процедури вже було здійснено шляхом прийняття відповідного акту законодавства. У цій царині органи, що наділені законотворчими повноваженнями, повинні мати пріоритет перед іншими органами держави та імунітет від втручання в такі повноваження, за виключенням, передбаченим Конституцією України.

⁵⁷² Руднева О. М. Міжнародні стандарти економічних та соціальних прав людини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 31.

⁵⁷³ Буроменський М. В. Доктрина взаємодії міжнародного і українського права та національна судова практика. *Проблеми застосування міжнародних стандартів у правовій системі України*. К.: Юридична практика, 2014. С. 341.

Укладення міжнародного договору, що набув чинності для України у встановленому порядку, є беззаперечною підставою внесення змін до актів законодавства, безвідносно до того, чи є такий договір самоздійснюваним, чи несамождійснюваним. Це стосується, в тому числі, необхідності уніфікації законодавства з вимогами таких міжнародних договорів. Загальновизнаною є думка, що джерелом уніфікованих норм в Україні завжди є двосторонній чи багатосторонній міжнародно-правовий акт універсального або регіонального характеру. Уніфіковані норми, які містяться в таких актах, скеровані на їх однакове застосування державами-учасниками⁵⁷⁴. Однак вже етапі визначення юридичних підстав уніфікації виникає питання, пов'язане з видами міжнародних договорів, які укладає держава.

Відомо, що залежно від вимог законодавства та з врахуванням домовленостей сторін договору згода на обов'язковість міжнародного договору може надаватися або шляхом його підписання, або шляхом його затвердження уповноваженим органом держави. В Україні, відповідно до внутрішньодержавних процедур, надання згоди на обов'язковість надається Верховною Радою України шляхом ратифікації договору⁵⁷⁵ або Кабінетом міністрів України шляхом затвердження⁵⁷⁶. Але це не впливає і не може впливати на юридичну силу міжнародного договору, в якому однією із сторін є держава Україна, а також на обов'язок держави дотримуватися правового принципу *pacta sunt servanda*. З цієї точки зору не можна погодитися з пропозицією, щоб уніфікація відбувалася «з урахуванням міжнародних договорів, згода на ратифікацію яких надана

⁵⁷⁴ Шайгарданова В. В. Уніфікація норм міжнародного права. *Часопис Київського університету права*. 2013/2. С. 404–405.

⁵⁷⁵ Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>

⁵⁷⁶ Положення про порядок укладення, виконання та денонсації міжнародних договорів України міжвідомчого характеру: Затверджене Постановою Кабінету міністрів України від 17 червня 1994 р. № 422. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422-94-%D0%BF>

Верховною Радою України»⁵⁷⁷: це не виправдано звужує договірно-правову базу, на підставі якої повинна відбуватися міжнародно-правова уніфікація. Більше того, кількість міжнародних договорів України, що не підлягають ратифікації, суттєво більша, ніж тих, щодо яких така процедура передбачена.

Отже, постає питання про необхідність підтримання єдності міжнародної договірно-правової бази для уніфікації законодавства. Це, очевидно, той єдиний методологічний підхід, що забезпечує сталість міжнародно-правової позиції держави у дотриманні своїх міжнародно-правових зобов'язань і мінімізує зростання кількості колізійних норм у внутрішньому праві на ґрунті одночасного застосування норм міжнародного та національного права. Українське законодавство не заперечує застосуванню у національному правопорядку норм міжнародних договорів, укладених без умови їх ратифікації, що впливає з аналізу частини 1 статті 9 Конституції України, частини 2 статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України» і галузевих законів України⁵⁷⁸.

Окремим питанням міжнародної договірно-правової уніфікації українського законодавства є дотримання термінологічної ідентичності. Найчастіше з цього приводу висловлюються фахівці з загальної теорії права. «Уніфікація призначена не тільки для впорядкування, стандартизації різних сфер суспільного життя, а й покликана вдосконалювати нормативні тексти шляхом використання й упорядкування вживаної в них термінології», – пише Н. О. Невмержицька⁵⁷⁹. «Результатом уніфікації може й повинна бути система впорядкованої, одноманітної, належним чином оформленої юридичної термінології», – додає І. Ф. Казьмин⁵⁸⁰. Такий

⁵⁷⁷ Невмержицька Н. О. Уніфікація як спосіб удосконалення законодавства. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 4. С. 65.

⁵⁷⁸ Міжнародне публічне право : підручник: у 2-х томах/Мицик В. В., Буроменський М. В., Буткевич О. В./за ред. В. В. Мицика. Х.: Право, 2018. Т. 1. С. 238–241.

⁵⁷⁹ Невмержицька Н. О. Уніфікація як спосіб удосконалення законодавства... С. 68.

⁵⁸⁰ Казьмин И. Ф., Прянишников Е. А., Сморгунова Е. М. Унификация и стандартизация юридических терминов. *Язык закона* / под ред. А. С. Пиголкина. М., 1990. С. 133.

підхід починають досить часто автоматично переносити в сферу уніфікації національного законодавства на основі міжнародного права⁵⁸¹. На нашу думку, це є наслідком певного непорозуміння і потребує пояснень, першою чергою, з точки зору природи міжнародного договірної права.

Укладення будь-якого міжнародного договору відбувається внаслідок складного узгодження позицій держав, що ґрунтуються не лише на політичних та економічних чинниках, а враховують також наявність у суспільствах правових традицій, особливо, якщо предметом такого міжнародного договору є не лише уніфікація міжнародного права, але й питання уніфікації національного законодавства. Це означає, що міжнародно-правова уніфікація юридичної термінології далеко не завжди є досяжною, враховуючи особливості національних правових систем. Достатньо згадати метаморфозу з появою в КК України складу злочину «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» (стаття 368) та зникненням «Одержання хабаря» (стаття 368). Однією з причин таких змін називалася необхідність приведення КК України у термінологічну відповідність до Конвенції ООН проти корупції, у якій відсутній такий склад корупційного злочину, як хабарництво. Але в даному випадку це не змінило суті українського законодавства, яке передбачало відповідальність за подібну злочинну поведінку, а лише зовнішня зміна в даному випадку виглядає, на нашу думку, зайвою.

Можлива й інша ситуація, коли термінологічна ідентичність з міжнародно-правовим стандартом потрібна. Згадаємо ще одну зміну в КК України, пов'язану з включенням складу злочину «Катування» (стаття 127). До 2005 року КК України не використовував такий термін, хоча й існував обов'язок уніфікувати законодавство

⁵⁸¹ Буроменський М. В. О возможности и особенностях применения в Украине международных договоров о борьбе с организованной преступностью. *Збірник наукових праць Харківського центру вивчення організованої злочинності*. Випуск перший. Харків, 2000. С. 320–340; Шайгарданова В. В. Уніфікація норм міжнародного права... С. 403–408.

з вимогами Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання. Замість цього катування, без застосування цього терміну, розглядали в якості складової такого злочину, як «перевищення влади», де воно, власне, і губилося. Зрозуміло, що в даному випадку питання стоїть набагато ширше і не обмежується термінологічним дискурсом. Тому термінологічна уніфікація кримінального закону з Конвенцією проти катувань була потрібна саме з врахуванням суттєвих змістовних наслідків, до яких це призводило, а не задля абстрактного досягнення термінологічної єдності.

Міжнародне право не містить вимог щодо обов'язку держав дотримуватися термінологічної ідентичності в разі уніфікації національного законодавства з нормами міжнародного права. Хоча рекомендації з цього приводу можуть надаватися. Наприклад, у Керівництві для законодавчих органів щодо імплементації Конвенції ООН проти корупції висловлена порада обережно ставитися до дослівного включення положень Конвенції у внутрішньодержавне законодавство⁵⁸². Міжнародна організація праці також не вимагає імплементувати норми своїх конвенцій в національне законодавство дослівно. Однак держава сама вирішує, чи буде вона слідувати таким рекомендаціям. Тому в таких випадках повинно діяти загальне правило про право держави самостійно визначати спосіб приведення законодавства у відповідність до міжнародно-правових зобов'язань. Ключовим тут є слово «відповідність», яке, на нашу думку, першочергово визначає зміст уніфікації. О. Ющик, порушуючи проблему законодавчої техніки, з нашої точки зору, правильно акцентує увагу саме на сутнісних аспектах уніфікації, коли визначає її як «процес приведення чинного права до єдиної

⁵⁸² Руководство для законодательных органов по имплементации Конвенции ООН против коррупции. Второе исправл. и дополн. издание 2012. ООН. Нью-Йорк. 2012. URL: https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/LegislativeGuide/UNCAC_Legislative_Guide_R.pdf

системи, усунення розбіжностей і надання одноманітності правовому регулюванню подібних або близьких видів суспільних відносин»⁵⁸³. Такий підхід має значення й з точки зору врахування соціокультурних особливостей національного законодавства, які можуть мати суттєве значення в разі імплементації міжнародно-правових норм.

Цікавою в цьому сенсі є також позиція ЄСПЛ, який неодноразово стикався з термінологічними відмінностями в законодавстві держав. Як відзначалось, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод створює одну з потужних регіональних систем уніфікації національного права, однак ЄСПЛ досить швидко переконався в тому, що терміни, які використовуються в цій Конвенції, можуть мати різне значення в правових системах держав-учасниць, що створює небезпеку колізій у сфері захисту охоронюваних прав і свобод⁵⁸⁴. Суд пов'язав вирішення проблеми з принципом автономного тлумачення міжнародного договору, що дозволило відійти від зайвого формалізму в цьому питанні. В основі цього принципу лежить ідея необов'язковості збігу значення термінів, які зазначені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, із тими, що є в національному законодавстві держав-членів Конвенції⁵⁸⁵. Тобто ЄСПЛ самостійно оцінює зміст відповідних понять і виробляє їх єдине значення⁵⁸⁶. З точки зору забезпе-

⁵⁸³ Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАНУ Ю. С. Шемшученка. К. : Юридична думка, 2007. 992 с.

⁵⁸⁴ Ширше про таку проблему див.: Евинтов В. И. Многоязычные договоры в современном международном праве. Академия наук Украинской ССР. Институт государства и права. Киев : Наукова думка, 1981. 134 с.

⁵⁸⁵ У цьому відношенні див. рішення у справі *Engel and others v. Netherlands*, 1976 (те, що у національному праві певної країни може визначатися як дисциплінарний проступок, у розумінні ЄСПЛ може кваліфікуватися як «кримінальне обвинувачення» в межах тлумачення статті 6 ЕКПЛ. У даній справі значення мало не те, це дисциплінарне чи кримінальне провадження, а те, чи розповсюджуються гарантії ст. 6 ЕКПЛ на заявників).

⁵⁸⁶ Лехник Н. Л. Методи тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року. *Наукові записки НУКМА. Юридичні науки*. 2002. Том 20. С. 34.

чення міжнародної договірно-правової уніфікації національного законодавства такий підхід є найбільш прийнятним, але й достатньо складним, якщо його застосовує міжнародний контрольний орган, який має менші повноваження, ніж ЄСПЛ. Щодо державної імплементаційної політики України в цьому питанні, то її варто будувати з огляду на дотримання балансу між юридичним обов'язком вживати в національному законодавстві термінологію, вживану в міжнародному договорі, і доцільністю зберігати термінологію, притаманну національній правовій системі. З врахуванням такого підходу й відбувається уніфікація та гармонізація українського права з правом Європейської конвенції з прав людини. Наприклад, Конвенція вживає термін «асоціація» в статті 11, маючи на увазі будь-які неурядові організації громадянського суспільства. Українське законодавство не імпортувало даний термін з Конвенції, продовжуючи використовувати термін «громадське об'єднання», який може існувати у формах: «громадська організація», «громадська спілка»⁵⁸⁷, «благодійна організація»⁵⁸⁸, «політична партія»⁵⁸⁹, «професійна спілка»⁵⁹⁰.

Уніфікація українського законодавства на основі міжнародних договорів України також має враховувати особливості цих договорів та їх текстів. Такі особливості пов'язані з тим, що:

- а) договори можуть передбачати обов'язкову та/або факультативну вимогу уніфікації;
- б) вимога уніфікації може бути жорсткою або м'якою щодо змісту уніфікованої норми;

⁵⁸⁷ Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.

⁵⁸⁸ Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 25. С. 252.

⁵⁸⁹ Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 45. Ст. 397.

⁵⁹⁰ Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 № 2365-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 23. Ст. 118.

- в) договори можуть містити текстуально завершену модель норми для її уніфікації або визначати основні вимоги до такої норми;
- г) договір може посилатися на інший міжнародний або міжнародно-правовий акт, щодо якого може також поставати питання про його уніфікацію.

Отже, договір України може *передбачати обов'язкову та/або факультативну вимогу міжнародної договірно-правової уніфікації законодавства*, що значною мірою залежить від домовленості держав на етапі підготовки його тексту. Часом договір може містити щонайменше «дюжину рівнів» імплементації, які вона створює для держав-учасниць: від «жорстких» зобов'язань до дуже «м'яких»⁵⁹¹. Подібна множинність варіантів, які можуть обирати держави-учасниці, міститься, наприклад, у Міжнародній конвенції з уніфікації деяких правил щодо накладення арешту на морські судна 1952 року або в Конвенції про арешт суден 1999 року⁵⁹². Факультативна вимога уніфікації найчастіше міститься в універсальних міжнародних договорах, натомість обов'язкова найчастіше передбачається регіональними договорами. Обов'язковою є беззаперечна вимога міжнародного договору уніфікувати законодавство держави відповідно до моделі (жорсткої чи м'якої), що міститься в договорі – тобто мова йде про обов'язковість здійснити саму процедуру уніфікації на умовах міжнародного договору. Це стосується, зазвичай, питань, які мають принципове значення для подальшого розвитку людського суспільства в будь-якій сфері відносин. Передусім, це можуть бути міжнародні договори щодо запобігання міжнародних злочинів та

⁵⁹¹ Low L. A. The United Nation Convention Against Corruption: the Globalization of Anticorruption Standards. *The Awakening Giant of Anticorruption Enforcement: conference of the International Bar Association*. London, 4-5 May, 2006. P. 7. URL: <https://www.steptoe.com/images/content/1/6/v1/1600/2599.pdf> (дата звернення: 14.08.2015).

⁵⁹² Див.: Стрельцова Є. Д. Уніфікація в сфері правового регулювання арешту морських суден. *Правова держава*. 2012. № 14. С. 273–274.

злочинів проти людства. Наприклад, П.-М. Дюпуї пише: «...правила, що забороняють застосування сили, забороняють геноцид і встановлюють невтручання, права людей і основні права людини, є частиною цього суттєвого набору об'єднуючих правил»⁵⁹³. Т. Мерон додає до цього, що останні тенденції у сфері міжнародного кримінального права зосереджені на основних правах людини⁵⁹⁴. Це дійсно так, і важко собі уявити відмову цивілізованої держави від уніфікації свого законодавства, наприклад, з визначенням злочину геноциду в Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього⁵⁹⁵. Тим самим за допомогою уніфікації забезпечується наскрізний правовий захист загальнолюдських гуманістичних цінностей. Іншим прикладом є перелік правопорушень, які згідно Конвенції ООН проти корупції мають бути внесеними до національного законодавства, знову-таки на умовах, передбачених у міжнародному договорі. Її Глава III так і називається – «Криміналізація та правоохоронна діяльність», та передбачає криміналізацію: підкупу національних посадових осіб (стаття 15); підкупу іноземних посадових осіб або посадових осіб міжнародних організацій (частина 1 статті 16); розкрадання, неправомірного привласнення або іншого нецільового використання майна державною посадовою особою (стаття 17); незаконного збагачення (стаття 20); відмивання доходів, здобутих злочинним шляхом (стаття 23); перешкоджання здійсненню правосуддя (стаття 25); участі й замаху на вчинення визнаного Конвенцією корупційного злочину (стаття 27)⁵⁹⁶.

⁵⁹³ Dupuy P.-M. The Danger of Fragmentation or Unification of the International Legal System and the International Court of Justice. *International Law and Politics*. 1999. ol. 31. P. 793.

⁵⁹⁴ Meron Th. Is International Law Moving Towards Criminalization? *European Journal of International Law*. 1998. № 9. P. 18.

⁵⁹⁵ Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 09.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155 (дата звернення: 08.09.2017).

⁵⁹⁶ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 10.05.2017).

Потреба в обов'язковій міжнародній договірно-правовій уніфікації зазвичай також виникає щодо торговельних, економічних відносин, правового регулювання транспортних сполучень. Укладення міжнародних договорів, що встановлюють правовий порядок у певній сфері міжнародних відносин, зазвичай вимагає максимального рівня уніфікації національного законодавства. Наприклад, Конвенція ООН про договори повністю або частково морського міжнародного перевезення вантажів 2008 року передбачає, зокрема, обов'язкову уніфікацію: норм про сферу застосування Конвенції (Розділ 2); підстави відповідальності перевізника (наприклад, відносно переліку підстав звільнення перевізника від відповідальності; встановлення обмежень відповідальності перевізника з врахуванням ваги вантажу або кількості упаковок вантажу тощо); строк позовної давності; положення про юрисдикцію та арбітраж тощо⁵⁹⁷. Дослідники наполягають на важливості застосування в даному випадку саме «єдиного закону» до всього договору міжнародного морського перевезення, що «безсумнівно, буде сприяти деякою мірою забезпеченню правової визначеності», підкреслюючи важливість обов'язкового уніфікованого правового врегулювання⁵⁹⁸.

Також обов'язкова вимога уніфікації відповідно до Міжнародної конвенції з уніфікації деяких правил щодо накладення арешту на морські судна 1952 року була реалізована в п. 2 ст. 30 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) включенням частини наступного змісту: «Справи про арешт судна, що здійснюються для забезпечення морської вимоги, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням морського порту України, в якому перебуває або до якого прямує судно, або порту реєстрації

⁵⁹⁷ Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори повністю або частково морського міжнародного перевезення вантажів від 11 грудня 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_k30 (дата звернення: 11.03.2016).

⁵⁹⁸ Микита І. Р. Конвенція ООН про повне та часткове перевезення вантажу морем. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 15. С. 175.

судна⁵⁹⁹, в п. 5 ст. 30 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК): «Справи про арешт судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги, розглядаються судом за місцезнаходженням морського порту України, в якому перебуває судно або до якого прямує, або порту реєстрації судна»⁶⁰⁰. З урахуванням досвіду імплементації норм Конвенцій та багаторічної практики іноземних держав у справі арешту суден, до згаданих двох кодексів було додано нові положення стосовно процедури арешту морських суден в Україні, які знайшли відображення у ст.ст. 150–153, 157 ЦПК; ст. 137–140, 144 ГПК. Варто також зазначити, що приєднання до цієї Конвенції надало Україні можливість стати повноправною учасницею міжнародного морського судноплавства й набути тих самих прав і обов'язків у сфері арешту суден, що й інші держави-учасниці. Так, наприклад, з'явилась можливість для арешту суден іноземних боржників українськими кредиторами в межах української юрисдикції, що майже унеможливилось на основі діючої колізійної норми статті 14 Кодексу торговельного мореплавства України, яка передбачає застосування правил щодо арешту суден лише до суден, що плавають під прапором України⁶⁰¹. Крім того, норми Конвенції про арешт суден захищатимуть українські судна від арешту на основі будь-якої іншої вимоги, не передбаченої Конвенцією, яка згідно законодавству іноземної держави допускає накладення арешту.

Обов'язкова міжнародна договірно-правова уніфікація можлива також на основі двосторонніх договорів України. Зокрема, вона є необхідною в договорах про уникнення подвійного оподаткування. Наприклад, у частині 2 статті 6 Конвенції між Урядом

⁵⁹⁹ Господарський процесуальний кодекс України: Закон від 06. 11. 1991 № 7198-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 15.08.2018)

⁶⁰⁰ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18. 03. 2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 15.08.2018).

⁶⁰¹ Кодекс торговельного мореплавства України: Закон від 23.05.1995 № 176/95 - ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-вр> (дата звернення: 14.08.2018).

України та Урядом Ірландії про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи та доходи від відчуження майна передбачено, що «термін «нерухоме майно»... повинен у будь-якому випадку включати майно, яке належить до нерухомого майна: худобу і обладнання, використовуємі в сільському і лісовому господарстві; права, до яких застосовуються положення загального права щодо земельної власності; узурфрукт нерухомого майна та права на змінні або фіксовані платежі як компенсація за розробку або право на розробку родовищ корисних копалин, джерел та інших природних ресурсів. Морські, річкові й повітряні судна не розглядаються як нерухоме майно»⁶⁰².

Такі двосторонні договори найвірогідніше не можуть вести до ухвалення нових актів українського законодавства, але вони розраховані на застосування у стандартних ситуаціях, передбачених міжнародним договором і Податковим кодексом України⁶⁰³. Загальні норми щодо усунення подвійного оподаткування передбачено ст. 13 Податкового Кодексу, а у його статті 103 закріплено порядок застосування міжнародного договору України про уникнення подвійного оподаткування стосовно звільнення від оподаткування доходів нерезидентів із джерелом їх походження з України, а в пункті 141.4.9 та пункті 170.11.20 уточнено право зменшити суму річного податкового зобов'язання на суму податків, сплачених за кордоном.

Обов'язкова міжнародна договірно-правова уніфікація національного законодавства є міжнародно-правовим зобов'язанням, що міститься в міжнародному договорі, іноді про це може свідчити

⁶⁰² Конвенція між Урядом України та Урядом Ірландії про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи та доходи від відчуження майна від 19. 04. 2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372_010 (дата звернення: 16.05.2017).

⁶⁰³ Податковий кодекс України: Закон від 02. 12. 2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 12.09.2018).

і сама його назва, як то Конвенція про уніфікацію деяких правил про надання допомоги та рятування на морі (1910)⁶⁰⁴, Конвенція про уніфікацію деяких правил про зіткнення суден (1910)⁶⁰⁵, Міжнародна конвенція про уніфікацію деяких правил про коносамент⁶⁰⁶, Міжнародна конвенція про уніфікацію деяких правил щодо обмеження відповідальності власників морських суден⁶⁰⁷, Міжнародна конвенція з уніфікації деяких правил щодо накладення арешту на морські судна⁶⁰⁸, Монреальська конвенція про уніфікацію деяких правил про міжнародні повітряні перевезення (1999)⁶⁰⁹. Міжнародно-договірною уніфікацією також були охоплені сфери сімейних відносин (Конвенція про укладення та визнання о дійсності шлюбів 1978 р.⁶¹⁰), міжнародного цивільного та арбітражного процесів (Нью-Йоркська конвенція про визнання та виконання іноземних

⁶⁰⁴ Конвенція про уніфікацію деяких правил про надання допомоги та рятування на морі від 28. 04. 1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_045 (дата звернення: 23.08.2017).

⁶⁰⁵ International Convention for the Unification of Certain Rules of Law with Respect to Collision Between Vesses. 23. 09. 1910. URL: <https://www.i-law.com/ilaw/doc/view.htm?id=131644> (дата звернення: 17.05.2017).

⁶⁰⁶ Міжнародна конвенція про уніфікацію деяких правил про коносамент від 25. 08. 1924. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_221 (дата звернення: 15.05.2016).

⁶⁰⁷ Міжнародна конвенція з уніфікації деяких правил щодо накладення арешту на морські судна від 10. 05. 1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_g89 (дата звернення: 14.06.2012).

⁶⁰⁸ Див.: Стрельцова Є. Д. Сучасні тенденції розвитку міжнародно-правового регулювання арешту морських суден. *Матеріали 66-ї наук. конф. проф.-викл. складу ОНУ ім. І. І. Мечникова*, 23–25 лист. 2011 р. Одеса: Астропринт, 2011. С. 22-26; Стрельцова Є. Д. Міжнародно-правова уніфікація арешту морських суден: окремі питання. *Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвеевські цивілістичні читання)*: матер. міжнар. науково-практич. конф., присвяч. пам'яті Г. К. Матвеева та Ю. Г. Матвеева. Київ, 10 лист. 2011 р. Київ: Алєта, 2012. С. 375-379.

⁶⁰⁹ Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_594 (дата звернення: 25.03.2017).

⁶¹⁰ Конвенція про укладання та визнання дійсності шлюбів від 14.03.1978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_916 (дата звернення: 15.05.2017).

арбітражних рішень 1958 р.⁶¹¹; Гаазька конвенція щодо угод про вибір суду 2005 р.⁶¹²), у сфері торговельно-економічних відносин (Віденська конвенція про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 р.⁶¹³, Оттавська конвенція про міжнародний фінансовий лізинг 1988 р.⁶¹⁴) тощо. Частина з них набула чинності для України з наступною уніфікацією та гармонізацією законодавства на їх основі. Наприклад, вище було зазначено про уніфікацію господарсько-процесуального та цивільно-процесуального законодавства України з Міжнародною конвенцією з уніфікації деяких правил щодо накладення арешту на морські судна 1952 р.

Найчастіше обов'язковість уніфікації прописується у відповідних статтях договору. Причому, на перший погляд може здаватися, що сам міжнародний договір не має відношення до уніфікації національного законодавства. Так, територіальна сфера застосування Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності⁶¹⁵, відповідно до її статті 3, розповсюджується на злочини, що мають транснаціональний характер, тобто такі, що вчинені у більш ніж одній державі, або підготовка, керівництво, контроль злочину мав місце в іншій державі, або злочинна група діє більше ніж в одній державі, або наслідки злочину мають місце в іншій державі. Але національне законодавство заздалегідь має бути адаптованим

⁶¹¹ Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень від 10.06.1958. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_070 (дата звернення: 11.06.2016).

⁶¹² Конвенція про угоди про вибір суду (Витяг із Заключного Акта Двадцятиї Сесії, підписаного 30 червня 2005 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_004 (дата звернення: 20.09.2017).

⁶¹³ Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11.04.1980. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003 (дата звернення: 22.06.2017).

⁶¹⁴ Конвенція УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг від 28.05.1988. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_263 (дата звернення: 22.06.2017).

⁶¹⁵ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (дата звернення: 21.06.2018).

до боротьби з такою категорією злочинів. Тому, в частині 1 статті 5 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності встановлено: «Кожна держава-учасниця вживає відповідно до основних принципів свого внутрішнього законодавства такі законодавчі та інші заходи, які можуть знадобитися, щоб визнати в якості кримінально караних такі діяння, коли вони вчинені навмисно...» Тим самим Конвенція передбачає міжнародно-правову уніфікацію національного законодавства в частині криміналізації відповідальності за створення організованих злочинних груп, діяльність яких може мати транснаціональні наслідки. Відповідно до статті 2 Конвенції надано тлумачення термінів, з якими, власне, і пов'язані ключові аспекти уніфікації, а саме: «організована злочинна група» – структурно оформлена група в складі трьох або більше осіб, що існує протягом визначеного періоду часу і діє узгоджено з метою здійснення одного або декількох серйозних злочинів або злочинів, визнаних такими відповідно до цієї Конвенції, для того, щоб одержати, прямо або опосередковано, фінансову або іншу матеріальну вигоду»; «структурно оформлена група» – група, яка не була випадково утворена для негайного вчинення злочину і в якій обов'язково формально визначені ролі її членів, обговорений безперервний характер членства або створена розвинута структура».

Це має безпосередній вплив на Кримінальний Кодекс України, який в статті 28 передбачає поняття «вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією», а в статті 30 передбачена «кримінальна відповідальність організаторів та учасників організованої групи чи злочинної організації». А оскільки Конвенція в статтях 5, 6, 8 і 23 визначає види злочинів, щодо яких вона застосовується (криміналізація участі в злочинній організації, відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом, корупція, перешкоджання здійсненню правосуддя), відповідні положення закріплені в Кримінальному кодексі України. Так, відповідно ст. 255 КК України, злочином є створення злочинної організації з метою вчинення

тяжкого або особливо тяжкого злочину, а також керівництво такою організацією або участь у ній, або участь у злочинах, вчинюваних такою організацією, а також організація, керівництво або сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп для розроблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп. У статті 255 Кримінального кодексу України вид злочинної організації не конкретизовано: це може бути будь-яка злочинна організація, метою якої є вчинення хоча б одного тяжкого або особливо тяжкого злочину, або діяльність якої пов'язана із вчиненням декількох злочинів. Крім того, стаття 209 «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» Кодексу в частині 3 встановлює відповідальність за дії, вчинені організованою групою. Стаття 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» Кримінального кодексу в частині 3 також передбачає відповідальність за скоєння такого злочину «за попередньою змовою групою осіб». Так само передбачені статтями 368-3 і 368-4 Кримінального кодексу України відповідальність за підкуп службової юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, або службової особи, яка надає публічні послуги, передбачають відповідальність за вчинення таких дій організованою групою. Таким чином було криміналізовано участь організованих груп легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом та в корупційних злочинах. Що ж стосується перешкоджання організованою злочинною групою здійсненню правосуддя (стаття 23 Конвенції), то такої ознаки не містить стаття 376. «Втручання в діяльність судових органів», стаття 377 «Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного», стаття 378 «Умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного», стаття 386 «Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку».

Є усі підстави вважати, що відповідні зміни мають бути внесеними до цих статей Кримінального кодексу України з метою їх уніфікації до вимог статті 23 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності⁶¹⁶.

Ще одним прикладом може бути пряма вимога уніфікувати національне законодавство, яка міститься в частині 4 статті 4 Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок: «Кожна держава-учасниця застосовує в рамках свого національного законодавства рівні фізичного захисту, описані в Додатку 1, до ядерного матеріалу, перевезення якого здійснюється з однієї частини цієї держави до іншої частини цієї ж держави міжнародними водами або повітряним простором»⁶¹⁷. Відповідні положення українського законодавства були уніфіковані з Додатком 1 до Конвенції у затвердженому Кабінетом міністрів України «Порядку визначення рівня фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання відповідно до їх категорії»⁶¹⁸. Ще однією Постановою Кабінету міністрів України визначено порядок здійснення перевезення радіоактивних матеріалів територією України⁶¹⁹.

Прямий обов'язок уніфікувати національне законодавство може бути висловленим у міжнародному договорі і в інший спосіб.

⁶¹⁶ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (дата звернення: 21.06.2018).

⁶¹⁷ Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок від 26.10.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_024 (дата звернення: 12.07.2017).

⁶¹⁸ Про затвердження Порядку визначення рівня фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання відповідно до їх категорії: Постанова Кабінету міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 625. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/625-2003-%D0%BF> (дата звернення: 12.07.2017).

⁶¹⁹ Про затвердження Положення про порядок здійснення перевезення радіоактивних матеріалів територією України: Постанова Кабінету міністрів України від 15 жовтня 2004 р. № 1373. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1373-2004-%D0%BF> (дата звернення: 12.07.2017).

У статті 1 Конвенції про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден передбачено: «Будь-яка особа на борту повітряного судна, що знаходиться в польоті, яка: а) незаконно, шляхом насильства або погрози застосування насильства, або шляхом будь-якої іншої форми залякування захоплює це повітряне судно, або здійснює над ним контроль, або намагається зробити будь-які такі дії, або б) є співучасником особи, яка вчиняє або намагається вчинити будь-яку таку дію, – скоює злочин»⁶²⁰. Уніфікацію українського законодавства з цією нормою Конвенції здійснено в статті 278 «Угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна» Кримінального кодексу України. Але, на наш погляд, така уніфікація здійснена не до кінця, і це стосується, передусім, понятійного апарату. Зокрема, Кримінальний кодекс залишає тлумачення терміну «захоплення» та його відмежування від поняття «угон» науковій доктрині, хоча саме Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден надає тут вичерпне пояснення. А з огляду на міжнародно-правове зобов'язання криміналізувати такий злочин, було б, очевидно, доцільним здійснити реценцію пункту а) статті 1 цієї Конвенції, а не обмежуватися згадкою лише самого терміну «захоплення».

Зустрічається ще одна форма обов'язкової міжнародно-правової уніфікації законодавства, наприклад, у статті 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод сказано: «Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції»⁶²¹. Хоча в цих словах немає прямої вказівки змінити законодавство, це витікає з обов'язку держави гарантувати права усім, хто перебуває під її юрисдикцією, що вимагатиме забезпечення конвенційного правопорядку.

⁶²⁰ Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден від 16.12.1970. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_167 (дата звернення: 11.03.2016).

⁶²¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 12.06.2017).

Факультативною є така договірно-правова вимога уніфікації законодавства, яка дозволяє учаснику міжнародного договору утриматися від неї. Факультативна уніфікація є не таким вже й рідкісним явищем і є характерною для універсальних багатосторонніх міжнародних договорів, що передбачають уніфікацію національного законодавства в широкій сфері відносин. У такому випадку міжнародним договором може встановлюватися пріоритетність норм, які підлягають уніфікації: від «обов'язкового» до «бажаного».

Візьмемо, наприклад, Конвенцію ООН проти корупції, дослідники якої зазначають, що залежно від формулювання кожної окремої статті про криміналізацію корупційної поведінки, їх можна поділити на ті, що підлягають обов'язковій криміналізації, та ті, криміналізація яких є диспозитивною⁶²². В якості прикладу диспозитивної для криміналізації в національному законодавстві можна навести статтю 22 Конвенції: «Кожна держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином умисно вчинене в ході економічної, фінансової або комерційної діяльності розкрадання особою, яка керує роботою організації приватного сектора або працює на будь-якій посаді у такій організації, будь-якого майна, приватних коштів або цінних паперів, чи будь-яких інших цінних предметів, які знаходяться у розпорядженні цієї особи на підставі її службового становища». У цілому, на розсуд держав-учасниць залишено також питання про криміналізацію таких правопорушень, як вимагання хабаря іноземною посадовою особою або посадовою особою міжнародної організації (ч. 2 ст. 16); зловживання впливом (ст. 18); зловживання службовим становищем (ст. 19); підкуп у приватному секторі (ст. 21); розкрадання майна в приватному секторі (ст. 22); приховування (ст. 24). Україна пішла тут шляхом вибіркової міжнародно-правової уніфікації

⁶²² Петрашко С. Я. Конвенція ООН проти корупції: універсалізація стандартів у сфері протидії корупції. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія ПРАВО*. 2011. Випуск 15. С. 92.

свого законодавства. Зокрема, стаття 18 «Зловживання впливом», в Конвенції звучить так: «Кожна держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочинами наступних дій, якщо вони вчинені умисно: а) обіцянка, пропозиція або надання державній посадовій особі чи будь-якій іншій особі, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги, щоб ця посадова особа чи така інша особа зловживала своїм справжнім або удаваним впливом з метою одержання від адміністрації чи державного органу Держави-учасниці будь-якої неправомірної переваги для ініціатора таких дій чи будь-якої іншої особи; б) вимагання або прийняття державною посадовою особою чи будь-якою іншою особою, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги для самої себе чи для іншої особи, щоб ця особа чи така інша особа зловживала своїм справжнім або удаваним впливом з метою одержання від адміністрації або державного органу Держави-учасниці будь-якої неправомірної переваги». У статті 369-2 Кримінального Кодексу України криміналізація зловживання впливом сформульована таким чином: «1. Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди особі, яка пропонує чи обіцяє (погоджується) за таку вигоду або за надання такої вигоди третій особі вплинути на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави... 2. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, або пропозиція чи обіцянка здійснити вплив за надання такої вигоди». Як бачимо, в даному випадку законодавцем була здійснена повна трансформація статті 18 Конвенції зі збереженням її змісту, що дозволяє говорити про досягнення тут необхідного уніфікаційного ефекту. Однак корупція в приватному секторі, про що згадує стаття 21 Конвенції проти Корупції, в Україні лишається поки не криміналізованою, що не порушує зобов'язань за цим міжнародним договором.

Таким чином, у даному випадку можна говорити про диспозитивність таких норм, оскільки вони в межах міжнародного договору надають суб'єкту право самому визначати свою поведінку. Отже, залежно від обставин факультативна договірно-правова вимога уніфікувати законодавство не зобов'язує державу до негайних дій, але й не позбавляє договірних зобов'язань. За державою зберігається обов'язок прагнути до їх остаточної реалізації відповідно до предмету міжнародного договору. Було б помилковим вважати диспозитивну норму міжнародного договору юридично не обов'язковою для його сторін. З цієї точки зору сумнівними виглядають міркування про віднесення подібних міжнародно-правових норм до категорії «м'якого» права, про що зауважує І. І. Лукашук⁶²³. Диспозитивні міжнародно-правові норми не втрачають своєї юридичної природи. Важко не погодитися з В. В. Мициком, коли він зазначає, що «сенсовий зміст таких міжнародно-правових норм визначає їх регулятивну спрямованість, але не впливає на основну, визначальну властивість – їх юридично обов'язковий характер»⁶²⁴.

Для органів держави, що здійснюють імплементацію диспозитивних норм міжнародного договору у внутрішнє законодавство, зберігається юридичний обов'язок здійснити її, хоча й залежно від обставин, але без зловживання ними.

Наступна особливість міжнародних договорів України про уніфікацію законодавства полягає в тому, що *вимога уніфікації може бути жорсткою або м'якою щодо змісту уніфікованої норми*. Жорсткість або м'якість у даному випадку не мають жодного відношення до концепції міжнародного «м'якого» права, а лише характеризують можливі межі уніфікації національного законодавства, визначені в міжнародному договорі. Залежно від обставин, які

⁶²³ Лукашук И. И. Нормы международного «мягкого права». *Международное право*. Общая часть : учебник изд. 3-е, перераб. и доп. М.: Волтерс Клувер, 2005. С. 138–141.

⁶²⁴ Мицик В. В. Норми міжнародного права. *Міжнародне право. Основи теорії*: підручн. / за ред. В. Г. Буткевича. К.: Либідь, 2002. С. 180.

можуть мати різну природу, в міжнародному договорі можуть допускатися, а можуть і не допускатися відступи від запропонованої моделі уніфікованої норми.

Показовим прикладом вимоги до законодавчої влади держави здійснити *жорстку міжнародно-правову уніфікацію* є частина 3 статті 5 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: «Держави-учасниці, внутрішнє законодавство яких як елемент складів злочинів, визнаних такими відповідно до пункту 1 (а) (і) цієї статті, передбачає причетність організованої злочинної групи, забезпечують, щоб їхнє внутрішнє законодавство відносило до числа серйозних злочинів усі злочини, вчинені за участю організованих злочинних груп»⁶²⁵. В українському законодавстві міжнародно-правова уніфікація на основі статті 5 цієї Конвенції здійснена, на нашу думку, шляхом, по-перше, визначення поняття злочинної організації в частині 4 статті 28 Кримінального кодексу України, яке пов'язане з метою вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину: «Злочин визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп». По-друге, до обставин, які обтяжують покарання, Кримінальний кодекс України відносить «вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (частина друга або третя статті 28, пункт 2 статті 67)».

Окрім міжнародних договорів про уніфікацію кримінального законодавства жорсткі вимоги щодо змісту уніфікованих норм

⁶²⁵ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (дата звернення: 21.06.2018).

зазвичай передбачають також міжнародні договори, що легалізують міжнародні технічні норми і правила. Це досить клопітка за своєю складністю процедура, оскільки вона пов'язана зі значними обсягами норм, які треба імплементувати⁶²⁶. Часом це може бути велика кількість актів, до яких вносяться зміни. Крім того, імплементация таких норм зазвичай потребує масштабних змін існуючих стандартів, що виводить проблему за межі суто правової. Прикладом може слугувати уніфікація українського законодавства з директивами Ради ЄС 2014/87/ Євратом від 8 липня 2014 року щодо ядерної безпеки ядерних установок. На виконання цього завдання 18 лютого 2015 року було схвалено Розпорядження Кабінету міністрів України № 110-р, яке передбачило цілу низку заходів, що передують нормопроектним роботам (аналіз законодавства ЄС, стандартів МАГАТЕ, документів Західноєвропейської Асоціації Регулюючих Органів з Ядерної Безпеки (WENRA), визначення переліку нормативно-правових актів, які потребуватимуть внесення змін, розроблення єдиного глосарію термінів у сфері ядерної безпеки ядерних установок та ін.), що мало завершитися прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законів України у сфері використання ядерної енергії» та внесенням змін у нормативно-правові акти Держатомрегулювання (щодо визначення вживаємих термінів).

Договори України про уніфікацію законодавства також можуть містити *текстуально завершену модель правової норми для її уніфікації або визначати основні вимоги до такої норми*. У даному випадку міжнародний договір може зобов'язувати державу здійснити уніфікацію або рекомендувати це зробити; одночасно він містить таку текстуальну модель уніфікованої норми, яку слід запозичити і шляхом рецепції включити до акту законодавства. Такий спосіб договірно-правової уніфікації також може бути важ-

⁶²⁶ Див. про це, наприклад: Іванов С. В., Артюх Т. В. Імплементация Україною системи технічного регулювання ЄС: економічний та законодавчий аспект. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. Вип. 12. 2013. С. 41–44.

ливим у тих сферах міжнародних відносин, які вважаються пріоритетними з точки зору швидкості й максимальної однаковості здійснення змін, і при цьому зберігається висока вірогідність перехресної верифікації якості внутрішньодержавної уніфікації законодавства. Найчастіше це може мати відношення до уніфікації технічних норм, наприклад, єдиних технічних норм приватного права або системи технічних норм і стандартів Європейського співтовариства⁶²⁷, про що йшлося вище.

Договір може і не містити текстуальну модель уніфікованої норми, але *закріплювати юридично обов'язкові ознаки уніфікованої норми*. Міжнародні договори, що мають своїм предметом уніфікацію національного законодавства з вимогами міжнародного права, іноді укладають у такій формі, яка б мінімально ускладнювала процес внутрішньодержавної імплементації. Наприклад, уніфікація законодавства про відповідальність за захоплення повітряних суден відбувалася на основі спеціально укладеної Конвенції про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден⁶²⁸. Особливістю Конвенції є відсутність виписаного в ній «складу злочину», натомість в ній міститься вичерпна інформація про те, яку поведінку державам слід визнати злочинною, щоб держави самостійно на цій основі уніфікували своє законодавство до вимог міжнародного договору. Саме таким шляхом пішла Україна, коли встановила кримінальну відповідальність за захоплення повітряного судна (стаття 278 КК України «Угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна»). Так само відбувалась уніфікація щодо

⁶²⁷ Див.: Маніє Ф., Чувпило О. Технічні правила і стандарти в ЕС : навч. посібн. К.: ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. 135 с.; Бояр А. О. Система технічних норм і стандартів ЕС в контексті європейської інтеграції України. *Науковий вісник ВНУ імені Лесі Українки. Міжнародні відносини*. Луцьк : Ред.-вид. відділ "Вежа" Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. № 6. С. 159–168.

⁶²⁸ Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден від 16.12.1970. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_167 (дата звернення: 11.03.2016).

Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації⁶²⁹.

Зовсім іншим шляхом пішла Конвенція ООН проти корупції, яка в модельних формах описує види поведінки, яку слід визнати протиправною, а не обов'язково злочинною. Таким чином, міжнародно-правова уніфікація цієї норми Конвенції може відбуватися в обраній державою галузі національного законодавства. Найбільш показовою в цьому сенсі є її стаття 20 «Незаконне збагачення»: «За умови дотримання своєї конституції та основоположних принципів своєї правової системи кожна Держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином умисне незаконне збагачення, тобто значне збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи і які вона не може раціонально обґрунтувати». На підставі цієї статті Конвенції держава може або криміналізувати незаконне збагачення, або встановити за такі дії цивільно-правову відповідальність. Україна уніфікувала своє законодавство з вимогами цього міжнародного договору шляхом встановлення кримінальної відповідальності в статті 368-2 Кримінального кодексу України: «Набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, а так само передача нею таких активів будь-якій іншій особі». Цей приклад також цікавий відступом українського законодавця від загальних правил міжнародно-правової уніфікації щодо збереження змісту міжнародно-правової норми, яка уніфікується. Як можна побачити з тексту статті 20 Конвенції, вона містить дві частини. У першій з них мова йде про допустимість внесення такої норми до національного законодавства з точки зору існуючої в державі правової системи, а в другій

⁶²⁹ Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації від 23. 09. 1971. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_165 (дата звернення: 16.04.2018).

міститься сама модель норми, що пропонується державі для імплементації. Визнавши допустимість імплементації шляхом криміналізації незаконного збагачення, доцільно було б і в даному випадку текстуально дотримуватися змісту міжнародно-правової норми (що не обов'язково було б робити в разі встановлення цивільно-правової відповідальності), а саме: зберегти слова «доходи, які вона не може раціонально обґрунтувати» замість їх заміни на слова «активів... законність підстав набуття яких не підтверджено доказами». Це один з тих випадків, коли має місце вихід держави за межі того обсягу уніфікації її законодавства, що є достатнім з точки зору міжнародно-правових зобов'язань. Однак такі кроки цілком лишаються на розсуд самої держави, оскільки порушень договірно-правових зобов'язань при цьому не відбувається.

Жорсткі вимоги можуть висуватися міжнародними договорами щодо *уніфікації відповідальності за порушення їх норм*. Зокрема, це стосується законодавства з питань охорони інтелектуальної власності, що має приводитися у відповідність до вимог універсальних міжнародних договорів. Визначення цього напрямку в якості пріоритетного мало наслідком прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення прав на об'єкти права інтелектуальної власності» № 2362-III від 05.04.2001 (регулювання адміністративної відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності)⁶³⁰, Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності» № 850-IV від 22.05.2003⁶³¹, Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту прав

⁶³⁰ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення прав на об'єкти права інтелектуальної власності: Закон України від 05.04.2001 № 2362-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2362-14> (дата звернення: 22.05.2018).

⁶³¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності: Закон України від 22.05.2003 № 850-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-15> (дата звернення: 20.05.2018).

інтелектуальної власності» № 3423-IV від 09.02.2006⁶³² (внесення ознак порушення до кримінального права), Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності стосовно виконання вимог, пов'язаних із вступом України до СОТ» № 1111-V від 31.05.2007⁶³³.

Доволі складними є випадки *посилання міжнародного договору на інший міжнародний або міжнародно-правовий акт, щодо якого також може постати питання про його уніфікацію*. У даному випадку виникає питання про можливість або допустимість уніфікації українського законодавства на основі посилань, які можуть міститися в міжнародних договорах України. Зокрема, одні автори заперечують проти такої можливості, оскільки вона суперечить частині 1 статті 9 Конституції України⁶³⁴, але не коментують наявності такого припису в договорах інших держав, на що звертають увагу інші дослідники⁶³⁵. На нашу думку, даний випадок слід оцінювати з двох можливих точок зору. По-перше, з точки зору можливості розглядати міжнародний договір з посиланням на рекомендаційний міжнародний акт у якості міжнародно-правової підстави для уніфікації законодавства. В даному випадку міжнародний договір беззаперечно може бути такою міжнародно-правовою підставою виключно в разі прямої вказівки в самому міжнародному договорі на обов'язок держави-учасниці імплементувати даний рекомендаційний акт. Це не часто трапляється в договірно-правовій практиці України, враховуючи, що тим самим держава надає згоду на обов'язковість для неї між-

⁶³² Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту прав інтелектуальної власності: Закон України від 09.02.2006 № 3423-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3423-15#o2> (дата звернення: 20.05.2018).

⁶³³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності стосовно виконання вимог, пов'язаних із вступом України до СОТ: Закон України від 31.05.2007 № 1111-V URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1111-16> (дата звернення: 20.05.2018).

⁶³⁴ Буроменський М. В. Імплементація норм міжнародного права у конституційний правопорядок України... С. 64

⁶³⁵ Див.: Короткий Т. Р. Норми «м'якого права» в механізмі охорони морського середовища. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. 2012. Вип. 45. С. 80–92.

народного акту, що відомий як рекомендаційний. Ще складнішою є обставина, коли двосторонній договір вказує на рекомендаційний акт, дія якого не поширюватиметься на відносини з третіми державами. Наразі висловлюється точка зору про те, що «держави, що не прийняли на себе зобов'язань дотримуватися відповідних рекомендацій, зобов'язані визнавати виконання правомірних рекомендацій державами, що їх визнали, і не перешкоджати цьому»⁶³⁶.

Показовим є Договір про відносини добросусідства та співробітництва між Україною та Румунією від 2 червня 1997 року, який передбачає у статті 12 обов'язок «гармонізації національного законодавства», і в статті 13 встановлює: «З метою захисту етнічної, культурної, мовної та релігійної ідентичності української меншини в Румунії та румунської меншини в Україні, Договірні Сторони будуть застосовувати міжнародні норми і стандарти, що визначають права осіб, які належать до національних меншин, а саме ті норми і стандарти, які містяться у Рамковій конвенції Ради Європи про захист національних меншин, а також в: документі Зустрічі Копенгагенської конференції щодо людського виміру Організації з безпеки та співробітництва у Європі від 29 червня 1990 року, Декларації Генеральної Асамблеї ООН щодо прав осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (Резолюція 47/135 від 18 грудня 1992 року) і Рекомендації 1201 (1993 року) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо додаткового Протоколу до Європейської Конвенції з прав людини стосовно прав національних меншин, при тому розумінні, що ця Рекомендація не стосується колективних прав і не зобов'язує Договірні Сторони надати відповідним особам право на спеціальний статус територіальної автономії, заснованої на етнічних критеріях»⁶³⁷.

⁶³⁶ Вельяминов Г. М. О понятии нормы международного права. *Советский ежегодник международного права*. 1971. М.: Наука, 1973. С. 138.

⁶³⁷ Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією від 02.06.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_003 (дата звернення: 22.05.2018).

Як можна побачити з тексту договору, він вимагає двосторонньої уніфікації законодавства на основі трьох рекомендаційних міжнародних актів, і сторони зобов'язалися «застосовувати [ix] міжнародні норми і стандарти». На нашу думку, це є власне уніфікацією, а не гармонізацією, оскільки договір встановлює прямий обов'язок застосовувати не подібні, а саме ті норми, що сформульовані в зазначених резолюціях. У такому разі не з'являється додаткових підстав введення у внутрішній правопорядок міжнародного рекомендаційного акту – такою підставою лишається міжнародний договір, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України. Тому й не може виникати питання про відсутність українського законодавства щодо порядку застосування резолюцій міжнародних міждержавних організацій: повинно діяти законодавство про міжнародні договори України. Порядок реалізації відсилочної норми міжнародного договору держава повинна визначати сама, хоча в даному випадку слід враховувати проживання в Україні різних національних меншин, які можуть розглядати особливий статус однієї з них у якості дискримінуючого фактору. Оскільки мова йде про права людини, такі питання виходять за межі двосторонніх відносин і повинні вирішуватися максимально комплексно, з урахуванням усієї системи міжнародно-правових зобов'язань держави в цій сфері, на відміну від значно простішого питання інкорпорації рекомендаційних технічних норм.

Окремо відбувається міжнародна договірно-правова уніфікація українського законодавства внаслідок встановлення відносин асоціації з Європейським Союзом. Такий напрямок значною мірою було визначено спочатку Угодою про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 10 листопада 1994 року⁶³⁸, а в подальшому

⁶³⁸ Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Закон України від 10 листопада 1994 року № 237/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 46. Ст. 415.

Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами з іншої сторони, від 27.06.2014 р.⁶³⁹. По суті, це така сама міжнародна договірно-правова уніфікація законодавства, в основі якої лежать акти ЄС, на які посиляється Угода як на міжнародно-правову підставу адаптації, гармонізації та уніфікації українського законодавства з правом ЄС. Крім того, вона значно масштабніша ніж інші уніфікаційні заходи, в яких Україна бере участь.

Розглянемо в якості прикладу один з секторів наближення українського законодавства до права ЄС, а саме – транспортне право. Законодавство ЄС передбачає спільну транспортну політику й правове регулювання таких видів транспорту, як автомобільний, залізничний, внутрішній водний, морський, повітряний, комбінований (поєднання різних видів транспорту в одному маршруті) та змішаний (поєднання різних типів товарів за способом перевезення в одному маршруті). Однак відповідно до Договору про функціонування Європейського Союзу передбачаються різні умови правового регулювання різних видів транспорту: окремо до так званих «внутрішніх» видів, таких як залізничний, автодорожній та внутрішній водний, і окремо для морського й повітряного видів транспорту як таких, що мають міжнародно-правову природу та регулюються одночасно загальним міжнародним правом і правом ЄС. Зокрема, в статті 100 Договору про функціонування Європейського Союзу зазначено, що його положення «застосовуються до залізничного, автодорожнього та внутрішнього водного транспорту». Що ж стосується морського та повітряного транспорту, то «Європейський Парламент та Рада, діючи згідно зі звичайною

⁶³⁹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014: Угоду ратиф. із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 27.02.2017).

законодавчою процедурою, можуть запровадити необхідні положення щодо морського та повітряного транспорту». Таким чином, у даному випадку спочатку на рівні Європейського Союзу виникає питання гармонізації транспортного права ЄС з міжнародним повітряним і міжнародним морським правом, що само по собі є достатньо складним. Ще більш складною є гармонізація й уніфікація українського права в цій царині з правом ЄС, оскільки це пов'язано з узгодженням застосування норм права трьох правових систем: загального міжнародного права, права ЄС і українського права.

Уніфікація, адаптація й гармонізація законодавства України з законодавством ЄС щодо регулювання морського транспорту передбачає узгодження адміністративних, технічних, безпекових та інших норм. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.10.2017 № 747⁶⁴⁰ схвалено Стратегію імплементації положень директив та регламентів Європейського Союзу у сфері міжнародного морського та внутрішнього водного транспорту («дорожню карту») та затверджено план заходів з імплементації актів права ЄС у зазначеній сфері. Міністерство інфраструктури України прийняло Стратегічний план розвитку морського транспорту на період до 2020 року⁶⁴¹, а в рамках Стратегії було затверджено Галузеву програму (далі – Програма) забезпечення безпеки судноплавства на 2014–2018 роки та План заходів з її виконання⁶⁴². Специфіка правового регулювання морського транспорту в ЄС передбачає й специ-

⁶⁴⁰ Про схвалення Стратегії імплементації положень директив та регламентів Європейського Союзу у сфері міжнародного морського та внутрішнього водного транспорту («дорожньої карти»): Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.10.2017 № 747. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/747-2017-p> (дата звернення: 14.02.2018).

⁶⁴¹ Стратегічний план розвитку морського транспорту на період до 2020 року: Затверджено наказом Міністерства інфраструктури України 18 грудня 2015 року № 542. URL: <http://www.mtu.gov.ua/files/Стратегія%20морського%20транспорту%20Додаток%20до%20наказу%20542.pdf> (дата звернення: 11.02.2018).

⁶⁴² Про затвердження галузевої Програми забезпечення безпеки судноплавства на 2014–2018 рр. : Наказ Міністерства інфраструктури України № 426 від 26.06.2013. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0426733-13> (дата звернення: 11.02.2018).

фіку уніфікаційних заходів в Україні, які передбачають одночасно завершення приєднання до найважливіших міжнародних договорів з морського права з відповідними змінами в законодавстві, та приведення національного законодавства у відповідність до визначених Угодою про асоціацію директив ЄС.

У рамках наближення до міжнародних норм та стандартів Україною підготовлено та неодноразово направлено на погодження до причетних органів виконавчої влади пакет документів щодо ратифікації Конвенції Міжнародної організації праці 2006 року про працю в морському судноплавстві⁶⁴³. У 2017 р. Україна приєдналась до Міжнародної конвенції про контроль над шкідливими протиобростаючими системами на суднах⁶⁴⁴, що, беззаперечно, сприятиме наближенню вітчизняних стандартів використання протиобростаючих систем до європейських та загальносвітових, а також вдосконаленню норм законодавства України у сфері охорони навколишнього середовища морських акваторій.

Щодо законодавства ЄС, передбачається першочергове приведення українського законодавства у відповідність до таких нормативно-правових актів ЄС, як: Директива № 2009/45/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 6 травня 2009 року стосовно правил та стандартів безпеки для пасажирських суден; Регламент Європейського Парламенту та Ради № 530/2012 від 13 червня 2012 р. про прискорення запровадження вимог про подвійний корпус або еквівалентну конструкцію для нафтоналивних однокорпусних

⁶⁴³ Див.: Стрельцова Є. Д. До питання про міжнародну уніфікацію трудових стандартів у торговельному мореплавстві. *Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми*: матеріали 7-ї міжнарод. науково-практич. конференції, м. Київ, 24 лютого 2017 р. Том 1. Тернопіль : Вектор, 2017. С. 355–357. Див. також: Бабін Б. В. Правове забезпечення підготовки України до набуття чинності Конвенцією про працю в морському судноплавстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. № 69. С. 476–482.

⁶⁴⁴ Про приєднання України до Міжнародної конвенції про контроль над шкідливими протиобростаючими системами на суднах : Указ Президента України від 21.04.2017 р. № 112/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1122017-21734> (дата звернення: 13.08.2017).

суден; Регламент № 417/2002 Європейського Парламенту та Ради від 18 лютого 2002 року про прискорення запровадження вимог про подвійний корпус або еквівалентну конструкцію для нафтоналивних однокорпусних суден та про припинення дії Регламенту Ради (ЄС) № 2978/94; Регламент (ЄС) № 725/2004 Європейського Парламенту та Ради від 31 березня 2004 року про посилення безпеки суден та портових споруд; Директива № 2005/65/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 жовтня 2005 року про посилення безпеки портів; Директива Ради 1999/63/ЄС від 21 червня 1999 року про Угоду про організацію робочого часу моряків, укладену між Асоціацією судновласників Європейського Співтовариства та Федерацією транспортних профспілок Європейського Співтовариства; Директива 1999/95/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 грудня 1999 року про правозастосування положень щодо годин праці моряків на борту суден, які зупиняються в портах Співтовариства; Директива 2009/15/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23 квітня 2009 року стосовно загальних правил і стандартів для організацій з інспектування та огляду суден, а також відповідної діяльності морських адміністрацій, та Регламент (ЄС) 391/2009 Європейського Парламенту та Ради від 23 квітня 2009 року про загальні правила й стандарти для організацій з інспектування й огляду суден; Директива 2002/59/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 27 червня 2002 року, що засновує систему Співтовариства з нагляду за рухом суден та інформування й скасовує Директиву Ради 93/75/ЄЕС; Директива 2010/65/ЄС Європейського Парламенту та Ради про облікові формальності для суден, що прибувають та (або) відбувають з портів держав-членів Співтовариства, та скасування Директиви Ради 2002/6/ЄС; Директива Ради № 92/29/ЄЕС від 31 березня 1992 року про мінімальні вимоги щодо безпеки та здоров'я з метою покращення медичного обслуговування на борту суден тощо.

У цілому мова йде про комплекс організаційно-правових заходів, які повинні забезпечити реформування законодавства в цій

сфері. Одним з основних напрямків Програми є забезпечення безпеки мореплавства з урахуванням міжнародних правил і стандартів, зокрема: вдосконалення існуючої системи управління сферою забезпечення безпеки мореплавства з метою приведення у відповідність до вимог міжнародних конвенцій; розробка, вдосконалення та розвиток нормативної бази з питань безпеки судноплавства та приведення її у відповідність до міжнародних вимог; вдосконалення системи державного і технічного нагляду за виконанням вимог міжнародних договорів та законодавства України, правил безпеки судноплавства на судах, у судноплавних компаніях, морських і річкових портах, територіальному морі й на внутрішніх водних шляхах України тощо⁶⁴⁵.

Починаючи з 2011 р. у морську галузь України, в ході реалізації адміністративної реформи, було запроваджено низку заходів з метою розмежування функцій управління господарською діяльністю та державного нагляду за безпекою на морському та річковому транспорті. Зокрема, Указами Президента України від 06.04.2011 № 370 утворено Укрморрічінспекцію, а від 08.04.2011 № 447 затверджено Положення про Державну інспекцію України з безпеки на морському та річковому транспорті (далі – Укрморрічінспекція)⁶⁴⁶. Ця подія стала важливою для України як для морської держави, адже дала можливість збільшити ефективність контрольно-наглядових заходів щодо гарантування безпеки на водному транспорті й мінімізувати рівень аварійності.

У подальшому, Постановою Кабміну України від 10.09.2014 № 442 «Про оптимізацію системи органів виконавчої влади» було схвалено утворення Державної служби України з безпеки на

⁶⁴⁵ Про затвердження галузевої Програми забезпечення безпеки судноплавства на 2014-2018 рр. : Наказ Міністерства інфраструктури України № 426 від 26.06.2013 р. URL: http://www.mtu.gov.ua/uk/mtzu_decrees/34978.html (дата звернення: 11.02.2018).

⁶⁴⁶ Про положення про Державну інспекцію України з безпеки на морському та річковому транспорті: Указ Президента України № 470/2013 від 02.09.2013 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/447/2011> (дата звернення: 11.02.2018).

транспорті (Морська адміністрація) шляхом злиття Укрморречінспекції та Державної інспекції з безпеки на наземному транспорті.

Утворення Державної служби морського та річкового транспорту було передбачено Планом пріоритетних дій Уряду на 2016 рік, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.05.2016 № 418⁶⁴⁷. Відправним моментом розробки проекту Постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення Державної служби морського і річкового транспорту України» стала рекомендація Міжнародної морської організації (ІМО) створити єдиний орган – морську адміністрацію, відповідальну за ефективну імплементацію міжнародних стандартів, безпеку й охорону на морському транспорті, захист морського середовища, формальності (адміністративні послуги) у судноплаванні, а також реєстрацію та сертифікацію суден, дипломування моряків, контроль держави порту.

Потреба у створенні такого органу додатково пояснюється тим, що наразі в Україні ускладнилася ситуація з виконанням міжнародних зобов'язань. Зокрема, ця проблема пов'язана з набуттям чинності 1 січня 2016 року Кодексу з імплементації документів ІМО (Кодекс ІДІ). Отже, для забезпечення повноцінного виконання взятих Україною міжнародних зобов'язань було створено Морську адміністрацію як державний орган влади на рівні центрального органу виконавчої влади⁶⁴⁸.

Стосовно змісту європейських норм та стандартів безпеки мореплавства зазначимо, що більшість положень Регламентів та Директив ЄС співпадають з вимогами Міжнародної морської організації щодо безпеки мореплавства, яких Україна дотримується. Проте виникає потреба у перегляді національного законодавства

⁶⁴⁷ Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.05.2016 № 418. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR160418.html (дата звернення: 12.03.2017).

⁶⁴⁸ Про утворення Державної служби морського та річкового транспорту України: постанова Кабінету Міністрів України від 06.09.2017 р. № 1095. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-utvorenniya-derzhavnoyi-sluzhbi-morskogo-ta-richkovogo-transportu-ukrayini> (дата звернення: 11.11.2017).

з метою удосконалення окремих його положень відповідно до європейських стандартів. Так, наприклад, Регламент № 391/2009 від 23.04.2009 про загальні правила та стандарти для організацій з інспектування суден та огляду суден висуває нові, ускладнені вимоги до класифікаційних товариств для отримання ними статусу визнаних у світі організацій. На думку фахівців, формалізовані ускладнення призведуть у перспективі до перерозподілу ринку послуг класифікаційних товариств в Україні⁶⁴⁹.

З метою імплементації директив 2010/65/ЄС про формальності з надання відомостей про судна, які прибувають та/або відбувають з портів держав-членів, та 2002/59/ЄС, що засновує систему Співтовариства з нагляду за рухом суден та інформування, наказом Мінінфраструктури від 25.09.2015 № 387 затверджено зміни до Порядку оформлення приходу суден у морський порт, надання дозволу на вихід суден у море та оформлення виходу суден із морського порту (зменшення навантаження на екіпажі суден, що заходять до морських портів України, шляхом суттєвого зменшення кількості копій судових документів та сертифікатів, що повинні бути надані капітану морського порту після приходу судна в морський порт). Проводиться робота щодо імплементації вимог Меморандуму про взаєморозуміння щодо контролю державою порту в Чорноморському регіоні до національного законодавства України, у тому числі, шляхом внесення змін до Правил контролю суден з метою забезпечення безпеки мореплавства, затверджених наказом МТУ від 17.07.2003 № 54. Також підготов-

⁶⁴⁹ Див. про це: Стрельцова Є. Д. Зближення законодавства України у сфері забезпечення безпеки мореплавства до міжнародних стандартів. *Верховенство права та правова держава*: матеріали міжнар. науково-практич. конференції, м. Ужгород, 16–17 травня 2014 р. Ужгород: УНУ, 2014. С. 247. Стрельцова Є. Д. Міжнародні зобов'язання України у сфері морського транспорту: окремі питання. *Україна та ЄС, можливості та перспективи співпраці*: збірник матер., доповідей Інтернет-конференції в рамках проекту «Кафедра Жана Моне «Аналіз та застосування європейського досвіду демократії та належного врядування в Україні», м. Маріуполь, 18–19 травня 2017 р. Маріуполь: ДонДУУ, 2017. С. 346–349.

лено проект Закону України Про внесення змін до Закону України «Про морські порти України» щодо функціонування інформаційної системи портового співтовариства⁶⁵⁰.

Отже, Україна є учасницею багатьох міжнародних договорів, які передбачають уніфікацію законодавства їх держав-учасниць. Це як універсальні, так і регіональні міжнародні договори, причому друга їх група пов'язана з міжнародними регіональними інтеграційними утвореннями, до яких Україна долучилася або планує вступити. Тому ця друга група міжнародних договорів передбачає більш високий рівень уніфікації законодавства, що пов'язано з політико-правовою природою міжнародних регіональних інтеграційних об'єднань.

У цілому, як можна побачити, уніфікація українського законодавства на основі міжнародних договорів України є одним із важливих чинників розвитку національного законодавства. Міжнародні договори, що мають на меті міжнародно-правову уніфікацію законодавства держав-сторін, пропонують різні правові моделі, за допомогою яких може бути досягнутим необхідний уніфікаційний ефект. Українська практика міжнародної договірно-правової уніфікації законодавства є доволі розвинутою та надзвичайно різноманітною, але водночас є скоріше спонтанною, інтуїтивною, ніж підпорядкованою певним правилам або пріоритетам. Тим не менше, послідовне прагнення до дотримання своїх міжнародно-правових зобов'язань у частині приведення законодавства у відповідність до вимог міжнародних договорів дозволяє констатувати відкритість і готовність України до подальшої інтеграції в універсальні й регіональні правові простори, учасницею яких вона є.

⁶⁵⁰ Про внесення змін до Закону України «Про морські порти України» щодо функціонування інформаційної системи портового співтовариства: проект Закону. Неофіц. текст від 09.10.2015. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1817.html (дата звернення: 16.04.2017).

5.2. Уніфікація українського законодавства на основі актів міжнародного «м'якого» права та інших рекомендаційних міжнародних актів

Приведення українського законодавства у відповідність до актів міжнародного «м'якого» права та рекомендаційних актів є доволі поширеним явищем у практиці Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, хоча для цього й не існує явно виражених міжнародно-правових підстав або внутрішньодержавних нормативно-правових актів, які б визначали умови та порядок здійснення такої діяльності. Акти міжнародного «м'якого» права за загальною згодою є рекомендаційними, і зміна законодавства будь-якої держави на їх підставі зазвичай має в своїй основі скоріше політичні й прагматичні причини. Тому у сфері публічного права звернення до них з метою внесення змін до законодавства зазвичай відбувається спонтанно, без чіткого розуміння причин обрання тієї чи іншої міжнародної рекомендації та без належних правових підстав у міжнародному праві чи українському законодавстві. Уніфікація українського законодавства на їх основі не регульована будь-якими законодавчими актами.

Міжнародна приватно-правова уніфікація, що відбувається шляхом систематизації міжнародних та торговельних звичаїв у вигляді кодексів або правил, так само знаходить закріплення переважно в актах «м'якого» права, однак українське законодавство, наскільки це можливо, все-таки регулює їх застосування. Приватно-правова уніфікація, яка пов'язана з використанням квазі-правових механізмів уніфікації як міжнародного, так і внутрішньодержавного права, була першим у світі досвідом використання міжнародних рекомендаційних актів, які отримали назву «м'якого» права. Міжнародне публічне право згодом запозичило цей квазі-правовий інструмент впливу міжнародного права на внутрішнє право та почало активно його використовувати. При цьому важливо звернути увагу на те, що такі акти в міжнародному приватному праві

не завжди мають публічно-правове походження (це може мати місце і в міжнародному публічному праві: наприклад, акти Міжнародного Комітету Червоного Хреста, але в міжнародному приватному праві така практика є значно поширенішою).

Кількість міжнародних рекомендаційних актів, які мають ознаки «м'якого» права, постійно зростає, і вони все більше набувають якості важливого інструменту здійснення організаційно-правового впливу як на уніфікацію міжнародного права, так і на внутрішньодержавне законодавство держав-членів.

Розглянемо спочатку *уніфікацію українського публічно-правового законодавства на основі актів міжнародного «м'якого» права*. Належність до таких актів у даному випадку пов'язується з належністю міжнародного органу, який його ухвалив, до конвенційних органів контролю за дотриманням міжнародних договорів.

Україна бере участь в усіх універсальних міжнародних договорах з прав людини і в переважній більшості універсальних договорів з інших питань, укладених у рамках ООН. Так само вона активно взаємодіє з міжнародними організаціями європейського континенту. Це передбачає активне залучення України до діяльності понад двохсот двадцяти конвенційних органів з контролю за дотриманням міжнародних договорів і подібних до них міжнародних інституцій⁶⁵¹.

У переважній більшості таких міжнародних органів немає визначених міжнародними договорами повноважень втручатися у визначення обсягу зобов'язань держави або тлумачити міжнародні договори. Візьмемо, наприклад, Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок, створений відповідно до Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Стаття 21 Конвенції зазначає: «Комітет з ліквідації дискри-

⁶⁵¹ Про порядок участі центральних органів виконавчої влади у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2002 р. № 1371. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1371-2002-%D0%BF> (дата звернення: 12.02.2017).

мінації щодо жінок щорічно через Економічну та Соціальну раду подає доповідь Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй про свою діяльність та може вносити пропозиції й рекомендації загального характеру, що ґрунтуються на вивченні доповідей та інформації, одержаній від держав-сторін. Такі пропозиції та рекомендації загального характеру включаються у доповідь Комітету поряд із зауваженнями держав-сторін, якщо такі є»⁶⁵². З цього також зрозуміло, що Комітет не має повноважень тлумачити Конвенцію, тобто він належить до категорії міжнародних *compliance* органів, чиї рішення не належать до юридично зобов'язуючих. Так само Комітет з прав дитини не наділений повноваженнями надавати державам обов'язкові для виконання рекомендації з реалізації Конвенції про права дитини⁶⁵³. Отже, формально-юридично ці конвенційні органи лишаються без офіційних повноважень тлумачити дані міжнародні договори.

Подібно до універсального рівня, але в більш жорсткій формі, здійснюється *compliance* активність міжнародних регіональних конвенційних органів контролю. Щоправда, і в даному випадку офіційно повноваження з розвитку «живого» конвенційного права самими міжнародними договорами зазвичай не передбачені. Для України Рада Європи є такою регіональною міжнародною організацією, в якій відбувається найбільш масштабна регіональна договірно-правова уніфікація. Україна набула членства в Раді Європи 3 листопада 1995 року. Саме з цього часу «Україна перебуває на такій стадії правової інтеграції, як входження та остаточна правова адаптація до правової системи Ради Європи. На цій стадії Україна повинна вживати можливих заходів і використати усі способи інтеграції, а не лише гармонізацію, яка полягає в цілеспрямова-

⁶⁵² Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207 (дата звернення: 15.02.2016).

⁶⁵³ Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 22.01.2017).

ному зближенні правових систем Ради Європи та України шляхом усунення суперечностей між ними та формування мінімальних правових стандартів через утворення спільних правових принципів»⁶⁵⁴. Звернемося до деяких прикладів діяльності міжнародних *compliance* органів у Раді Європи.

Єдиним контролюючим конвенційним органом у Раді Європи, чий рішення є актами тлумачення міжнародного договору, на підставі якого він створений – Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – це Європейський суд з прав людини. Цей факт є загальновизнаним. Сам суд закріпив такий підхід своїм рішенням ще в 1978 році: Конвенція розглядається Європейським судом як «живий механізм», який динамічно розвивається в умовах розвитку суспільства, і «має бути розтлумачена у світлі вимог сьогодення»⁶⁵⁵. В Україні визнання рішень Суду джерелом права закріплено в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»⁶⁵⁶.

Решта конвенційних контрольних органів Ради Європи не мають повноваження ухвалювати акти тлумачення своїх договорів. Так, Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, ратифікована Україною 24 січня 1997 року⁶⁵⁷, передбачає створення Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню: «Комітет, шляхом здійснення

⁶⁵⁴ Лупц Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) : монографія. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2003. С. 209–210.

⁶⁵⁵ Case of Tyrer v. the United Kingdom. Judgment. Strasbourg, 25 April 1978. P. 31. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-57587"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 13.05.2018).

⁶⁵⁶ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

⁶⁵⁷ Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26.11.1987. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068 (дата звернення: 16.08.2016).

інспекцій, перевіряє поведження з позбавленими волі особами з метою посилення, у разі необхідності, захисту таких осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поводження чи покарання». Тут, як видно, *de jure* не має повноваження тлумачити Конвенцію, але про таку *de facto* діяльність у науковій доктрині зазначають. Про це можна також здогадатися з документів Комітету. У Сьомій загальній доповіді про діяльність КЗК наводиться: «Після кожних відвідин КЗК складає доповідь, яка містить результати перевірки і, в разі потреби, рекомендації та інші поради, на підставі яких триває діалог з відповідною державою-учасницею»⁶⁵⁸. Наприклад, у п. 36 Загальної доповіді Комітету зазначено: «цілком неприйнятним є фізичний примус осіб, що підлягають висланню, як спосіб переконати сісти у транспортний засіб або покарати за невиконання такого наказу»⁶⁵⁹. Цілком очевидно, що таке тлумачення поняття «поводження, що принижує гідність» розраховано на те, щоб мати значення для всіх держав-членів, і вони повинні його застосовувати чи то шляхом імплементації в законодавство, чи то іншим шляхом впровадження в практику. Але в будь-якому разі справа стосується уніфікованого розуміння такого виду поведінки, яка вважається Комітетом непринятною.

Подібну ситуацію констатують щодо Групи держав проти корупції Ради Європи (GRECO). Відповідно до Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією⁶⁶⁰ і Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією⁶⁶¹ сторони набувають членства в контрольному органі – Групі держав проти корупції, яка вправі надавати рекомендації

⁶⁵⁸ Сьома загальна доповідь про діяльність КЗК за період з 1 січня по 31 грудня 1996. Європейський Комітет з запобігання катуванням та нелюдському чи принизливому поводженню або покаранню (КЗК). Страсбург, 22 серпня 1997. CPT/Inf (97) 10. URL: <http://library.khpg.org/index.php?id=1084632649> (дата звернення: 16.08.2016).

⁶⁵⁹ Там само.

⁶⁶⁰ Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 04.11.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102 (дата звернення: 10.08.2017).

⁶⁶¹ Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 27.01.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101 (дата звернення: 10.08.2017).

за результатами оціночних візитів. Про те, що рекомендації містять тлумачення таких Конвенцій, свідчить, наприклад, звіт за підсумками Третього раунду оцінювання, в якому GRECO рекомендувала: «Забезпечити, щоб Україна мала юрисдикцію у всіх злочинах хабарництва та зловживання впливом, які були вчинені за кордоном негромадянами України із залученням українських посадових осіб, членів українських публічних асамблей (виборчих органів), українських посадовців у міжнародних організаціях, українських членів міжнародних парламентських асамблей та українських суддів чи посадових осіб міжнародних судів». Аналіз цього положення свідчить, що в даному випадку відбулося розширене тлумачення ст. 17 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, оскільки остання не вимагає від держав-учасниць встановлювати свою юрисдикцію щодо злочинів, які вчиняються за кордоном особами, що не є їх громадянами⁶⁶².

З самого початку діяльність GRECO чітко спрямована на уніфікацію антикорупційного законодавства держав-учасниць. За своєю правовою природою рекомендації Групи держав проти корупції «найбільше нагадують акти застосування норм антикорупційних конвенцій Ради Європи та тлумачення цих норм у світлі сучасних узгоджених державами-членами Групи уявлень про запобігання та покарання корупції, – зазначає І. С. Нуруллаєв. – Можна констатувати, що GRECO застосовує еволюційне та систематичне тлумачення», хоча аналіз текстів антикорупційних конвенцій Ради Європи доводить той факт, що «вони не зобов'язують Українську державу виконувати рішення будь-якого міжнародного контролюючого органу»⁶⁶³. Отже, і в даному випадку постає питання про

⁶⁶² Бакай М. І. Відповідність кримінального законодавства України вимогам міжнародних антикорупційних конвенцій щодо кримінально-правової юрисдикції. *Форум права*. 2012. № 4. С. 48–52 URL: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12bmikrj.pdf> (дата звернення: 22.04.2015).

⁶⁶³ Нуруллаєв І. С. Міжнародно-правове співробітництво в системі Ради Європи у боротьбі з корупцією: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Х. : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2008. С. 94–95, 102.

міжнародно-правові підстави уніфікації законодавства на основі рекомендацій по суті міжнародного *compliance* органу.

Україна є стороною перелічених вище міжнародних договорів і приймає участь в роботі усіх згаданих міжнародних *compliance* органів, а також в десятках інших подібних інституцій. Лише в Раді Європи Україною ратифіковано близько тридцяти Конвенцій цієї організації. Звідси виникає питання необхідності розуміння підстав, з яких рішення міжнародних *compliance* органів мають виконуватися в Україні. Тут варто нагадати принципово важливе положення про те, що уніфікація має відношення як до правотворчості, так і до правозастосування⁶⁶⁴ а, отже, недостатнім є реалізувати в законодавстві приписи міжнародного договору, не менш важливим вважається втілення в життя тих ідей, що були закладені сторонами в певний договір. Концепція позитивних і негативних обов'язків держав, яку найчастіше розповсюджують на сферу зобов'язань держав у галузі прав людини, але яка має набагато ширшу сферу дії, передбачає саме такий підхід до виконання міжнародних договірних зобов'язань.

Сутність позитивних зобов'язань держави полягає в тому, що «вони вимагають від національних органів влади вжити всіх прийнятних (розумних) та належних засобів (англ. – *reasonable and appropriate measures*) для гарантування основоположних прав у кожному конкретному випадку, а ступінь їх виконання прямо пов'язана з дотриманням державою принципів добросовісності (англ. *good faith*) та сумлінного ставлення до своїх зобов'язань (англ. *due diligence*)»⁶⁶⁵. Цілком очевидно, що створення міжнародних *compliance* органів для договірно-правової уніфікації внутріш-

⁶⁶⁴ Шайгарданова В. В. Уніфікація норм міжнародного права... С. 404.

⁶⁶⁵ Христова Г. О. Формування доктрини позитивних зобов'язань держави Європейським судом з прав людини. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини* : матер. 2-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 20-21 вересня 2013 р.) / за ред. С. В. Ківалова ; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2013. С. 117.

нюдержавного законодавства було і лишається тісно пов'язаним з контролем за еволюційними процесами навколо міжнародного договору, реалізація якого в державі не повинна обмежуватися формальним внесенням змін до актів законодавства. Тому саме в процесі застосування державами положень міжнародного договору та внаслідок контрольних заходів *compliance* органів з'являється уявлення про «життя» договірно-правових норм і формується зміст позитивних зобов'язань. У цьому сенсі з'являється можливість говорити про набуття рекомендаційними актами *compliance* органів ознак міжнародного «м'якого» права. Отже, відбувається «м'яке» (еволюційне, але не автентичне) тлумачення міжнародних договорів, що здійснюється органами, які контролюють його міжнародно-правову і внутрішньодержавну реалізацію. Це забезпечує дотримання принципу непорушного зв'язку між тлумаченням і застосуванням міжнародних договорів⁶⁶⁶.

З цієї точки зору у держав-сторін міжнародного договору з'являються квазі-правові зобов'язання з імплементації рекомендаційних актів міжнародних *compliance* органів. У цьому полягає найбільша складність їх юридичної ідентифікації українськими державними органами, оскільки це нетипові міжнародні джерела, щодо яких не існує жодних нормативно-правових актів, які б визначали їх правовий статус у внутрішньому правовому порядку України. Ані Конституція України, ані закони України чи підзаконні акти не регулюють співвідношення українського законодавства з *compliance* актами міжнародних контрольних органів. Це є прогалиною в українському законодавстві, яка поки не заповнена, що не знімає практичних питань реалізації ухвалених рекомендацій.

Як наслідок, органи держави вибірково реагують на акти *compliance* органів. В одних випадках на їх виконання можуть

⁶⁶⁶ Процик І. Тлумачення міжнародних договорів. *Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини*. 2014. Випуск 36. Частина 2. С. 178–190.

прийматися урядові рішення⁶⁶⁷, в інших – навіть Закони України⁶⁶⁸, але в переважній більшості це є наслідком політичних чи управлінських рішень. Натомість, у державі варто мати стале законодавство, яке б визначало правові підстави, умови та засоби реагування на рекомендації міжнародних *compliance* органів, спрямовані на зміни законодавства, зокрема, і його уніфікацію. Використання таких міжнародних рекомендаційних актів у сучасних умовах передбачає необхідність розробки як теоретичних, так і практичних основ для їх грамотного застосування та виявлення меж використання. Їх оцінка повинна відбуватися за певними критеріями, серед яких важливими є специфіка й зміст конкретних норм рекомендаційних актів, їх адресати, дія в просторі та за колом осіб з урахуванням чинного законодавства.

Різновидом міжнародних рекомендаційних актів, на підставі яких можлива уніфікація українського публічно-правового законодавства, є міжнародні рекомендації, що не мають ознак міжнародного «м'якого» права. Уніфікація українського законодавства на їх підставі відбувається внаслідок слідування «духу доброї волі», оскільки вони мають виключно морально-політичне значення. Це той випадок, коли наявним є бажання держави продемонструвати прагнення дотримуватися правил, що свідчить про її відданість ідеалам свободи, демократії, підтримання миру й міжнародної безпеки, готовність демонструвати розуміння спільної відповідальності за збереження майбутнього планети Земля і людства. Отже, це виглядає як

⁶⁶⁷ Про затвердження Національного плану дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05 вересня 2018 р. № 634 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-go-planu-dij-z-vikonannya-rekomo-zhinok-do-vosmoyi-periodichnoyi-dopovidi-ukrayini-pro-vikonannya-konvenciyi-pro-likvidaciyu-vsikh-form-diskriminaciyi-shchodo-zhinok-na-period-do-2021-roku> (дата звернення: 12.10.2018).

⁶⁶⁸ Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки: Закон України від 14.10.2014 № 1699-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 46. Ст. 204.

абсолютна відсутність юридичного примусу до реалізації у внутрішньому законодавстві положень таких міжнародних актів. Не може виникати й міжнародно-правової відповідальності за недотримання цих документів, оскільки вони не мають юридичної сили в загальному міжнародному праві⁶⁶⁹, тому в разі їх невиконання деякі автори пропонують встановлювати політичну відповідальність⁶⁷⁰.

Наведемо в якості прикладу лише декілька міжнародних рекомендацій, що стосувалися сфери захисту прав людини (деякі автори часом відносять такі акти до «м'якого» права, що цілком можливо за відсутності чіткої міжнародно-правової визначеності щодо цього питання): Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку⁶⁷¹; Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню у будь-якій формі⁶⁷²; Пекінська декларація, прийнята на четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок 15 вересня 1995 року⁶⁷³. Насправді їх набагато більше. Немає можливості навести навіть приблизний перелік міжнародних рекомендаційних актів, які закликають до уніфікації національного законодавства – він дорівнює тисячам документів, ухвалених на різних рівнях міжнародного співробітництва.

⁶⁶⁹ Камьпанский М. М. Акты международных межправительственных организаций как источники юридических оснований международно-правовой ответственности государств. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : зб. наук. ст. за матеріалами I Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 27 листоп. 2015 р. : у 2 ч. Харків, 2015. Ч. 1. С. 323–327.

⁶⁷⁰ Копылов М. Н. Место норм «мягкого» права в системе международного экологического права. *Международное право*. 2005. № 4. С. 36.

⁶⁷¹ Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка. Резолюция 34/169 Генеральной Ассамблеи ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282 (дата звернення: 11.04.2017).

⁶⁷² Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню у будь-якій формі. Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU88315.html (дата звернення: 15.02.2016).

⁶⁷³ Пекінська декларація, прийнята на четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок 15 вересня 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507 (дата звернення: 15.02.2016).

Отже, якою мала б бути позиція держави щодо таких актів, і чи прийнятним було б застосовувати до них процедури внутрішньодержавної імплементації? Цілком очевидно, що за відсутності юридичного обов'язку виконувати рекомендаційні акти міжнародних міжурядових конференцій і організацій, ухвалених у сфері міжнародно-правового регулювання, держава має право самостійно визначати доцільність таких заходів. Наприклад, у схваленій Кабінетом Міністрів України Концепції Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації на 2006–2015 роки», що згадує Програму дій Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку (Каїр, 1994 р.)⁶⁷⁴, передбачено завдання удосконалення нормативно-правової бази та зазначено, що «перегляду потребують чинні нормативно-правові акти, розроблення та прийняття нових з урахуванням досягнень світової медичної практики і норм міжнародного права, а також результатів проведення в Україні економічних та соціальних реформ»⁶⁷⁵. Таке формулювання не передбачає заходів з уніфікації законодавства на основі каїрської конференції 1994 року, але й не виключає їх можливості. У Національній програмі поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2001–2005 роки, затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1320, передбачалося «максимальне використання досягнень вітчизняної та світової науки, результатів міжнародного науково-технічного співробітництва щодо питань поліпшення охорони праці та її нормативно-правової, наукової і матеріально-технічної бази»⁶⁷⁶. З цього можна допустити перспек-

⁶⁷⁴ Доклад международной конференции по народонаселению и развитию. Каир, 5–3 сентября 1994 г. ООН. Нью-Йорк. 1995. URL: https://www.unfpa.org/sites/default/files/event-pdf/icpd_rus.pdf (дата звернення: 02.04.2017).

⁶⁷⁵ Концепція Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації на 2006–2015 роки»: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2006 р. № 244-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/35202731> (дата звернення: 03.03.2015).

⁶⁷⁶ Національна програма поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2001–2005 роки: затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1320. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1320-2001-%D0%BF> (дата звернення: 02.05.2016).

тиву уніфікації міжнародних технічних норм у медичній сфері, але й тут джерела не визначені. Національна програма сприяння розвитку малого підприємництва в Україні, затверджена Законом України від 21 грудня 2000 року № 2157-III, містила вимогу «приєднання України до міжнародних програм, підписання двосторонніх та багатосторонніх міждержавних і міжвідомчих угод щодо підтримки малого підприємництва»⁶⁷⁷. Цей документ також не називає жодного міжнародного акту, який би містив уніфіковані міжнародно-правові норми або міжнародні стандарти, залишаючи такий перелік відкритим. У Законі України «Про затвердження Загальнодержавної соціальної програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2014–2018 роки» передбачено «підвищення ефективності державного управління охороною праці, зокрема шляхом приведення нормативно-правової бази у сфері охорони праці у відповідність до сучасних вимог та законодавства ЄС... використання передового вітчизняного та зарубіжного досвіду з питань поліпшення умов і безпеки праці на основі міжнародного співробітництва»⁶⁷⁸. І в цьому документі перелік рекомендаційних міжнародних актів, які можуть містити уніфіковані норми, лишився не визначеним.

Як демонструють наведені приклади, не зважаючи на їх певну ритуальність, позиція України щодо залучення міжнародних неправових актів міжнародних міждержавних організацій свідчить про відсутність абсолютного неприйняття в Україні таких актів у якості офіційної основи для нормопроєктування та не виключає можливої уніфікації законодавства на їх основі. Тому й постає друге, не менш важливе, питання – про допустимість застосування до положень

⁶⁷⁷ Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні. Закон України від 21.12.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2157-14> (дата звернення: 13.02.2016).

⁶⁷⁸ Про затвердження Загальнодержавної соціальної програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2014-2018 роки. Закон України від 04. 04. 2013 р. № 178-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/178-18> (дата звернення: 02. 03. 2017).

таких актів процедур імплементації. В теорії міжнародного права імплементація найбільш часто визначається як «цілеспрямована організаційно-правова діяльність держави... сукупність цілеспрямованих організаційно-правових та інституційних заходів, що здійснюються державами індивідуально, колективно чи в рамках міжнародних організацій і спрямовані на реалізацію прийнятих ними на себе міжнародно-правових зобов'язань»⁶⁷⁹. Ключовим у цьому визначенні є зв'язок імплементаційних заходів держави з її міжнародно-правовими зобов'язаннями, що й визначає спрямування таких заходів. Коли в теорії міжнародного права говорять про те, що держава як суверенне утворення самостійно визначає шляхи імплементації своїх міжнародно-правових зобов'язань, то цим лише підкреслюють суверенне право держави самостійно вирішувати, за допомогою яких внутрішньодержавних інструментів вона буде реалізувати ти чи інші обов'язкові для неї норми міжнародного права. З точки зору міжнародного права, такі інструменти можуть бути різними, можуть мати різну назву, але залежно від вимог міжнародно-правового акту вони повинні забезпечувати належну реалізацію міжнародно-правової норми у внутрішньому правовому порядку держави.

Таким чином, імплементація забезпечує міцний юридичний зв'язок між нормою міжнародного права і тією правовою формою у внутрішньодержавному праві, що найбільш повноцінно та якісно забезпечить її реалізацію, що є принципово важливим у процесі уніфікації законодавства. Чи виникатиме такий зв'язок у разі реалізації положень міжнародних рекомендаційних актів, про які тут іде мова? Очевидно, що не виникатиме. Міжнародний орган, який ухвалив такий акт, не матиме міжнародно-правових підстав вимагати дотримання державою його положень. Навіть в разі реценції таких положень у внутрішньодержавний акт законодавства це не свідчитиме про прийняття державою на себе міжнародно-правових зобов'язань. Природа міжнародного акту й акту законодавства

⁶⁷⁹ Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права... С. 62–90.

держави з «уніфікованою» нормою все одне буде залишатися різною. Більше того, така «уніфікація» не створюватиме конклюдентних відносин з державами, які не «імплементували» рекомендацію. З цього можна зробити єдиний висновок: в юридичному сенсі процедура імплементатії щодо рекомендаційних міжнародних актів не здійснюється. У такому випадку можна говорити скоріше про акт доброї волі з боку держави.

Важливо звернути увагу ще на одну важливу обставину, пов'язану з текстуальними особливостями рекомендаційних міжнародних актів: вони в своїй основі не призначені для імплементатії в національне законодавство. У найліпшому випадку вони створюють певну модель, що може бути взята до уваги. Наприклад, рекомендаційний міжнародний акт «Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями»⁶⁸⁰ потребує прийняття на його основі окремого акту, оскільки цей документ адресований державам. Так само рамковий характер має Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, прийнята Резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї від 29 листопада 1985 року, про що свідчать, наприклад, такі положення пункту 5: «У тих випадках, коли це необхідно, слід створити і зміцнити судові та адміністративні механізми, з тим щоб забезпечити жертвам можливість отримувати компенсацію за допомогою офіційних і неофіційних процедур, які носили б оперативний характер, були б справедливими, недорогими і доступними», або пункту 8: «За відповідних обставин правопорушники чи треті сторони, що несуть відповідальність за їхню поведінку, повинні надавати справедливу реституцію жертвам, їхнім сім'ям або утриманцям»⁶⁸¹. Лише в дуже

⁶⁸⁰ Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями, схвалені ЕКОСОП, резолюція 663 СІ (XXIV) від 31 липня 1957 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_212 (дата звернення: 02.08.2018).

⁶⁸¹ Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, прийнята Резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї від 29 листопада 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114 (дата звернення: 22.04.2017).

обмежених випадках рекомендаційний акт має таку форму змістової й текстуальної досконалості, що може бути самодостатнім для реценсії його норм у акт національного законодавства, а саме це найчастіше потрібно для процедури уніфікації.

За певних обставин акти міжнародних організацій, не пов'язані з реалізацією міжнародних договорів, можуть набути ознаки актів «м'якого» міжнародного права. Однак, за відсутності легального визначення «м'якого» міжнародного права та враховуючи значні розбіжності в розумінні «м'якого» права науковою доктриною та невизначеність міжнародно-правової практики, встановити чіткі критерії таких метаморфоз не уявляється можливим. Акти «м'якого» права «можуть слугувати доказом *opinio juris*, виявляти собою авторитетне керівництво з тлумачення чи застосування міжнародного договору, виступати погодженими стандартами для імплементації більш загальних положень договору чи норм звичаєвого права»⁶⁸². Тому питання має вирішуватись окремо в кожному випадку.

Як вже було зазначено, в міжнародному приватному праві також виникає питання про застосування міжнародних рекомендаційних актів. Перешкоди на шляху міжнародної універсальної уніфікації протягом останніх часів призвели до трансформації уявлень про міжнародну уніфікацію приватного права: передусім виникає все більш досяжна необхідність у використанні *нових способів і форм* уніфікації, обумовлена, своєю чергою, якісними й кількісними змінами характеру міжнародної торгівлі, відсутністю правових інструментів, що забезпечують баланс інтересів учасників міжнародного комерційного обороту⁶⁸³.

⁶⁸² Медведєва М. О. Теоретичні та практичні аспекти реалізації міжнародно-правових норм у галузі охорони навколишнього середовища. К.: «Фенікс», 2012. С. 91.; International law and the environment / P. Birnie, A. Boyle, C. Redgwell. 3rd ed. New York : Oxford University Press, 2009. P. 34.

⁶⁸³ Див.: Стрельцова Є. Д. Міжнародна уніфікація права: загальний огляд. Вісник південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2017. № 13. С. 22-28.

У науковій юридичній літературі поширеним є поділ засобів уніфікації приватного права на два види, які ще називають методами. Зокрема, Р. А. Лідовець зазначає: «...як на універсальному рівні, так і на регіональному рівні використовуються методи міжнародно-правової та приватно-правової уніфікації»⁶⁸⁴. У першому випадку мають на увазі міжнародну договірно-правову уніфікацію, що має в основі міжнародно-правові зобов'язання держав, а в другому – звичай міжнародної торгівлі. Причому, в другому випадку буває досить складно пояснити юридичні підстави обов'язковості такої уніфікації, наприклад, на основі Принципів УНІДРУА⁶⁸⁵ або Правил ІНКТЕРМС⁶⁸⁶. Тому, наприклад, для розвитку міжнародної торгівлі поява деяких з актів «м'якого» права мала ключове значення. У міжнародному приватному праві таку уніфікацію називають приватно-правовою⁶⁸⁷.

Становлення приватно-правової уніфікації в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття було викликано, на нашу думку, принаймні двома обставинами. По-перше, надзвичайно активним розвитком інститутів договірного права на фоні ускладнення суспільних відносин, товарообігу, договірних зв'язків тощо і, по-друге, зростанням ролі таких принципів міжнародного приватного права, як автономія волі сторін, свобода договору, що зайняли врешті домінуюче становище, дозволивши господарюючим суб'єктам самостійно розробляти договірні конструкції, такі, зокрема, як типові контракти, загальні умови, зводи єдиних правил

⁶⁸⁴ Лідовець Р. А. Основні джерела Європейського договірного права. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: збірник наукових праць. Випуск 48. Частина II. К.: Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин, 2004. С. 50.

⁶⁸⁵ UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts. International Institute for the Unification of Private Law, 2016. URL: <https://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-2016> (дата звернення: 15.03.2018).

⁶⁸⁶ Incoterms Rules 2010. International Chamber of Commerce. URL: <https://iccwbo.org/resources-for-business/incoterms-rules/incoterms-rules-2010/> (дата звернення: 15.03.2018).

⁶⁸⁷ Вількова Н. Г. Договорное право в международном обороте. М.: «Статут», 2002. С. 245.

і т. д.⁶⁸⁸. Проте виникають правові питання, пов'язані, зокрема, зі з'ясуванням правової природи таких конструкцій під кутом зору розгляду їх як джерел права. Як відомо, у світових національних правових системах існують різні підходи до питання, що є джерелом права, тому відносно зазначених документів висловлюються різні думки⁶⁸⁹.

У зв'язку з цим слід згадати концепцію *Lex mercatoria*, яка відома з Середньовіччя і яка наразі зветься *нова Lex mercatoria*⁶⁹⁰. Як відомо, суть цієї доктрини полягає у створенні автономної системи регулювання міжнародного торгового обороту на основі звичаїв і установленної практики⁶⁹¹. На користь застосування цієї доктрини вказує й той факт, що колізійний спосіб регулювання не повною мірою задовольняє потребам міжнародної торгівлі (хоча заради справедливості треба зауважити, що серед тенденцій сучасного розвитку міжнародного приватного права виділяються й відносно нові підходи стосовно «гнучких» колізійних принципів)⁶⁹². У результаті застосування

⁶⁸⁸ Див. про це, наприклад: Стрельцова Е. Д. Принцип «автономии воли» в международном частном морском праве. *Правова держава*. 2003. № 6. С. 171–172; Стрельцова Е. Д. Некоторые аспекты проблемы свободы договора в международной морской перевозке грузов. *Морское право: актуальные вопросы теории и практики: сборник научных работ*. Вып. 2. Одесса, 2005. С. 123; Стрельцова Е. Д. Преодоление коллизий в морском праве. *Материалы 67-й научной конференции проф.-препод. конференции ОНУ им. И. И. Мечникова*, ноябрь 2012 г. Одесса: Астропринт, 2012. С. 5; Стрельцова Е. Д. Особенности арбитражной оговорки в морских транспортных документах. *Матеріали 68-ї наукової конференції проф.-викл. складу та наук. працівників ОНУ ім. І. І. Мечникова*, 26–28 листопада 2013 р., м. Одеса. Одеса: Астропринт, 2013. С. 32–35; Стрельцова Е. Д. Закріплення принципу *lex voluntatis* у міжнародних документах. *Матеріали 73-ї наукової конференції*. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/20108>

⁶⁸⁹ Бахин С. В. Субправо (международные своды унифицированного контрактного права). СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. С. 68–69.

⁶⁹⁰ Sweet A. S. The New Lex Mercatoria and Transnational Governance. *Journal of European Public Policy*. 2006. Volume 13, Issue 5. P. 633.

⁶⁹¹ Зыкин И. С. Теория «lex mercatoria». *Международное частное право: современные проблемы* / отв. ред. М. М. Богуславский. М.: ТЕИС, 1994. С. 396–404.

⁶⁹² Довгерт А. С. Уніфікація матеріальних норм міжнародного приватного договірної права. *Міжнародне приватне право. Особлива частина: підручник* / за ред. А. С. Довгерта і В. І. Кісіля. К.: Алерта, 2013. С. 158.

колізійних норм міжнародні торгові угоди опиняються у сфері регулювання національного законодавства, яке іноді не враховує достатньою мірою специфіку міжнародного торгового обороту та призначене для регулювання внутрішніх відносин, відображає традиції, історію й особливості юридичної техніки конкретної держави.

Таким чином, протиріччя між міжнародним характером угоди й національним характером регулювання, що виникають внаслідок звернення до колізійного способу, відіграли певну роль у стимулюванні розвитку нового *Lex Mercatoria*. Незважаючи на привабливість концепції цієї доктрини, вона має і своїх опонентів, які критикують її, зокрема, за невизначеність її джерел⁶⁹³. З метою внесення ясності в це питання та пошуку компромісу, міжнародне співтовариство за допомогою Міжнародного інституту уніфікації приватного права ініціювало розробку зводу нормативних правил, який повинен був стати прикладом загальних принципів⁶⁹⁴.

Водночас варто мати на увазі, що з точки зору міжнародного права Міжнародний інститут уніфікації приватного права (UNIDROIT, УНІДРУА) – це міжнародна міжурядова організація універсального характеру⁶⁹⁵ (стаття 2 Статуту)⁶⁹⁶. Тому акти UNIDROIT за своєю правовою природою є резолюціями міжнародної міжурядової організації, і до них необхідно застосовувати загальні

⁶⁹³ Berger K. P. *The Creeping Codification of the Lex Mercatoria*. The Hague: Kluwer Law International, 1999. P. 245.

⁶⁹⁴ Bonell M. J. *Unification of Law by Non-Legislative Means: The UNIDROIT Draft Principles for International Commercial Contracts*. *The American Journal of Comparative Law*. Vol. 40, No. 3 (Summer 1992). P. 618.

⁶⁹⁵ Наразі з Інститутом співпрацюють такі держави, як Аргентина, Австрія, Болівія, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Чилі, Китай, Колумбія, Хорватія, Куба, Кіпр, Чеська Республіка, Данія, Єгипет, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Нікарагуа, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Парагвай, Польща, Португалія, Республіка Корея, Сербія, Румунія, Російська Федерація, Сан Марино, Саудівська Аравія, Словаччина, Словенія, ЮАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туніс, Туреччина, США, Велика Британія, Уругвай, Венесуела, Ватикан.

⁶⁹⁶ Статут міжнародного інституту уніфікації приватного права від 15.03.1940. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_420 (дата звернення: 12.12.2017).

правила визначення їх юридичної сили. Щодо права брати участь чи бути центром підготовки текстів міжнародних договорів, то таке повноваження UNIDROIT не має юридично обов'язкових наслідків для держав-учасниць. Відповідно до статті 14 Статуту Організації: «1. Після вивчення питань, які є предметом її роботи, Керівна Рада, якщо вважатиме це можливим, приймає попередні проекти для передачі урядам на розгляд. 2. Попередні проекти направляються або урядам-учасникам, або організаціям і асоціаціям, які подали Керівній Раді пропозиції. При цьому запитується їх думка про своєчасність розробки даних питань за їх суттю. 3. На основі отриманих відповідей Керівна Рада, якщо вважатиме за можливе, приймає остаточні проекти. 4. Остаточні проекти направляються Радою представництвом і організаціям або асоціаціям, що представили їй свої пропозиції. 5. Потім Керівна Рада визначає шляхи скликання дипломатичної конференції для розгляду проектів»⁶⁹⁷. Отже, на основі підготовлених проектів текстів держави укладають міжнародні договори за стандартними процедурами, відповідно до Віденської Конвенції про право міжнародних договорів. Особливо слід зазначити такі міжнародні договори, розроблені в межах UNIDROIT, як Конвенція, що передбачає єдиний закон про форму міжнародного заповіту (1973)⁶⁹⁸, Женевська конвенція про представництво при міжнародній купівлі-продажу товарів (1983)⁶⁹⁹, Конвенція УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг (1988)⁷⁰⁰,

⁶⁹⁷ Статут міжнародного інституту уніфікації приватного права від 15.03.1940. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_420 (дата звернення: 12.12.2017).

⁶⁹⁸ Конвенція, що передбачає єдиний закон про форму міжнародного заповіту від 26.10.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b13 (дата звернення: 04.02.2017).

⁶⁹⁹ Convention on Agency in the International Sale of Goods (Geneva, 17 February 1983). URL: <https://www.unidroit.org/ol-agency/ol-agency-en> (дата звернення: 04.02.2017).

⁷⁰⁰ Конвенція УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг (Оттава, 28.05.1988). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/STAT0260.html (дата звернення: 22.06.2017).

Кейптаунська конвенція про міжнародні майнові права на рухоме обладнання (2001) з Протоколом до Конвенції про міжнародні майнові права на рухоме обладнання з питань авіаційного обладнання⁷⁰¹, Конвенція про матеріально-правове регулювання цінних паперів (2009)⁷⁰² та ін.

Таким чином, у загальній класифікації міжнародно-правових підстав уніфікації українського законодавства у сфері приватного права акти UNIDROIT можуть бути лише міжнародними рекомендаціями. І, як свідчить практика, держави свідомо пішли саме шляхом *легітимації* рекомендацій міжнародної міжурядової організації, що не має прецедентів у міжнародному публічному праві. Уніфіковані правила, які видаються UNIDROIT, в зв'язку з міжурядовою структурою організації зазвичай мають форму проектів багатосторонніх міжнародних договорів, норми яких повинні мати примат над національним правом держав, що підписали відповідну конвенцію, і щойно конвенція набирає чинності. (Згідно українського законодавства, подібні договори слід укладати за умови ратифікації, і така ініціатива повинна походити з тексту проекту договору, оскільки для такої категорії міжнародних договорів Закон України «Про міжнародні договори України» не передбачає обов'язкової умови їх ратифікації.) Однак відсутність, з одного боку, достатньої готовності у країн-членів імплементувати подібні конвенції, а також досить тривалий час вступу таких конвенцій у силу, що також пов'язано з їх імплементацією, зумовило все більш часте використання альтернативних форм нормативно-правового регулювання. Саме до таких альтернативних форм належить акт,

⁷⁰¹ Конвенція про міжнародні майнові права на рухоме обладнання (Кейптаун, 16.11.2001) з Протоколом до Конвенції про міжнародні майнові права на рухоме обладнання з питань авіаційного обладнання. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU01270.html (дата звернення: 04.02.2017).

⁷⁰² UNIDROIT Convention on Substantive Rules for Intermediated Securities (Geneva, 2009). URL: <https://www.unidroit.org/franchise-2nd-other-lang/103-instruments/capital-arkets/capital-markets-geneva-convention/178-unidroit-convention-on-substantive-rules-for-intermediated-securities-geneva-2009> (дата звернення: 07.02.2017).

яким було прийняття в 1994 році Принципів міжнародних комерційних договорів UNIDROIT⁷⁰³.

Метою розробки цього документа було створення норм, які б застосовувалися у відповідних випадках як норми права, тобто, щоб при виборі Принципів UNIDROIT в якості застосовного права вони були б аналогічні вибору сторонами національного права будь-якої держави або застосовного національного права в силу колізійної норми⁷⁰⁴. Загалом же, UNIDROIT підготувала й ухвалила цілу низку таких рекомендаційних документів, що входять до складу *lex mercatoria*, серед яких Типовий закон про розкриття інформації щодо франчайзингу (2002 рік)⁷⁰⁵, згадувані вже Принципи міжнародних комерційних контрактів (далі – Принципи УНІДРУА, перша редакція – 1994 р., друга – 2004 р., третя – 2010 р., четверта – 2016 р.), Принципи транснаціонального цивільного процесу (2006 р.)⁷⁰⁶, Керівництво по складанню міжнародних рамкових франчайзингових угод (2007 р.)⁷⁰⁷ та ін.

Поява Принципів УНІДРУА порушила питання про можливість міжнародної уніфікації міжнародного приватного права як суто правового явища, за допомогою неправових (або квазі-правових) засобів⁷⁰⁸. Тим більше, що Статут UNIDROIT не містить згадок про

⁷⁰³ UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts. International Institute for the Unification of Private Law, 1994. URL: <https://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-1994> (дата звернення: 07.02.2017).

⁷⁰⁴ Див. про це, напр.: Смітюх А. В. Принципи міжнародних комерційних договорів як належне право договору: прямий вибір сторін. *Вісник господарського судочинства*. 2002. № 1. С. 206.

⁷⁰⁵ Model Franchise Disclosure Law (2002). UNIDROIT. Last updated 2013. URL: <https://www.unidroit.org/instruments/franchising/model-law> (дата звернення: 13.02.2017).

⁷⁰⁶ ALI/UNIDROIT Principles of Transnational Civil Procedure. *The American Law Institute and UNIDROIT*. 2006. URL: <https://www.unidroit.org/instruments/transnational-civil-procedure> (дата звернення: 13.02.2017).

⁷⁰⁷ Guide to International Master Franchise Arrangements. Second Edition. UNIDROIT. 2007. URL: <https://www.unidroit.org/instruments/franchising/guide/second-edition-2007> (дата звернення: 14.02.2017).

⁷⁰⁸ Bonell M. J. Unification of Law by Non-Legislative Means: The UNIDROIT Draft Principles for International Commercial Contracts...P. 617–633.

право Організації ухвалювати такого роду акти. У даному випадку головним засобом міжнародної уніфікації приватного права виступають не міжнародно-правові договори, а неправові акти, зокрема, акти так званого міжнародного «м'якого» права. До них належить і форма, в якій було прийнято Принципи УНІДРУА та інші подібні документи цієї Організації.

Насправді, це питання є не таким простим, як може здаватися на перший погляд, і якщо не зосередитися на Принципах УНІДРУА як таких, що застосовуються виключно на підставі колізійного відсилання. Зокрема зазначається, що «основна перешкода в реалізації цього підходу в практиці національних судів полягає в тому, що при розгляді спорів вони *ex officio* зобов'язані керуватися правом відповідної держави, в тому числі і його колізійних норм. Таким чином, практичне вирішення даного питання зводиться до зміни підходу щодо автономії волі в національному колізійному праві. У теоретичному ж плані це означає перегляд традиційного уявлення про автономію волі в сенсі міжнародного приватного права, а також про колізійний механізм у цілому»⁷⁰⁹.

Принципи УНІДРУА не можуть бути впровадженими в національні правовідносини без відповідної законодавчої санкції. Не випадково це питання предметно обговорюється в науковій доктрині. Р. А. Молодецький, наприклад, ділиться думками про можливість «розглядати положення ч. 3 та ч. 4. ст. 213 ЦК України як такі, що дозволяють частково, посиляючись на положення ст. 7 ЦК України, використовувати положення Принципів УНІДРУА та Принципів ЄДП у процесі тлумачення комерційних договорів міжнародним комерційним арбітражним судом»⁷¹⁰. О. О. Мережко прямо

⁷⁰⁹ Ломакина Е. В. Юридическая сила принципов международных коммерческих договоров УНИДРУА. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskaya-sila-printsipov-mezhdunarodnyh-kommercheskih-dogovorov-unidrua> (дата звернення: 28.03.2017).

⁷¹⁰ Молодецький Р. А. Співвідношення цивільного законодавства України щодо тлумачення змісту договорів і норм та звичаїв міжнародного приватного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 24. С. 319.

вказує на існування проблеми, яка повинна мати легальне вирішення в кожній державі: «за свідченням національних доповідей, представлених на XV Міжнародному конгресі порівняльного права, що проходив у 1998 р. в Брістолі, не зважаючи на різні правові традиції і різноманіття самобутніх національних систем права, лише окремі положення Принципів UNIDROIT явно протирічать відповідним положенням національного договірної права. Переважна ж більшість положень Принципів цілком суміщається з нормами договірної права багатьох держав, а в деяких випадках є доцільними уточненнями та доповненнями до національних норм»⁷¹¹.

Поширеною є точка зору про те, що «Принципи міжнародних комерційних договорів UNIDROIT – документ, який має неформальний характер і не є джерелом права в традиційному сенсі, оскільки не є результатом безпосереднього виявлення волі держави, хоча й прийнятий міжнародною міжурядовою організацією»⁷¹². До цього приєднується О. О. Єфімов, який зазначає: «Принципи UNIDROIT не є міжнародним договором, отже вони не звертаються до держав і не передбачають будь-якого затвердження з їхнього боку, не мають юридичної сили та не є обов'язковими для виконання сторонами зовнішньоекономічних угод. Тому мають виконуватися тільки за умови, якщо сторони дійшли згоди про те, що їх відносини відповідно до договору регулюватимуться цими Принципами. При цьому може мати місце не тільки пряме відсилання до них»⁷¹³. Таку точку зору відстоює також Г. К. Дмитрієва, наполягаючи саме на авторитетності Принципів УНІДРУА, а не на їх юридичній силі з

⁷¹¹ Мережко А. А. Основные источники правового регулирования международных контрактов купли-продажи. *Правила ИНКОТЕРМС*. 1990/2000. К.: Юстиниан, 2002. С. 448.

⁷¹² Див.: Вологдин А. А. Правовое регулирование внешнеэкономической деятельности : учебное пособие для вузов. М. : Юрайт, 2010. 425 с.

⁷¹³ Єфімов О. О. Принципи міжнародних комерційних договорів: сучасні уявлення щодо змісту і застосування. С. 107. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1034/Efimov.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

точки зору загального міжнародного права⁷¹⁴. Щоправда, питання правової природи Принципів УНІДРУА деякі автори вважають відкритим⁷¹⁵, але і в цьому випадку питання виникає скоріше не щодо юридичної сили акту УНІДРУА, яким вони були кодифіковані, а юридичної природи самих принципів як загальних принципів права чи принципів *Lex Mercatoria*.

Як відомо, перша редакція Принципів міжнародних комерційних договорів UNIDROIT була опублікована в 1994 році. У 2004 р. була опублікована друга редакція Принципів UNIDROIT. У травні 2011 р. на 90-й сесії Адміністративної ради UNIDROIT була схвалена третя редакція цього документа, у 2016 р. – четверта. Усі чотири редакції ухвалені у формі нормативних актів, що не мають юридичної сили в міжнародному публічному праві, але мають суттєве значення в якості актів уніфікації. Зокрема, Принципи УНІДРУА охоплюють ті положення, які традиційно включаються до загальної частини договірного права і відображають найбільш характерні для сучасної міжнародної торговельної практики правові рішення. Вони також можуть використовуватися для тлумачення й поповнення міжнародних уніфікованих документів, особливо у випадках неможливості встановити відповідну норму застосовного права. Найбільш близькою до пояснення юридичного значення правил, що приймає UNIDROIT, є думка В. В. Комарова, який пов'язує їх з принципами права, які визнаються в сучасних суспільствах і які необхідно впроваджувати, якщо в суспільствах визнається необхідність масштабних змін⁷¹⁶. Саме на цьому ґрунті й повинна формуватися та будуватися добра воля держави, яка створює законодавчі умови для

⁷¹⁴ Международное частное право : учеб. / Л. П. Ануфриева, К. А. Бекишев, Г. К. Дмитриева [и др.]; отв. ред. Г. К. Дмитриева. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. С. 427.

⁷¹⁵ Мазаев Р. И. Актуальные вопросы применения Принципов международных коммерческих договоров и Принципов Европейского договорного права. *Международное публичное и частное право*. 2004. № 6. С. 16–19.

⁷¹⁶ Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. *Право України*. 2011. № 10. С. 20–29.

впровадження Принципів УНІДРУА. В Україні законодавчою підставою застосування Принципів УНІДРУА є стаття 7 Цивільного кодексу: за умови, якщо це не суперечить актам цивільного законодавства України, «цивільні відносини можуть регулюватися звичаєм, зокрема звичаєм ділового обороту. Відповідно до ЦК України, звичаєм є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин. Звичай може бути зафіксований у відповідному документі»⁷¹⁷. Таким чином, оскільки Принципи УНІДРУА є звичаями міжнародних комерційних договорів, українські суди вправі застосовувати їх, посилаючись на статтю 7 Цивільного кодексу.

Отже, виникає питання розширення міжнародних механізмів уніфікації міжнародного приватного права, до яких входять ти з них, що є юридично не обов'язковими і які ще називають приватно-правовими методами. Але, з нашої точки зору, це може бути цілком прийнятним у сфері приватно-правових відносин під час укладення міжнародних торговельних угод, коли широко застосовуються «форми так званого недержавного регулювання. Головною формою такого регулювання є «контрактні умови»: укладаючи угоду, сторони є вільними у встановленні взаємних прав та обов'язків за угодою»⁷¹⁸. На цю обставину, що водночас є особливістю міжнародної уніфікації норм приватного права, звертають увагу також іноземні дослідники.

Проте проблема, що виглядає виключно міжнародно-правовою, знаходить прояви у внутрішньодержавних правовідносинах. Тобто питання не лише в тому, що джерела міжнародної уніфікації норм приватного права не належать до переліку класичних, а, отже, загальновизнаних джерел міжнародного права, а також у можливості їх імплементації у внутрішнє право держав. Зокрема,

⁷¹⁷ Цивільний кодекс України: Закон від 16. 01. 2003. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> (дата звернення: 15.08.2018).

⁷¹⁸ Єфімов О. О. Принципи міжнародних комерційних договорів: сучасні уявлення щодо змісту и застосування... С. 103.

не всі державні суди визнають їх джерелами права і в окремих випадках застосовують у якості факультативних засобів, однак, як показує вітчизняна судова практика, останнім часом набувають практичного значення та надають регулюючого впливу на відповідні відносини⁷¹⁹. Вирішальну роль у просуванні цієї ідеї грає й міжнародний комерційний арбітраж, у практиці якого широко застосовуються зазначені Принципи⁷²⁰.

Варто підкреслити, що взагалі сучасний етап розвитку правовідносин, які є предметом міжнародного приватного права, характеризується зростанням потреби в механізмі недержавного міжнародного третейського розгляду, оскільки такий порядок вирішення спорів створює необхідні умови для застосування договірних конструкцій, які сторони розробляють для регулювання своїх відносин, і забезпечує адекватне застосування уніфікованих норм *Lex mercatoria*. У зв'язку з цим актуалізуються перспективи уніфікації законодавства про альтернативні способи врегулювання комерційних спорів – транскордонні погоджувальні процедури. У даному контексті особлива роль належить Модельному закону ЮНСІТРАЛ про міжнародний комерційний арбітраж⁷²¹, Модельному закону ЮНСІТРАЛ про міжнародну комерційну медіацію та міжнародні погоджувальні договори як наслідок медіації⁷²², Регламенту ЮНИСТРАЛ⁷²³, які можна прийняти (а деякі, власне, уже узяті за

⁷¹⁹ Смитюх А. В. О практике применения принципов международных коммерческих договоров (УНИДРУА) судами Украины. С. 153–154. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/9497/144-159.pdf?sequence=1>

⁷²⁰ Там само. С. 145.

⁷²¹ UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration (1985), with amendments as adopted in 2006. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/modellaw/commercial_arbitration (дата звернення: 18.04.2018).

⁷²² UNCITRAL Model Law on International Commercial Mediation and International Settlement Agreements Resulting from Mediation, 2018, amending the Model Law on International Commercial conciliation, 2002. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/modellaw/commercial_conciliation (дата звернення: 18.04.2018).

⁷²³ UNCITRAL Arbitration Rules 1976 (with the revision of 2010 and amendments of 2013). URL: <https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/contractualtexts/arbitration> (дата звернення: 18.04.2018).

основу розробки та прийняття, зокрема, Закону України про міжнародний комерційний арбітраж 1994 р.⁷²⁴) за основу розробки, зокрема, українського законодавства про медіацію (посередництво), який сьогодні існує у формі законопроекту⁷²⁵.

У зв'язку з цим постає питання щодо міжнародно-правових підстав імплементації в Україні актів ще одного органу міжнародної міжурядової організації, що ухвалює найважливіші документи з міжнародного комерційного права – Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (UNCITRAL, ЮНСИТРАЛ).

Комісія ООН з права міжнародної торгівлі є допоміжним органом Генеральної Асамблеї ООН для підготовки та заохочення застосування й прийняття нормативних і ненормативних документів у ряді ключових областей комерційного права⁷²⁶. Поряд зі зазначеними вище документами у сфері погоджувальних процедур, у рамках ЮНСИТРАЛ підготовлені типові закони (*model laws*) і типові законодавчі положення (*model legislative provisions*) з питань права міжнародної торгівлі, серед яких: Типовий закон про міжнародні

⁷²⁴У преамбулі Закону про міжнародний комерційний арбітраж зазначено: «Цей Закон виходить з визнання корисності арбітражу (третейського суду) як методу, що широко застосовується для вирішення спорів, які виникають у сфері міжнародної торгівлі, і необхідності комплексного врегулювання міжнародного комерційного арбітражу в законодавчому порядку; враховує положення про такий арбітраж, які є в міжнародних договорах України, а також в типовому законі, прийнятому в 1985 році Комісією ООН з права міжнародної торгівлі й схваленому Генеральною Асамблеєю ООН для можливого використання державами у своєму законодавстві». *Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24.02.1994 № 4002-XII*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12>

⁷²⁵Про медіацію: проект Закону України від 17.12.2015 р. № 3365. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463 (дата звернення: 12.04.2018). Див. також: Макаренко Є. Закон про медіацію: нереальна реальність. *Юридична газета online*. 18.09.2018. № 38 (640). URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniy-arbitrazh-ta-adr/zakon-pro-mediacyu-nerealna-realnist.html> (дата звернення: 20.09.2018).

⁷²⁶Учреждение Комиссии Организации Объединенных Наций по праву международной торговли. Резолюция 2205(XXI) Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций от 17 декабря 1966 года. UN. Doc. A/RES/2205 (XXI). URL: <https://www.un.org/ru/ga/21/docs/21res.shtml> (дата звернення: 13.06.2017).

кредитні перекази (1992)⁷²⁷, Типовий закон про закупівлю товарів, робіт і послуг (1994)⁷²⁸, Типовий закон про електронну торгівлю (1996)⁷²⁹, Типовий закон про електронні записи, що передаються (2017)⁷³⁰, Типовий закон про транскордонну неспроможність (1997 рік)⁷³¹, Типовий закон про електронні цифрові підписи (2001 рік)⁷³², Типові законодавчі положення щодо проектів у галузі інфраструктури, які фінансуються з приватних джерел (2003)⁷³³ та ін.

Однак за юридичною природою документи ЮНСІТРАЛ не можна розглядати в якості актів загального міжнародного права, незважаючи на те, чи то а) документи, підготовлені ЮНСІТРАЛ, чи то б) документи, підготовлені іншими організаціями, але схвалені ЮНСІТРАЛ. Причому, в другому випадку ситуація юридично дещо ускладнюється через те, що ЮНСІТРАЛ «легалізує» акти, ухвалені міжнародними неурядовими організаціями. Найбільш відомим серед таких документів є Міжнародні правила з тлумачення торгових термінів (далі – ІНКОТЕРМС), підготовлені Міжнародною торговельною палатою⁷³⁴.

⁷²⁷ UNCITRAL Model Law on International Credit Transfers (1992). URL: https://uncitral.un.org/en/texts/payments/modellaw/credit_transfers

⁷²⁸ UNCITRAL Model Law on Procurement of Goods, Construction and Services (1994). URL: https://uncitral.un.org/en/texts/procurement/modellaw/procurement_of_goods_construction_and_services (дата звернення: 13.07.2017).

⁷²⁹ UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce (1996) with additional article 5 bis as adopted in 1998. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce/modellaw/electronic_commerce (дата звернення: 13.07.2017).

⁷³⁰ UNCITRAL Model Law on Electronic Transferable Records (2017). URL: https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce/modellaw/electronic_transferable_records (дата звернення: 13.08.2018).

⁷³¹ UNCITRAL Model Law on Cross-Border Insolvency (1997). URL: https://uncitral.un.org/en/texts/insolvency/modellaw/cross-border_insolvency (дата звернення: 12.06.2018).

⁷³² UNCITRAL Model Law on Electronic Signatures (2001). URL: https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce/modellaw/electronic_signatures (дата звернення: 12.06.2018).

⁷³³ UNCITRAL Model Legislative Provisions on Privately Financed Infrastructure Projects (2003). URL: https://uncitral.un.org/en/texts/procurement/modelprovisions/privately_financed_infrastructure_projects (дата звернення: 12.06.2018).

⁷³⁴ International Chamber of Commerce. Home page. URL: <https://iccwbo.org/about-us/> (дата звернення: 12.06.2018).

ІНКОТЕРМС, тобто звід міжнародних правил з тлумачення найбільш широко використовуваних торговельних термінів (умов) у галузі міжнародної торгівлі, розробляється Міжнародною торговою палатою, яка за правовою формою є міжнародною некомерційною організацією, отже, її рішення не є актами міжнародного публічного права. Своєю чергою, версія ІНКОТЕРМС 2010 була затверджена Комісією ООН з права міжнародної торгівлі, що надало цим правилам сили резолюції міжнародної міжурядової організації⁷³⁵. Водночас ІНКОТЕРМС є зводом міжнародних приватно-правових звичаєвих норм, що виводить його за межі звичайної резолюції. Таким чином, знов постає питання про оцінку таких актів у якості «м'якого» міжнародного права, про підстави такої оцінки та правові підстави застосування актів Комісії ООН з права міжнародної торгівлі в Україні.

У цілому, рекомендаційний характер таких актів не викликає сумніву. Водночас їх розглядають в якості ефективного джерела уніфікації. А. Зиглер пише з приводу змісту уніфікації, що тут краще показати не приклад «шедеврів законодавства», а часом цілком прагматичні документи. До таких він відносить ІНКОТЕРМС⁷³⁶. На нашу думку, ставлення до такого роду міжнародних актів повинно зберігати суто утилітарний характер. Не випадково дослідники вбачають витоки уніфікації торгового й комерційного законодавства в «матеріальних» потребах людей, називаючи її навіть «специфічною потребою» в такій гармонізації. У той час, як гармонізація в інших галузях права скоріше пов'язана з іншим – з потребою в зміцненні співробітництва урядів, якщо не говорити про більше – з потребою в співіснуванні або в політичній інтеграції⁷³⁷. Однак політичною інтеграцією справа все-таки не обмежується. Приватно-правова

⁷³⁵ Texts of Other Organisations Endorsed by UNCITRAL. Report of the Commission on the work of its 45th session (A/67/17), 2012. P. 141-144. URL: <https://undocs.org/en/A/67/17> (дата звернення: 12.06.2018).

⁷³⁶ Ziegler A. Particularities of Harmonization and Unification of International Law of Trade and Commerce... P. 785.

⁷³⁷ Ibid.

уніфікація, беззаперечно, пов'язана з інтеграційними векторами національного бізнесу в світову торгівлю. Тим самим держава або сприймає тенденції розвитку права в умовах поглиблення міжнародних інтеграційних процесів, або потерпає від ізоляціоністської політики, роблячи саме такий суверенний вибір.

Тому розуміння міжнародно-правових підстав імплементації міжнародних документів, подібних до ІНКОТЕРМС, що регулюють приватно-правові відносини, повинно спиратися на необхідність юридичного захисту приватного інтересу, що є частиною людських прав. Як правильно зазначається, і на що зверталась увага у попередніх розділах цього дослідження, уніфікація може здійснюватися не тільки шляхом укладення міжнародних договорів⁷³⁸. І. І. Лукашук, виділяючи особливий принцип доцільності або пропорційності, який використовується при визначенні співвідношення правового й неправового регулювання, зазначав, що «створення нових норм права – досить трудомісткий процес, а правове регулювання не відрізняється гнучкістю. Тому слід вивчати можливість врегулювання більш простими засобами, наприклад, резолюцією міжнародного органу або неправовою міжнародною угодою, домовленістю»⁷³⁹. З цим згодні Г. Шаффер і М. Поллак⁷⁴⁰. Відхід від позитивістського мислення в такому випадку дає простір для усвідомлення мотивації заходів у цьому напрямку – картина тут є набагато ширшою... передумовами уніфікації норм права є правова інтеграція та інтернаціоналізація права»⁷⁴¹. Можливо, саме тому в

⁷³⁸ Шайгарданова В. В. Уніфікація норм міжнародного права... С. 404.

⁷³⁹ Лукашук И. И. Нормы международного права в международной нормативной системе. М., 1997. С. 25.

⁷⁴⁰ Shaffer G. C., Pollack M. A. Hard vs. Soft Law: Alternatives, Complements and Antagonists in International Governance. *Minnesota Law Review*. 2010. 94:706. P. 719. URL: http://www.minnesotalawreview.org/wp-content/uploads/2011/08/ShafferPollack_MLR.pdf (дата звернення: 12.08.2017).

⁷⁴¹ Таранюк А. О. Проблемні аспекти уніфікації законодавства України на шляху до єдиного правового простору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2016. Випуск 40. Том 1. С. 15.

правовій доктрині широко поширена думка про існування відмінностей в уніфікації міжнародно правових норм у сфері публічного й у сфері приватного права.

В Україні впровадження ІНКОТЕРМС мало, на нашу думку, саме таку, загально правову мотивацію, а не чіткі міжнародно-правові підстави, що впливали б з юридичного обов'язку держави імплементувати міжнародно-правові норми. Щодо впровадження ІНКОТЕРМС в Україні, ухвалювалися акти законодавства. Спочатку їх обов'язкове застосування було передбачено Указом Президента України «Про застосування Міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів» від 4 жовтня 1994 року: «При укладанні суб'єктами підприємницької діяльності України всіх форм власності договорів, у тому числі зовнішньоекономічних договорів (контрактів), предметом яких є товари, застосовуються Міжнародні правила інтерпретації комерційних термінів, підготовлені Міжнародною торговельною палатою у 1953 році (далі – Правила ІНКОТЕРМС). Суб'єктам підприємницької діяльності України при укладанні договорів, у тому числі зовнішньоекономічних договорів (контрактів), забезпечувати дотримання Правил ІНКОТЕРМС» (стаття 1)⁷⁴². У подальшому відповідні положення було закріплено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення умов поставок» 2012 р., яким внесено зміни до Господарського кодексу (ч. 4 ст. 265, якою передбачено право сторін для визначення умов договорів поставки використовувати відомі міжнародні звичаї, рекомендації, правила міжнародних органів та організацій, якщо це не заборонено прямо або у виключній формі цим Кодексом чи законами України); до Закону України «Про захист національного товаровиробника від демпін-

⁷⁴² Про застосування Міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів : Указ Президента України від 4 жовтня 1994 року № 567/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/567/94> (втратив чинність на підставі Указу Президента Про визнання такими, що втратили чинність, Указів Президента України від 4 жовтня 1994 року № 567 і від 1 липня 1995 року № 505, від 19.05.2011 № 589/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/589/2011> (дата звернення: 12.06.2017).

гового імпорту» (ч. 1 ст. 9: «Базисні умови поставки визначаються відповідно до Міжнародних правил тлумачення комерційних термінів Інкотермс»); до Закону України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну» (ч. 8 ст.14: «Базисні умови поставки визначаються відповідно до Міжнародних правил тлумачення комерційних термінів «Інкотермс»»); до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» (п. 2.19 статті 2: «Умови поставки – умови, визначені у договорах (контрактах), згідно з якими сторони мають право використовувати відомі міжнародні звичаї, рекомендації, правила міжнародних органів та організацій, якщо це не заборонено прямо або у виключній формі цим та іншими законами України»; до Закону України «Про транспортно-експедиторську діяльність» (ч. 3 ст. 8: «забезпечують оптимальне транспортне обслуговування, а також організовують перевезення вантажів різними видами транспорту територією України та іноземних держав відповідно до договорів (контрактів), згідно з якими сторони мають право використовувати відомі міжнародні звичаї, рекомендації, правила міжнародних органів та організацій, якщо це не заборонено прямо або у виключній формі цим та іншими законами України»)⁷⁴³.

Таким чином, за відсутності обов'язковості застосовувати ІНКО-ТЕРМС, в Україні й не заборонено це робити, навіть надається таке право, за згодою сторін і за відсутності законодавчих обмежень.

Більш складним з юридичної точки зору є з'ясування *міжнародно-правових підстав «імплементації» в Україні актів міжнародних неурядових організацій, що діють у сфері кодифікації міжнародного приватного права, але не набули схвалення таких міжнародних органів, як, наприклад, Комісія ООН з права міжнародної торгівлі чи Міжнародний інститут уніфікації приватного права. Щоб була зрозумілою гострота та юридична невизначеність такого роду питань,*

⁷⁴³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення умов поставок: *Закон України* від 05.07.2012 № 5060-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5060-17#n6> (дата звернення: 20.04.2017).

зазначимо, що Європейський парламент і Рада ЄС своїм Регламентом 593/2008 про право, що застосовується до контрактних зобов'язань, спеціально обумовили право держав ЄС дозволяти «включати за допомогою відсилання до свого договору недержавне право або міжнародну угоду»⁷⁴⁴, маючи на увазі, зокрема, акти міжнародних міжурядових і *неурядових* організацій, у тому числі акти, які не мають обов'язкової сили для держав і приватних осіб.

Одним з найавторитетніших неурядових органів неофіційної систематизації та кодифікації міжнародного приватного права є згадувана раніше МТП. Серед підготовлених нею кодифікованих документів, окрім Правил ІНКОТЕРМС, можна згадати про Уніфіковані звичаї та правила для документарних акредитивів⁷⁴⁵, Уніфіковані правила по інкасо⁷⁴⁶, Керівництво з міжнародного інвестування⁷⁴⁷, Кодекс з рекламних та маркетингових комунікацій⁷⁴⁸, Кодекс прямих продажів⁷⁴⁹ тощо.

Оскільки Міжнародна торгова палата є інститутом саморегулювання бізнесу, навряд чи тут можливі прямі паралелі між імплементацією її документів й імплементацією міжнародних публічно-правових актів. В. А. Белов абсолютно правильно зазначає, що всі акти МТП мають єдину юридичну природу, єдине коло адресатів і виключно рекомендаційний характер, всі вони адресовані, першою

⁷⁴⁴ Regulation (EC) No 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I) / Official Journal of the European Union L 177, 4.7.2008. P. 6.

⁷⁴⁵ Uniform Customs and Practice for Document Credits. UCP 600 (2007). URL: https://library.iccwbo.org/tfb/tfb-iccrules.htm?AGENT=ICC_HQ (дата звернення: 12.02.2017).

⁷⁴⁶ Uniform Rules for Collections. URC 522 (1996). URL: https://library.iccwbo.org/tfb/tfb-iccrules.htm?AGENT=ICC_HQ (дата звернення: 12.02.2017).

⁷⁴⁷ ICC Guidelance for International Investment (2016). URL: <https://cdn.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2017/01/ICC-Guidelines-For-International-Investment-2016.pdf> (дата звернення: 12.02.2017).

⁷⁴⁸ ICC Advertisin and Marketing Communications Code. ICC Publication. 2018 Edition. URL: <https://cms.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2018/09/icc-advertising-and-marketing-communications-code-int.pdf> (дата звернення: 12.02.2017).

⁷⁴⁹ ICC Code of Direct Selling. ICC. 2013. URL: <https://cdn.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2013/04/ICC-International-Code-of-Direct-Selling.pdf> (дата звернення: 12.02.2017).

чергою, приватним особам-учасникам міжнародних торгових відносин⁷⁵⁰. Більш широке узагальнення щодо подібних міжнародних неурядових асоціацій не відрізняється: «типові проформи контрактів, правила та рекомендації, закріплені в актах Міжнародної торгової палати, Міжнародної асоціації франчайзингу, Європейської федерації франчайзингу та франчайзингових асоціацій окремих країн, не мають нормативного характеру. Це пов'язано з правовим статусом вищезазначених суб'єктів, які виступають міжнародними недержавними некомерційними організаціями»⁷⁵¹. Водночас, якщо такі акти є зібранням міжнародних звичаїв, то не виникає питання щодо їх юридичної сили й обов'язковості дотримання. Дослідження свідчать про те, що статус міжнародних звичаїв по відношенню до норм національного права досить не однозначний. В одних державах визнається їх примат, а в інших, навпаки, цього не відбувається. За словами О. Я. Рогача та Ю. С. Солієнко, такі акти відіграють другорядну, посередницьку роль у нормотворчості, будучи проміжною, з'єднуючою ланкою між комерційними звичаями та нормативно-правовими актами⁷⁵².

Отже, на нашу думку, хоча українське законодавство в цілому визнає значення звичаїв міжнародного приватного права на основі принципу *lex voluntatis*, не може виникати питання про автономний характер актів їх кодифікації міжнародними неурядовими організаціями, навіть такими поважними, як Міжнародна торгова палата. Подібні міжнародні акти без належного санкціонування з боку українського законодавства не можуть виступати в якості правової підстави для його уніфікації.

⁷⁵⁰ Белов В. А. Международное торговое право и право ВТО : учебник. Т. 2. Акты международной частноправовой унификации. Право ЕС. Право ВТО. Юрайт Москва, 2014. 616 с.

⁷⁵¹ Рогач О. Я., Солієнко Ю. С. Акти неурядових міжнародних організацій як джерело правового регулювання франчайзингу в Європейському Союзі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2014. Вип. 6-1. Том 1. С. 203.

⁷⁵² Там само. С. 206.

Для впровадження рекомендаційних міжнародних норм про уніфікацію права, до яких належать ІНКОТЕРМС, могли б мати значення акти судової влади України. Наприклад, у Постанові Вищого господарського суду «Про вплив недотримання правил “Інкотермс” на дійсність договору» зазначено: «Застосування термінів, закріплених ІНКОТЕРМС, дуже корисно і доцільно, але в дійсності не має обов’язкового характеру, тобто ці правила мають характер рекомендаційний, коли в договорі поставки є посилання на них, і норми, закріплені в конкретному договорі поставки, мають пріоритет, а невикористання ІНКОТЕРМС не впливає на ставлення дійсності-недійсності договору поставки між резидентами України або між резидентом і нерезидентом»⁷⁵³. Але в переважній більшості суди виходять з позитивістського ставлення до взаємодії міжнародного й українського права, що в такому разі суттєво ускладнює використання їх уніфікаційного потенціалу. Щоправда, українські суди все-таки беруть до уваги деякі принципи міжнародного приватного права⁷⁵⁴.

Отже, міжнародні акти рекомендаційного характеру, які ухвалюються міжнародними міжурядовими чи неурядовими організаціями, міждержавними союзами або міжнародними конференціями, не обов’язково можуть бути за своєю природою актами міжнародного «м’якого» права, і складнощі виникають саме щодо доцільності їх імплементації, а, отже, й уніфікації з їх положеннями українського законодавства. Наразі в практиці України відсутній уніфікований механізм імплементації положень рекомендаційних актів міжнародних організацій. І тут варто погодитися з тим, що державі, як з точки зору реалізації та захисту своїх національних інтересів при виконанні міжнародних рекомендаційних

⁷⁵³ Про вплив недотримання правил «Інкотермс» на дійсність договору: Постанова Вищого господарського суду України від 25 грудня 2007 року у справі № 29/375-07. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SD073372.htm (дата звернення: 22.05.2017).

⁷⁵⁴ Переверзева О. С. Практика застосування принципів міжнародного приватного морського права в арбітражних рішеннях. *Юридичний журнал*. 2005. № 2. С. 127–129.

актів, так і з метою підвищення ефективності самих міжнародних рекомендаційних актів, доцільно на рівні правового регулювання володіти такими спеціальними механізмами та належним організаційно-правовим інструментарієм.

Висновки до Розділу V

1. Україна міцно увійшла в глобальний міжнародно-правовий простір і значною мірою інтегрувалася в європейський міжнародно-правовий простір з перспективою інтеграції у правовий простір Європейського Союзу. Це ставить перед державою цілком конкретні завдання стратегічного планування адаптації свого законодавства до перебування у таких просторах із врахуванням національних інтересів. У цьому сенсі уніфікація законодавства є найбільш поглинаючою формою міжнародно-правової інтеграції, що потребує найбільш уважного і обережного ставлення до неї з боку державних органів, які мають конституційні повноваження здійснювати законодавчі імплементаційні процедури.

2. Відповідно до українського законодавства, його зміни на основі міжнародно-правової уніфікації можуть відбуватися виключно внаслідок власних дій держави (прямих або домислюваних), оскільки уніфікація пов'язана зі сферою права, що апріорі входить до сфери владних повноважень суверена. Тому уніфікація на основі міжнародного права відбувається або шляхом санкціонованого державою прямого застосування відповідної міжнародно-правової норми (що можливо не в усіх галузях українського права), або шляхом внесення змін до законодавства (що можливо в усіх галузях українського права), або внаслідок так званої судової імплементації, коли судова практика адаптує правозастосування відповідно до міжнародно-правових норм і стандартів. Отже, перед органами держави в будь-якому разі виникає необхідність з'ясування наявності або відсутності відповідного міжнародно-правового зобов'язання,

що створює міжнародно-правові підстави для зміни національного законодавства та правозастосовчої практики. За таких обставин міжнародно-правова уніфікація законодавства є, передусім, договірно-правовою або звичаєво-правовою – в цьому випадку не може виникати сумнівів щодо необхідності уповноважених органів держави з'ясувати обсяг міжнародно-правових зобов'язань і ухвалити рішення. Однак, як свідчить практика, наявність договірної або звичаєвої норми – не єдина основа для міжнародно-правової уніфікації українського законодавства. Міжнародно-правові та квазі-правові впливи на державу задля внесення бажаних змін в сферу її правового регулювання є набагато більш різноманітними.

3. Варто погодитися з тим, що порядок і правила національної імплементації норм міжнародного права знаходяться в Україні на рівні доктринальних уявлень та переконань. Тому види і засоби національної імплементації також мають доктринальне тлумачення. З цього випливає, що питання міжнародної договірно-правової уніфікації українського законодавства не мають під собою ґрунтовної легальної основи і нерідко підпорядковуються випадковим або ситуативним чинникам. Це значною мірою ускладнює опис та систематизацію таких процесів та демонструє, що вони ще й досі перебувають на початковій стадії свого становлення.

4. В українській правовій доктрині традиційно прийнято розрізняти уніфікацію публічного і приватного права на основі міжнародного права, однак практика свідчить, що відмінності поступово нівелюються під впливом глибинних змін, що відбуваються в самому міжнародному праві. Як наслідок, можна виокремити такі основні міжнародно-правові підстави уніфікації українського законодавства: а) на основі міжнародних договорів України або норм звичаєвого міжнародного права; б) на основі актів «м'якого» міжнародного права, ухвалених міжнародними договірними *compliance* органами; в) в дусі *bona fide* на основі актів «м'якого» міжнародного права, не пов'язаних з міжнародними договірними *compliance* органами.

5. Міжнародні договори України є основною міжнародно-правовою підставою для уніфікації українського законодавства. Однак, на цьому етапі визначення юридичних підстав уніфікації виникає питання, пов'язане з видами міжнародних договорів, які укладає держава. В Україні, відповідно до внутрішньодержавних процедур, надання згоди на обов'язковість договору надається Верховною Радою України шляхом його ратифікації або Кабінетом міністрів України шляхом затвердження. Це не впливає і не може впливати на юридичну силу міжнародного договору, де стороною є держава Україна, а також на обов'язок держави дотримуватися міжнародно-правового принципу *pacta sunt servanda*. Щоб неவிшправдано не звужувати договірно-правову базу міжнародно-правової уніфікації законодавства, вона повинна відбуватися з урахуванням усіх укладених Україною міжнародних договорів. Таким чином, постає питання про необхідність підтримання єдності міжнародної договірно-правової бази для уніфікації законодавства. Це той єдиний методологічний підхід, що забезпечує сталість міжнародно-правової позиції держави у дотриманні своїх міжнародно-правових зобов'язань і мінімізує зростання кількості колізійних норм у внутрішньому праві на ґрунті одночасного застосування норм міжнародного і національного права. Українське законодавство не заперечує застосуванню у національному правопорядку норм міжнародних договорів, укладених без умови їх ратифікації, що впливає з аналізу частини 1 статті 9 Конституції України, частини 2 статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України» і галузевих законів України.

6. Міжнародно-правова уніфікація законодавства на основі міжнародних договорів України повинна відбуватися з урахуванням таких основних обставин:

- а) не існує міжнародно-правового обов'язку збереження термінологічної ідентичності міжнародного договору й акту законодавства внаслідок міжнародно-правової уніфікації його норм;

- б) наявність самоздійснюваних міжнародних договорів України не повинна перешкоджати здійсненню імплементаційних процедур шляхом внесення змін або ухвалення нових актів законодавства;
- в) міжнародний договір України, імplementований в українське законодавство шляхом внесення змін або ухвалення нових актів законодавства, не повинен застосовуватися в якості частини українського законодавства одночасно з актом законодавства, до якого було імplementовано його норми;
- г) уніфікація українського законодавства на основі міжнародних договорів України має враховувати особливості міжнародно-правових зобов'язань сторін, що відображаються в текстах самих договорів.

7. Особливості міжнародно-правових зобов'язань сторін, що відображаються в текстах самих договорів, полягають в тому, що:

- а) договори можуть передбачати обов'язкову та/або факультативну вимогу уніфікації. Її обов'язковість полягає в обов'язку здійснити імплементаційні процедури в законодавстві швидко і беззаперечно, натомість факультативна договірно-правова вимога уніфікувати законодавство хоча і не позбавляє від договірних зобов'язань, водночас не зобов'язує державу до негайних дій, за державою зберігається обов'язок прагнути до остаточної реалізації уніфікаційних зобов'язань відповідно до предмету міжнародного договору;
- б) вимога уніфікації може бути жорсткою, щодо змісту уніфікованої норми, або м'якою. Жорсткість або м'якість у даному випадку характеризують можливі межі уніфікації національного законодавства, визначені в міжнародному договорі України. Залежно від обставин, які можуть мати різну природу, в міжнародному договорі України можуть

допускатися, а можуть і не допускатися відступити від запропонованої моделі уніфікованої норми;

- в) договори України можуть містити текстуально завершену модель норми для її уніфікації або визначати основні вимоги до такої норми. Якщо договір містить текстуально завершену норму, то найчастіше вона готова до імплементації шляхом її інкорпорації в законодавство. Найчастіше це стосується уніфікації технічних норм або договорів з уніфікації кримінального законодавства. Договір може і не містити текстуальну модель уніфікованої норми, але закріплює юридично обов'язкові ознаки уніфікованої норми, яких варто дотримуватися в акті законодавства;
- г) договір може посилатися на інший міжнародний або міжнародно-правовий акт, щодо якого може також поставати питання про його уніфікацію; в такому випадку норма міжнародного акту, на який здійснюється посилання, не може мати меншої юридичної сили, аніж сам міжнародний договір, це цілком стосується зобов'язань щодо уніфікації норм відсильного акту.

8. Окремо відбувається міжнародна договірно-правова уніфікація українського законодавства внаслідок встановлення відносин асоціації з Європейським Союзом. Такий напрямок значною мірою було визначено спочатку Угодою про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 10 листопада 1994 року, а в подальшому Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014. По суті, це така ж міжнародна договірно-правова уніфікація законодавства, в основі якої лежать акти ЄС, на які посилається Угода як на міжнародно-правову підставу адаптації, гармонізації та уніфікації українського законодавства з правом ЄС, однак вона значно

більш масштабна за інші уніфікаційні заходи, в яких Україна бере участь.

9. В Україні законодавчо не врегульована, але є звичайною практика міжнародно-правової уніфікації законодавства на підставі актів, ухвалених міжнародними договірними *compliance* органами, що можна розглядати в якості реалізації позитивних зобов'язань за міжнародним договором. Такі акти міжнародних організацій найбільше наближені до актів тлумачення міжнародних договорів, що не змінює їх рекомендаційного характеру, але слугує вагомим аргументом на користь врахування в процесі міжнародно-правової уніфікації законодавства.

10. Позиція Української держави щодо залучення міжнародних неправових актів міжнародних міжурядових організацій свідчить про відсутність абсолютного неприйняття в Україні таких актів у якості офіційної підстави для нормопроєктування, не виключаючи можливої уніфікації законодавства на їх основі. Однак, за відсутності легального визначення «м'якого» міжнародного права та враховуючи значні розбіжності в розумінні «м'якого» права науковою доктриною, а також невизначеність міжнародно-правової практики, встановити чіткі критерії подібних метаморфоз не уявляється можливим. Акти «м'якого» права «можуть слугувати доказом *opinio juris*, виявляти собою авторитетне керівництво з тлумачення чи застосування міжнародного договору, виступати погодженими стандартами для імплементації більш загальних положень договору чи норм звичаєвого права». Тому питання щодо можливості використання таких міжнародних актів має вирішуватися окремо в кожному випадку. Ставлення до такого роду міжнародних актів повинно зберігати суто прагматичний, утилітарний характер. Розуміння міжнародно-правових підстав імплементації таких міжнародних документів, як ІНКОТЕРМС, що регулюють приватно-правові відносини, повинно спиратися на необхідність юридичного захисту приватного інтересу, що є частиною людських прав. В Україні впровадження ІНКОТЕРМС мало, на нашу думку,

саме таку загальноправову мотивацію, а не чіткі міжнародно-правові підстави, що впливали б з юридичного обов'язку держави імплементувати міжнародно-правові норми.

11. Особливе місце посідають акти міжнародних неурядових організацій, щодо яких може поставати питання уніфікації їх норм у національному законодавстві. На нашу думку, хоча українське законодавство в цілому визнає значення звичаїв міжнародного приватного права на підставі принципу *lex voluntatis*, не може виникати питання про автономний характер актів їх кодифікації міжнародними неурядовими організаціями, навіть такими поважними, як Міжнародна торговельна палата. Зазначені міжнародні акти без належного санкціонування з боку українського законодавства не можуть виступати в якості правової підстави для їх уніфікації.

ВИСНОВКИ

1. Сучасний етап розвитку міжнародного права потребує відмови від дуалістичної концептуалізації міжнародно-правової уніфікації в межах двох відносно відокремлених площин аналізу – міжнародного приватного права та міжнародного публічного права. Обґрунтовується необхідність моністичної концепції міжнародно-правової уніфікації, що ґрунтується на поясненні цього феномену як універсального механізму розвитку міжнародного права.

2. Універсальність міжнародно-правової уніфікації проявляється, зокрема, і в тому, що змінюється співвідношення між колізійною та матеріально-правовою складовими сучасного міжнародного приватного права, де створення уніфікованих матеріально-правових норм набуває певної пріоритетності по відношенню до завдань вирішення колізій у відносинах з іноземним елементом. Це підтверджує, що правові інструменти уніфікації належать до сфери міжнародного публічного права, оскільки способи формування таких норм є складовими публічно-правового виміру міжнародного права.

3. Універсальність міжнародно-правової уніфікації вказує виключно на спосіб розвитку міжнародного права, а не на онтологічний результат у вигляді практично неможливого в сучасних умовах універсального й уніфікованого міжнародного права, гармонізованого з національними правопорядками. Не знаходять підтвердження окремі теоретичні прогнози щодо всеосяжності міжнародно-правової уніфікації, яка формує глобальне і одномірне

правове регулювання міжнародного порядку. Існують відмінності реального стану та масштабів уніфікації, що пояснюється як специфікою сфер, так і багаторівневими системами детермінації. У деяких сферах ступінь уніфікації є високою, що відповідає природі відносин, які регулюються на підставі уніфікованих норм. До них, зокрема, можна віднести захист прав людини, право міжнародної торгівлі, деякі інші. Однак є сфери, де уніфікація можлива лише у дуже обмежених формах. Наприклад, сферу кримінального права міжнародно-правова уніфікація охоплює лише частково і опосередковано.

4. Спрощеним і нереалістичним буде сприйняття уніфікації як простої протилежності фрагментації міжнародного права, що має долати «конфлікт норм» та створювати універсальні або ідентичні правові регулятори в різних сферах та на різних рівнях (світове співтовариство, регіональний рівень, національний правопорядок). Феномен «уніфікації в міжнародному праві» є багатоаспектним, він охоплює процеси та явища, що є змістовно різними як у процесуальних вимірах, так і у їх наслідках. Одним із таких специфічних проявів цього феномену визнається становлення єдності чи цілісності (*unity*) міжнародного права, що є процесом, протилежним його фрагментації. Системність чи єдність міжнародного права не може зводитись лише до логічної узгодженості нормативних положень відповідних актів.

5. Уніфікація є одним з інструментів, іманентно властивих міжнародному праву, однак форми й межі її застосування залежать від сучасного контексту, що все важче знаходить пояснення в межах класичних парадигм міжнародного права і потребує застосування нових підходів.

6. Компаративізм, що був першою парадигмою дослідження процесів міжнародно-правової уніфікації, не втратив практичного значення в сучасних умовах, оскільки на його основі створено специфічні техніки та методи уніфікації. Одним із доказів цього є розробка Європейським судом з прав людини доктрини «європей-

ського консенсусу», яка стала інструментом ідентифікації загальноєвропейських цінностей і стандартів захисту прав людини. Через визнання невідповідності національних практик (включно зі законодавством) «європейському консенсусу» у тлумаченні конвенційних положень, Європейський суд фактично покладав на державу обов'язки щодо уніфікації національного законодавства.

7. Сучасний стан теоретичного міжнародно-правового дискурсу визначається конкуренцією декількох парадигм, серед яких найбільш поширеними є позитивізм та функціоналізм. Вичерпання аргументів конкуруючих парадигм стає підставою для обґрунтування необхідності «парадигмального плюралізму», який є спробою застосування підходів, що вже досить давно застосовуються у правових дослідженнях. Парадигмальний плюралізм сучасного міжнародного права обумовлює спроби залучення нетипових теоретичних підходів для дослідження феномену міжнародно-правової уніфікації, серед яких – економічний підхід, що базується на засадах мікроекономічної теорії «раціонального вибору», парадигма «критичних правових досліджень» (як варіант правового лібералізму в межах «хельсінкської школи міжнародного права»), привабливі для міжнародного права теоретичні моделі пояснення процесів уніфікації пропонує правова глобалістика. Достатньо ефективним може бути визнано економічний підхід, який кореспондує з методологією сучасної економічної науки, перш за все – з її мікроекономічними парадигмами, і є однією з найбільш впливових парадигм у сучасному правознавстві. Хоча парадигмальний плюралізм сприймається в науці міжнародного права стримано, число прибічників даної методологічної орієнтації для пояснення таких складних процесів, як уніфікація, неуклінно зростає.

8. Аналіз уніфікації міжнародного права як аспекту чи складової процесів його фрагментації дозволяє більш чітко розмежувати уніфікацію в міжнародному приватному праві та міжнародному публічному праві, оскільки в інструментальному і техніко-юридичному відношенні вони можуть мати багато

схожих рис. Зокрема, дослідники процесів уніфікації міжнародного приватного права визнають існування двох основних форм уніфікації – конвенційної та модельних законів, що доповнюються практикою міжнародних судів та правотворчою діяльністю інтеграційних об'єднань. Для міжнародного публічного права відмінності навряд чи будуть суттєвими за формою, хоча це жодним чином не створює підстав для висновку про ідентичність інструментів уніфікації. Для публічно-правової сфери значення технічних чи формальних аспектів, очевидно, буде суттєво вищим. Інший характер буде мати й судова уніфікація. Ці та інші відмінності значною мірою можуть пояснюватись складним переплетенням змістовно різних процесів фрагментації, де власне колізійний аспект не матиме такого вирішального значення, як у випадку міжнародного приватного права. Якщо проблемність фрагментації міжнародного публічного права зводить виключно чи переважно до ідентифікації, оцінки та визначення інструментів подолання колізійності норм різного рівня (національного, регіонального, універсального), то цілісність чи єдність міжнародного права матиме формальний характер і з очевидністю буде суперечити реальним процесам.

9. Необхідно враховувати існування щонайменше трьох площин міжнародно-правової уніфікації, де міжнародний та національний рівні не мають жорсткого відокремлення:

по-перше, класичні форми договірної уніфікації на основі багатосторонніх договорів або системи уніфікованих та узгоджених двосторонніх договорів;

по-друге, уніфікація наднаціонального типу, яка відбувається у межах інтеграційних об'єднань у формах, де традиційні договірні форми поєднуються з інструментами м'якого права (рішення та інші акти керівних органів таких об'єднань, *de facto* нормотворча практика інтеграційних судів тощо);

по-третє, уніфікація, що базується на активності недержавних інститутів або на позадоговірній взаємодії окремих державних

інститутів, яка поєднується з уніфікацією у традиційних формах, де ключовими суб'єктами залишаються держави та міждержавні об'єднання.

10. Помилковим і фактично необґрунтованим є твердження про «вичерпання ресурсу» договірних методів уніфікації. Міжнародне право неможливе без нормативного закріплення правил міжнародної взаємодії у позитивному договірному праві. Хоча договірна уніфікація все більше доповнюється і частково заміщується різними моделями позадоговірної уніфікації. Зокрема, мова йде про активність міжнародних судів у тлумаченні та застосуванні рамкових конвенцій і загальних засад міжнародних відносин, створення автономних нормативних систем у межах діяльності недержавних міжнародних організацій, вплив актів «м'якого» права міжнародних міжурядових організацій тощо.

11. Самостійне значення мають інструменти уніфікації, які належать до так званого «транснаціонального права», що формується у сферах, на які не поширюється ані міжнародне, ані національне право, і де нормативні регулятори є продуктом взаємодії суб'єктів, що не мають ознак правосуб'єктності держав чи міждержавних утворень. Створення уніфікованих правових інструментів міжнародних економічних відносин заповнює прогалини договірного регулювання відповідних сфер, однак при цьому за основу беруться ті правила та норми, що вже отримали практичне визнання у якості ефективних регуляторів, хоча формально вони можуть не наділятися ознаками юридичної обов'язковості. Застосування цих уніфікованих норм потребує санкціонування з боку держави, що може перетворювати їх у норми національного (у випадку інкорпорації в національне право) або міжнародного права (у випадку участі в багатосторонніх чи двосторонніх міжнародних договорах). Наприклад, кодифіковані норми Міжнародної торгової палати у багатьох країнах інкорпорується в національне право. Транснаціональне право посилює плюралізм правопорядків, оскільки одночасно можуть існувати кілька

уніфікованих режимів: національний, публічний міжнародно-правовий і приватний транснаціональний.

12. Формально уніфікація є обов'язковим й іманентним елементом розвитку міжнародного права на сучасному етапі. Однак про самостійність цього феномену можна вести мову лише тоді, коли стихійні форми уніфікації (як це відбувалось, наприклад, у Середні віки при створенні *lex mercatoria* колективними але стихійними зусиллями багатьох учасників торгового обороту) втрачають значення, і уніфікація набуває ознак цілеспрямованої діяльності публічних інститутів (перш за все, держав або створених ними інститутів).

13. Аналіз еволюції інституту міжнародно-правової уніфікації дає підстави для виділення таких її етапів: а) перший (з кінця XIX століття до 1939 року) – ініціація уніфікації міжнародного права через договірні інструменти у сфері міжнародного приватного права, перші спроби поширення уніфікації в публічну сферу; б) другий (кінець 40-х – 80-ті роки XX століття) – панування універсалізму та очікування можливості перетворення економічної глобалізації в уніфіковані правові форми, початок оформлення інтеграційних об'єднань, актуалізація гуманітарного виміру як ключового напрямку уніфікації міжнародного публічного права; в) третій (сучасний, починаючи з 80-х років XX століття) – розширення впливу процесів фрагментації міжнародного права, регіоналізація та поява нових моделей уніфікації на основі гнучких і практично орієнтованих інструментів («м'яке» право, судова уніфікація тощо).

14. Пояснення особливостей сучасного етапу міжнародно-правової уніфікації має враховувати поширення прагматичного підходу, що мав би стати реальною альтернативою міжнародно-правовому позитивізму. Пошуки такої альтернативи є основною тенденцією розвитку сучасного міжнародного права, а існуючі парадигми є різними варіантами вирішення цього ключового питання. Очевидно, прагматизм (та його різні концептуалізації) виявився найбільш

реальним та практично дієвим. Цим пояснюється його «вихід із тіні великих парадигм міжнародного права» та агресивна позиція у сучасному міжнародно-правовому дискурсі. Ключовою є теза про необхідність переорієнтації від дослідження норм та принципів права як самодостатньої (автономної) системи на з'ясування того, у який спосіб ці норми можуть бути використані для узгодження інтересів та досягнення оптимальних шляхів розвитку міжнародної спільноти. Ігнорування або зверхнє ставлення до прагматичного підходу певною мірою пояснює низьку ефективність деяких інституційних механізмів уніфікації, які були створені (переважно в рамках ООН) із очікуванням упорядкування та підвищення результативності цього процесу, однак не виправдали цих очікувань повною мірою.

15. Договірна уніфікація у різних форматах, які отримали поширення як класичні методи міжнародно-правової уніфікації, хоча і не втрачає пріоритетності, однак вже не є універсальною й достатньою умовою досягнення єдності правових інструментів у площині взаємодії міжнародного права з національним правом. Усе частіше проявляються недоліки цього інструмента. Одним з таких недоліків є ризик «руйнування та хаотизації» уніфікованих договірних норм практикою внесення доповнень та змін, які визнаються не всіма учасниками міжнародного договору, створюючи різні формати застосування нібито єдиного та універсального інструмента. Інерційність та процедурна уповільненість договірного закріплення динаміки предмету регулювання (певних сфер чи ситуацій) стає причиною того, що положення договору не повною мірою здатні відображати цю динаміку.

16. Включення у процеси уніфікації «м'яких міжнародних організацій», тобто недержавних міжнародних організацій, або таких організацій, де держави представлені лише номінально (через участь окремих спеціалізованих відомств або незалежних експертів, неурядових організацій, тощо), обумовлює появу нового явища: держави визнають існування зобов'язань щодо уніфікації

національного законодавства або уніфікованих стандартів, що базуються на актах таких організацій, і фактично прирівнюють їх до договірних зобов'язань.

17. Аналіз практики міжнародно-правової уніфікації в різних сегментах міжнародної співпраці дозволяє визначити кілька важливих, хоча і неоднозначних за своїми наслідками ознак застосування «м'якого» міжнародного права у процесах уніфікації:

- а) держави отримують гнучкі інструменти, яким притаманна наявність широких меж розсуду, що надає можливість обирати ті форми імплементації, які узгоджуються зі специфікою національного контексту;
- б) проблема досягнення узгодженості національних правових регуляторів гостро ставить питання про межі розсуду держав як важливу ознаку їх суверенітету, що потребує визнання та забезпечення. Зокрема, держави отримують можливість вибору правової форми імплементації в національне законодавство уніфікованих норм чи стандартів: «запрограмоване законодавство», тобто інкорпорацію положень актів «м'якого» права (рекомендацій або «модельних актів»), та «динамічну відсилку», тобто включення до тексту національного закону прямих посилань на акти міжнародного «м'якого» права;
- в) створення контрольних механізмів, у яких поєднуються різні контрольні процедури, – частина з них може базуватись на традиційних договірних інструментах, інші – на політико-правових механізмах міжнародних організацій (обов'язках уніфікації, що є похідними від статутних зобов'язань), які часто є гнучкими та неформальними;
- г) на відміну від договірних форм, для уніфікації у форматі «м'якого» міжнародного права існує проблема ідентифікації нормативних (правових чи квазі-правових) положень, в яких реалізується чи закріплюється уніфікація регуляторів певної сфери.

18. Регіоналізація міжнародно-правового регулювання в останній чверті XX століття набуває особливого значення в умовах формування міжнародних організацій нового типу, які мають високу ступінь інтегрованості у різних сферах і балансують на межі інституалізації в якості державоподібного утворення федеративного або конфедеративного типу. Регіоналізація створює принципово інший аспект традиційної проблеми співвідношення міжнародного та національного права, оскільки виникає необхідність пояснити все більш відчутні розбіжності між універсальними та регіональними процесами уніфікації. У методології сучасного міжнародного права глобальність і загалом процеси глобалізації коригуються новим теоретичним підходом, де ключовим концептом стає «правова глокальність» як альтернатива радикальності «універсального», що у різному форматі органічно поєднує «глобальний» і «локальний» аспекти, не заперечуючи унікальність як глобального, так і локального, і акцентуючи на їх неподільності навіть у складних комбінаціях нормативної колізійності або ситуативної конфліктності реальних міжнародних відносин.

19. Зміцнення інтеграційних об'єднань наднаціонального типу має одним із наслідків створення автономності проблематики регіональної міжнародно-правової уніфікації, оскільки в межах доктрини права таких об'єднань формується власна доктрина регіональної правової уніфікації. Найбільш показовим є право ЄС, де концептуалізація міжнародно-правової уніфікації відбувається в інший спосіб – як з точки зору термінології, так і тлумачення реальних процесів.

20. Суттєво іншого значення в сучасних умовах набуває деформалізація інструментів уніфікації. Найбільш важливою ознакою деформалізації механізмів міжнародно-правової уніфікації стає активність недержавних інститутів, які створюють правові (чи квазі-правові) уніфіковані регулятори, що не лише визнаються державами, але й стають основою для національного законодавства. Досить часто це пояснюється тим, що класичні форми

уніфікації в певних сферах або виявляються недостатньо ефективними, або взагалі не можуть бути застосовані. Сьогодні все частіше держави і міжнародні (міждержавні) організації йдуть далі сприйняття норм «м'якого» міжнародного права лише як початкового чи підготовчого рівня для міжнародно-правової уніфікації, що набуває завершеного характеру лише через закріплення у договірних формах. Такий «бездоговірний» спосіб уніфікації став поширеним у багатьох сферах. Одним із наслідків такого способу уніфікації є залучення до цього процесу національних суб'єктів права (як державних, так і недержавних). Відбувається «плюралізація» суб'єктів уніфікації, яка відображає фундаментальні трансформації міжнародного правопорядку, де міжнародно-правова правосуб'єктність вже не обмежується лише державами, хоча й не може бути повною мірою реалізована без їх залучення. У такий спосіб частково пояснюється можливість міжнародно-правового плюралізму, який стає функціональним виправданням існування фрагментації нормативного порядку в сукупності автономних правових режимів.

21. Залучені до процесу позадоговірної уніфікації правил міжнародного співробітництва приватні суб'єкти наділяються «правотворчим статусом», а створені ними уніфіковані нормативні системи визнаються окремим специфічним джерелом міжнародного права. Незалежно від теоретичної оцінки цього явища, така активність приватних суб'єктів є важливою ознакою сучасного етапу міжнародного співробітництва у різних сферах. Такі приватні суб'єкти досить часто у взаємодії з державами та міжнародними організаціями є основними учасниками створення правил регулювання інтернету (*lex informatica*), професійної спортивної діяльності (*lex sportiva*) електронної торгівлі товарами та послугами (*new lex mercatoria*).

22. У сучасних умовах за допомогою суто міжнародного права та його інструментів не завжди можна досягнути бажаних наслідків міжнародно-правової уніфікації, тому сучасна

характеристика взаємодії міжнародного і внутрішньодержавного права повинна враховувати масштабні впливи міжнародних організаційно-правових механізмів міжнародної уніфікації на різних етапах відносин держави з міжнародними міжурядовими організаціями або у зв'язку з участю в деяких багатосторонніх міжнародних договорах.

23. В українській правовій практиці можна виокремити такі основні підстави уніфікації українського законодавства з міжнародно-правовими нормами: а) на основі міжнародних договорів України або норм звичаєвого міжнародного права; б) на основі актів «м'якого» міжнародного права, ухвалених міжнародними договірними *compliance* органами; в) в дусі *bona fide* – на підставі актів «м'якого» міжнародного права, не пов'язаних з міжнародними договірними *compliance* органами.

24. Під час уніфікації національного законодавства на основі міжнародних договорів України необхідно враховувати: а) відсутність міжнародно-правового обов'язку збереження термінологічної ідентичності між міжнародним договором та відповідним актом законодавства внаслідок уніфікації його норм; б) наявність самоздійснюваних міжнародних договорів України не повинна перешкоджати реалізації імплементаційних процедур шляхом внесення змін або ухвалення нових актів законодавства; в) небажаність одночасного застосування норм міжнародного договору України в якості частини українського законодавства або норм акту законодавства, до якого було імплементовано норми такого договору; г) особливості міжнародно-правових зобов'язань сторін, що відображаються в текстах міжнародних договорів.

25. Ані Конституція України, ані закони України чи підзаконні акти не регулюють співвідношення українського законодавства з актами міжнародних контрольних *compliance* органів. Унаслідок цього державні органи вибірково реагують на акти таких *compliance* органів, не маючи чіткого розуміння природи міжнародного акту та причин обрання тієї чи іншої міжнародної

рекомендації з метою імплементації, без належних юридичних підстав для цього в міжнародному праві або в українському законодавстві. Тобто застосування актів *compliance* органів зазвичай відбувається внаслідок політичних чи управлінських рішень. Натомість, у державі варто мати стале законодавство, яке б визначало правові підстави, умови та засоби реагування на рекомендації міжнародних *compliance* органів, спрямовані на зміни законодавства, зокрема – його уніфікацію. Використання таких міжнародних рекомендаційних актів у сучасних умовах передбачає необхідність розробки як теоретичних, так і практичних засад для їх грамотного застосування та виявлення меж використання. Їх оцінка повинна відбуватися за певними критеріями, серед яких важливими є специфіка й зміст конкретних норм рекомендаційних актів, їх адресати, дія в просторі та за колом осіб з урахуванням чинного законодавства.

26. Різновидом міжнародних рекомендаційних актів, на підставі яких є можливою уніфікація українського публічно-правового законодавства, є такі, що не мають ознак міжнародного «м'якого» права. Уніфікація українського законодавства на їх підставі відбувається внаслідок слідування «духу доброї волі», оскільки вони мають виключно морально-політичне значення. Це той випадок, коли наявним є бажання держави продемонструвати прагнення дотримуватися правил, що свідчить про її відданість ідеалам свободи, демократії, підтримання миру та міжнародної безпеки, готовність демонструвати розуміння спільної відповідальності за вирішення проблем, що турбують людство.

27. Важливою ознакою уніфікації міжнародного права останніх десятиліть є зростаючі можливості впливу на цей процес судів, як національних, так і міжнародних, особливо в регіональних інтеграційних об'єднаннях. Судова уніфікація набуває ознак універсальності й може реалізуватися у двох аспектах: по-перше і найчастіше як судова нормотворчість, що формально не виходить за межі юрисдикції судів, а по-друге, як інструмент легітимізації певного правового

порядку, що дозволяє розглядати її як предмет міждисциплінарного дослідження зі залученням концепцій та методів політичних наук.

28. Уніфікація та створення нових міжнародних стандартів на підставі рішення міжнародного суду може розцінюватися державами як вихід суду за межі вирішення спору і сприйматися як виклик суверенітету. Цим пояснюється наявність у міжнародно-правовій практиці різних організаційно-правових механізмів «антиуніфікації», тобто дій держави чи групи держав (інтеграційного об'єднання), спрямованих на нейтралізацію певного рішення міжнародного суду. З іншого боку, в XXI столітті національні суди стають інструментом, який держави активно застосовують для обмеження впливу міжнародних судів, встановлюючи певні захисні умови щодо виконання їх рішень, зокрема, шляхом посилення на невідповідність певним конституційним принципам або «національному контексту».

29. Інтерпретаційні практики міжнародних судів є однією з складових «трибуналізації міжнародно-правової уніфікації». Специфікою таких практик останнім часом стає їх показова гнучкість, що не завжди передбачає оформлення уніфікованого підходу у вигляді певного чіткого та нормативно визначеного стандарту. Стають численними випадки, коли міжнародні суди не обмежуються ідентифікацією уніфікованого нормативного положення, а пропонують формулювання загального принципу, яке виходить за межі тексту міжнародного договору та може передбачити звернення до практики самого суду й актів «м'якого» права.

30. Судове тлумачення є аспектом правозастосування позитивного міжнародного права, в якому завжди існує потреба оцінювання протилежних інтересів і знаходження їх справедливого балансу. Результатом є певний формат уніфікації, що створює потребу пояснення того, як суд встановлює цей справедливий баланс і отримує стандарт, однаково прийнятний для всіх. Інструментом подібної уніфікації стає спосіб і інструментарій тлумачення міжнародного права (не обмежуючи його лише позитивним правом).

Така «гармонізуюча стратегія тлумачення» досить складно формувалась і поширювалась у різних галузях міжнародного права. Суди при цьому виходять за межі формального тлумачення, у сферу оцінки неправових, переважно політичних контекстів, оскільки уніфікація не може мати виключно формального характеру як процес, що фактично неможливий без політичної волі держав.

31. Національні суди є активним учасником уніфікації як одного із сутнісних вимірів взаємодії національного та міжнародного права. При цьому мають бути враховані кілька аспектів: а) можливість створення національними судами правових позицій, які мають ефект приведення національного законодавства і практики у відповідність до міжнародного права у його уніфікованих форматах або, навпаки, створення перешкод щодо їх застосування; б) узгодженість практики міжнародних і національних судів щодо міжнародних уніфікованих норм, – фактично мова йде про спроможність засвоєння національними судами тлумачень та прецедентів міжнародних судів; в) роль національних судів у виконанні рішень міжнародних судів щодо конкретних справ за участю держави, що мають потенційний ефект судової уніфікації на національному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аббакумова Д. В. Комітет Міністрів Ради Європи: міжнародно-правова природа та повноваження : монографія. Издательство: Х.: Право, 2016. 256 с.
2. Анакіна Т. М. Судовий прецедент у праві Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 231 с.
3. Андрейченко С. С. Сучасна практика Міжнародного кримінального трибуналу *ad hoc* щодо колишньої Югославії. Сучасна практика Міжнародного кримінального трибуналу *ad hoc* щодо Руанди. Сучасні міжнародні кримінальні суди й трибунали *ad hoc*, гібридні кримінальні суди. Глава 5. Теорія та практика міжнародного кримінального права: підручник / Зелінська Н. А., Андрейченко С. С., Дрьоміна-Волок Н. В., Коваль Д. О.; за ред. проф. Зелінської Н. А. Одеса: Фенікс, 2017. С. 306–319. 582 с.
4. Антонов А. В. Ойген Эрлих: живое право против правового плюрализма? *Правоведение*. 2013. № 1 (306). С. 157–181.
5. Ануфриева Л. П. Евразийская интеграция и право ЕАЭС в ракурсе международного права (вопросы теории и практики). *Вопросы правоведения*. 2016. № 2. С. 384–400.
6. Ануфриева Л. П. Международное частное право: В 3-х томах. Том 1. Общая часть : учебник. М.: БЕК, 2000. 288 с.
7. Анцупова Т. О. Процесуальне право Ради Європи: питання теорії і практики : монографія. Одеса : Фенікс, 2013. 379 с.
8. Афанас'єва І. І. Впровадження положень директив ЄС в Україні. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2017. № 3 (233). С. 9–12.

9. Бабін Б. В. Правове забезпечення підготовки України до набуття чинності Конвенцією про працю в морському судноплаванні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. № 69. С. 476–482.

10. Бабін Б. В. Програмне регулювання у сучасному міжнародному праві: еволюція, форми та механізми реалізації : монографія / за заг. ред. проф. М. О. Баймуратова. Одеса : Фенікс, 2012. С. 245–328. 454 с.

11. Баймуратов М. А. Международный правопорядок: концептуальные аспекты становления, понятийная, элементная и функциональная характеристики. *Михайло Баймуратов: право як буття вченого. Збірник наукових праць до 55-річчя професора М.О. Баймуратова* / упоряд. та відп. ред. Ю. О. Волошин. К.: Логос, 2009. С. 653–675.

12. Баймуратов М. А. Международный правопорядок: концептуальные подходы к становлению понятийной характеристики. *Международное публичное и частное право*. 2010. № 1. С. 2–10.

13. Бакай М. І. Відповідність кримінального законодавства України вимогам міжнародних антикорупційних конвенцій щодо кримінально-правової юрисдикції *Форум права*. 2012. № 4. С. 48–52. URL: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12bmikrpj.pdf> (дата звернення: 22.04.2015).

14. Барберіс А. Передмова. «Принципи європейського договірного права. Коментарі та рекомендації» / пер. з англ. К.: Асоціація «ЗЕД», 2013. С. 3–4.

15. Бахин С. В. Модельное право. *Правоведение*. 2003. № 1. С. 170–185.

16. Бахин С. В. Субправо (международные своды унифицированного контрактного права). СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 311 с.

17. Безбородов Ю. С. Международные модельные нормы. М.: Волтерс Клувер, 2008. 152 с.

18. Бек У. Конец неолиберализма. Глобальное нашествие террора похоже на Чернобыль мировой экономики : пер. с нем. Inosmi.ru. 2001. 14 ноября. URL: <http://www.inosmi.ru/2001/11/14/1005765076.html> (дата звернення 02.04.2018).

19. Бек У. Общество риска: на пути к другому модерну / пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой. М. : Прогресс-Традиция, 2000. 384 с. URL: https://royallib.com/read/bek_ulrih/obshchestvo_riska_na_puti_k_drugomu_modernu.html#20480

20. Белов В. А. Международное торговое право и право ВТО : учебник. Т. 2. Акты международной частноправовой унификации. Право ЕС. Право ВТО. Юрайт Москва, 2014. 616 с.

21. Белоусова О. В. Унификация законодательства Европейского Союза в сфере международного частного права: аналитический обзор. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2012. № 2. С. 142–163.

22. Бенуа-Ромер Ф., Клебес Г.. Право Ради Європи. Прямоючи до загально-європейського простору / пер. з англ. К.: К.І.С., 2007. 232 с.

23. Березовська І. А. Угоди про асоціацію в праві Європейського Союзу. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Випуск 121 (частина І). С. 147–156.

24. Березовська І. А. Угоди про асоціацію в практиці Суду ЄС. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. К., 2012. Вип. 111. Част. І. С. 226–232.

25. Бернська конвенція з охорони художніх і літературних творів. Паризький Акт від 24 липня 1971 року змінений 2 жовтня 1979 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051

26. Білляр К. Л. Особливості правотворчої функції Міжнародної морської організації (ІМО): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2016. 24 с.

27. Білоус О. Ю. Конвенції Міжнародної організації праці як джерела трудового права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05/ Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 19 с.

28. Бобрик В. І. Міжнародна уніфікація і гармонізація процесуального права як напрям оптимізації цивільного і господарського судочинства в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2014/3. С. 133–139.

29. Богданов В. Проблема ареста судов в законодательстве Украины. *Судоходство*. 1997. № 12. С. 54–56.

30. Бояр А. О. Система технічних норм і стандартів ЄС в контексті європейської інтеграції України. *Науковий вісник ВНУ імені Лесі Українки. Міжнародні відносини*. Луцьк : Редакційно-видавничий відділ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2008. № 6. С. 159–168.

31. Брагинский М. И. О сближении и унификации национальных правовых норм стран-членов СЭВ. *Материалы секции права Торгово-промышленной палаты СССР*. Вып. 34. М., 1983. С. 34–46.

32. Брильов О. А. Арешт суден по забезпеченню морських вимог за законодавством України. Миколаїв : Атол, 2002. 242 с.

33. Буроменський М. В. Деякі особливості застосування в Україні міжнародних договорів про боротьбу з організованою злочинністю. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 2 (17). С. 50–58.

34. Буроменський М. В. Доктрина взаємодії міжнародного і українського права та національна судова практика. *Проблеми застосування міжнародних стандартів у правовій системі України*. К.: Юридична практика, 2014. С. 337–358.

35. Буроменський М. В. Есе про Європейський кодекс свободи й демократії. *Проблеми законності: акад. зб. наук. пр.* Харків, 2010. Вип. 112. С. 3–12.

36. Буроменський М. В. Імплементация норм міжнародного права у конституційний правопорядок України. *Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. / за заг. ред. М. В. Ціка, О. В. Петри-шина*. Харків : Право, 2008. Т. 2. С. 59–76.

37. Буроменський М. В. Міжнародне кримінальне право та кримінально-правова система України. *Сучасна кримінально-правова система України: реалії та перспективи / Під заг. ред. Ю. В. Бауліна*. К.: ВАТЕ, 2015. 688 с. С. 465–496.

38. Буроменський М. В. О возможности и особенностях применения в Украине международных договоров о борьбе с организованной преступностью. *Збірник наукових праць Харківського центру вивчення організованої злочинності*. Випуск перший. Харків, 2000. С. 320–340.

39. Буткевич В. Г. Соотношение внутригосударственного и международного права. Киев, 1981. 311 с.

40. Буткевич О. В. Міжнародне право ХХІ ст.: утвердження концепції «живого права». *Альманах міжнародного права*. 2010. Вип. 2. С. 37–47.

41. Вайпан Г. Трудно быть богом: Конституционный Суд России и его первое дело о возможности исполнения постановления Европейского Суда по правам человека. *Сравнительное конституционное обозрение*. 2016. № 4 (113). С. 107–124.

42. Валеев Р. Міжнародний контроль. Казань : Савап, 1998. 176 с.

43. Ван Ден Боше П., Бекетов С. Вступ до права Світової організації торгівлі. К.: Ін Юре, 2011. 100 с.

44. Василенко В. А. Міжнародно-правовые санкции. Киев : Вища школа, 1982. 230 с.

45. Васильев С. В. Гражданское судопроизводство государственных участников СНГ. Х. : Харьков юридический, 2008. 512 с.

46. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАНУ Ю. С. Шемшученка. К. : Юридична думка, 2007. 992 с.

47. Вельяминов Г. М. О понятии норм международного права. *Советский ежегодник международного права*. 1971. М.: Наука, 1973. С. 130–140.

48. Венская конвенция о договорах международной купли-продажи товаров: практика применения в России и за рубежом / отв. ред. А. С. Комаров. М.: Волтерс Клувер, 2007. 288 с.

49. Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціям від 21.03.1986. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a04 (дата звернення: 11.06.2018).

50. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 23.05.1969. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118 (дата звернення: 12.04.2016).

51. Вилкова Н. Г. Договорное право в международном обороте М.: «Статут», 2002. 511 с.

52. Висновок № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи. Страсбург, 26 вересня

1995 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_590 (дата звернення: 22.10.2017).

53. Вовк Т. В. Дія міжнародних договорів у країнах англосаксонської правової системи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2016. 177 с.

54. Вологдин А. А. Правовое регулирование внешнеэкономической деятельности : учебное пособие для вузов. М.: Издательство Юрайт, 2010. 425 с.

55. Вольф М. Международное частное право / пер. с англ. С. М. Рапопорта; под ред. и с предисл. Л. А. Лунца. М.: Госиздат иностранной литературы, 1948. 702 с.

56. Вышинский А. Я. Предисловие. Трайнин А. Н. Уголовная интервенция. Движение по унификации уголовного законодательства капиталистических государств. М : ОГИЗ, 1935. С. 3–6.

57. Гаазька конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_188 (дата звернення: 11.04.2017).

58. Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права. К.: «Вища школа», 1980. 320 с.

59. Герасимчук Н. В. Функції міжнародних інституцій у підвищенні ефективності міжнародно-правового регулювання : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.11. Київ, 2017. 18 с.

60. Гердеген М. Міжнародне право : підруч. для вивч. основ сучас. міжнар. права : пер. 9-го вид., переробл. і допов. / пер. з нім. Р. Корнута. К. : К.І.С., 2011. 516 с.

61. Глотова С. В. Прямая применимость (эффект) директив Европейских Сообществ во внутреннем праве государств-членов ЕС. *Московский журнал международного права*. 1999. № 3. С. 175–188.

62. Гнатовський М. М. Європейський правовий простір. Концепція та сучасні проблеми. К.: Видавничий дім «Проміні», 2005. 224 с.

63. Гнатовский Н. Н. Гуманитарное право в международных судебных учреждениях: опасна ли институциональная фрагментация? *Международное правосудие : научный правовой журнал*. 2012. № 1(2). С. 78–87.

64. Гнатовський М. М., Поєдинок О. Р. Фрагментація міжнародного права: проблема та можливі шляхи її вирішення. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. Вип. 34. Одеса : Фенікс. 2008. С. 314–323.

65. Голікова С. Арешт торговельного судна як захід забезпечення морських вимог. *Збірник рішень та арбітражної практики Вищого арбітражного суду України*. 1996. № 2. С. 15–156.

66. Гомонай В. В. Зближення законодавства України з правовою системою Європейського Союзу. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 204–212.

67. Господарський процесуальний кодекс України: Закон від 06.11.1991 № 7198-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 15.08.2018).

68. Гоцці С. Урядування в об'єднаній Європі / перекл. з італ. К., К.І.С., 2003. 286 с.

69. Грингольц И. А. Международные хозяйственные объединения в странах-членах СЭВ (понятие и виды). *Ученые записки ВНИИСЗ*. Вып. 28. М., 1973. С. 59–62.

70. Гусейнов Л. Особенности толкования международных договоров о правах человека. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 1999. № 2. С. 3–6. URL: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/30254/1/1999_2_JILIR_guseinov_r.pdf (дата звернення: 11.07.2017).

71. Давид Р. Основные правовые системы современности / пер. с франц. В. А. Туманова. Москва : Прогресс, 1988. 279 с.

72. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози; пер. с фр. В. А. Туманова. М. : Международ. отношения, 2009. 456 с.

73. Даниленко Г. М. Применение международного права во внутренней правовой системе России : практика Конституционного Суда. *Государство и право*. 1995. № 11. С. 116–122.

74. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, прийнята Резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї від 29 листопада 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114 (дата звернення: 22.04.2017).

75. Декларація прав дитини. Прийнята резолюцією Генеральної асамблеї ООН № 1386/14 від 20 листопада 1959 року (неофіційний переклад). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (дата звернення: 13.05.2016).

76. Денисов В. Н., Мельник А. Я. Розвиток правових засад та механізмів верховенства міжнародного права у внутрішньому праві України. *Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України* / за ред. В. Н. Денисова. К.: Юстініан, 2006. С. 12–39.

77. Денисов В. Н. Развитие теории и практики взаимодействия международного и внутреннего права. *Реализация международно-правовых норм во внутреннем праве* / отв. ред. В. Н. Денисов, В. И. Евинтов. Киев : “Наукова думка”, 1992. С. 7–24.

78. Дзяд О. В., Рудік О. М. Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України: навч. пос. / за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого, Л. Прокопенко, В. Стрельцова. К.: Міленіум, 2009. 668 с.

79. Діковська І. А. Методи уніфікації норм, що регулюють міжнародні приватні договірні зобов’язання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2013. № 2-3. Том 2. С. 144–146.

80. Динь Н. К. Международное публичное право: в 2-х т. / Н. К. Динь, П. Дайе, А. Пелле. Т. 1: Кн. 1: Формирование международного права. Кн. 2: Международное сообщество; пер. с фр. К.: Сфера, 2000. 440 с.

81. Дмітрієв А. І., Муравйов В. І. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / відп. редактори Ю. С. Шемшученко, Л. В. Губерський. К. : Юрінком Інтер, 2000. 640 с.

82. Довгерт А. С. Уніфікація матеріальних норм міжнародного приватного договірного права. *Міжнародне приватне право. Особлива частина : підручник* / за ред. А. С. Довгерта і В. І. Кисіля. К.: Алерта, 2013. С. 157–161. 400 с.

83. Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією від 02. 06. 1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_003 (дата звернення: 22.05.2018).

84. Договор о Европейском Союзе. Маастрихт, 7 февраля 1992 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029 (дата звернення: 22.03.2016).

85. Доклад международной конференции по народонаселению и развитию. Каир, 5–3 сентября 1994 г. ООН. Нью-Йорк. 1995. URL: https://www.unfpa.org/sites/default/files/event-pdf/icpd_rus.pdf (дата звернення: 02.04.2017).

86. Доронина Н. Г. Унификация и гармонизация права в условиях международной интеграции. *Журнал российского права*. 1998. № 6. С. 53–67. URL: <http://center-bereg.ru/o5940.html> (дата звернення: 22.10.2017).

87. Євінгов В. І. Пряме застосування міжнародних стандартів прав людини (коментар до ст. 9 Конституції України). *Український часопис прав людини*. 1998. № 1. С. 26–28.

88. Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26.11.1987. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068 (дата звернення: 16.08.2016).

89. Європейський Кодекс поведінки для політичної доброчесності народних представників місцевого та локального рівня (офіційний переклад). URL: <https://rm.coe.int/168071b2e5> (дата звернення: 11.08.2018).

90. Ємець І. О. Міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. / Національн. юрид. універ. ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 203 с.

91. Єпур Г. В. Впровадження міжнародно-правових актів в кримінальне законодавство України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. / Нац. університет внутрішніх справ. Харків, 2005. 16 с.

92. Єфімов О. О. Принципи міжнародних комерційних договорів: сучасні уявлення щодо змісту и застосування. С. 103–111. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1034/Efimov.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

93. Евингов В. И. Международный и внутренний правопорядок в структуре международного сообщества. *Реализация междуна-*

родно-правовых норм во внутреннем праве : сборник статей. К. : Наук думка, 1992. С. 25–40.

94.Евинтов В. И. Многоязычные договоры в современном международном праве. Академия наук Украинской ССР. Институт государства и права. Киев: Наукова думка, 1981. 134 с.

95.Егiazарова М. В. Унификация норм, регулирующих трудовые отношения в международном частном праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. М.: Моск. гос. ин-т междунар. отношений, 2017. 222 с.

96.Елсуwege П. Ван. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом як інноваційний правовий інструмент. *Право України*. 2015. № 8. С. 9–16.

97.Житарев Є. В. Модельний закон як вид уніфікованого акта. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. С. 199–203. URL: <http://www.apdp.in.ua/v36/38.pdf> (дата звернення: 03.06.2018).

98.Задорожний О. В., Буткевич В. Г., Мицик В. В. Конспект лекцій з основ теорії міжнародного права для студентів III курсу відділення міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, 2001. URL: <http://iir-mp.narod.ru/books/ipl/konspekt.pdf>

99.Замечание общего порядка по вопросам, касающимся оговорок, которые делаются при ратификации Пакта или Факультативных протоколов к нему или при присоединении к ним, или относительно заявлений, сделанных на основании статьи 41 Пакта. <http://hrlibrary.umn.edu/russian/gencomm/Rhrcom24.html> (дата звернення: 12.08.2017).

100. Звеков В.П. Коллизии законов в международном частном праве. М.: Волтерс Клувер, 2007. 416 с.

101. Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню у будь-якій формі. Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU88315.html (дата звернення: 15.02.2016).

102. Зорькин В. Д. Россия и Страсбург. Проблемы реализации Конвенции о правах человека. *Российская газета*. 21 октября 2015 года. URL: <http://www.rg.ru/2015/10/21/zorkin.htm> (дата звернення: 26.06.2016).

103. Зыкин И. С. Теория «lex mercatoria». *Международное частное право: современные проблемы* / отв. ред. М. М. Богуславский. М.: ТЕИС, 1994. С. 396–404. 507 с.

104. Иванов С. В., Артюх Т. В. Імплементація Україною системи технічного регулювання ЄС: економічний та законодавчий аспект. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. Вип.12. 2013. С. 41–44.

105. Иванов Г. Г., Маковский А. Л. Международное частное морское право. Л., Судостроение, 1984. 280 с.

106. Иванов Г. Г. Правовое регулирование морского судоходства в Российской Федерации. М.: Спарк, 2002. 478 с.

107. Иванчак А. И. Международное трудовое право : учебное пособие. СПб: Ленинградский государственный университет, 2005. 267 с.

108. Игнатенко Г. В. Заключительный акт общеевропейского совещания в Хельсинки. *Правоведение*. 1976. № 3. С. 93–103.

109. Интеграционное правосудие: сущность и перспективы : монография / ред. С. Ю. Кашкин. Моск. гос. юрид. ун-т им. О. Е. Кутафина (МГЮА). М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2017. 112 с.

110. Казьмин И. Ф., Прянишников Е. А., Сморгунова Е. М. Унификация и стандартизация юридических терминов. *Язык закона* / под ред. А. С. Пиголкина. М., 2009. 350 с.

111. Калакура В. Я. Кодифікація міжнародного приватного права в країнах Європи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 1993. 27 с.

112. Каламкарян Р. А., Мигачев Ю. И. Международное право : учебник. М.: Изд-во Эксмо, 2004. 688 с.

113. Калмикова О. С. Міжнародно-правове співробітництво в системі Ради Європи у боротьбі з ксенофобією і расизмом : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.11. Харків, 2015. 20 с.

114. Камышанский М. М. Акты международных межправительственных организаций как источники юридических оснований международно-правовой ответственности государств. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : зб. наук. ст. за

матеріалами І Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова. Харків, 27 листоп. 2015 р. : у 2 ч. Харків, 2015. Ч. 1. С. 323–327.

115. Каширкина А. А., Морозов А. Н. Международные рекомендательные акты в российской правовой системе: пределы и возможности использования. *Журнал российского права*. 2015. № 2. С. 135–147.

116. Керівні принципи для кращого виконання наявної рекомендації про медіацію в кримінальних справах. (Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (ЕКЕП-СЕРЕЈ), Страсбург, 7 грудня 2007 р., СЕРЕЈ (2007) 13). *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства*. Київ, 2015. С. 472–480.

117. Керівні принципи для кращого виконання наявних рекомендацій про медіацію в сімейних справах і медіацію в цивільних справах (Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (ЕКЕП-СЕРЕЈ), Страсбург, 7 грудня 2007 р., СЕРЕЈ (2007) 14). *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства*. Київ, 2015. С. 481–488.

118. Керівні принципи для кращого виконання наявної Рекомендації про альтернативні методи розв'язання спорів між адміністративними органами і приватними сторонами (Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (ЕКЕП-СЕРЕЈ) Страсбург, 7 грудня 2007 р., СЕРЕЈ (2007) 15). *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства*. Київ, 2015. С. 489–496.

119. Київець О. В. Вплив практики постійних міжнародних судових органів на формування джерел міжнародного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 6. С. 135–138.

120. Київець О. В. Міжнародно-правове регулювання боротьби з відмиванням «брудних» грошей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2003. 12 с.

121. Київець О. В. Тлумачення міжнародних договорів. *Часопис Київського університету права*. 2011/2. С. 286–289.

122. Киселев И. Я. Сравнительное и международное трудовое право: учебник для вузов. М.: Дело, 1999. 728 с.

123. Кисіль В. І. Міжнародне приватне право: питання кодифікації. 2-е доповн. та переробл. вид. Київ, 2005. 480 с.

124. Кияниця І. П. Імплементация норм міжнародного права в правовій системі ФРН : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2004. 20 с.

125. Климович О. Застосування прецедентної практики Європейського суду з прав людини судами України. *Адвокат*. 2002. № 2. С. 38–40.

126. Ковлер А. И. Соотношение европейского конвенционного и национального конституционного права – обострение проблемы (причины и следствия). *Российский ежегодник Европейской конвенции по правам человека / Russian Yearbook of the European Convention on Human Rights*. (2015). № 1: Европейская конвенция: новые «старые» права. М., 2015. С. 19–65.

127. Кодекс поведення должностных лиц по поддержанию правопорядка. Резолюция 34/169 Генеральной Ассамблеи ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282 (дата звернення: 11.04.2017).

128. Кодекс торговельного мореплавства України: Закон від 23.05.1995 № 176/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-вр> (дата звернення: 14.08.2018)

129. Козюк М. Н. Правовое пространство и правовые коммуникации. *Новая правовая мысль*. № 1. С. 21–26.

130. Коломбос Д. Международное морское право / пер. с англ.; под ред. А. К. Жудро та М. И. Лазарева. Москва : Изд-во «Прогресс». 782 с.

131. Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. *Право України*. 2011. № 10. С. 20–29.

132. Комарова Т. В. Юрисдикція Суду Європейського Союзу : монографія. Х.: Право, 2010. 360 с.

133. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монографія. Харків : Право, 2018. 528 с.

134. Комзюк Л. Т. Апроксимація охорони прав на «осиротілі твори» в ЄС як фактор розвитку медіа-права. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2013. № 5. С. 40–49.

135. Конвенція для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень. Варшава, 1929. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_181/page (дата звернення: 10.10.2018)

136. Конвенція з питань цивільного процесу від 01.03.1954. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_083 (дата звернення: 15.08.2018).

137. Конвенція між Урядом України та Урядом Ірландії про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи та доходи від відчуження майна від 19.04.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372_010 (дата звернення: 16.05.2017).

138. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11.04.1980. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003 (дата звернення: 22.06.2017).

139. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори повністю або частково морського міжнародного перевезення вантажів від 11 грудня 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_k30 (дата звернення: 11.03.2016).

140. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 10.05.2017).

141. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207 (дата звернення: 15.02.2016).

142. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (дата звернення: 21.06.2018).

143. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації від 23.09.1971. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_165 (дата звернення: 16.04.2018).

144. Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден від 16.12.1970. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_167 (дата звернення: 11.03.2016).

145. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 08.11.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029 (дата звернення: 10.08.2017).

146. Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах від 15.11.1965. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_890 (дата звернення: 07.06.2018).

147. Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень від 10.06.1958. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_070 (дата звернення: 11.06.2016).

148. Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання від 02.10.1973 URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/973_001 (дата звернення: 23.04.2017).

149. Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 09.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155 (дата звернення: 08.09.2017).

150. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004?lang=ru (дата звернення 04.06.2018)

151. Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_575 (дата звернення: 06.06.2018).

152. Конвенція про міжнародні майнові права на рухоме обладнання (Кейптаун, 16.11.2001) з Протоколом до Конвенції про міжнародні майнові права на рухоме обладнання з питань авіаційного обладнання. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU01270.html (дата звернення: 04.02.2017).

153. Конвенція про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів від 14.06.1974. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_002 (дата звернення: 07.05.2018).

154. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 22.01.2017).

155. Конвенція про психотропні речовини від 21.02.1971 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_176 (дата звернення: 22.01.2017).

156. Конвенція про угоди про вибір суду (Витяг із Заключного Акта Двадцятої Сесії, підписаного 30 червня 2005 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_004 (дата звернення: 20.09.2017).

157. Конвенція про укладання та визнання дійсності шлюбів від 14.03.1978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_916 (дата звернення: 15.05.2017).

158. Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_594 (дата звернення: 25.03.2017).

159. Конвенція про уніфікацію деяких правил про надання допомогитарятуваннянаморівід28.04.1989.URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_045 (дата звернення: 23.08.2017).

160. Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок від 26.10.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_024 (дата звернення: 12.07.2017).

161. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_188

162. Конвенція УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг від 28.05.1988. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_263 (дата звернення: 22.06.2017).

163. Конвенція, що передбачає єдиний закон про форму міжнародного заповіту від 26.10.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b13 (дата звернення: 04.02.2017).

164. Консолідовані версії договору про Європейський Союз (вчин. в Маастріхті 07.02.1992) та Договору про функціонування Європейського Союзу (вчин. в Римі 25.03.1957). (Консолідовані

версії станом на 30.03.2010). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06 (дата звернення: 20.02.2016).

165. Концепція Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації на 2006–2015 роки»: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2006 р. № 244-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/pras35202731> (дата звернення: 03.03.2015).

166. Копейчиков В. В. Живе право. Юридична енциклопедія : у 6 т. / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. К. : Українська енциклопедія, 1999. Т. 2. С. 429–430.

167. Копылов М. Н. Место норм «мягкого» права в системе международного экологического права. *Международное право*. 2005. № 4. С. 34–69.

168. Корецкий В. М. Международное радиоправо. *Збірник статей кафедри «Проблеми сучасного права» та правничого факультету Харківського інституту народного господарства*. 1928. № 2. С. 123–142.

169. Корецкий В. М. Очерки международного хозяйственного права. Харьков. 1928. 134 с.

170. Корецкий В. М. Униформизм в праве. *Сборник статей кафедры «Проблемы современного права» и юридического факультета Харьковского института народного хозяйства, посвященных памяти академика, профессора В.М.Гордона*. Харьков. 1927. С. 91–109.

171. Короткий Т. Р. Норми «м'якого права» в механізмі охорони морського середовища. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. 2012. Вип. 45. С. 80–92.

172. Короткий Т. Р. Імплементация норм рекомендацій Міжнародної морської організації з охорони морського середовища у законодавство України. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов, Л. І. Корміч, Ю. П. Алєнін (та ін.). Одеса : Фенікс, 2012. Вип. 45. С. 72–83.

173. Костюк В. Л. Конституційне право на працю у новітніх умовах сьогодення: науково-правовий аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. № 2(10). С. 1–15. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14yiiusp.pdf>.

174. Костюнина Г. М. Интеграция в Африке. Международная экономическая интеграция : учебное пособие / под ред. Н. Н. Ливенцева. М.: Экономистъ, 2006. С. 297–320. URL: <https://mgimo.ru/upload/iblock/dbc/dbc8bd528d4a17edf9ce0726bc5f93e1.pdf> (дата звернення: 22.03.2016).
175. Костюченко Я. М. Еволюція укладання угод про асоціацію Європейським Союзом з третіми країнами та/або міжнародними організаціями: теоретичні та історичні аспекти. *Журнал європейського і порівняльного права*. 2017. Вип. 3. С. 14–29.
176. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 27.01.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101 (дата звернення: 10.08.2017).
177. Крук Ю. А. Захист права на здоров'я в Раді Європи : автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.11. Київ, 2015. 20 с.
178. Крутий Е. А. Роль национальных кодификаций в процессе унификации МЧП. *Международное публичное и частное право*. 2012. № 4. С. 16–19.
179. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов. М.: Эксмо, 2008. 944 с.
180. Курганникова О. А. Специфіка інституційного статусу Європейської Комісії з ефективності правосуддя (СЕРЕЈ). *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : зб. наук. ст. за матеріалами І Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 27 листоп. 2015 р. : у 2 ч. Харків, 2015. Ч. 1. С. 327–330.
181. Курс международного права. Т. 1. М.: Наука, 1967. 284 с.
182. Куц М. О. Про особливості тлумачення терміна «імплементация». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 133–138.
183. Лаптев Г. С., Федорова М. Ю. Модельное законодательство Содружества Независимых Государств в области социального обеспечения. *Научная сеть «Современное право»*. 2010. № 7. С. 132–135.
184. Латурнери М.Э. Соотношение международного и национального права: ситуация во Франции на 2016 год. URL: <http://comitasgentium.com/ru/соотношение-международного-и-национ/> (дата звернення: 10.07. 2017).

185. Лебедев С. Н. Информация о мерах по дальнейшему совершенствованию модельного законодательства государств-участников СНГ в сфере безопасности. *Официальный сайт исполкома СНГ*. URL: <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=18869> (дата звернення: 12.04.2017).

186. Лебедев С. Н. Унификация правового регулирования международных хозяйственных отношений (некоторые общие вопросы). *Юридические аспекты осуществления внешнеэкономических связей*: труды кафедры международного частного и гражданского права МГИМО МИД. М., 1979. С. 15–43.

187. Лехник Н. Л. Методи тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року. *Наукові записки НУКМА. Юридичні науки*. 2002. Том 20. С. 33–35.

188. Лідовець Р. А. Основні джерела Європейського договірного права. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: збірник наукових праць. Випуск 48. Частина II. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка Інститут міжнародних відносин, 2004. С. 50–52.

189. Лист Міністерства юстиції України № 16216-П/10.2 від 19 вересня 2015 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v10_2323-15#n2 (дата звернення: 05.08.2016).

190. Ломакина Е. В. Юридическая сила принципов международных коммерческих договоров УНИДРУА. *Вестник Южноуральского государственного университета*. 2014. Том.14, № 2. С. 104–106. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskaya-sila-printsipov-mezhdunarodnyh-kommercheskih-dogovorov-unidrua> (дата звернення: 15.08.2017).

191. Лукашук И. И. Глобализация, государство и право, XXI век. М.: Спарк, 2000. 279 с.

192. Лукашук И. И. Глобализация и право. *Государство и право*. 2005. № 12. С. 112–115.

193. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть : учеб. для студентов юрид. фак. и вузов. Изд. 3-е, перераб. и доп. М. : Волтерс Клувер, 2005. 432 с.

194. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть. 2-е изд. перераб. і доп. М.: Издательство БЕК, 2001. 432 с.
195. Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть. 3-е изд., перераб. М.: 2005. 544 с.
196. Лукашук И. И. Нормы международного «мягкого права». *Международное право. Общая часть* : учебник, изд. 3-е, перераб. и доп. М.: Волтерс Клувер, 2005. С. 138–141.
197. Лукашук И. И. Нормы международного права в международной правовой системе. М. : Спарк, 1997. 322 с
198. Лукашук И. И. Современное право международных договоров. В 2 т. Т. 1. Заключение международных договоров. М.: Волтерс Клувер, 2004. 672 с.
199. Лукьянцев Г. Е. Европейские стандарты в области прав человека. Теория и практика функционирования Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод. М.: Звенья, 2000. 280 с.
200. Лунц Л. А Курс международного частного права : В 3 т. М.: Спарк, 2002. 1007 с.
201. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) : монографія. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2003. 304 с.
202. Луць Л. А. Типологізація сучасних правових систем світу : відкрита лекція. Київ, Сімферополь : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Логос, 2007. 298 с.
203. Мазаев Р. И. Актуальные вопросы применения Принципов международных коммерческих договоров и Принципов Европейского договорного права. *Международное публичное и частное право*. 2004. № 6. С. 16–19.
204. Майданик Р. А. Репродуктивні права. Сурогатне материнство. (Серія «Курс медичного права») К.: Алерта, 2013. 48 с.
205. Макаренко Є. Закон про медіацію: нереальна реальність. *Юридична газета online*. 18.09.2018. № 38 (640). URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniy-arbitrazh-ta-adr/zakon-pro-mediaciyu-nerealna-realnist.html> (дата звернення: 20.09.2018).

206. Макаруха З. М. Гармонізація процесуального права при-тулку в рамках ЄС. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 1. С. 215–225.

207. Макаруха З. М. Правові засади заснування та розвитку простору свободи, безпеки та юстиції в рамках Європейського Союзу: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.11. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2012. 40 с.

208. Маковский А. Л. Вопросы теории международно-договорной унификации права и состав международного частного права. *Материалы Торгово-промышленной палаты СССР*. Вып. 34. М., 1983. С. 26–33.

209. Маковский А. Л. Международно-договорная унификация морского права: некоторые итоги, тенденции и перспективы. *Морской транспорт и международное судоходство: правовые и экономические вопросы*; XIV междунар. конфер. «Мир на морях». М., 1990. С. 156–165.

210. Маніє Ф., Чувпило О. Технічні правила і стандарти в ЄС : навч. посібн. К.: ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. 135 с.

211. Маник А. З. Ідеї концепції «живого» права Євгена Ерліха у розвитку сучасного міжнародного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2018. 20 с.

212. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом. Харків : Консум, 2000. 592 с.

213. Маргиев В. И. Вспомогательные органы Генеральной Ассамблеи ООН : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. юрид. фак. М., 1974. 16 с.

214. Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов. СПб. : тип. М-ва путей сообщения (А. Бенке), 1882. 418 с. URL: <http://books.e-heritage.ru/book/10080671> (дата звернення: 15.04.2018).

215. Мартиненко П. Місце та роль Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року в конституційно-правовому механізмі України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2002. № 2. С. 64–75.

216. Марченко М. Н., Дерябина Е. М. Правовая система Европейского Союза: монография. МГУ им. М. В. Ломоносова. Юридический факультет. М.: Норма: Инфра-М, 2012. 704 с.

217. Марченко М. Н. Судебное правотворчество и судебское право. М.: Издательство «Проспект», 2007. 512 с.

218. Медведєва М. О. Теоретичні та практичні аспекти реалізації міжнародно-правових норм у галузі охорони навколишнього середовища. К.: “Фенікс”, 2012. 484 с.

219. Международное право : учебник / под ред. Г. И. Тункина. М., 1982.

220. Международное право : учебник для вузов / отв. ред. Г. В. Игнатенко и О. И. Тиунов. М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА•М, 1999. 584 с.

221. Международное частное право : учеб. / Л. П. Ануфриева, К. А. Бекашев, Г. К. Дмитриева [и др.]; отв. ред. Г. К. Дмитриева. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. 688 с.

222. Международный кодекс постройки и оборудования судов, перевозящих опасные химические грузы наливом. Принят Комитетом по безопасности на море. Международной морской организации. Резолюция MSC.4 (48) 17 июня 1983 года. URL: <http://docs.cntd.ru/document/499003270> (дата звернення: 02.03.2017).

223. Межпарламентская Ассамблея государств-участников Содружества Независимых государств. Документи МПА СНГ. URL: http://iacis.ru/activities/documents/modelnye_kodeksy_i_zakony/ (дата звернення: 23.04.2016).

224. Мережко А. А. Транснациональное торговое право (lex mercatoria) : монография. К. : Таксон, 2002. 464 с.

225. Мережко А. А. Основные источники правового регулирования международных контрактов купли-продажи. *Правила ИНКО-ТЕРМС*. 1990/2000. К.: Юстиниан, 2002. С. 434-459.

226. Міжнародна конвенція з уніфікації деяких правил щодо накладення арешту на морські судна від 10.05.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g89 (дата звернення: 14.06.2012).

227. Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден від 02.11.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009 (дата звернення: 23.03.2016).

228. Міжнародна конвенція про арешт суден 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_700 (дата звернення: 14.06.2012).

229. Міжнародна конвенція про уніфікацію деяких правил про коносамент від 25.08.1924. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_221 (дата звернення: 15.05.2016).

230. Міжнародне право : навч. посібник / за ред. М. В. Буроменського. К.: Юринком Інтер, 2006. 336 с.

231. Міжнародне право. Основні галузі : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. К.: Либідь, 2004. 816 с.

232. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ : Либідь, 2002. 608 с.

233. Міжнародне приватне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Довгертта і В. І. Кисіля. К.: Алерта, 2012. 376 с.

234. Міжнародне публічне право : підручник / В. М. Репецький та ін.; за ред. проф. В. М. Репецького ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. 2-е вид., стер. Київ : Знання, 2012. 437 с.

235. Міжнародне публічне право : підручник: у 2-х томах. Том 2. Основні галузі / Мицик В. В., Буроменський М. В. Буткевич О. В.; за ред. В. В. Мицика. Х.: Право, 2018. 624 с.

236. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб від 23.07.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788 (дата звернення: 22.05.2016).

237. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 11.03.2017).

238. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 22. 03. 2017).

239. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями, схвалені ЕКОСОР, резолюція 663 СІ (XXIV) від 31 липня 1957 р.

URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_212 (дата звернення: 02.08.2018).

240. Міроненко Н. М., Сергієнко Н. М. Теоретичні засади щодо співвідношення норм міжнародного права і норм національного законодавства. *Дія норм міжнародно-правових документів у національному законодавстві* : міжнародний семінар. Львів, 6-8 жовтня 1998 р. С. 1–18.

241. Міроненко Н. М., Слінько А. О., Захарчук О. К. Щодо питання про контроль за виконанням рішень Конституційного Суду України. *Дія норм міжнародно-правових документів у національному законодавстві*: міжнародний семінар. Львів, 6-8 жовтня 1998 р. С. 76–90.

242. Микієвич М. М. Міжнародно-правові аспекти співробітництва Європейського Союзу з третіми країнами: монографія. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 200 с.

243. Микита І. Р. Конвенція ООН про повне та часткове перевезення вантажу морем. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 15. С. 174–178.

244. Мицик В. В. Норми міжнародного права. *Міжнародне право. Основи теорії*: підручн. / за ред. В. Г. Буткевича. К.: Либідь, 2002. С. 161–190.

245. Мицик В. В. Права національних меншин у міжнародному праві : монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. 287 с.

246. Мовчан О. О. Аналіз практики Економічного суду Співдружності незалежних держав. *Наукові записки. Юридичні науки*. 2002. Том 20. С. 57–61.

247. Модельний закон про безпеку на повітряному транспорті від 31.10.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/997_143 (дата звернення: 11.04.2016).

248. Модельний закон про безпеку на транспорті від 31.10.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_147 (дата звернення: 11.04.2016).

249. Модельний закон про боротьбу з корупцією від 03.04.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_998 (дата звернення: 11.02.2016).

250. Модельний закон про боротьбу з терорізмом від 08.12.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_a29 (дата звернення: 11.04.2016).

251. Модельний закон про захист дітей від інформації, яка шкодить їх здоров'ю та розвитку від 03.12.09. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_m85 (дата звернення: 12.04.2016).

252. Модельний закон про наркотичні засоби, психотропні речовини і їх прекурсори від 16.11.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_g21 (дата звернення: 11.02.2016).

253. Модельний закон щодо протидії екстремізму від 14.05.09. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_l51 (дата звернення: 11.04.2016).

254. Модельний інформаційний кодекс для держав-учасниць СНД від 03.04.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_i45 (дата звернення: 10.04.2016).

255. Модельний кодекс інтелектуальної власності для держав-учасниць СНД від 07.04.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_m97 (дата звернення: 12.04.2016).

256. Модельный кодекс о недрах и недропользовании для государств-участников СНГ. *Принят на двадцатом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ (Постановление № 20-8 от 7 декабря 2002 года)*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_a34 (дата звернення: 02.06.2016).

257. Модельний освітній кодекс для держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 03. 04.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_g22 (дата звернення: 10.04.2016).

258. Модельный торговый кодекс для государств-участников СНГ. *Принят на тридцать третьем пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ (Постановление № 33-24 от 3 декабря 2009 года)*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_n01 (дата звернення: 16.04.2017).

259. Молодецький Р. А. Співвідношення цивільного законодавства України щодо тлумачення змісту договорів і норм та зви-

чаїв міжнародного приватного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 24. С. 315–321.

260. Моравецкий В. Функции международной организации. М.: Прогресс, 1976. 384 с.

261. Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу / перкл. з англ. К., К.І.С., 2005. 465 с.

262. Національна програма поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2001–2005 роки: затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1320. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1320-2001-%D0%BF> (дата звернення: 02.05.2016).

263. Національна стратегія наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля. К., 2015. 107 с. https://menr.gov.ua/files/docs/draft_NAS_FEB2015.pdf (дата звернення: 12.06.2017).

264. Невмержицька Н. О. Уніфікація як спосіб удосконалення законодавства. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 4. С. 63–70.

265. Нешатаева Т. Н. Международные организации и право. Новые тенденции в международно-правовом регулировании. М.: Дело, 1998. 272 с.

266. Нешатаева Т. Н. Слышать жизнь: действие актов международного суда в национальных правовых системах. *Международное правосудие*. 2018. Вип 1(25). С. 53–66.

267. Нуруллаєв І. С. Міжнародно-правове співробітництво в системі Ради Європи у боротьбі з корупцією: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Х., 2008. 190 с.

268. Нуруллаєв І. С. Міжнародно-правове співробітництво в системі Ради Європи у боротьбі з корупцією: монографія. К.: Правова Єдність, 2009. 158 с.

269. Оборотов Ю. Н. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права): монография. Одесса: Юридична література, 2002. 280 с.

270. Оборотов Ю. Н. Современное право: принципы, свойства, постулаты. *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс: учебник* /под ред. Ю. Н. Оборотова. О.: Фенікс, 2011. С. 45–58. 436 с.

271. Павлова Л. В. Роль международного права как регулятора международных отношений в условиях глобализации. *Актуальные проблемы международного публичного и международного частного права: сборник научных трудов*. 2011. Выпуск 3. С. 76–85. URL: <http://elibrary.bsui.by/handle/123456789/30820> (дата звернення: 13.08.2017).

272. Пакерман Г. А. Унификация правового регулирования иностранных инвестиций в странах Содружества Независимых Государств / под ред. Н. Г. Дорониной. М.: Эксмо, 2009. 398 с.

273. Паліюк В. П. Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод. К.: Фенікс, 2004. 264 с.

274. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20.03.1883 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123 (дата звернення: 23.05.2016).

275. Переверзева О. С. Практика застосування принципів міжнародного приватного морського права в арбітражних рішеннях. *Юридичний журнал*. 2005. № 2. С. 127–29.

276. Пекінська декларація, прийнята на четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок 15 вересня 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507 (дата звернення: 15.02.2016).

277. Петрашко С. Я. Конвенція ООН проти корупції: універсалізація стандартів у сфері протидії корупції. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія ПРАВО. 2011. Випуск 15. С. 90–94.

278. Петров Р. А. Поняття «транспозиція» в сучасній правовій науці європейського права. *Європейські студії і право*. 2013. № 1. С. 20–24.

279. Піляєв І. С. Рада Європи в сучасному євроінтеграційному процесі. К.: Юридична книга, 2003. 436 с.

280. Податковий кодекс України: Закон від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 12.09.2018).

281. Поєдинок О. Р. Спеціальні, автономні, самодостатні, функціональні та цільові режими в міжнародному праві. *Держава і право*: зб. наук. пр. Вип. 45. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. 2009. С. 501–507.

282. Положення про порядок укладення, виконання та денонсації міжнародних договорів України міжвідомчого характеру: Затверджене Постановою Кабінету міністрів України від 17 червня 1994 р. N 422. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422-94-%D0%BF> (дата звернення: 16.03.2017).

283. Попко В. В. Уніфікація норм міжнародного приватного права в рамках Гаазької конференції: монографія. К., 2007. 358 с.

284. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 14 июля 2015 г. № 21-П «По делу о проверке конституционности положений статьи 1 Федерального закона “О ратификации Конвенции о защите прав человека и основных свобод и Протоколов к ней”, пунктов 1 и 2 статьи 32 Федерального Закона «О международных договорах Российской Федерации». *Российская газета. Федеральный выпуск*. – 27 июля 2015. URL: <http://www.rg.ru/2015/07/2.html> (дата звернення: 23.03.2017).

285. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 19.04.2016 № 12-П «По делу о разрешении вопроса о возможности исполнения в соответствии с Конституцией Российской Федерации постановления Европейского Суда по правам человека от 4 июля 2013 года по делу «Анчугов и Гладков против России» в связи с запросом Министерства юстиции Российской Федерации». URL: <https://rg.ru/2016/05/05/sud-dok.html> (дата звернення: 13.08.2017).

286. Постановление КС РФ от 19.01.2017 № 1-П/2017 по делу о разрешении вопроса о возможности исполнения в соответствии с Конституцией Российской Федерации постановления Европейского Суда по правам человека от 31.07.2014 по делу «ОАО Нефтяная компания «ЮКОС» против России» в связи с запросом Министерства юстиции Российской Федерации. URL: <https://legalacts.ru/doc/postanovlenie-konstitutsionnogo-suda-rf-ot-19012017-n-1-p-po/> (дата звернення: 13.08.2017).

287. Похлебаева А. В. Функции международной организации по миграции. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 2003. № 1. С. 16–20.

288. Правила процедуры и методы работы ЮНСИТРАЛ. Доклад Комиссии Организации Объединенных Наций по праву международной торговли – Сорок третья сессия (Приложения III). UN Doc. A/65/17.

289. Право Європейського Союзу : підручник / за ред. Р. А. Петрова. Київ : Істина, 2017. 384 с.

290. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток. / за ред. В. С. Журавського. К. : Юрінком Інтер, 2003. 294 с.

291. Правовые последствия для государств, вызываемые продолжающимся присутствием Южной Африки в Намибии (Юго-Западная Африка) вопреки резолюции 276 (1970) Совета Безопасности ООН (Консультативное заключение от 21 июня 1971 г.). ICJ Reports. 1971. P. 31–32.

292. Принципи європейського договірнього права. Коментарі та рекомендації / пер. з англійської ТОВ «Асоціація експортерів і імпортерів «ЗЕД». К.: Асоціація «ЗЕД», 2013. 304 с.

293. Принципи медичної етики, які стосуються ролі медичних працівників, особливо лікарів, у захисті ув'язнених та затриманих від катувань та іншого жорстокого, нелюдського або принизливого ставлення чи покарання, прийняті резолюцією 37/194 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1982 року. URL: http://www.aumf.net/emergencywarsurgery/ukr_chapters/EWS_App1.pdf (дата звернення: 15.02.2016).

294. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 25. С. 252.

295. Про визнання такими, що втратили чинність, Указів Президента України від 4 жовтня 1994 року № 567 і від 1 липня 1995 року № 505; Указ Президента України від 19.05.2011 № 589/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/589/2011> (дата звернення: 12.06.2017).

296. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23. 02. 2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

297. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF> (дата звернення: 03.03.2016).

298. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення умов поставок: *Закон України* від 05.07.2012 № 5060-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5060-17#n6> (дата звернення: 20.04.2017).

299. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення прав на об'єкти права інтелектуальної власності: *Закон України* від 05.04.2001 № 2362-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2362-14> (дата звернення: 22.05.2018).

300. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності: *Закон України* від 22.05.2003 № 850-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-15> (дата звернення: 20.05.2018).

301. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності стосовно виконання вимог, пов'язаних із вступом України до СОТ: *Закон України* від 31.05.2007. № 1111-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1111-16> (дата звернення: 20.05.2018).

302. Про внесення змін до Закону України «Про морські порти України» щодо функціонування інформаційної системи портового співтовариства: проект Закону. Неофіц. текст від 09.10.2015. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/NT1817> (дата звернення: 16.04.2017).

303. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту прав інтелектуальної власності: *Закон України* від

09.02.2006 № 3423-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3423-15#02> (дата звернення: 20.05.2018).

304. Про вплив недотримання правил «Інкотермс» на дійсність договору: Постанова Вищого господарського суду України від 25 грудня 2007 року у справі № 29/375-07. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SD073372.htm (дата звернення: 22.05.2017).

305. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.

306. Про деякі питання застосування законодавства, яке регулює порядок і строки затримання (арешту) осіб при вирішенні питань, пов'язаних з їх екстрадицією: Постанова Пленуму Верховного суду України № 16 від 08.10.2004 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0016700-04> (дата звернення: 22.03.2016).

307. Про деякі питання практики виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів України. Роз'яснення Президія Вищого господарського суду України № 04-5/365 від 28.03.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_365600-02 (дата звернення: 25.03.2015).

308. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України від 14. 10. 2014 № 1699-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 46. Ст. 204.

309. Про затвердження галузевої Програми забезпечення безпеки судноплавства на 2014-2018 рр. : Наказ Міністерства інфраструктури України № 426 від 26.06.2013. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0426733-13> (дата звернення: 11.02.2018).

310. Про затвердження Загальнодержавної соціальної програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2014-2018 роки. *Закон України* від 04.04.2013 р. № 178-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/178-18> (дата звернення: 02.03.2017).

311. Про затвердження Національного плану дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію

всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05 вересня 2018 р. № 634 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-go-planu-dij-z-vikonannya-rekomo-zhinok-do-vosmoyi-periodichnoyi-dopovidi-ukrayini-pro-vikonannya-konvenciyi-pro-likvidaciyu-vsih-form-diskriminaciyi-shchodo-zhinok-na-period-do-2021-roku> (дата звернення: 12.10.2018).

312. Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.05.2016 № 418. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR160418.html (дата звернення: 12.03.2017).

313. Про затвердження Положення про порядок здійснення перевезення радіоактивних матеріалів територією України: Постанова Кабінету міністрів України від 15 жовтня 2004 р. № 1373. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1373-2004-%D0%BF> (дата звернення: 12.07.2017).

314. Про затвердження Порядку визначення рівня фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання відповідно до їх категорії: Постанова Кабінету міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 625. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/625-2003-%D0%BF> (дата звернення: 12.07.2017).

315. Про медіацію: проект Закону України від 17.12.2015 р. № 3365. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463 (дата звернення: 12.04.2018).

316. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

317. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24.02.1994 № 4002-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12> (дата звернення: 11.03.2018).

318. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#n1145> (дата звернення: 16.03.2016).

319. Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні. Закон України від 21.12.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2157-14> (дата звернення: 13.02.2016).

320. Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 № 2365-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 23. Ст. 118.

321. Про положення про Державну інспекцію України з безпеки на морському та річковому транспорті: Указ Президента України № 470/2013 від 02.09.2013 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/447/2011> (дата звернення: 23.03.2015).

322. Про порядок участі центральних органів виконавчої влади у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2002 р. № 1371. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1371-2002-п> (дата звернення: 12.02.2017).

323. Про практику застосування адміністративними судами окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду адміністративних справ: Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України N 2 від 06.03.2008 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002760-08> (дата звернення: 12.05.2017).

324. Про приєднання до Конвенції про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень: Закон України від 17 грудня 2008 року № 685-17. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/685-17> (дата звернення: 16.05.2017).

325. Про приєднання України до Міжнародної конвенції з уніфікації деяких правил щодо накладення арешту на морські судна: Закон України від 07.09.2011 № 3702-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 15. Ст. 97.

326. Про приєднання України до Міжнародної конвенції про контроль над шкідливими протиобростаючими системами на судах : Указ Президента України від 21.04.2017 р. № 112/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1122017-21734> (дата звернення: 13.08.2017).

327. Про програму заходів щодо завершення вступу України до Світової організації торгівлі: Указ Президента України від

5 лютого 2002 року № 104/2002. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/104/2002> (дата звернення: 02.05.2016).

328. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 45. Ст. 397.

329. Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Закон України від 10.11.1994 № 237/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України* 1994. № 46. Ст. 415.

330. Про схвалення Стратегії імплементації положень директив та регламентів Європейського Союзу у сфері міжнародного морського та внутрішнього водного транспорту («дорожньої карти»): Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.10.2017 № 747. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/747-2017-p> (дата звернення: 14.02.2018).

331. Про узагальнення судової практики вирішення господарськими судами окремих категорій спорів за участю нерезидентів: Лист Вищого господарський суду України від 01.01.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001600-09> (дата звернення: 12.06.2016).

332. Про утворення Державної служби морського та річкового транспорту України: постанова Кабінету Міністрів України від 06.09.2017 р. № 1095. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-utvorenniya-derzhavnoyi-sluzhbi-morskogo-ta-richkovogo-transportu-ukrayini> (дата звернення: 11.11.2017).

333. Програма заходів щодо завершення вступу України до Світової організації торгівлі. Затвердженої Указом Президента України від 5 лютого 2002 року № 104/2002. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/104/2002> (дата звернення: 24.02.2017).

334. Проценко И. Н. Гаагская конференция по международному частному праву: от истоков создания к современности. *Международное право как основа современного миропорядка. Liber amicorum к 75-летию проф. В. Н. Денисова* : моногр. / авт. коллект. под ред. А. Я. Мельник, С. Я. Мельник, Т. Р. Короткого. Киев, Одесса : Феникс, 2012. 823 с.

335. Процик І. Тлумачення міжнародних договорів. *Вісник Львівського університету*. Серія міжнародні відносини. 2014. Випуск 36. Частина 2. С. 178–190.

336. Рабінович П. М., Раданович Н. М. Європейська Конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації (загальнотеоретичний аспект). Львів : Астрон, 2002. 192 с.

337. Рамкова конвенція про захист національних меншин від 01.02.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055 (дата звернення: 11.08.2017).

338. Раскалей М. Особливості імплементації міжнародних договорів у внутрішній правопорядок у галузі повітряного права України. *Віче*. 2009. № 22. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/1744/> (дата звернення: 23.04.2016).

339. Рафалюк Е. Е. Решения судов интеграционных объединений Латинской Америки как форма унификации международного частного права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. М., 2010. 194 с.

340. Резолюция 3/1 Конференции государств-участников Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции «Механизм обзора хода осуществления Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции» от 13.11.2009 г. URL: https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/ReviewMechanism-Basic Documents/Mechanism_for_the_Review_of_Implementation_-_Basic_Documents_-_R.pdf (дата звернення: 14.08.2016).

341. Рекомендація № R(2000)10 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців: прийнята Комітетом Міністрів на 106 сесії 11 травня 2000 р. URL: http://www.dridu.dp.ua/cpk/Lib/7_Zapobigannya%20ta%20protydiya%20proyavam%20korup/Legislation/Legislature/Rekomend_poved_DS.pdf. (дата звернення: 22.02.2016).

342. Репецький В. М., Мотиль В. І. Місце Конвенції про захист прав та основних свобод людини 1950 року в правовій системі Німеччини та України: порівняльний аналіз. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2005. 180 с.

343. Рішення ЄСПЛ у справі «Зеленчук та Цицора проти України» (заява № 846/16 та №1075/16) від 22 серпня 2018 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c79 (дата звернення: 15.09.2018).

344. Рішення ЄСПЛ у справі «Олександр Волков проти України» (заява № 21722/11) від 9 січня 2013 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947 (дата звернення: 15.09.2018).

345. Рогач О. Я., Солієнко Ю. С. Акти неурядових міжнародних організацій як джерело правового регулювання франчайзингу в Європейському Союзі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки. 2014. Вип. 6-1. Том 1. С. 201–206.

346. Руденко О. В. Уніфікація міжнародного права в ЄС : монографія. Чернівці, 2009. 248 с.

347. Руднева О.М. Міжнародні стандарти економічних та соціальних прав людини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 26–33.

348. Руководство для законодательных органов по имплементации Конвенции ООН против коррупции. Второе исправл. и дополн. издание 2012. ООН. Нью-Йорк. 2012. URL: https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/LegislativeGuide/UNCAC_Legislative_Guide_R.pdf (дата звернення: 18.03.2017).

349. Савенко М. Д. Роль міжнародно-правових актів у діяльності Конституційного Суду України із захисту прав і свобод людини. *Вісник Конституційного Суду України*. 2001. № 2. С. 79.

350. Садилов О. Н. Развитие советской науки международного частного права. *Ученые записки ВНИИ советского законодательства*. Вып. 23. М., 1981. С. 79–86.

351. Сарви́ро Ю. А. Внутреннее право международных организаций: на примере ЮНЕСКО : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. М., 2009. 188 с.

352. Саттарова Г. С. Компетенция межправительственных организаций : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Юрид. фак. М., 1987. 25 с.

353. Свида Т. О. Міжнародно-правове співробітництво держав у рамках Європейської Комісії «За демократію через право» : дис. ...

канд. юрид. наук : 12.00.11 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Л., 2009. 218 с.

354. Селезньов В. Є. Уніфікація норм права з прав людини в умовах європейської інтеграції: автореф. дисер. ... канд. юрид. наук: 12.00.11/ НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 20 с.

355. Селіванов М. В. Захист права на комп'ютерну програму (авторсько-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. наук 12.00.03. / Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2002. 15 с.

356. Семенов В. С. Трагнюк О. Я. Міжнародно-правові аспекти Конституції України. К.: Ін Юре. 1997. 32 с.

357. Сердюк О. В. Перешкоди приєднання Європейського Союзу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: висновок Суду ЄС 02/13 (18.12.2014). *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : зб. наук. ст. За матеріалами І Харк. міжнар.-прав. читань, Харків, 27 листоп. 2015 р. у 2 ч. Харків : Право, 2015. Ч. 1. С. 47–55.

358. Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право: навчальний посібник. Харків: Прометей-Прес, 2005. 243 с.

359. Сироїд Т. Л. Правова основа та механізми захисту прав людини на міжнародному регіональному рівні. *Вісник Академії митної служби України. Серія «Право»*. 2014. № 1(12). С. 79–86.

360. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с. URL: www.ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/687/239 (дата звернення: 23.05.2016).

361. Смбалян А. С. Международные споры в ГАТТ/ВТО: избранные решения (1952–2005 гг.). М.: Wolter Kluwer Russia, 2006. 344 с.

362. Смбалян А. С. Решения органов международного правосудия в системе международного публичного права: монография. М.: Статут, 2012. 272 с.

363. Смітюх А. В. Принципи міжнародних комерційних договорів як належне право договору: прямий вибір сторін. *Вісник господарського судочинства*. 2002. № 1. С. 206–210.

364. Смитюх А. В. О практике применения принципов международных коммерческих договоров (УНИДРУА) судами Украины.

С. 153–154. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/9497/144-159.pdf?sequence=1> (дата звернення: 22.06.2018).

365. Смокович М. Проблеми визначення юридичної сили нормативно-правових актів під час вирішення адміністративних спорів. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2009. Вип. 1. С. 15–27.

366. Статут міжнародного інституту уніфікації приватного права від 15.03.1940. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_420 (дата звернення: 12.12.2017).

367. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010org (дата звернення: 12.02.2017).

368. Статут Ради Європи від 05.05.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001 (дата звернення: 22.10.2017).

369. Статут Співдружності Незалежних держав від 22.01.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_033 (дата звернення: 10.07.2016).

370. Столярський О. В. Міжнародно-правове співробітництво у боротьбі з відмиванням грошей від наркобізнесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. 12 с.

371. Стратегічний план розвитку морського транспорту на період до 2020 року: Затверджено наказом Міністерства інфраструктури України 18 грудня 2015 року № 542. URL: <http://www.mtu.gov.ua/files/Стратегія%20морського%20транспорту%20Додаток%20до%20наказу%20542.pdf> (дата звернення: 11.02.2018).

372. Стрельцова Є. Д. Визнання та виконання іноземних судових рішень: міжнародний вимір. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 6 (21) том 2. С. 177–181.

373. Стрельцова Є. Д. До дискусії щодо змістовних положень колізійного права. *Правова держава*. 2011. № 13. С. 13–16.

374. Стрельцова Є. Д. До питання про міжнародну уніфікацію трудових стандартів у торговельному мореплаванні. *Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми*: матеріали

7-ї міжнар. науково-практич. конфер. Національний авіаційний університет, м. Київ. 24 лютого 2017 р. Том 1. Тернопіль: Вектор, 2017. С. 355–357.

375. Стрельцова Є. Д. Закріплення принципу *lex voluntatis* у міжнародних документах. *Матеріали 73-ї науков. конфер. проф.-викл. складу і науков. прац. ОНУ ім. І. І. Мечникова*. Одеса, 2018. Одеса: Фенікс, 2018. С. 85–88.

376. Стрельцова Є. Д. Зближення законодавства України у сфері забезпечення безпеки мореплавства до міжнародних стандартів. *Верховенство права та правова держава*: матер. міжнар. науково-практич. конфер. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2014. С. 245–248.

377. Стрельцова Е. Д. К вопросу о роли материально-правовой унификации международного частного морского права. *Треті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського*: матер. міжнар. науково-практич. конфер. Одеса, 17 травня 2013 р. Одеса: Астропринт, 2013. С. 299–303

378. Стрельцова Є. Д. Коллизионные принципы международного частного права в морском праве: особенности и сферы применения. *Правова держава*. 2016. № 23. С. 174–181.

379. Стрельцова Е. Д. Методологические проблемы унификации международного права: потенциал и ограничения современных теорий. *Legea și viața*. 2018. № 12. С. 154–158.

380. Стрельцова Є. Д. Методи уніфікації норм у сучасному міжнародному праві. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 6 (volume 1). С. 172–177.

381. Стрельцова Є. Д. Механізми визнання та виконання рішень іноземних судів: загальні зауваження. *Матеріали 65-ї науков. конфер. проф.-викл. складу і наук. прац. ОНУ ім. І. І. Мечникова*. 24-26 лист. 2010 р., м. Одеса. Одеса: Астропринт, 2010. С. 20–23.

382. Стрельцова Є. Д. Міжнародна уніфікація права в сфері морських перевезень вантажів: сучасний стан. *Перші юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського*: матер. міжнар. науково-практич. конференції. Одеса, 15-16 квітня 2011. Одеса: Астропринт, 2011. С. 62–65.

383. Стрельцова Є. Д. Міжнародна уніфікація морського права: загальні питання. *Матеріали 64-ї наук. конф. проф.-викл. складу ОНУ ім. І.І.Мечникова*. 25-27 лист. 2009, м. Одеса. Одеса: Астропринт, 2009. С. 14–17.

384. Стрельцова Є. Д. Міжнародна уніфікація норм про співпрацю між державами в окремих напрямках судочинства. *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 144–151.

385. Стрельцова Є. Д. Міжнародна уніфікація окремих інститутів процесуального права. *Сучасна університетська правова освіта і наука: матер. 8-ї міжнар. науково-практич. конфер. Національний авіаційний університет, м. Київ. 23 лютого 2018 р. Том 1. Тернопіль: Вектор, 2018. С. 380–382.*

386. Стрельцова Є. Д. Міжнародна уніфікація права: загальний огляд. *Вісник південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 13. С. 22–28.

387. Стрельцова Є. Д. Міжнародні зобов'язання України у сфері морського транспорту: окремі питання. *Україна та ЄС: можливості та перспективи співпраці: збірник матер., доповідей Інтернет-конфер. в рамках проекту «Кафедра Жана Моне «Аналіз та застосування європейського досвіду демократії та належного врядування в Україні», м. Маріуполь, 18-19 травня 2017 р. Маріуполь: ДонДУУ, 2017. С. 346–349.*

388. Стрельцова Є. Д. Міжнародні організаційно-правові механізми впливу на уніфікацію внутрішньодержавного права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 4 (25). С. 147–151.

389. Стрельцова Є. Д. Міжнародно-правова уніфікація арешту морських суден: окремі питання. *Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвеевські цивілістичні читання): матер. міжнар. науково-практич. конф., присвяч. пам'яті Г. К. Матвеева та Ю. Г. Матвеева. Київ, 10 лист. 2011 р. Київ: Алерта, 2012. С. 375–379.*

390. Стрельцова Є. Д. Міжнародно-правові засоби забезпечення безпеки мореплавства: загальна характеристика. *Вісник Одеського національного університету ім .І.І. Мечникова. Випуск 12. Правознавство*. 2007. Том 12. С. 25–30.

391. Стрельцова Є. Д. Міжнародно-правові основи уніфікації національного законодавства: жорсткі і м'які підстави. *Право, економіка та управління: генезіс, сучасний стан та перспективи розвитку*: матер. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю ЕПФ ОНУ ім. І. І. Мечникова (м. Одеса, 14–15 вересня, 2018 р.). ОНУ ім. І. І. Мечникова / відп. ред. І. А. Ломачинська, А. В. Смітюх. Одеса : Фенікс, 2018. С. 623–628.

392. Стрельцова Є. Д. М'яке міжнародне право як інструмент міжнародно-правової уніфікації. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 6 (34). С. 223–226.

393. Стрельцова Е. Д. Некоторые аспекты проблемы свободы договора в международной морской перевозке грузов. *Морское право: актуальные вопросы теории и практики*: сборник научных трудов. Одеса: Вид. НУ «Одеська морська академия». 2005. Вип. 2. С. 121–126.

394. Стрельцова Е. Д. Особенности арбитражной оговорки в морских транспортных документах. *Матеріали 68-ї науков. конфер. проф.-викл. складу і наук. прац. ОНУ ім. І. І. Мечникова*. 26-28 листопаду 2013 р., м. Одеса. Одеса: Астропринт, 2013. С. 32–35.

395. Стрельцова Е. Д. Отдельные проблемы международно-договорной унификации морского права: постановка вопроса. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у ХХІ столітті*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 6–7 лютого 2015 р. Одеса, 2015. С. 171–175.

396. Стрельцова Є. Д. Перспективний міжнародно-правовий режим морських перевезень вантажу: причини перегляду діючих міжнародних конвенцій. *Вісник південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 9. С. 204–210.

397. Стрельцова Е. Д. Преодоление коллизий в морском праве. *Материалы 67-й проф.-препод. конфер. ОНУ им. И. И. Мечникова*. Ноябрь 2012 г. Одесса: Астропринт, 2012. С. 3–6.

398. Стрельцова Е. Д. Принципы «автономии воли» в международном частном морском праве. *Правова держава*. 2003. № 6. С. 170–174.

399. Стрельцова Є. Д. Регіоналізація міжнародного права та її наслідки для міжнародно-договірної уніфікації національного законодавства. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 318–324.

400. Стрельцова Є. Д. Регіональна уніфікація міжнародного приватного морського права: досвід країн Скандинавії. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Правознавство*. Том 20. Випуск 2 (27). 2015. С. 101–111.

401. Стрельцова Є. Д. Роль норм міжнародного приватного права в процесі міжнародної правової інтеграції. *Зближення національних правових систем та їхня взаємодія з міжнародним правом*: матеріали круглого столу. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, ОНУ ім. І. І. Мечникова. Одеса, 14–15 вересня 2012. Одеса: Астропринт, 2012. С. 122–124.

402. Стрельцова Є. Д. Сучасні тенденції розвитку міжнародно-правового регулювання арешту морських суден. *Матеріали 66-ї наук. конф. проф.-викл. складу ОНУ ім. І. І. Мечникова*, 23–25 лист. 2011 р. Одеса: Астропринт, 2011. С. 22–26.

403. Стрельцова Є. Д. Типові контракти як різновид способів реалізації приватноправової уніфікації. *Проблеми національної державності*: матер. міжнар. наук. конфер., присвяченої пам'яті проф. Стрельцова Л. М. Одеса, ОНУ ім. І. І. Мечникова, 26 березня 2010 р. Одеса: Астропринт, 2010. С. 122–125.

404. Стрельцова Є. Д. Уніфікація в сфері правового регулювання арешту морських суден. *Правова держава*. 2012. № 14. С. 271–277.

405. Стрельцова Є. Д. Уніфікація міжнародного права та імплементація його норм в законодавство держав в умовах глобалізації. *Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства*: монографія / за ред. д. філос. наук, к.ю.н., професора В. П. Плавича. Одеса: Фенікс, 2018. 348 с. С. 314–338.

406. Стрельцова Є. Д. Уніфікація як закономірна тенденція розвитку міжнародного приватного права: загальний огляд. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. № 2(33). Том 12. С. 26–33.

407. Стрельцова Є. Д. Фрагментація як епістемологічний чинник дослідження процесів уніфікації міжнародного публічного права.

Вплив концепції фрагментації на методологію дослідження уніфікації міжнародного публічного права. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 30. Том 2. С. 106–09.

408. Стрельцова Є. Д. Щодо спроб міжнародно-правової уніфікації окремих інститутів морського права. *Науковий Вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. Випуск 11. Том 2. С. 160–163.

409. Стрельцова Е. Д. Этапы формирования единообразного морского права. *Правова держава*. 2012. № 12. С. 381–388.

410. Стрельцов Є. Л. Регулювання складних соціальних процесів у міжнародному та національному праві. *Юридичний вісник*. 2014. № 1. С. 249–255.

411. Стрельцов Є. Л. Складні сучасні процеси інтеграції міжнародного, зарубіжного та національного законодавств. *Вісник кримінологічної асоціації України* : збірник наукових праць. ХНУВС. Харків, 2016. № 1(12). С. 42–53.

412. Стрельцов Л. Є. Міжнародно-правові зобов'язання держав по охороні комп'ютерних програм: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 19 с.

413. Стрельцов Л. Є. Міжнародно-правові зобов'язання держав по охороні комп'ютерних програм : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 225 с.

414. Суверенітет України і міжнародне право / відп. ред. В. Н. Денисов, В. І. Євінтов. К.: Манускрипт, 1995. 360 с.

415. Суворова В. Я. Обеспечение реализации договорных норм международного права (юридическая природа). *Сов. гос. и право*. 1991. № 9. С. 115–119.

416. Суліма Є. М. Глобальне суспільство: держави, транснаціональні зв'язки та нова роль людини. *Вісник Львівського Університету. Філософські науки*. 2004. № 6. С. 35–40.

417. Суханов В. В. Правовое пространство и его формы: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. М., 2005. 176 с.

418. Сьома загальна доповідь про діяльність КЗК за період з 1 січня по 31 грудня 1996. Європейський Комітет з запобігання

катуванням та нелюдському чи принизливому поводженню або покаранню (КЗК). Страсбург, 22 серпня 1997. СРТ/Inf (97) 10. URL: <http://library.khpg.org/index.php?id=1084632649> (дата звернення: 16.08.2016).

419. Таранюк А. О. Проблемні аспекти уніфікації законодавства України на шляху до єдиного правового простору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2016. Випуск 40. Том 1. С. 15–19.

420. Тацій В. Я., Грошевий Ю. М. Проблеми зближення європейських правових систем як умова гармонізації законодавства України. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом* : матеріали наук.-практич. конф. К., 1998. С. 53–57.

421. Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : компендіум. за заг. ред. О. В. Сердюка, І. В. Яковюка. Харків : Право, 2018. 374 с.

422. Терлецький Д. С. Конституційно-правове регулювання дії міжнародних договорів в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2007. 20 с.

423. Тимченко Л. Д. Международное право. Харьков : Консум, 1999. 528 с.

424. Тимченко Л. Д. Міжнародне право : підручник. К. : Знання, 2012. 631 с.

425. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения. М.: Издательство НОРМА, 1996. 432 с.

426. Тихомиров А. Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы. Киев: Знання, 2006. 334 с.

427. Трагнюк О. Національний суд і тлумачення міжнародних договорів. *Юстиніан*. 2003. № 4. С. 94–98.

428. Трайнин А. Н. Защита мира и уголовный закон / под ред. и с предисл. А. Я. Вышинского. М. : Юиздат, 1937. 216 с.

429. Третьяков Д. Ієрархія законів і принцип «*pacta sunt servanda*». До питання про статус та місце міжнародних договорів у правовій системі України. *Віче*. 2008. № 14. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/1020/> (дата звернення: 16.02.2016).

430. Тривайло А. Правовая природа полномочий международных организаций. *Право и жизнь*. 2011. № 162(12). URL: <http://www.law-n-life.ru/arch/n160.aspx> (дата звернення: 12.08.2018).

431. Туляков В. О. Апроксимація у кримінальному законодавстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 7–11.

432. Тункин Г. И. Право и сила в международной системе. М.: Международные отношения. 1983. 195 с.

433. Тункин Г. И. Теория международного права. М.: Издательство «Международные отношения». 1970. 458 с.

434. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014: Угоду ратиф. із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 27.02.2017).

435. Угода про заснування Світової організації торгівлі від 15.04.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_342 (дата звернення: 03.06.2018).

436. Учреждение Комиссии Организации Объединенных Наций по праву международной торговли. Резолюция 2205(XXI) Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций от 17 декабря 1966 года. UN. Doc. A/RES/2205 (XXI). URL: <https://www.un.org/ru/ga/21/docs/21res.shtml> (дата звернення: 13.06.2017).

437. Фединяк Г. С., Фединяк Л. С. Міжнародне приватне право : підручник. К.: Алерта, 2017. 504 с.

438. Фрагментация международного права: трудности, обусловленные диверсификацией и расширением сферы охвата международного права. Организация Объединенных Наций. *Доклад Комиссии международного права: пятьдесят восьмая сессия* (1 мая – 9 июня и 3 июля – 11 августа 2006 года). Нью-Йорк, 2006. С. 405–427.

439. Хакен Г. Тайны природы. Синергетика: учение о взаимодействии : пер. с англ. М.; Ижевск : Институт компьютерных исследований, 2003. 320 с.

440. Хартли Т. К. Основы права Европейского сообщества: введение в конституционное и административное право Европейского

сообщества / пер. с англ. и науч. ред. В. Г. Бенды. М.: ЮНИТИ: Закон и право; Будапешт : COLPI, 1998. 647 с.

441. Христова Г. О. Формування доктрини позитивних зобов'язань держави Європейським судом з прав людини. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини* : матер. 2-ї міжнар. наук.-практ. конф. Одеса, 20–21 вересня 2013 р. / за ред. С. В. Ківалова ; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2013. С. 105–119.

442. Цірат Г. В. Уніфікація норм міжнародного приватного пов'язного права : монографія. Харків : Право, 2018. 472 с.

443. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 04.11.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102 (дата звернення: 10.08.2017).

444. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> (дата звернення: 15.08.2018).

445. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 15.08.2018).

446. Чернопищук Я. Уніфікаційні процеси в європейському правовому просторі: герменевтика та аксіологія конституційноправового аналізу. *Юридичний вісник*. 2011. № 1. С. 66–72.

447. Четвериков А. Гарантии независимости органов правосудия интеграционных объединений современных государств: сравнительно-правовой аспект. *Актуальные проблемы российского права*. 2015. № 5. С. 161–166.

448. Чиркин В. Е. Сравнительное правоведение : учебник для магистратуры М.: Междунар. отношения, 2012. 336 с.

449. Шайгарданова В. В. Уніфікація норм міжнародного права. *Часопис Київського університету права*. 2013/2. С. 403–408.

450. Шевчук С. В. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення в контексті сучасного українського праворозуміння. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 1999. № 2. С. 230–231.

451. Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Х., 2008. 377 с.

452. Шевчук С. В. Судова правотворчість та соціологічна школа права. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 1. С. 24–29.

453. Шевчук С. В. Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. К.: Реферат, 2006. 848 с.

454. Шепель А. О. До питання впровадження положень конвенцій Ради Європи у законодавство України: проблеми гармонізації. *Законодавство України та міжнародне право*. К., 1998. С. 143–155.

455. Шестерякова И. В. Правовые нормы: проблемы унификации и гармонизации. *Право и государство: теория и практика*. 2008. № 4 (40). С. 21–24.

456. Шиб Т. Співвідношення міжнародного та національного права України. *Віче*. 2011. № 4. С. 30–32.

457. Шинкарецькая Г. Г. Классические международные суды: роль в поддержании правопорядка. С. 452–457. DOI: 10.7256/2226-6305.2014.3.11598. URL: http://www.nbpublish.com/library_get_pdf.php?id=30717 (дата звернення: 15.07.2017).

458. Шинкарецькая Г. Г. Тенденции развития судебных средств мирного разрешения международных споров : монография. М.: Nota Bene, 2009. 250 с.

459. Щодо надання роз'яснення. Лист Міністерства юстиції України № 16216-Ш/10.2 від 19 вересня 2015 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v10_2323-15#n2 (дата звернення: 15.06.2017).

460. Щодо тимчасового застосування міжнародного договору: Лист. Міністерства закордонних справ України від 30.11.2015 № 72/14-612/1-2980. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2980321-15> (дата звернення: 22.01.2016).

461. Шемякін О. М. Резолюції міжнародних організацій як джерело сучасного міжнародного морського права. *Часопис Київського університету права*. 2003. № 2. С. 69–74.

462. Шемякін О. М. Співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного морського права. *Право України*. 2001. № 7. С. 113–116.

463. Шпакович О. М. Критерії класифікації актів міжнародних організацій. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 117 (частина I). 2013. С. 34–47.

464. Штрайнц Р. Європейське право /пер. з нім. К. Котюк; наук. ред. укр. вид. М. Микієвич Львів : Астролябія, 2009. 480 с.

465. Шуміленко А. П., Осельська Ю. В. Концепція «домислюваної компетенції» міжнародних міжурядових організацій у сучасному міжнародному праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 134–144.

466. Шумілов А. С. Міжнародно-правове співробітництво пост-радянських держав (на прикладі країн СНД): автор. дис. канд. юрид.наук: 12.00.11 / Х.: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2003. 20 с.

467. Экономический Суд Содружества независимых государств. Офиц. веб-портал URL: <http://www.sudsng.org> (дата звернення: 21.05.2016).

468. Экономический Суд СНГ в институциональной системе Содружества Независимых Государств – итоги деятельности и перспективы развития. *Доклад Председателя Экономического Суда СНГ Ф. Абдуллоева на Международной научно-практической конференции «20 лет Содружеству Независимых Государств» 28–29 сентября 2011 года, г. Минск*. URL: <http://www.e-cis.info/page.php?id=19373> (дата звернення: 11.05.2016).

469. Юридическая энциклопедия / отв. ред. Топорнин Б. Н. М.: Юристъ, 2001. 1272 с.

470. Ющик О. І. Уніфікація в праві. *Юридична енциклопедія : В 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. Енцикл., 2004. Т. 6: Т-Я. С. 215. 765 с.*

471. Яковюк І. В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз : монографія. Харків : Право, 2013. 760 с.

472. Яновский М. В. Генеральная Ассамблея ООН. Кишинев : Штиинца, 1971. 301 с.

473. Яхьяева М. У. Понятие «правовое пространство» как «модный» концепт. *Международный научно-исследовательский журнал. Юридические науки*. 2017. № 12(66). С. 138–140.

474. African Charter on Human and Peoples' Rights. 27.06.1981. URL: http://www.achpr.org/files/instruments/achpr/banjul_charter.pdf (дата звернення: 12.02.2017).

475. Alebeek R. Van, Nollkaemper P. A. The Legal Status of Decisions by Human Rights Treaty Bodies in National Law. *UN Human Rights Treaty Bodies: Law and Legitimacy*. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. P. 356–413.

476. ALI/UNIDROIT Principles of Transnational Civil Procedure. *The American Law Institute and UNIDROIT*. 2006. URL: <https://www.unidroit.org/instruments/transnational-civil-procedure> (дата звернення: 13.02.2017).

477. Alter K., Gathii J., Helfer L. Backlash against International Courts in West, East and Southern Africa: Causes and Consequences. *The European Journal of International Law*. 2016. Vol. 27, No 2. P. 293–325.

478. Alter K. J. The New Terrain of International Law: Courts, Politics, Rights. Princeton University Press, 2014. 455 p.

479. American Convention on Human Rights «Pact of San Jose, Costa Rica». 22.11.1969. URL: https://www.oas.org/dil/access_to_information_American_Convention_on_Human_Rights.pdf (дата звернення: 12.02.2017).

480. Anderson Q. C., Murphy C. C. The Charter of Fundamental Rights: History and Prospects in Post-Lisbon Europe. *EUI LAW*. 2011/08. Vol. 13. P. 283–309. URL: <http://hdl.handle.net/1814/17597> (дата звернення: 17.08.2017).

481. Anton D. K., Shelton D. L. Environmental protection and Human Rights. Cambridge University Press, 2011. 1026 p.

482. Arnaud A.-J. From Limited Realism to Plural Law. Normative Approach versus Cultural Perspectives. *Ratio Juris*. 1998. Vol. 11. P. 249–256.

483. Aust A. Modern Treaty Law and Practice. 2-nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 547 p.

484. Aust H. P., Rodiles A., Staubach P. Unity or Uniformity? Domestic Courts and Treaty Interpretation. *Leiden Journal of International Law*. 2014. Volume 27, Issue 01. P. 75–112.

485. Balkin J. M. What is a Postmodern Constitutionalism? *The Michigan Law Review*. 1992. Vol. 90. P. 1968–1990.

486. Basch F., Filippini L., Laya A., Nino M., Rossi F., Schreiber B. The Effectiveness of the Inter-American System of Human Rights Protection: a Quantitative Approach to its Functioning and Compliance with its Decisions. *International Journal of Human Rights*. 2010. Issue 12. URL: <https://sur.conectas.org/en/effectiveness-inter-american-system-human-rights-protection/> (дата звернення: 16.08.2017).

487. Behrens P. From «Real Seat» to «Legal Seat»: Germany's Private International Company Law Revolution. *Resolving International Conflicts. Liber Amicorum Tibor Varady* / ed. by Hay P., Velkas L., Elkana Y., Dimitrievich N. CEU Press: Budapest, 2009. P. 45–56.

488. Benvenisti E. Margin of Appreciation, Consensus and Universal Standards. *NYU Journal of International Law and Politics*. 1999. Vol. 31, Issue 4. P. 843–854.

489. Berger K. P. The Creeping Codification of the Lex Mercatoria. The Hague: Kluwer Law International, 1999. 376 p.

490. Berlingieri F. Berlingieri on the Arrest of Ships. 5th Edition. Lloyds of London Press LTD, 2006. 695 p.

491. Berman P. S. From International Law to Law and Globalization. *University of Connecticut School of Law articles and working papers*. P. 485–556. URL: https://lsr.nellco.org/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1023&context=uconn_wps (дата звернення: 27.07.2018).

492. Berner v. United Airlines Inc. 2 Misc.2d 260 (1956) January 30, 1956. URL: <https://www.leagle.com/decision/19562622misc2d2601186> (дата звернення: 26.02.2018).

493. Bianchi A. International Law Theories: An inquiry into Different Ways of Thinking. London : Oxford University Press. 2016. P. 164–172.

494. Bingham L. The Rule of Law. *Cambridge Law Journal*. 2007. Vol. 66, No 1. P. 67–85.

495. BIS: mission, activities, results. Basel. 2017. 117 p. URL : <https://www.bis.org/publ/arpdf/ar2017e8.pdf> (дата звернення 10.10.2018).

496. Bonell M. J. Unification of Law by Non-Legislative Means: The UNIDROIT Draft Principles for International Commercial Contracts.

The American Journal of Comparative Law. Summer 1992. Vol. 40, No 3. P. 617–633.

497. Broude T. International Governance in the WTO: Judicial Boundaries and Political Capitulation. London :Cameron May, 2004. 352 p.

498. Brunon-Ernst A. Van Waeyenberge B. Effect of the Open Method of Coordination (OMC) in Research and Innovation: Indirect Legislation in EU Policy-making? *The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*. 2015. Vol. 47, Issue 1. P. 22–38.

499. Buergenthal T. Proliferation of International Courts and Tribunals: Is It Good or Bad? *Leiden Journal of International Law*. 2001. Vol. 14. P. 267–275.

500. Burca G. de. The European Court of Justice and the International Legal Order After *Kadi*. *Jean Monnet Working Paper 01/09*. New York University School of Law. 2009. P. 1–55. URL: <http://jeanmonnetprogram.org/wp-content/uploads/2014/12/090101.pdf> (дата звернення: 22.07.2015).

501. Calliess G-P., Buchmann I. Global commercial law between unity, pluralism and competition: the case of CISG. *Uniform Law Review*. 2016. Vol. 21, No 1. P. 1–22.

502. Calliess G.-P., Zumbansen P. Rough Consensus and Running Code: a Theory of Transnational Private Law. Hart Publishing, 2010. 382 p.

503. Case C-83/94, Germany v Leifer. *European Court Reports*. 1995. P. 1662.

504. Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay) : judgment of 20 April 2010. International Court of Justice. *Reports of Judgments, Advisory Opinions and Order*. 2010. URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/135/judgments> (дата звернення: 22.07.2017).

505. Case of Apitz Barbera et. al. (“First Court of Administrative Dispute”) v. Venezuela. *IACHR Judgment of 5 August 2008*. URL: http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_182_ing.pdf (дата звернення: 15.07.2018).

506. Case of Flaminio Costa v. Ente Nazionale per L'Energia Elettrica (E.N.E.L.), Case 6/64 (1964) ECR 1141. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A6196_4CJ0006 (дата звернення: 13.03.2017).

507. Case of Gorgulu v. Germany (Application no. 74969/01) 26 February 2004. URL: <https://swarb.co.uk/gorgulu-v-germany-echr-26-feb-2004/> (дата звернення: 12.07.2017).

508. Case of Guerra and others v. Italy. Application no. 14967/89. Judgment of 19 February 1998. Para 57. URL: <https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/02/ECtHR-1998-Guerra-and-Ors-v-Italy.pdf> (дата звернення: 11.06.2016).

509. Case of Kress v. France (appl. No 39594/98). *Judgment*. 07.06.001. *ECHR*. Strasbourg. § 70. URL: https://www.menschenrechte.ac.at/orig/01_3/Kress.pdf (дата звернення: 15.05.2018).

510. Case of Lautsi & Ors v Italy [2011] ECHR Application No 30814/06 (18 March 2011). URL: <https://www.hrlc.org.au/human-rights-case-summaries/lautsi-ors-v-italy-2011-echr-application-no-3081406-18-march-2011> (дата звернення: 12.07.2017).

511. Case of Loizidou v. Turkey (appl. No15318/89). *Judgment*. 18.12.1996. *ECHR*. Strasbourg. URL: <https://www.asylumlawdatabase.eu/en/content/ecthr-loizidou-v-turkey-application-no-1531889-18-december-1996> (дата звернення: 13.05.2018).

512. Case of Lopez Ostra v. Spain. Application no. 16798/90. Judgment of 9 December 1994. Para. 51. URL: <https://www.escr-net.org/case-law/2008/lopez-ostra-vs-spain-application-no-1679890> (дата звернення: 11.06.2016).

513. Case of Mamatkulov and Abdurasulovic v. Turkey (appl. No 46827/99 and 46951/99). *Judgment*. 04.02.2005. *ECHR*. Strasbourg. § 94 URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{«itemid»: \[«001-68183»\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{«itemid»: [«001-68183»]}) (дата звернення: 11.05.2018).

514. Case 112/76 Manzoni v. Fonds. Joined opinion of A.-G. Warner delivered 20 September 1977. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61976CC0112> (дата звернення: 12.03.2016).

515. Case of Marckx v. Belgium (appl. No 6833/74). Judgment. 13.06.1979. *ECHR*. Strasbourg. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{«itemid»: \[«001-57534»\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{«itemid»: [«001-57534»]}) (дата звернення: 15.05.2018).

516. Case of M. S. v. the Ukraine (appl. No 2091/13). *ECHR Judgment*. 11 October 2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#{«fulltex->

t»:[«\»CASE%20OF%20M.S.%20v.%20UKRAINE\»],»documentcollectionid2»:[«GRANDCHAMBER»,»CHAMBER»,»itemid»:[«001-175140»]]»% (дата звернення: 17.06.2017).

517. Case of Matthews v. the United Kingdom (appl. No 24833/94). *Judgment*. 18.02.1999. ECHR. Strasbourg. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{«itemid»: \[«001-58910»\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{«itemid»: [«001-58910»]}) (дата звернення: 15.05.2018).

518. Case 166/73, Rheinmuhlen-Dusseldorf v Einfuhr und Vorratsstelle fur Getreide und Futtermittel. *European Court Reports*. 1974. P. 179–182.

519. Case of Stes Colas and others v. France (appl. No 37971/97). *Judgment*. 16. 04. 2002. ECHR. Strasbourg. URL: <http://echr.ketse.com/doc/37971.97-en-20020416/view/> (дата звернення: 12.05.2018).

520. Case of Tyrer v. the United Kingdom (appl. No 5856/72). *Judgment*. 25.04. 1978. ECHR. Strasbourg. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57587> (дата звернення: 13.05.2018).

521. Case of Van der Mussele v. Belgium (appl. No 8919/80). *Judgment*. ECHR. Strasbourg. § 32. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{«itemid»: \[«00157 591»\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{«itemid»: [«00157 591»]}) (дата звернення: 15.05.2018).

522. Caserta S. The Contribution of the Caribbean Court of Justice to the Development of Human and Fundamental Rights. *Human Rights Law Review*. 2018. Volume 18, № 1. P. 170–184.

523. Change and Stability in International Law-Making / ed. by Antonio Cassese and Joseph H. H. Weiler. Berlin, New York : Walter de Gruyter, 1988. 214 p.

524. Charter of Fundamental Rights of the EU Right by Right Analysis. 5/12/2017. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/664891/05122017_Charter_Analysis_FINAL_VERSION.pdf (дата звернення: 11.06.2018).

525. Cheng B. General Principles of Law as Applied by International Courts and Tribunals. London: Stevens, 1953. 379 p.

526. Civil Society, International Courts and Compliance Bodies /editors: Treves T., Frigessi di Rattalma M., Tanzi A., Fodella A., Pitea C., Ragni Ch. TMC Asser Press: The Hague. 2005. 338 p.

527. Clough J. A World of Difference: The Budapest Convention on Cybercrime and the Challenges of Harmonisation. *Monash University*

Law Review. 2014. № 40(3) P. 698–736. *Monash University Faculty of Law Legal Studies Research Paper* No. 2015/06. URL: <https://ssrn.com/abstract=2615789> (дата звернення: 20.10.2017).

528. Coetzee J. The Interplay between INCOTERMS and the CISG. *Journal of Law and Commerce*. 2013. Vol. 32, No. 1. 22 p. URL: <https://jlc.law.pitt.edu/ojs/index.php/jlc/article/view/39/60>

529. Compatibility of Ukrainian Law and Practice with the Requirements of the European Convention on Human Rights (Articles 3, 5, 6, 10, 13 and 1 and 3 of Protocol No 1). Kyiv and Strusbourg, December 2000. Doc. HRCAD (2001)4. December 2001. 177 p.

530. Constantinou v. Cyprus, Judicial Review Decision, Case No 302/80. Oxford Reports on International Law in Domestic Courts. 917 (CY 1984).: URL: <http://opil.ouplaw.com/home/ORIL> (дата звернення: 12.06.2018).

531. Constitutional court insists on its previous case-law concerning the so-called slovak pensions 15 February 2012 Constitutional Court, Brno, 15 February 2012 (TZ8/12). URL: http://www.usoud.cz/en/current-affairs/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=147&cHash=a41487790296bfadb-d85e535fac8945c. (дата звернення: 12.03.2016).

532. Convention on Agency in the International Sale of Goods (Geneva, 17 February 1983). URL: <https://www.unidroit.org/ol-agency/ol-agency-en> (дата звернення: 04.02.2017).

533. Cotterrell R. B. M. Law. Culture. Society. Legal Ideas in the Mirror of Social Theory. London : Ashgate, 2007. 206 p.

534. Council Regulation 1259/2010 implementing enhanced cooperation in the area of the law applicable to divorce and legal separation. *Official Journal of the European Union*. 29. 12. 2010. L 343/10. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:343:0010:0016:en:PDF> (дата звернення: 22.10.2017).

535. Council Regulation (EC) No 1206/2001 of 28 May 2001 on cooperation between the courts of the Member States in the taking of evidence in civil or commercial matters. *Official Journal of the European Union*. L 174, 27.6.2001. P. 1–24.

536. Council Regulation (EC) No 1348/2000 of 29 May 2000 on the service in the Member States of judicial and extrajudicial documents in civil

or commercial matters. *Official Journal of the European Union*. L 160, 30.6.2000. P. 37–52.

537. Crallies G-P., Buchmann I. Global Commercial Law between Unity, Pluralism and Competition: the Case of CISG. *Uniform Law Review*. 2016. Vol. 21, No 1. P. 1–2.

538. Crettez B., Deloche R. On the Unification of Legal Rules in the European Union. *European Journal of Law and Economics*. 2006. Vol. 21, Issue 3. P. 203–214.

539. Cross F., Lindquist S. The Scientific Study of Judicial Activism. *Minnesota Law Review*. 2007. Vol. 91, No 6. P. 1752–1784.

540. Cullen H. The Collective Complaints System of the European Social Charter: Interpretative Methods of the European Committee of Social Rights. *Human Rights Law Review*. 2009. Vol. 9, Issue 1. P. 61–93.

541. D'Amato A. International Soft Law, Hard Law, and Coherence. *Northwestern Public Law Research Paper*. 2008. No. 08-01. 31 p. URL: <http://ssrn.com/abstract=1103915> (дата звернення: 10.08.2017).

542. Damrosch L. F. Enforcing International Law Through Non Forcible Measures. *Recueil des Cours. Collected Courses of The Hague Academy of International Law*. 1997. Tome 269 de la collection. Martinus Nijhoff Publishers: The Hague, 1998. 464 p.

543. D'Aspremont J. Formalism and the Sources of International Law: A Theory of the Ascertainment of Legal Rules. New York : Oxford University Press, 2011. 286 p.

544. David R. Le Droit du Commerce International: Réflexions d'un Comparatiste sur le Droit International Prive. *Economica*. 1987. 152 p.

545. De Waele H. The Role of the European Court of Justice in the Integration Process: A Contemporary and Normative Assessment. *Hanse Law Review*. 2010. Vol. 6, No. 1. P. 3–26.

546. De Witte B. The Place of OMC in the EU Competence and Sources of Law. *The European Paper Journal of Law and Integration*. 2018. Vol. 3, Issue 1. P. 207–213.

547. Directive 2005/56/EC of the European Parliament and of the Council of 26 October 2005 on cross-border mergers of limited liability companies. *OJL 310, 25.11.2005*. P. 1–5. URL: <https://eur-lex.europa.eu/>

legalcontent/EN/TXT/?uri=celex:32005L0056 (дата звернення: 12.07.2016).

548. Dissenting Opinion of Judge Koretsky in South -West Africa Cases (Ethiopia v. South Africa; Liberia v. South Africa); Second Phase, International Court of Justice (ICJ), 18 July 1966. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/46/046-19660718-JUD-01-05-EN.pdf> (дата звернення: 23.04.2017).

549. Douglas Harvey Barber v Guardian Royal Exchange Assurance Group. Judgment of the Court of 17 May 1990. Case 262/88, *ECR 1990 I-01889*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61988-CJ0262> (дата звернення: 11.07.2017).

550. Drake S. Twenty Years after Von Colson: The Impact of «Indirect Effect» on the Protection of the Individual's Community Rights». *European Law Review*. 2005. Vol. 30 (3). P. 329–348.

551. Dunoff J., Trachtmann J. P. Functional Approach to International Constitutionalization. *International Law and Global Governance*. Cambridge University Press, 2009. P. 3–35.

552. Dupuy P.-M. Evolutionary Interpretation of Treaties: Between Memory and Prophecy. *The Law of Treaties Beyond the Vienna Convention*/ ed. by Enzo Cannizzaro. New York : Oxford University Press, 2011. P. 125–139. 500 p.

553. Dupuy P.-M. The Danger of Fragmentation or Unification of the International Legal System and the International Court of Justice. *International Law and Politics*. 1999. Vol. 31. P. 791–807.

554. Duval A. Lex Sportiva: A Playground for Transnational Law. *European Law Journal*. 2013. Vol. 19, Issue 6. P. 822–842.

555. Duve T. Legal Tradition: A Dialogue between Comparative law and Comparative Legal History. *Comparative Legal History*. 2018. Vol. 6. Issue 1. P. 15–33.

556. Dzehtsiarou K. European Consensus and the Evolutive Interpretation of the European Convention on Human Rights. *German Law Journal*. 2011. Vol. 12, No 10. P. 1730–1745.

557. EC-Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, AB-1997-3, WT/DS27/AB/R, adopted 25 September 1997. URL: <https://>

www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/27rgtm.pdf (дата звернення: 23.10.2017).

558. Editorial Comment. The First Case Before the Central American Court of Justice. *The American Journal of International Law*. 1908. Vol. 2. No 4. P. 835–840.

559. Eliantonio M., Stefan O. Soft Law Before the European Courts: Discovering a ‘Common Pattern’? *Yearbook of European Law*. 2018. Volume 37. P. 457–469.

560. Engström V. Understanding Powers of International Organization: A Study of the Doctrines of Attributed Powers, Implied Powers and Constitutionalism – with a Special Focus on the Human Rights Committee. Åbo Akademis Förlag, 2009. 363 p.

561. Enroth H. The Concept of Authority Transnationalised. *Transnational Legal Theory*. 2013 Vol. 4, Issue 3. P. 344–360.

562. Epstein D., O’Halloran S. Sovereignty and Delegation in International Organizations. *Law and Contemporary Problems*. 2008. Vol. 71:77. P. 77–92. URL: <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1453&context=lcp> (дата звернення: 13.05.2018).

563. European judicial systems efficiency and quality of justice. *CEPEJ Studies*. No. 26. 2018 Edition (2016 data). Conseil de l’Europe, October 2018. 338 p.

564. Explanatory Report to the Protocol No. 7 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Strasbourg. 22.XI.1984. European Treaty Series – No. 117. 9 p. URL: <https://rm.coe.int/16800c96fd> (дата звернення: 15.06.2017).

565. Fisheries Jurisdiction (Federal Republic of Germany v. Iceland). Judgment of 2 February 1973. *ICJ Reports 1973*. URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/56I> (дата звернення: 13.08.2017).

566. Fisheries Jurisdiction (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Iceland). Judgment of 25 July 1974. *ICJ Reports 1974*. URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/55> (дата звернення: 13.08.2017).

567. Fontaine M. Law Harmonization and Local Specificities – a Case Study: OHADA and the Law of Contracts. *Uniform Law Review*. 2013. Volume 18, Issue 1. P. 50–64.

568. Frederic D. C. Political Participation and Legal Reform in the International Maritime Rulemaking Process: From the Hague Rules to the Hamburg Rules. 22 *Journal of Maritime Law and Commerce*. 1991. Vol. 22, No 1. P. 81–117.

569. Friedrich J. International Environmental “Soft Law”: The Functions and Limits of Nonbinding Instruments in International Environmental Governance and Law. Max-Planck-Institut für Ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht. Band 247. Heidelberg : Springer Science & Business Media, 2013. 503 p.

570. FSC Principles and Criteria for Forest Stewardship (FSC – STD- 01-001- V5- 2 en). Bonn. 2015. 32 p. URL: <https://ic.fsc.org/en/what-is-fsc-certification/national-standards> (дата звернення 10.10.2018).

571. Gabriel H. D. The Advantages of Soft Law in International Commercial Law: the Role of UNIDROIT, UNCITRAL, and the Hague Conference. *Brooklyn Journal of International Law*. 2009. Vol. 34:3. P. 655–672.

572. Gaskell NJJ., Debattista C., Swatton RS. Chorley and Gile’s Shipping Law. 8th Edition. Pitman Publishing, 1997. 652 p.

573. Giles O. C. Uniform Commercial Law. Leyden: A. W. Sijthoff, 1970. 220 p.

574. Goldmann M. We Need to Cut Off the Head of the King: Past, Present, and Future Approaches to International Soft Law. *Leiden Journal of International Law*. 2012. Vol. 25, Issue 2. P. 335–368.

575. Goode R. Usage and its Reception in Transnational Commercial Law. *New Developments in International Commercial and Consumer Law: proceedings of the 8th biennial conference of the International Academy of Commercial and Consumer Law*. Oxford : Hart Publ. 1998. P. 3–36.

576. Gorton L. Nordic Law in the Early 21 Century – Maritime Law. 103–115 p. URL: <http://www.scandinavianlaw.se/pdf/50-6.pdf> (дата звернення: 21.07.2015).

577. Gorton L. Regional Harmonisation of Maritime Law in Scandinavia. *Hamburg Lectures on Maritime Affairs 2009 and 2010. Hamburg Studies on Maritime Affairs*. Volume 23. Springer Science and Business Media, 2012. P. 29–51.

578. Green paper on private international law aspects, including applicable law, relating to companies, associations and other legal persons. *Commission's Timetable for 2010–2014*. URL: <http://conflictoflaws.net/2010/commissions-timetable-for-2010-2014> (дата звернення: 12.03.2016).

579. Greer S., Wildhaber L. Revisiting the Debate about 'Constitutionalising' the European Court of Human Rights. *Human Rights Law Review*. 2012. Vol. 12 (4). P. 655–687.

580. Griggs P. Obstacles of Uniformity of Maritime Law. *CMI Yearbook*. 2002. CMI, Antwerp, 2003. P. 158–173.

581. Guide to International Master Franchise Arrangements. Second Edition. UNIDROIT. 2007. URL: <https://www.unidroit.org/instruments/franchising/guide/second-edition-2007> (дата звернення: 14.02.2017).

582. Guillaume G. The Use of Precedent by International Judges and Arbitrators. *Journal of International Dispute Settlement*. 2011. Vol. 2, No. 1. P. 5–23.

583. Guzman~Haas E. B. Beyond the Nation-State: Functionalism and International Organization. Colchester: ECPR-Press, 2008. 575 p.

584. Haas E. Consensus formation in the Council of Europe. Berkley, CA: University of California Press, 1960. 70 p.

585. Han S. W. D. Decentralized Proliferation of International Judicial Bodies. *Journal of Transnational Law and Policy*. 2006. Vol. 16, No 1. P. 101–122.

586. Harris G. Legal Philosophies. 2-nd ed. London : Butterworth, 1997. 280 p.

587. Hooghe L., Marks G. Delegation and Pooling in International Organizations. *The Review of International Organizations*. 2015. 10(3). June. P. 305–328. URL : DOI: 10.1007/s11558-014-9194-4

588. Hugenholtz P. B. Harmonisation or Unification of European Union Copyright Law. *Monash University Law Review*. 2012. Vol. 3, No 1. P. 4–16. URL: <http://www.austlii.edu.au/au/journals/MonashULawRw/2012/2.pdf> (дата звернення: 23.03.2016).

589. Huneeus A. Rejecting the Inter-American Court: Judicialization, National Courts, and Regional Human Rights. *Cultures of Legality*:

Judicialization and Political Activism in Latin America/ ed. by Couso J., Huneeus A., Sieder R. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. P. 112–125. 312 p.

590. Hunt A. *Explorations in Law and Society. Toward a Constitutive theory of Law*. New–York, London : Routledge, 1993. 382 p.

591. IATA Annual Review. 2018. URL <https://www.iata.org/publications/Documents/iata-annual-review-2018.pdf> (дата звернення: 10.09.2018).

592. ICC Advertisin and Marketing Communications Code. ICC Publication. 2018 Edition. URL: <https://cms.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2018/09/icc-advertising-and-marketing-communications-code-int.pdf> (дата звернення: 12.02.2017).

593. ICC Code of Direct Selling. ICC. 2013. URL: <https://cdn.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2013/04/ICC-International-Code-of-Direct-Selling.pdf> (дата звернення: 12.02.2017).

594. ICC Guidelance for International Investment (2016). URL: <https://cdn.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2017/01/ICC-Guidelines-For-International-Investment-2016.pdf> (дата звернення: 12.02.2017).

595. Incoterms Rules 2010. International Chamber of Commerce. URL: <https://iccwbo.org/resources-for-business/incoterms-rules/incoterms-rules-2010/> (дата звернення: 15.03.2018).

596. International Chamber of Commerce. Home page. URL: <https://iccwbo.org/about-us/> (дата звернення: 12.06.2018).

597. International Convention for the Unification of Certain Rules of Law with Respect to Collision Between Vesses. 23.09.1910. URL: <https://www.i-law.com/ilaw/doc/view.htm?id=131644> (дата звернення: 17.05.2017).

598. *International Law and Domestic Legal Systems: Incorporation, Transformation, and Persuasion* / ed. by Dinah Shelton. New York : Oxford University Press, 2011. 724 p.

599. *International law and the Environment* / P. Birnie, A. Boyle, C. Redgwell. 3rd ed. New York : Oxford University Press, 2009. 851 p.

600. *Interpreting Statutes* / ed. by S. Concoran and S. Bottomley. Federation Press. 2005. 330 p.

601. Jasin Abdullah. Kadi and A1 Barakaat International Foundation v. Council of the European Union and the Commission of the European Communities. Joined cases C-402/05 415/05 [2008]. ECR 1-6351. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62005CJ0402> (дата звернення: 12.03.2016).

602. Jennings R. The Role of the International Court of Justice in the Development of International Environment Protection Law. *Review of European, Comparative and International Environmental Law*. 1992. Vol. 1, No 3. P. 240–244.

603. Jessup F. Transnational Law. New Haven: Yale University Press, 1956. P. 1–8.

604. Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy: Greece intervening). *ICJ Judgment of 3 February 2012*. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/143/143-20120203-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 11.02.2017).

605. Kanda H. Methodology for Harmonization and Modernization of Legal Rules on Secured Transactions: Legal, Functional or Otherwise? *Uniform Law Review*. 2017. Vol. 22, No 4. P. 885–890.

606. Kanetake M. Transnational Standards in the Domestic Legal Order: Authority and Legitimacy. *Transnational Legal Theory*. 2017. Volume 8, Issue 2. P. 177–180.

607. Kassotti .E. Fragmentation and Inter-judicial Dialogue: The CJEU and ICJ at the Interface. *European journal of Legal Studies*. 2015. Vol. 8, No 2. P. 21–49.

608. Kennedy D. International Legal Structures. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1987. 294 p.

609. Kingsbury B. Foreword: Is the Proliferation of International Courts and Tribunals a Systemic Problem? *New York University Journal of International Law and Politics*. 1999. Vol. 31. P. 679–696.

610. Koskeniemi M. From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument. 2nd ed. N.Y.; Cambridge, 2005. 683 p.

611. Koskeniemi M. The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law, 1870–1960. N.Y.; Cambridge, 2002. 569 p.

612. Koskenniemi M. What is Critical Research in International Law? Celebrating Structuralism. *Leiden Journal of International Law*. 2016. № 29. P. 727–735.

613. Kovács A., Tóth T., Forgács A. The Legal Effects of European Soft Law and Their Recognition at National Administrative Courts. *Elte Law Journal*. 2016/2. URL: <http://eltelawjournal.hu/the-legal-effects-of-european-soft-law-and-their-recognition-at-national-administrative-courts/> (дата звернення: 15.05.2017).

614. Kozuka S. The Economic Implication of Uniformity in Law. *Uniform Law Review*. 2007. Vol. 12, No 4. P. 683–695.

615. Kramer X. Current Gaps and Future Perspectives in European Private International Law: Towards a Code on Private International Law? *Briefing Note European Parliament* (2012). 23 p. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2012/462476/IPOL-JURI_NT\(2012\)462476_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2012/462476/IPOL-JURI_NT(2012)462476_EN.pdf) (дата звернення: 22.08.2017).

616. Krisch N. Authority, Solid and Liquid, in Postnational Governance. *Authority in Transnational Legal Theory. Theorising Across Disciplines* / ed. by Roger Cotterrell and Maksymilian Del Mar. London: Edward Elgar Publishing, 2016. P. 25–48.

617. Krisch N., Kingsbury B. Introduction: Global Governance and Global Administrative Law in the International Legal Order. *European Journal of International Law*. 2006. Vol. 17, № 1. P. 1–13.

618. Kwicien R. International Law as Legal System: Legality, Legitimacy, and Legal Position of States. *Polish Review of International and European Law*. 2015. Vol. 46, Issue 2. P. 9–14.

619. Lambrecht S. Reforms to Lessen the Influence of the European Court of Human Rights: A Successful Strategy? *European Public Law*. 2015. Vol. 21, Issue 2. P. 257–283.

620. Láncoš P.L. A Hard Core Under the Soft Shell: How Binding Is Union Soft Law for Member States? *European Public Law*. 2018. Vol. 24, Issue 4. P. 755–784.

621. Lauterpacht H. General Rules of the Law of Peace. *International Law: Being the Collected Papers of Hersch Lauterpacht*. Vol. 1. General Rules of the Law of Peace. Cambridge, 1970. P. 383–390. URL:

<https://www.worldcat.org/title/international-law-being-the-collected-papers-of-hersch-lauterpacht-volume-i-the-general-works/oclc/644365355/viewport> (дата звернення: 12.08.2017).

622. Lauterpacht H. International Law and Human Rights. London: Stevens 1950. 475 p.

623. Lauterpacht H. The Development of International Law by the International Court. Cambridge University Press, Reissue edition, July 21, 2011. 430 p.

624. Lauterpacht H. The Problem of the Revision of the Law of War. *British Yearbook of International Law*. 1952. No 29. 360–382 p.

625. Le Golf P. Global Law: A Legal Phenomenon Emerging from the Process of Globalization. *Indiana Journal of Global Legal Studies*. 2007. Vol. 14 (1). P. 119–145. URL: <http://www.repository.law.indiana.edu/ijgls/vol14/iss1/7> (дата звернення: 11.08.2017).

626. Li Y. Exclusion from Protection as a Refugee: An Approach to a Harmonizing Interpretation in International Law. Leiden; Boston: Brill, Nijhoff, 2017. 383 p.

627. Low L. A. The United Nation Convention Against Corruption: the Globalization of Anticorruption Standards. *The Awakening Giant of Anti-corruption Enforcement*: conference of the International Bar Association. London, 4–5 May, 2006. 20 p. URL: <https://www.stepto.com/images/content/1/6/v1/1600/2599.pdf> (дата звернення: 14.08.2015).

628. Macdonald R. St. J., Matscher F., Petzold H. The European System for the Protection of Human Rights. Dordrecht.: Martinus Nijhoff Publishers, 1993. 940 p.

629. Mantouvalou V. Labour Rights in the European Convention on Human Rights: An Intellectual Justification for an Integrated Approach to Interpretation. *Human Rights Law Review*. Volume 13, Issue 3. P. 529–555.

630. Martinez J. Towards an International Judicial System. *Stanford Law Review*. 2003. Vol. 56, No 2. P. 429–529.

631. Matteucci M. Prospects of International Unification of Law from a European Viewpoint. *Louisiana Law Review*. 1949. Vol. 10, No 1. P. 15–24.

632. McCrudden C. The Future of the EU Charter of Fundamental Rights. Posted 18 Mar 2002. 27 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=299639 (дата звернення: 11.07.2017).

633. McGrady B. Fragmentation of International Law or 'Systemic Integration' of Treaty Regimes: *EC - Biotech Products* and the Proper Interpretation of Article 31(3)(C) of the Vienna Convention on the Law of Treaties. *Journal of World Trade*. 2008. Vol. 42, No. 4. P. 589–618.

634. Meron T. Is International Law Moving Towards Criminalization? *European Journal of International Law*. 1998. № 9. P. 18–31.

635. Michaels R. Globalization and Law: Law Beyond the State. Law and Society Theory / ed. by Reza Banakar and Max Traves. London: Hart Publishing, 2013. P. 284–301.

636. Miller V., Gadd E. The European Union: a guide to terminology, procedures and sources. *Briefing paper*. Number 03689. 19 April 016. House of Commons Library. 24 p.

637. Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). Judgment of 27 June 1986. *ICJ Reports 1986*. URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/70/judgments> (дата звернення: 13.08.2017).

638. Mistelis L. Is Harmonisation a Necessery Evil ? The Future of Harmonisation and New Sources of International Trade Law. *Foundation and Perspectives of International Trade Law* / ed. by Fletchers I., Mistelis L. and Cremona M. London: Sweet and Maxwel. 2001. P 3–27.

639. Model Franchise Disclosure Law (2002). UNIDROIT. Last updated 2013. URL: <https://www.unidroit.org/instruments/franchising/model-law> (дата звернення: 13.02.2017).

640. Mose T. M. Toward Harmonized Framework for International Regulation of Renewable Energy. *Uniform Law Review*. 2018. Vol. 23, No 2. P. 373–396.

641. Mower G. A. The Convention on the Rights of the Child: International Law Support for Children. ABC-CLIO: Westport, US, 1997. 200 p.

642. Myburgh P. Uniformity or Unilateralism in the Law of Carriage of Goods by Sea? *Victoria University of Wellington Law Review*. 2000. No. 31. P. 355–382.

643. Nicolson A., Dang M., Trodd Z. Full Freedom: Contemporary Survivors' Definition of Slavery. *Human Rights Law Review*. 2018. Vol. 18, Issue 4. P. 689–704.

644. Noel v. Linea Aeropostal Venezolana, US District Court for the Southern District of New York - 260 F. Supp. 1002 (S.D.N.Y. 1966) November 29, 1966. URL: <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp/260/1002/1954185> (дата звернення: 25.02.2018).

645. Nordic Maritime Codes 1994. URL: <http://www.neptunjuridica.com> (дата звернення: 12.03.2015).

646. Novak A. The 'Judicial Dialogue' in Transnational Human Rights Litigation: *Muruatetu & Anor v Republic* and the Abolition of the Mandatory Death Penalty. *Human Rights Law Review*. 2018. Vol. 18, Issue 4. P. 771–790.

647. Nowak M. UN Covenant on Civil and Political Rights. CCPR Commentary. N.P. Engel, Publisher. Keln. Strasbourg. Arlington, 1993. 947 p.

648. NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. Reference for a preliminary ruling: Tariefcommissie - Netherlands. *Judgment of the Court of 5 February 1963*. Case 26–62. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61962CJ0026> (дата звернення: 13.07.2017).

649. Oette L. Bridging the Enforcement Gap: Compliance of States Parties with Decisions of Human Rights Treaty Bodies. *INTERIGHTS Bulletin*. 2010. Volume 16, No 2. P. 51–54.

650. Orakhelashvili A. The Interaction between Human Rights and Humanitarian Law: Fragmentation, Conflict, Parallelism, or Convergence? *The European Journal of International Law*. 2008. Vol. 19. № 1. P. 161–182.

651. Osiemo O. Lost in Translation: The Role of African Regional Courts in Regional Integration in Africa. *Legal Issues of Economic Integration*. 2014. Vol. 41. No. 1. P. 87–121.

652. Paulsson L. Delegation of Powers to United Nations Subsidiary Oorgans. *University of Lund*. 2004. 75 p. URL: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1561106&fileId=156552> (дата звернення: 22.08.2018)

653. Peers S. The Rebirth of the EU's Charter of Fundamental Rights. *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*. 2011 (13). P. 283–309. URL: <https://doi.org/10.5235/152888712801753004>
654. Pérez A. T. The Federalizing Force of the EU Charter of Fundamental Rights. *International Journal of Constitutional Law*. 2017. Volume 15, Issue 4. P. 1080–1097. URL: <https://doi.org/10.1093/icon/mox075>
655. Posner R. A. Economic Analysis of Law. 6 ed. New York : Aspen, 2003. 747 p.
656. Prechal S. Directives in EC Law. 2-nd edition. Oxford : OUP, 2005. 384 p.
657. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR) URL: http://ec.europa.eu/justice/contract/files/European-private-law_en.pdf (дата звернення: 14.03.2017).
658. Prosecutor v. Dragoljub Kunarak, Radomir Kovac and Zoran Vukovic, IT-96-23 and IT-96-23/1, Judgment of 22 February 2001 (TC). URL: <http://www.icty.org/x/cases/kunarak/acjug/en/kun-aj020612e.pdf> (дата звернення: 13.07.207).
659. Prosecutor v. Jean Paul Akayesu, ICTR-96-T. Judgment of 2 September 1998. URL: <http://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/pdf/AKAYESU%20-%20JUDGEMENT.pdf> (дата звернення: 13.07.207).
660. Prost M. All Shouting the Same Slogans: International Law Unities and Politics of Fragmentation. *Finnish Yearbook Journal of International Law*. 2006. Vol. 17. 29 p.
661. Prost M. The Concept of Unity in Public International Law. London: Hurt Publishing. 2012. 218 p.
662. Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Establishment of the African Court on Human and Peoples' Rights (adopted 11 July 2003; entered into force 24 January 2014). URL: <http://www.achpr.org/instruments/court-establishment/> (дата звернення 11.02.2016).
663. Pulkovski D. The Law and Politics of International Regime Conflict. Oxford: OUP, 2014. 400 p.
664. Quennerstedt A., Robinson C., FAnson J. The UNCRC: The Voice of Global Consensus on Children's Rights? *Nordic Journal of Human Rights*. 2018. Vol. 36, Issue 1. P. 38–54.

665. Ramberg J. Methodology of the Unification of Commercial Law in the 2000's. *Riga Graduate School of Law. Working Paper* № 2. Riga, 2001. 15 p. URL: https://www.rgsl.edu.lv/uploads/working-papers-list/28/rwp2_ramberg.pdf (дата звернення: 13.08.2017).

666. Reddie J. An Historical View of the Law of Maritime Commerce. Edinburg and London: W. Blackwood and Sons, 1841. 507 p. URL: <https://archive.org/details/anhistoricalvie00reddgoog/page/n13> (дата звернення: 12.04.2016).

667. Reforming the European Convention on Human Rights - Interlaken, Izmir, Brighton and beyond – A compilation of instruments and texts relating to ongoing reform of ECHR. Strasbourg, 2014. 536 p. URL: http://coe.int/Documents/Compilation_ENG.pdf (дата звернення: 11.05.2016).

668. Regulation (EC) No 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I). *Official Journal of the European Union*. L 177. 4.7.2008. P. 6.

669. Regulation (EC) No 864/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the law applicable to non-contractual obligations (Rome II). *Official Journal of the European Union* L 199. 31.07.2007. P. 40–49.

670. Report of the International Law Commission on the work of its fifty-second session, 1 May – 9 June and 10 July – 18 August 2000, Official Records of the General Assembly, Fifty-fifth session, Supplement No. 10 Document:- A/55/10. Extract from the *Yearbook of the International Law Commission*. 2000. Vol. II (2). URL: http://legal.un.org/ilc/documentation/english/reports/a_55_10.pdf (дата звернення: 17.10.2016).

671. Report of the special working group to reflect on the workings of the Inter-American Commission on Human Rights with a view to strengthening the Inter-American human rights system for consideration by the Permanent Council. OEA/Ser.G. GT/SIDH-13/11, rev. 2. 13 December, 2011. URL: <http://www.oas.org/council/workgroups/Reflect%20on%20Ways%20to%20Strengthen.asp> (дата звернення: 12.07.2018).

672. Report of the UNICITRAL on the work of its twenty-ninth session. Report of the Sixth Committee. A/51/628. 3December 1996. P.3. URL: <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/51/628> (дата звернення: 12.07.2017).

673. Resolution Res (2002)12 establishing the European Commission for the efficiency of justice (CEPEJ). Adopted by the Committee of Ministers on 18 September 2002 at the 808 th meeting of the Ministers' Deputies. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016804ddb99 (дата звернення: 15.11.2016).

674. Robertson A. The Council of Europe. Its structure, functions and achievements. 2 ed. Londres, Stevens & Sons Ltd., 1961. 288 p.

675. Robilant Anna Di. Genealogies of Soft Law. *The American Journal of Comparative Law*. 2006.Vol. 54, № 3. P. 499–554.

676. Romano C. From the Consensual to the Compulsory Paradigm in International Adjudication: Elements for a Theory of Consent. *New York University Public Law and Legal Theory Working Papers*. 20. 2006. 61 p. URL: https://lsr.nellco.org/nyu_plltwp/20 (дата звернення: 12.02.2018).

677. Romano C. The Proliferation of International Judicial Bodies: The Pieces of the Puzzle. *New York University Journal of International Law*. 1999. Vol. 31, No 4. P. 709–751.

678. Romano C. Trial and Error in International Judicialization. *The OUP Handbook of International Adjudication/* Romano C., Alter K., Shany Y. (eds.). Oxford University Press, 2014. P. 113–114. 1072 p.

679. Rorty R. Truth and Progress. *Philosophical Papers*. Book 3. Cambridge: Cambridge. University Press. 1999. 364 p.

680. Rose A. D. The Challenges for Uniform Law in the Twenty-First Century. *Uniform Law Review*. 1996. Vol. 1, Issue 1. P. 9–24.

681. Roter P. Russia in the Council of Europe: participation à la carte. *Russia and the European Court of Human Rights. The Strasbourg Effect /* ed. by Mälksoo L., Benedek W. Cambridge: CUP, 2017. P. 26–56.

682. Sand P. H. International Unification of Air Law. *Law and Contemporary Problems*. 1965. Vol. 30, No 2. P. 400–424.

683. Sarooshi D. Some Preliminary Remarks on the Conferral by States of Powers on International Organizations. *Jean Monnet Working*

Paper 4/03. NYU School of Law. New York, NY 10012. 71 p. URL: <https://www.worldcat.org/title/some-preliminary-remarks-on-the-conferal-by-states-of-powers-on-international-organizations/oclc/56484645> (дата звернення: 17.06.2018).

684. Shelton D. Normative Hierarchy in International Law. *The American Journal of International Law*. 2006. April. Vol. 100, No. 2. P. 291–323.

685. Schermers H., Waelbroeck D. Judicial Protection in the European Union. 6th ed. The Hague: Kluwer Law International, 2001. 889 p.

686. Schmitthoff C. M. The Unification of the Law of International Trade. *JBL*. 1968. 105-119. *Clive M Schmitthoff's Select Essays on International Trade Law* /Chia-Jui Cheng (ed.). Dordrecht et al. (Kluwer) 1988. P. 131–136.

687. Schwenzer I. Regional and Global Unification of Sales Law. *European Journal of Law Reform*. 2011. Vol 13. P. 370–379.

688. Schwenzer I. Schlechtriem & Schwenzer: Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG). 3-rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2010. 1480 p.

689. Senden L. Soft Law and Its Implications for Institutional Balance in the EC. *Utrecht Law Review*. 2005. Volume 1, Issue 2. P. 79–99. URL: <http://www.utrechtlawreview.org> (дата звернення: 12.06.2016).

690. Seyersted F. Common Law of International Organizations. Brill / Nijhoff, 2008. 604 p.

691. Shaffer G. C., Pollack M. A. Hard vs. Soft Law: Alternatives, Complements and Antagonists in International Governance. *Minnesota Law Review*. 2010. Vol. 94:3. P. 706–799.

692. Shaw M. International Law. Sixth edition. Cambridge University Press, 2008. 1542 p.

693. Shelton D. Normative Hierarchy in International Law. *American Journal of International Law*. 2006. Vol.100, No.2. P. 291–323.

694. Simma B., Pulkowski D. Of Planets and the Universe: Self-contained Regimes in International Law. *The European Journal of International Law*. 2006. Vol. 17, No 3. P. 483–529.

695. Sinclair I. The Vienna Convention on the Law of Treaties. 2nd ed. Manchester University Press, 1984. 270 p.

696. Slaughter A. -M. A Global Community of Courts. *Harvard International Law Journal*. 2003. Vol. 44, No 1. P. 191–219.
697. Slaughter A.-M. A New World Order. Princeton University Press, 2005. 368 p.
698. Smits Jan M. The Principles of European Contract Law and the Harmonization of Private Law in Europe. La tercera parte de los principios de derecho contractual Europeo, Valencia [Tirant] Antoni Vacquer, ed. 2005. Pp. 567-590. URL: <https://ssrn.com/abstract=792545> (дата звернення: 22.07.2018).
699. Spanogle J. A. The Arrival of Private International Law. *George Washington Journal of International Law and Economics*. 1991. Vol. 25. P. 477–522.
700. Staden A. On The Causal Significance Of Legal Status: Compliance With Binding And Non-Binding Decisions Of International Human Rights Supervisory Bodies. University of Hamburg. 17 p. URL: <http://web.isanet.org/Web/Conferences/HR2016-NYC/Archive/503ff1f5-99cb-48c1-a8bd-517ce891f598.pdf> (дата звернення: 26.08.2017)
701. Standardization and related activities - General vocabulary. ISO/IEC Guide 2:2004. International Organization for Standardization. URL: <https://www.iso.org/standard/39976.html> (дата звернення: 12.04.2017).
702. Starzhenetsky V. Assessing Human Rights in Russia: Not to Miss the Wood for the Trees. A Response to Preklik, Schönfeld and Hallinan. *Russia and European Human Rights Law: The Rise of Civilizational Argument* / ed. by L. Malksoo. Leiden : Brill Publishing House, 2014. P. 207–217.
703. Stefan O. European Union Soft Law: New Developments Concerning the Divide Between Legally Binding Force and Legal Effects. *The Modern Law Review*. 2012. Vol. 75, No 5. P. 879–893.
704. Stephan P. P. The Future of International Human Rights Law – Lessons From Russia. *Law and Contemporary Problems*. 2018. Vol. 81, N 4. P. 167–184.
705. Sterio M. Evolution of International Law. *Boston College International and Comparative Law Review*. 2008. Vol. 31, Issue 2. P. 213–256.
706. Streltsova Ye. Main Trends in the Modern Legal Integration. *Вісник Одеської національної університету імені І.І. Мечнікова HERALD*.

Series: Jurisprudence Одеського національного університету. 2015. Volume 20, Issue. 1(26). P. 36–49.

707. Streltsova Ye. Unification of International Private Law: Topical Issues. *Odessa National University Named After I. I. Mechnikov HERALD. Series: Jurisprudence.* 2014. Volume 19, Issue 4 (25). P. 47–55.

708. Streltsova Ye. J. Uniform International Private Maritime Law as a Tool for Facilitating Maritime Dispute Resolution. *Четверті юридичні діпнути з актуальних проблем приватного права, присвяч. пам'яті Є. В. Васьковського: матер. міжнар. науково-практ. конф. Одеса, 16 травня 2014. Одеса, 2014. С. 202–211.*

709. Sweet A. S. The New Lex Mercatoria and Transnational Governance. *Journal of European Public Policy.* 2006. Volume 13, Issue 5. P. 627–646.

710. Szekely A. Non-Binding Commitments: a Commentary on the Softening of International Law Evidenced in the Environmental Field. *International Law on the Eve of the Twenty-First Century: Views from International Law Commission.* New York : United Nations Publications, 1997. P. 173–201.

711. Teitel R., Howse R. Cross-Judging: Tribunalisation in Fragmented but Interconnected Global Order. *New York University Journal of International Law and Politics.* 2009. Vol. 41, Issue 3. P. 959–988.

712. Terpan F. Soft Law in the European Union – The Changing Nature of EU Law. *European Law Journal.* 2015. Vol. 21(1). P. 68–96.

713. Tetley W. Uniformity of International Private Maritime Law – The Pros, Cons, and Alternatives to International Conventions – How to Adopt an International Convention. *Tulane Maritime Law Journal.* 2000. Vol. 24, No. 2. P. 775–856.

714. Texts of Other Organisations Endorsed by UNCITRAL. Report of the Commission on the work of its 45th session (A/67/17), 2012. P. 141–144. URL: <https://undocs.org/en/A/67/17> (дата звернення: 12.06.2018).

715. The First Case Before the Central American Court of Justice. Editorial Comment. *The American Journal of International Law.* 1908. Vol. 2, No 4. P. 835–840.

716. The Longer-term Future of the System of the European Convention on Human Rights. Report of the CDDH, 11. December 2015. Council of

Europe. P. 20. URL: <https://rm.coe.int/the-longer-term-future-of-the-system-of-the-european-convention-on-hum/1680695ad4> (дата звернення: 14.06.2017).

717. The Swedish Maritime Code 1994. URL: <http://www.marinacivil.com> (дата звернення: 12.03.2015).

718. The Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 26.10.2012. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT> (дата звернення: 13.05.2018).

719. Tomuschat C. The National Constitution Trumps International Law. *Italian Journal of Public Law*. 2014. Vol. 6, No. 2. P. 187–194.

720. Treaty of Amsterdam Amending the Treaty On European Union, the Treaties Establishing the European Communities and Certain Related Acts. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1997. 144 p.

721. Tridimas T. Precedent and the Court of Justice: A Jurisprudence of Doubt? *Philosophical Foundations of European Union Law* / ed. by Dickson J., Eleftheriadis P. Oxford: OUP, 2012. P. 308–309. 668 p.

722. Tushnet M. V. Critical Legal Studies and the Rule of Law. Harvard Public Law Working Paper. 2018. No. 18-14. 13 p. URL: <https://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?ID=803090114088007101007126107071022103016052085015079029126119078027126070064113116030006052013006037046016118071070003087113006048011066061044007096016127108099122071079013098081116006007077102125125113093103076081096112010091092085107098016098126111&EXT=pdf>

723. UNCITRAL Arbitration Rules 1976 (with the revision of 2010 and amendments of 2013). URL: <https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/contractualtexts/arbitration> (дата звернення: 18.04.2018).

724. UNCITRAL Model Law on Cross-Border Insolvency (1997). URL: https://uncitral.un.org/en/texts/insolvency/modellaw/cross-border_insolvency (дата звернення: 12.06.2018).

725. UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce (1996) with additional article 5 bis as adopted in 1998. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce/modellaw/electronic_commerce (дата звернення: 13.07.2017).

726. UNCITRAL Model Law on Electronic Signatures (2001). URL: https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce/modellaw/electronic_signatures (дата звернення: 12.06.2018).

727. UNCITRAL Model Law on Electronic Transferable Records (2017). URL: https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce/modellaw/electronic_transferable_records (дата звернення: 13.08.2018).

728. UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration (1985), with amendments as adopted in 2006. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/modellaw/commercial_arbitration (дата звернення: 18.04.2018).

729. UNCITRAL Model Law on International Commercial Conciliation with Guide to Enactment and Use (2002). URL: http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/ml-conc/03-90953_Ebook.pdf (дата звернення: 18.04.2018).

730. UNCITRAL Model Law on International Commercial Mediation and International Settlement Agreements Resulting from Mediation, 2018, amending the Model Law on International Commercial conciliation, 2002. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/modellaw/commercial_conciliation (дата звернення: 18.04.2018).

731. UNCITRAL Model Law on International Credit Transfers (1992). URL: https://uncitral.un.org/en/texts/payments/modellaw/credit_transfers (дата звернення: 18.04.2018).

732. UNCITRAL Model Law on Procurement of Goods, Construction and Services (1994). URL: https://uncitral.un.org/en/texts/procurement/modellaw/procurement_of_goods_construction_and_services (дата звернення: 13.07.2017).

733. UNCITRAL Model Legislative Provisions on Privately Financed Infrastructure Projects (2003). URL: https://uncitral.un.org/en/texts/procurement/modelprovisions/privately_financed_infrastructure_projects (дата звернення: 12.06.2018).

734. UNIDROIT Convention on Substantive Rules for Intermediated Securities (Geneva, 2009). URL: <https://www.unidroit.org/franchise-2nd-other-lang/103-instruments/capital-arkets/capital-markets-geneva-convention/178-unidroit-convention-on-substantive-rules-for-intermediated-securities-geneva-2009> (дата звернення: 07.02.2017).

735. UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts. International Institute for the Unification of Private Law, 1994. URL: <https://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-1994> (дата звернення: 07.02.2017).

736. UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts. International Institute for the Unification of Private Law, 2016. URL: <https://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-2016> (дата звернення: 15.03.2018).

737. Uniform Customs and Practice for Document Credits. UCP 600 (2007). URL: https://library.iccwbo.org/tfb/tfb-iccrules.htm?AGENT=ICC_HQ (дата звернення: 12.02.2017).

738. Uniform Rules for Collections. URC 522 (1996). URL: <https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/URC522.pdf> (дата звернення: 12.02.2017).

739. United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran). Judgment of 24 May 1980. *ICJ Reports 1980*. URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/64> (дата звернення: 17.02.2017).

740. Unity and Diversity in International Law /ed. by Zimmermann A. and Hofmann R. Berlin : Duncker and Humblot? 2007. 256 p.

741. Van Damme I. Treaty Interpretation by the WTO Appellate Body. Oxford University Press, 2009. 488 p.

742. Van Hoof G. J. H., Van Dijk P. Theory and practice of the European Convention on human rights . 2nd ed. Deventer.: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1990. 657 p.

743. Waibel M. Principles of Treaty Interpretation. *The Interpretation of International Law by Domestic Courts: Uniformity, Diversity, Convergence* / ed. by Aust H.P. and Nolte G. Oxford: OUP, 2016. P. 9–33.

744. Walker N. Intimations of Global Law. Cambridge University Press, 2014. 224 p.

745. Webb P. International Judicial Integration and Fragmentation. Oxford : OUP. 2016. 288 p.

746. Wells A. Attitude to Brexit: everything we know so far. In: *Brexit. Politifcal Trackers. Politics and Current Affairs*. March 29, 2017. URL: <https://yougov.co.uk/topics/politics/articles-reports/2017/03/29/attitudes-brexit-everything-we-know-so-far> (дата звернення: 04.04.2017).

747. Wiedenbach L. *The Carrier's Liability for Deck Cargo: A Comparative Study on English and Nordic Law with General Remarks for Future Legislation*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2015. 178 p.

748. Wiener A., Liste P. Lost Without Translation?: Cross-Referencing and a New Global Community of Courts. *Indiana Journal of Global Legal Studies*. 2014. Vol. 21, No 1. P. 263–296.

749. Wildhaber L. Rethinking the European Court of Human Rights. *The European Court of Human Rights between Law and Politics* / Ed. by Jonas Christoffersen and Mikael Rask Madsen. OUP, 2011. P. 207. 256 p.

750. Winter J. A. Direct Applicability and Direct Effect. Two Distinct and Different Concepts in Community Law. *Common Market Law Review*. 1972. Issue 4. P. 425–438.

751. Ziegler A. Particularities of the Harmonization and Unification of International Law of Trade and Commerce. *Private Law in the International Arena. Liber Amicorum Kurt Siehr*. C. Asser Press. The Hague. Netherlands, 2000. P. 781–792.

752. Zumbansen P. Transnational Legal Pluralism. *Transnational Legal Theory*. 2010. Volume 1, Issue 2. P. 141–189.

CONTENTS

LIST OF ABBREVIATIONS	5
INTRODUCTION	7
SECTION I	
METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF UNIFICATION IN INTERNATIONAL LAW	27
1.1. Potentials and limitations of modern conceptualization paradigms of international legal unification	27
1.2. Influence of the concept of fragmentation on the unification of international law research methodology	47
Conclusions to Section I	57
SECTION II	
FEATURES OF THE MODERN STAGE OF UNIFICATION OF INTERNATIONAL LAW	63
2.1. The main stages of the evolution of unification as a universal mechanism of the international law development	63
2.2. Methods of unification in international law	87
2.3. “Soft” international law as a tool for unification of international law	99
Conclusions to Section II	111
SECTION III	
INTERNATIONAL LEGAL UNIFICATION AND ITS IMPACT OVER THE LEGISLATION OF STATES IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION	117
3.1. Unification of international law and implementation of its norms into national legislation	117

3.2. International law basis for unification of national legislation	144
3.3. Regionalization of international relations and the issue of treaty law unification and unification of national legislation	198
Conclusions to Section III	260
SECTION IV	
THE ROLE OF COURTS IN INTERNATIONAL	
LEGAL UNIFICATION	267
4.1. Participation of courts in international legal unification: raising the issue	267
4.2. Unifying effect of judicial interpretation	293
4.3. The significance of national judicial practice in international legal unification	312
Conclusions to Section IV	328
SECTION V	
INTERNATIONAL LEGAL UNIFICATION OF	
LEGISLATION OF UKRAINE	334
5.1. Unification of Ukrainian legislation on the basis of international treaties of Ukraine	334
5.2. Unification of Ukrainian legislation on the basis of norms of international “soft” law and other international instruments of recommendation character	384
Conclusions to Section V	419
CONCLUSIONS	426
REFERENCES	440
CONTENTS	515
SUMMARY	517

Yevdokiia Streltsova*. Unification of International Law and Its Impact on National Legislation. Monograph. Odessa I. I. Mechnikov National University. Odessa: Publishing House "Helvetika", 2019. 522 p.

SUMMARY

The development of international law at the second half of the XX century – at the beginning of the XXI century has occurred under the influence of systemic socio-economic changes, where globalization and regionalization have been controversially combined. These processes, requiring legal regulators and encompassing all levels of the international legal order, have become an increasingly important factor in the development of national legal systems, as well as have been changing the development models of national states and the ways they interact within the international system.

One of the most important tools of globalization is unification, which is inherent in international law, as even at the early stages of the international law development the processes of achieving coherence were observed in different planes of international interaction of states. The uniform international law has also penetrated into all branches of domestic legislations, leading accordingly to their unification. Simultaneously international legal unification is closely connected with political and economic integration movements, which deprives it of a purely legal content. Specifically, unification is increasingly being evaluated from the perspective of political expediency, creation risks for the national legal order, the balance of different interests and needs, etc.

* Candidate of Juridical Sciences (PhD in Law), Associate Professor, Chair of General Law Disciplines and International Law at Faculty of Economics and Law, Odessa I.I. Mechnikov National University. Honored Worker of Education of Ukraine.

The modern stage of the international law development evidences that unification has acquired signs of a universal model, which has already gone beyond the sphere where it historically originated. Unified norms of international law have become the most dynamic and effective tool in various areas of international cooperation. Regional unification has emerged being unconditionally recognized as an important level of the international law development. International integration associations identify the unification of law, which encompasses both the creation of unified norms at the regional level and the harmonization of national legislation with such norms, as one of their key objectives. There have emerged new forms, methods and institutional mechanisms for international legal unification.

The stated phenomena and processes require deep, scholarly based awareness of the current state of unification processes in international law; discovering their main driving forces, subjects and legal means; understanding the further trends of international legal unification in its global and regional manifestations.

For Ukraine, given its growing participation in the processes of international legal cooperation, investigation into problematic issues of unification is relevant and timely as should, it is hoped, contribute to a further understanding of the peculiarities of the Ukrainian legal system development in the context of the external unification effect.

It is worth to note that the unification processes in international law are rather dynamic and need to meet the short-term demands of the global world, posing additional challenges to national law and state sovereignty. Accordingly, in modern conditions there arises a need for a comprehensive study of this problem from the international law prospects. The proposed study intends to lay the foundation for the further development of the national scientific doctrine of the unification of international law and the international legal unification of national law. Considering the above, the *main purpose* of the research is theoretical generalization of modern theories and practices of international legal unification and development of methodological foundations of the

concept of international legal unification as a universal mechanism for the development of modern international law.

Conceptually, this work is based on logic that suggests studying key issues that reveal the phenomenon of international legal unification as one of the most significant tools of globalization, as well as a universal mechanism for the development of international law in its various forms and manifestations.

The first section of the monograph presents the characteristics of modern theories of unification in the doctrine of international law, as well as an assessment of the relationship between the concepts of unity of international law and its fragmentation in the context of unification. At the same time, unification is considered as one of the instruments inherent in international law. Attention is drawn to the fact that historically the first paradigm of the research into the processes of international legal unification was comparativism, which still retains its practical significance. It is offered to shift the international legal theoretical discourse from the doctrine to the operational result of the action of certain norms of international law, which allows understanding the unification not only within the framework of international treaty forms, but also from the perspective of its “realistic interpretation”, including judicial practice, “soft law” and non-legal phenomena.

The second section of the work examines the specifics of unification processes in the modern international law, including the genesis of this phenomenon. Highlighted are the unification methods of international law, which in the context of increased globalization processes and the creation of the integration formations’ autonomous legal systems, are being manifested through various ways. Pragmatic approach allowed articulating certain findings about unification methods, among which are: unification through international treaties solely is no longer a universal and a sufficient tool for the achievement of unity; the strengthening position of the regional integration formations has brought the doctrine of regional legal unification into existence; the emergence of

"non-contractual" unification method with the involvement of national subjects of law (both state and non-state) has lead to a "pluralization" of the subjects of unification, reflecting, accordingly, the fundamental transformations of the international legal order. Significant emphasis is placed on the role of "soft" international law as a tool for unifying international and domestic law.

The third sector of the monograph argues that in the context of globalization, the unification of domestic legislation can no longer be viewed as a sovereign choice of each state exclusively, on the contrary – it should be assessed as the outcome of various, basically, international factors impact. International legal unification of domestic legislation has always been aimed at ensuring the priorities of international legal regulation. Hence, implementation of the unified international law norms gives states minimal discretion. Besides, there is an increase in influence on states at the level of international legal regional unification, which is associated with regional integration entities and is manifested, among other things, with the creation of *compliance* bodies and the introduction of international judicial control.

The fourth section of the book focuses on the role of courts, giving regard to the growing potential of courts (primarily, the courts of integration formations) influence on international legal unification in the modern conditions of international relations, when states and international organizations are to a certain extent losing their absolute priority. It is argued that the unification of international law through courts is exercised by means of judicial law making, which formally does not go beyond the judicial and advisory jurisdiction. The study also sheds light on the so-called *unifying effect of judicial interpretation as interpretative* practices of international courts, when international courts attempt identifying not only a unified regulatory provision, but as well a general principle that goes beyond the text of a treaty and may refer to the practice of the court and rules of "soft" international law.

The fifth section of the monograph provides legal assessment of the international law bases of the Ukrainian domestic law unification.

As national legal theory and practice demonstrate this aspect lacks a solid legal basis and is often subject to random or situational factors. This section attempts to analyze the current state of and a prospective for international legal unification of Ukrainian legislation on the basis of international treaty law, rules of customary international law, as well as various quasi-legal instruments.

This monograph may be of interest to researchers, law teachers, graduate students, lawyers and anyone interested in contemporary issues of international law.

Наукове видання

Є.Д. Стрельцова

**УНІФІКАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
ТА ЇЇ ВПЛИВ
НА НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО**

Монографія

Українською мовою

Верстка – Н.М. Ковальчук

Підписано до друку 04.01.2019 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Droid. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 30,34. Тираж 300. Замовлення № 0619м-148.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (0552) 39 95 80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.